

Kedves Olvasó!

Tamási Áron igazolványa a Magyar Művészeti Tanács tagjaként (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Wachter Klára)

Tamási Áron a történelmi Magyarország keleti „végvidékén”, a Székelyföldön, egy peremhelyzetű kis faluban, Farkaslakán született. Édesanyja majdhogynem írástudatlan – ám gazdag szókinccsel rendelkező, ízesen beszélő – parasztszöveg, édesapja pedig – a puszták megélhetés érdekében – a mostoha természettel szinte emberfeletti harcot folytató földműves volt. (A szigorú apa gyermekeivel is korán megismertette a mezei munka gyötrelmeit és szépségét). Áron fiuk nem mindennapi tehetsége e nehezen leküzdhető szociokulturális hátrányok ellenére is gyorsan utat tört magának. Ebben egy „szerencsés kimenetelű” baleset is szerepet játszott, amely eltérítette a falusi életformától a kisleányt. A magyar irodalom nagy nyeresége, hogy pályája delén – gyermeki nézőpontját mesteri módon újraalkotó önéletrajzi regényében, a *Bölcső és Bagolyban* – az írónak sikerült hitelesen feltárnia azokat az életviszonyokat, amelyek indulását jellemezték.

Tamási helyzetét az sem könnyítette meg, hogy a Trianont követő évtizedben kezdte írni pályafutását. Ám őt nem kedvetlenítették el a kedvezőtlennek tűnő külső körülmények: viszonylag fiatalon az újjászerveződő erdélyi kulturális élet meghatározó személyiségévé, közvélemény-formáló publicistává és szerző egyéniséggé vált. Egyaránt megbecsülés övezte a kritikusok és a szélesebb olvasóközönség részéről. S az 1930-as, '40-es évektől – a sorjázó közösségi sorscsapások közepette – már az egész magyarság számára jelentettek vigaszt írásai. 1945 után a magyarországi közéletben is kitűnt bátorságával, elegendő csak mintaértékű 1956-os szerepvállalására gondolni, illetve a *Gond és hitvallás* című, általa jegyzett röpiratot idézni, amelyben e szavak olvashatók: [a magyar nép] „szenvető és igaztalan sorsában gyógyulásra áhítva vágyakozott, s nemzette lenni sóvárgott. Ebben a vágyban és sóvárgásban van a forrás, mely október 23-án feltört a mélyből.”

Tamási nemcsak az irodalom, hanem az élet művésze is volt; ízig-veéig társasági ember, a nők tisztelője, budapesti éjszakák fejedelme. Aki – fővárosi és külföldi sike-reinek csúcán is – mindig visszavágyott a szülőföldjére. Pontosan számon tartotta, és másokban is tudatosította, hogy mit köszönhet családjának, falujának és népének. Farkaslakai székely ember és a székelység írója maradt a nagyváros lakójaként is – mindvégig. Lényegében egyetlen fontosabb írói témája volt: a székelyek világa, múltja és jelene. Tamási széles perspektívájú, kísérletező kedvű alkotóként (összhangban a világirodalom egyes törekvéseivel) szimbolista, expresszionista, sőt szürrealista és remitológizációs mozzanatokkal ötvözte a népi indíttatású próza – hagyományosan romantikus vagy realista – karakterjegyeit. Drámaíróként pedig a groteszk, illetve az abszurd látásmód iránt is fogékonynak mutatkozott.

A 20. század legjelentősebb székely írója kerekén 50 éve hunyt el. Az Irodalmi Magazin az alkotó élete és művészete egyes jellegzetes és fontos mozaikjainak, motívumainak, szakaszainak kiemelésével és újabb szempontokat is tartalmazó értelmezésével tiszteleg Tamási Áron emléke előtt.

■ Mórocz Gábor

IRODALMI MAGAZIN

IMPRESSZUM: Főszerkesztő: **Jánosi Zoltán** / Felelős kiadó: **Oláh János** / Felelős szerkesztő: **Réger Ádám** / Olvasószerkesztő: **Mórocz Gábor** / Szerkesztőbizottság: **Bíró Gergely** / **Boka László** / **Zsiga Kristóf** / A lap megalapításában közreműködött: **Kardeván Lapis Gergely** / Lapterv: **Szita Barnabás** / Gazdasági ügyintéző: **Szentmártoni Anikó** (szenrtmartonia@magyarnaplo.hu) / **Parragi Zoltán** Kiadja az **Írott Szó Alapítvány** (1092 Budapest, Ferenc krt. 14.), a **Magyar Napló Kiadó Kft.** (1062 Budapest, Bajza u. 18.) és az **Országos Széchényi Könyvtár** (1014 Budapest, Szent György tér 4-5-6.). Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (1097 Budapest, Táblás u. 32.) Nyomdai előállítás: **Pannónia Nyomda Kft.** (1139 Budapest, Frangepán u. 16.) A szerkesztőség címe: 1092 Budapest, Ferenc krt. 14., e-mail címe: **irodalmim@gmail.com** / HUNGART © / Magyar Napló Kiadó © / Ádám Gyula © / Bakos Zoltán © / Váradai Péter Pál © / 2016 ISSN 2063-8019

A címlapon: Tamási Áron az 1940-es évek első felében (Petőfi Irodalmi Múzeum, a foto készítője ismeretlen)

Tartalomjegyzék

// DOSSZIÉ

Taxner-Tóth Ernő: Tamási Áron szülőföldje	4
Tamási Áron: Bölcső és Bagoly (részlet)	5
Borbás Andrea: Tamási Áron önéletrajzai	10
Tamási Áron: Arcképem vázlata	13
Szemelvények Tamási Áron Benedek Eleknek írt leveleiből	14
Balázs Imre József: Dialógus a világgal – Tamási Áronról	15
Bertha Zoltán: Archaikus modernség, népi expresszionizmus	18
Szakács István Péter: Így élni vagy cifrán megdöglenni	23
Tamási Áron: Szász Tamás, a pogány	25
Pomogáts Béla: Egy Tamási-novella szerkezete és üzenete – Az <i>Erdélyi csillagok</i> című elbeszélésről	28
Láng Gusztáv: Tamási, a novellista	32
Tamási Áron: Kivirágzott kecskeszarvak	35
Tóth Gábor: A térbeliség és az identitás kérdése az <i>Ábel</i> -trilógiában	39
Dsida Jenő: Ki lopott? avagy: Szép Ernő a Hargitán – Pletykák és plágiumvadás	42
Tamási Áron regénye körül	44
Ladó Lajos: A vidra fogása és eladása	44
Dani Erzsébet: A nemzeti identitástudat ébrentartása mint nemzetmentő stratégia Tamási Áron műveiben	45
Csender Levente: „Miénk a fény, mit lelkünkbe fogadunk...”	49
Balázs Géza: Láthatatlan harc a testekben – Tamási Áron: <i>Jégtörő Mátyás</i>	52
Gintli Tibor: 1 + 1 = 1 – Tamási Áron: <i>Ragyog egy csillag</i>	56
Molnár Vilmos: Ki mit lát a tükörben?	58
Szmeskó Gábor: „A kakasok épp harmadszor szólaltak akkor” – Tamási Áron: <i>Szirom és Boly</i>	59
Ablonczy László: Örvényben – <i>Csalóka szivárvány: 1942</i>	61
Izsák József: Tamási Áron (részlet)	66
Cseke Péter: <i>A Tizenegyektől a Szülőföldemig</i>	67
Máriás József: <i>A Virrasztó</i> – Tamási Áron közéleti publicisztikája	71

Tamási Áron: Gond és hitvallás	76
Tardos Tibor: A tengervíz sós (részlet)	78
Mező Gábor: Nem csatlakozott a karénekekhez – Tamási Áron és az adácsi tévesz-párttitkár esete	79
„Amiket nem tudhat rajtam kívül más” – Beszélgetés Basillides Alizzal	81
Borbás Andrea: Tamási Áron, Karinthy Ferenc és a pesti éjszaka	86
Sipos Lajos: Tamási Áron betegsége, halála, végtisztsége	89
Nagy Gáspár: Tamási Áron sírjánál	92
Borbély László: Gyökér-bilincsbe zárva – Beszélgetés Tamás Menyhérttel	93
Dávid Gyula: Tamási Áron esetei a cenzúrával – Adatok az 1970–1989 közötti romániai Tamási-kiadások történetéhez	96
Jánosi Zoltán: „most vissza a sorsba” – Sütő András esszéje Tamási Áronról	100
Antal Attila: I. M. Tamási Áron	103
Molnár Vilmos: Az ördög megint Csíkban	104
Tamási Áron: Ördögváltozás Csíkban	106

// HOMMAGE

Kovács István: Találkozások Tamási Áronnal	110
Molnár Vilmos: Gondolatok Tamási Áron prózájáról	111
Segítségükért fogadják őszinte köszönetünket: Bakos Zoltán, Balasi Ágnes, Fazekasné Majoros Judit, Kieselbach Tamás, Mihály János, Nemes Zsófia, Kovács Éva, Miklós Léna, Szabó András, Tóth Orsolya, Ugrin Aranka, Váradi Péter Pál, Vermesné Basillides Aliz. Külön hálával tartozunk Sipos Lajosnak a lapszám elkészítéséhez nyújtott segítségéért.	
Az illusztrációk közlésének engedélyezéséért, valamint a művek reprodukcióinak rendelkezésünkre bocsátásáért köszönetet mondunk az alábbi intézményeknek és azok vezetőinek: Csíki Székely Múzeum – Nagy Imre Képtár, Magyar Nemzeti Galéria, Fortepan, Kieselbach Galéria, Országos Széchényi Könyvtár, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Petőfi Irodalmi Múzeum, Virág Judit Galéria, Zempléni Múzeum	

Tamási Áron vállképe, 1944 (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fotó készítője ismeretlen)

DOSSZIÉ

A FORRÁSVIDÉK ÉS TÁVLATA
ARC ÉS KÜLDETÉS
A NOVELLA MESTERE
REGÉNYEK HÍDJÁN
SZÍNPADON FORGÓ LÉLEK
A KÖZÉLET ÖRVÉNYÉBEN
ÉLET ÉS ÁRNYÉK
NYUGTALAN ÖRÖKSÉG

Erdélyi látkép (Fotó: Váradi Péter Pál)

Tamási Áron szülőföldje*

TAXNER-TÓTH ERNŐ

Ferenc József országlása alatt sok szó esett Magyarországon a székelyekről és a Székelyföldről. A magyar szellemi élet sok tehetséges munkása jött a székelyek közül. Ki ne ismerné – legalább képről – gyönyörű fafaragásokat, a híres-nevezetes székelykapukat [...]; ki ne ismerné a világhírű szötteket és a csodálatosan gazdag népköltészetet, a székely népballadákat és – részben Bartók és Kodály feldolgozásában – a népdalokat? Ma is hajlamosak volnánk igazat adni a korabeli lexikon cikkírójának: „A Székelyföld természeti szépségeiben, ásványkincsekben, állati és növényi termékekben igen gazdag, valósággal lebilincseli a bennejárót gyönyörű tájaival.” Éppen csak az állati és növényi termékekben való gazdagsággal nincs minden rendben.

A táj „égbe nyúló” hegyeinek köszönheti szépségét. E hegyeket jórészt erdő borítja, de a század első felének Magyarországon nemigen találunk korszerű fakitermelést; s az sem a székely parasztok gyarapodását szolgálja, legföljebb némi pénzkeresethez juttatja a rászorultakat. Az erdők közé ékelődő sovány havasi legelőkön a székely falvak lakói külterjes állattenyésztést folytatnak, de megélhetésüket főként földműveléssel biztosítják. Csakhogy a szántóföld köves, rossz minőségű és főleg nagyon kevés. (Tamási Áron szülőfalujában, Farkaslakán, az 1908-as telekkönyv adatai szerint mindössze 1421 hektár szántó jutott 1327 lélekre.) S a kicsi földön is kevés terem, mert az éghajlat nem túlságosan kedvező, a föld megművelése pedig rendkívül kezdetleges. Gépekre – köztük csepplőgépekre – csak a két háború között kezdtek áhítozni. A kezdetleges ekét többnyire két kis tehén húzta, mélyebb szántás lehetőségét biztosító lova alig néhány nagygazdának volt; Tamási Áron szüleinek – bár jobb módúak – nem volt.

Pedig a szűkre szabott, sovány földből kellett megélni, mert állandó munkaalkalom csak a távoli városokban kínálkozott. Legények és lányok csoportosan vették kezükbe a vándorbotot minden ősszel, hogy a „kampány” idején munkát találjanak a Székelyföld szélén fekvő botfalusi cukorgyárban. Ám, mindig többen voltak azok, akiknek tovább kellett vándorolniuk, hogy szolgálgegyként vagy szolgálóként keressék meg a mindennapi kenyerüket.

Ipar hiányában a megélhetés alapja kizárólag a föld. Mivel korszerű termelőeszközök nem voltak, a betevő falatért sokat és keményen kellett dolgozni. A lakosság jelentős része alkoholba fojtotta keserűségét, életének reménytelenségét, és tékozta véres bicskázásokban fölösleges energiáit. Az alkoholizmus a székelység szemérmesen elhallgatott nagy problémája. Végso soron a gazdasági fejlődés hiányában kell keresnünk az alkotó tehetség egyoldalú kibontakoztatásának, illetve gyakori elfecsérlésének a magyarázatát is. [...]

„Csodálatos – írta [...] Benedek Elek –, hogy ezek a világtól elzárt egyszerű emberek a modern technika ismerete nélkül hányféle formában tudják bizonyítani tehetségüket.” Valóban csodálatos. Ahogy az is csodálatos, miként őrizték meg eleven népművészetük teremtő hagyományát. [...] Ám azon nagyon kevesen gondolkodtak el, mit is jelentett a valóságban, hogy a modern nagyipar korában Tamási Áron falujában mindenki háziszöttek „harisnyában” járt; hogy a pesti polgár vonaton Bécsbe roboghatott annyi idő alatt, amíg Farkaslakáról a legközelebbi vasútállomásig zötyögött a szekér – megközelítően olyan sebességgel, mint a honfoglalás korában. Arra nagyon kevesen gondoltak, hogy ez valójában a szegénységet jelenti...

* TAXNER-TÓTH ERNŐ: *Tamási Áron*, Budapest, 1973

Tamási Áron

BÖLCSŐ ÉS BAGOLY

■ (részlet)

”

Velem azon a karácsonyon olyan dolog történt, amely egész máig való életemnek egyik fontos eseménye lett, ha ugyan nem a legfontosabb. Ez az esemény egy szerencsétlenség volt, mely könnyen az életembe is kerülhetett volna; s hogy mégsem vetett véget az életemnek, azt gondolkodó ésszel soha nem tudtam megérteni. De nem is egészen jól mondom, mert ha földi létezésemnek nem is vetett véget, annak az életnek, amely reám várakozott, mindenesetre búcsút mondatott.

Szokták mondani, hogy az élet útjait nem lehet kiszámítani.

Hát ezen némelyek mosolyognak, mások legyintenek rá könnyűszerrel, s vannak olyanok is, akik üres szóbeszédnek tartják. Én sem szívlelhettem soha, hogy ne magam, hanem a vak sors kormányozza az én életemet; s általában igyekeztem is én magam kormányozni. Sokszor azonban bizonyos eseményeken, amelyek csak úgy vaktában történnek az emberekkel, el kellett gondolkoznom. Ennek pedig könnyen az lett a vége, hogy az élet útjait bizony nem egészen lehet kiszámítani.

Az a karácsonyi szerencsétlenség is ilyen volt.

Szeretném a történetet hűséges és szigorú valóságában elmondani, ami emberi mérték szerint nem is látszik lehetetlennek, mert minden lényeges percére emlékezni tudok.

Azon a télen már a negyedik elemi osztályba jártam; s a karácsony, amit akkor megértem, a tizedik karácsonyom volt. Koromhoz képest is jó növésű és egészséges legényke voltam, teli kíváncsisággal minden iránt, ami körülöttem volt és a falusi életben rejlett. Semmiből sem akartam kimaradni, sőt ha lehetett, szokásokban és magaviseletben inkább

Tamási Áron szülőháza Farkaslakán, ma Emlékház (Fotó: Váradi Péter Pál)

Tamási Áron negyedikes gimnazista korában Nagy István barátjával, Székelyudvarhely, 1914. január (Petőfi Irodalmi Múzeum, foto: id. Kováts István)

azokkal tartottam, akik valamivel idősebbek voltak nálamnál. Így történt a karácsonyi kántálás dolgában is, ami nagy divatú és szép szokás volt abban az időben, amint azt valahol korábban felszóval említettem is. Egyszer majd elmondom, hogy miképpen kántáltam későbbben én is, amikor már belénőttem a fickólegények sorába; de annyit el kell mondanom most is, hogy a kántáló nyájak szigorú rend szerint alakultak, mely rendnek az életkor és az életkoron belül a választás volt az alapja. Legelől jártak a katonaviselt legények csoportjai, amelyek valódi egycsővű vagy kétcsővű pisztolyokkal járták hajnalig a falut, a legjobb lányokat nagy szertartással és köszöntőkkel meglátogatták, ott ettek-ittak, egy kicsit énekeltek is, majd elvonultokban a pisztolyokkal nagyokat lőttek a leány tisztelőre. Utánuk

a tizenhatszáz-as legények csoportjai következtek, majd a serdülő legényeké. Akik még csak tizenkét-tizenégy évesek voltak, azok az ünnep előtti napokban és karácsony napjának éjszakáján úgy akaratoskodtak és röpdöstek, mint a madárfiak.

Én is ilyen madárfiú kívántam lenni.

Simóval, ki az iskolában megállandósult jó barátom volt, úgynevezett patrópuskát szerkesztettünk. Ez a patrópuska úgy készült, hogy kerítettünk valahonnét egy üres rézpatront, s azt megcsináltuk puskának, vagyis fanyelet faragtunk a patronnak, amit a fanyél ágyába dróttal belékötöttünk, aztán a rézcsőbe a feneké fölött kicsi likat

S megvolt a boldogság.

Sokáig azonban nem üzhettük ezt a dolgot, hacsak azt nem akartuk, hogy rajtunk is puffantsanak otthon egyet. Így aztán már korán este hazamentem, de egy kicsit megbántam a dolgot, mert atyám, akitől jóformán egyedül tartottam, már elment volt a szokásos „kicsi” időre hazulról; édesanyám a bölcső mellett ült, melyben tíz évvel ezelőtt én is feküdtem, s amelyben most, halokan a „Csordapásztorok”-at zengedezve, gyöngéden ringatta Gáspárt, ki még nem volt kétesztendő. Az ötödik éves Ágnes, az a csillagszemű és fürge leányka, már aludt az anyámék ágyában, lábtól; Anna pedig, ki már a tizenhat esztendejével komoly leányocská volt, szépen felöltözve várta, hogy a kántálók megtiszteljék őt is.

Nyugtalan voltam, s egy kicsit duzzogtam is, hogy a nagyobbakkal együtt nem járhatok én is a patyolat és zengő éjszakában. Ha pedig arra gondoltam, hogy a kántálók akármelyik percben hozzánk is bújhatnak, akkor olyan érzés támadott bennem, mintha üres kézzel vadászokkal kéne találkoznom, akik fegyverük s tömött tarisnyájuk mellől semmibe veszik a céltalan embert.

Így hát lefeküdtem, s el is aludtam.

Azt sem tudom, hogy kántálók jöttek-e hozzánk, mert csak hajnalban ébredtem fel. Nyilván jöttek, de én olyan mélyen aludtam, hogy még azt sem vettem észre, amikor apám, valamikor az éjszaka folyamán, italosan hazajött. Elég ital lehetett nála, mert le sem vetkezett, hanem úgy ruhástól lefeküdt az egyik karos padra. Amikor én fölkeltem az ágyból, és a lámpát kicsi lángra meggyújtottam, ott láttam feküdni a padon, csizmában és ujjasban, feje alatt egy tarka párnával, amely úgy volt tarka, hogy fehéren piros, egyenes csíkok voltak, keresztül és hosszan.

Úgy aludt, mint a csutak.

Künn egészen sötét volt még, de nem tudtam, hogy pontosan hány óra lehet. Volt ugyan egy láncos falioránk, de az állott, mert a karácsony hevében anyám elfelejtette volt felhúzni a láncát. Úgy éreztem azonban, hogy korábban van az idő, mint más hajnalokon, amikor úgyszintén fel szoktam kelni, hogy a fűttőben tüzet gyújtsak. Most is nekiláttam, hogy tüzet tegyek, mint a tavalyi és az idényi télen is minden hajnalban. Amíg babráltam a forgáccsal, s a fát béraktam, és alá gyújtottam a szalmával, azalatt ismét a tegnapi estén és a kántálásán járt az eszem. Amikor

bérettem a kályha ajtaját, s ott előtte ismét felálltam, a tűz gyenge ropogása mellett és az enyhe lámpavilágon álló helyemből széjjelnéztem a szobában. Az ablakok bé voltak fagyva, de a tél fehérsége sejtelmyszerűen meghúzódtott az ablakok mögött. Nagy csend volt a világban. Hiába füleltem, hogy hallanék-e még valamerről elkésett kántáló éneket, mert csak távoli kakasszót hallottam, azt is csak egyet. S kettőbe törve azt is, vagy valamennyit letörve belőle, mert apám olyan hangosan szuszogott a padon, hogy amikor kifelé eresztette a levegőt, akkor a kakas szavát a fülem számára kettőbe törte.

Édesanyám megmozdult az ágyban, és félig fölébredve, csendesen azt mondta nekem:

– Megfázol...

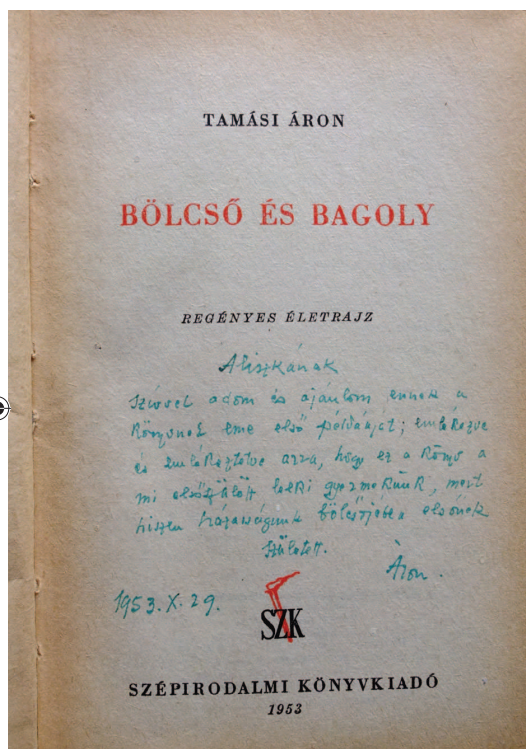
Aztán ismét elszenderedett, és többet nem szólt. A testvéreim is mind aludtak.

Karácsony másodnapja volt.

Ismét eszembe jutott a tegnapi zengedező este, amelyen kedvemre nem bolyonghattam. A nyugtalanság, melyet magamban hordoztam akkor, s még szinte a duzzogás is mind bennem volt azokban a percekben, amikor ott álltam fázósan a kályha mellett, mely az ajtó nyílásain keresztül fényből aranyágakat lobogtatott az asztal felé.

S akkor hirtelen eszembe jutott valami, ami kedvet csinált nekem.

Abban a percben öltözködni kezdtem, de csendesen mozogtam, és lassan vettem fel a cipőmet és húztam magamra a posztóharisnyát, nehogy ismét felébredjen anyám, s megkérdesse tőlem, hova készülök. Mert ha felébredt volna, s megkérdezi, bizonyosan megmondtam volna neki az igazat, minek folytán nem is engedett volna ki a házból. Az igazság pedig az volt, hogy a szomszédba készültem, Pali bácsiékhöz, nagyanyámnak ahhoz a módos gazdatestvérehez, akit már említettem volt, amikor olyan nagy madarász voltam. Nem azért készültem oda, mintha az öreg pipás Pali bácsit vagy a vénasszony feleségét akartam volna látni. Bálintot sem akarhattam meglátogatni, szegényt, azt az úrfiskodó árvaházi diákot, mert még azon az őszön meghalt. Ellenben még mindig ott lakott néhai Bálintnak a nénje, vagyis a Pali bácsi fiának a felesége, akit Bertának hívtak, s nekem is nagynéném volt. De abban az esztendőben ott honolt nálunk a Berta néném öccse is, Péter bátyám, katonaviselt nagy legény. Róla nagyon jól tudtam, hogy a nagy kántálók közé tartozott a tegnapi este, s meg akar-

Dedikáció a Bölcső és Bagoly című regényes életrajz belső címloldalán (Vermesné Basilides Aliz tulajdona)

reszeltünk, előről megtöltöttük puska-
porral, s a kicsi likon keresztül pedig
gyufával begyújtottuk. Néha kiugrott
a patron a bölcsőjéből, máskor széjjel is
vetette magát, de legtöbbször csak mér-
gesen megrázta magát.

Bárhogy viselte azonban magát, min-
dig jó nagyot durrant. Ketten Simóval
még magunk mellé engedtünk néhány
más cimborát is, majd karácsony első
napján, korán este, úgy tettünk, mintha
kántálni mennénk. Itt-ott feltünez-
tünk az utcákon, csikorgattuk a havat
és a karácsonyi énekeket, néha pedig a
patrópuskákkal is durrantottunk egyet.

tam nézni, hogy vajon hazajött-e már; s ha pedig igen, akkor merre s hogyan járt az éjszaka.

A kicsi ujjasomat fel sem vettem, hanem még fát tettem a tűzre, s azután lassan kimentem a házból. Csak egy kerítés választott el Pali bácsiéktól miniket, de azon a deszkakerítésen, a mi házunk utca felőli bütyjénél, egy hágdosó is volt, hogy könnyebben tudjunk egymáshoz átaljárni. A hajnali sötétben én is arra mentem, és átléptem a hágcson. Amikor a túlsó udvaron voltam, már észrevettem, hogy viláosság szűrődik ki az istállóból, ahol ők a jó lovakat tartoták. Egy pillanattal gondolkodtam, hogy odamenjek-e, vagy pedig egyenesen a házba tartok. Aztán mégis az istálló ajtaja felé mentem, mert az jutott eszembe, hogy hátha Péter bátyám van ott; s ha pedig nem ő, akkor is megnézhetem a lovakat. Ahogy odaértem az ajtóba, hát Domokos bátyám rendezkedik a lovak között, vagysis Berta nénémnek az ura.

Köszöntem neki, mire Domokos bácsi, ki harmincéves lehetett akkor, elnevette magát, és azt kérdezte:

– Hát ilyen jókor felkeltél, legény?

– Fel én! – feleltem büszkén.

Néhány percig néztem őt és a két lovat, melyek a lámpafényben párát fújtak néha; de akkor azt mondtam, hogy egy kicsit bémegyek a házba. Domokos bácsi gondolhatta is, hogy ujjas nélkül esetleg fázodom valamicskét, s így szó nélkül tudtul vette, amit mondtam. Én pedig mindjárt el is indultam, s bementem a házba, jobban mondva abba a szobába, amelyben Berta néniék laktak. Amikor beléptem az ajtón, az asztal fölött égett a lámpa. Olyan magosan volt, hogy én talán az asztalra térdelve sem értem volna fel. A lángja nem volt egészen lehúzza, hanem afféle félvilágot adott. Az ajtón belül egy cseppet megálltam, hogy hova telepedjem, vagy mihez kezdjek. Berta néném, ki szép kék szemű fiatalasszony volt, félálomban még az ágyban feküdt. Láttam, hogy megismert, de arra nem emlékszem, hogy szól-e valamit. Talán inkább csak magában tette a helyére, hogy ott vagyok. Egy három- vagy négyesztendős Kálmán fia volt neki, aki mellette elevenkedett. Az ágyval szemben üres karos pad állott az ablak alatt, s annak a padnak a túlsó végénél is állott egy másik karos pad, szintén ablak alatt, mely a túlsó szomszéd felé nézett. Ez a pad nem volt azonban üres, mert Péter bátyám megbújva aludt raj-

ta, ünnepi ruhájában, ahogy a kántálóból, bizonyosan hajnal felé, részegen hazajöhetett.

Én belépés után, amikor egy széttekintéssel mindezeket láttam, egyenesen odamentem az asztal mellé, s leültem az üres karos padra, szembe az ágyval. Hátam mögött az ablak volt, fölöttem a lámpa égett, balra az ajtó felé kicsi kályhában sirt a tűz; jobbra pedig, csak egy ölnyire, Péter bátyám fűrészelt csendesen, végignyúlva a padon.

Kicsi Kálmán az ágyból nyújtogatta a karját, hogy oda akar jönni hozzám, de az anyja nem engedte.

S én ott ültem egyedül.

Úgy néztem körül mindjárt, hogy jól van hát, itt vagyok, de most mit csináljak. S akkor megpillantottam egy pisztolyt, mely Péter bátyám fölött feküdt, az ablak talpán. Arrafelé húzódtam, majd az alvó nagylegény teste fölött kinyúlva, elvettem az ablak talpáról a pisztolyt. Szép, kétsövű pisztoly volt, kicsiben olyan éppen, mint a kétsövű vadászpuska. Csakhogy előről kellett megtölteni, puskaporral; s azután jól lefojtani csepűvel vagy papirossal. Hátral mind a két csőre kakas hajolt, mely ráborult arra a kicsi nyelecskére, amelyikre azt a csöpp rézkupakot borították. Ha aztán rajta volt a kicsike aranykupak, s a kakas fel is volt húzva, akkor csak meg kellett huzintani alól a ravaszt, mert az rácsapódott a csöpp aranysapkára, s akkor a pisztoly már el is szólt.

Mindezt akkor is tudtam.

Forgattam a kezemben, s kíváncsi izgalommal néztem a kétsövű pisztolyt. Mind a két csőve meg volt töltve. Vajon miért nem lőtte ki Péter bátyám, azt gondoltam. Talán akarta volna, csak nem volt kapszulája, vagysis kicsike kupakja. Vagy esetleg hiába cseszegette, mert rossz volt a kapszula, s nem gyújtotta bé.

– No hát, ilyen legény! – gondoltam.

Csendesen, nehogy észrevegyék, odacsúsztam a padon Péter bátyámhoz, és az ujjasa zsebében kotorászni kezdtem. Valami papiros akadt a kezembe, s éreztem, hogy abban a papirosban, mely össze volt csombolygatva, van valami. Amikor a lámpa alatt széthajtogattam a papírt, néhány kupakocská aranylott elő. Egyet kivettem közölkök, s megnézegettem. Olyan izgalom fogott el, hogy belül a fülemben bizseregni éreztem valamit. Tudtam, hogy tilos, amit csinállok, mert ha látná valaki, egyet jót húzna reám. De valami nagyobb volt bennem, mint a tilalom. Talán már nem

is a kíváncsiság, hanem a veszélyes különösség; vagy az talán, hogy hatalmat vegyek a kétsövű pisztoly fölött, mely nagy tudománnyal van megszerkesztve, és teli van lefojtott tűzzel.

Felhúztam a jobbik cső kakasát, és a csöpp nyelecskére ráhúztam a kupakot. Ott sárgállott rajta, és a kakas fel volt húzva. Gondoltam, csak meg kéne egy kicsit rántanom alul a ravaszt, s mindjárt óriásit szólna. De azt nem tenném meg semmiért, itt a szobában, esetleg messze künn a kertben. De ha jól megfogom két ujjal a kakast, s a másik kezemmel akkor huzintanom meg a ravaszt: hát igen, akkor nem tudna ráugrani a kupakra, mert én a két ujjammal fogom a

Tamási Áron szülőháza Farkaslakán, ma Emlékház
(Fotó: Váradi Péter Pál)

kakast, s csak lassan, kíméletesen eresztetem reá.

Akkor nem sülné el a pisztoly.

De valami kétség támadt bennem abban a pillanatban. Nem bíztam eléggé magamban. Hátha kiszalasztom a két ujjam közül a kakast! S talán a pisztolyban sem bíztam. Levettem hát a sárgálló kupakot, és visszatettem a többi közé. S ahogy visszatettem, még egy pillanatra ránéztem a pisztolyra, melyet a jobb kezemben tartottam valahogy, de hogy miképpen, arra sohasem tudtam visszaemlékezni. Csak a bizonyosság és a tudás érzésére em-

lékszem. Arra, hogy kupak nélkül nem süllhet el a puska.

Tehát meghúzhatom most már bátran a ravaszt.

S mozdult is a jobbik mutatóujjam a ravaszon, de a kis kattanás helyett abban a pillanatban nagyot robbanva elszólt a puska. A bal kezemet különös forróság öntötte el rögtön, ugyanakkor a lámpa a megriadt légben egy lobbanással kialudt, a kicsi fiú az ágyban ijedten sírni kezdett, és Berta néném a sötétben valamit kiáltott, s mintha maga alá kaparta volna a gyermeket.

De én akkor már az ajtóban voltam. Úgy menekültem, némára ijedve; s éreztem valahogy tompán s egy kicsit távolról, hogy a bal kezem nedvesen forró, és zibong benne minden. Domokos bácsi futva jött a ház felé, ott találkoztunk össze az udvaron, majdnem még a ház előtt. Reám kiáltott, hogy mit csináltam, de meg sem állt, hanem rohant bé a házba. Nem álltam meg én sem, mert haza akartam jutni minél gyorsabban. Áthágtam a hágcson, a kerítésen keresztül.

Éppen pirkadott.

Ahogy beléptem otthon az ajtón, anyám rám tekintett, s abban a percben a fejéhez kapott, és az arca elszörnyedt. Valami fojtott, kínlódó és sírásforma hangot adott. Akkor láttam meg én is

a bal kezemet, mely vérben és roncsolva lógott. Megborzadtam, hányinger jött rám, majd sírni kezdtem. Ahol álltam, teli csorgott vérrel a padló.

– Hallgass, apád felébred! – mondta anyám.

Ha még jobban is meg tudtam ijedni, akkor csakugyan megijedtem attól, hogy apám fel talál ébredni. Engem a nagy baj mellé meg is verne talán, hogy mit követtem el; s anyám is dörgedelmet kapna, hogy miképpen engedhetett el sötét hajnalon hazulról.

Összeszorítottam hát a fogaimat.

De már ott volt a mosdótál egy magas széken, anyám vizet töltött belé, s a véres bal kezemet a vízbe tettük, hogy abban megvonassuk. Amíg ott álltam a mosdótál mellett, Annát felköltötte, és mindjárt szalasztotta is Mózsi bácsihoz, aki az anyám testvére volt. Az istenre kéri, azt üzenté anyám, jöjjön a szánnal vagy a szekérrel, mert a legénykét a kórházba kell vinni. Mondjad, hogy a hüvelykujját ellötte a bal kezén.

Ahogy Anna kifutott az ajtón, én is kiemeltém a kezemet a vízből, amely nem is víz volt már, hanem mint a vér, olyan piros. Akkor láttam először és tisztán, hogy a felső izület fölött hüvelykem már csakugyan nem volt, s róla a bőr alább is hiányzott. A tenyerem pe-

dig három vagy négy helyen is bé volt hasadva.

Ebből kéz többet nem lesz – gondoltam magamban.

De már úgy gondoltam, mintha nem is az én kezemről volna szó; mintha az eszem s amit léleknek neveznek, nem lett volna annyira egyben együtt, mint azelőtt. A fájdalom is zibbadásba takarta magát, s életemben először teljes egyedülvalóságban néztem az ablakra, melyen mindjobban kezdett bejönni a fény, hogy legyőzze a lámpavilágot. Amikor apámra tekintettem, kinek az arcán már küzdött a kétféle fény, ő is olyan messze és rejtelemben feküdt, mintha csak álomban látnám.

Anyám eloltotta a lámpát.

Aztán kivette a bal kezemet a vízből, és hagyta, hogy visszacsorogjon róla a víz. Utána elővett a padból egy nagy szőttes törölközőt, és abba belécsavarta a kezemet. Úgy leültetett a kicsi kályha mellé, és az ölembe kispárnát tett, hogy azon nyugtassam a kezemet.

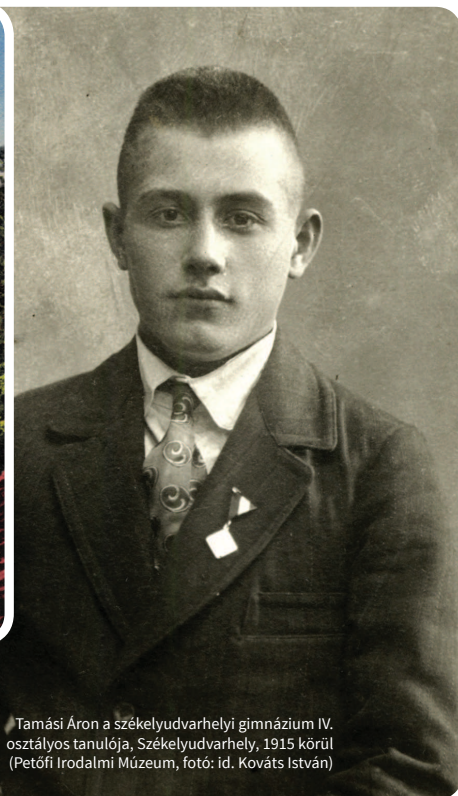
Nemsokára megérkezett Mózsi bácsi, két rossz lóval és egy szánnal, melynek a derekában szénából volt az ülés. Anyám feketébe öltözött, csak a fejkendőjében voltak nagy és eluralkodó ezüstcsíkok, mintha nem is fej, hanem nagy ezüstdíó lett volna a feje. Még egy hárszkendőbe

Székelyudvarhely, Szabadság tér, balra a városháza, szemben a református templom (Fotó: Fortepan/Németh Tamás)

Székelyudvarhely. Róm. kat. Gimnázium a templommal.

Képeslap Székelyudvarhelyről (Zempléni Múzeum, Szerencs)

Tamási Áron a székelyudvarhelyi gimnázium IV. osztályos tanulója, Székelyudvarhely, 1915 körül (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: id. Kovács István)

belébugyolálta a kezemet, majd Mózsi bácsi feltett engem a szánra, anyám a fejemet az ölébe húzta, és megindultunk a város felé.

Már délfelé járhatott az idő, amikor a Vármegyei Közkórház elé megérkezett a két ló. Ismét levettek a szánról, de a lábamon mentem bé a kórházi épületbe. S amíg mentem a hosszú udvaron, lankadt gondolattal azt mondogattam magamban:

– Nem hittem volna, hogy így látom meg a várost...

Bent a folyosón negyedórát ha várakoztunk, s már jött az igazgatóorvos, akit Imre Domokosnak hívtak. Szépen a vállamra tette a kezét, s úgy vitt bé egy erősen orvosságzagú nagy terembe. Ott odaállott egy kicsike asztal mellé, amelyen mindenféle csillogó szerszámok voltak, üvegek és vatta. Lebontotta a kezemről a csombolyagot, megtekergette a fejét, s kétszer is mondta:

– Hüüm, hm...

Én is láttam, bár nem is akartam odanézni.

Az igazgatóorvos mellett egy öregebb doktor is állt, aki az igazgatóorvosnak a keze alá készített mindent. Akkor az igazgató vattával jól megmosta a sebet, melyek úgy kezdtek égni, mint ha ezer darázs egyszerre szúrt volna beléjük. Aztán nekikezdett, hogy a hasadásokat a tenyeremen összevarja. Az úgy fájt, hogy már nem bírtam, hanem sírva fakadtam. Abban a percben azonban furcsa dolog történt, mert az öre-

gebbik másik orvos, nyilván fenytésből, a fájdalom mellé meg is ütött. Ránéztem, hogy ez miképpen lehetséges; majd a könnyek közül a ruházatomra esett a tekintetem.

Talán, mert szegény falusi fiú vagyok?!

Ezt a gondolatomat ecet és maró méreg vette körül, s abban megült. Összeszorítottam a számat, s a szememből a könny, mintha tűzön lett volna, elpárolgott.

Többet nem sírtam.

A kezemet békötötték. Anyám és az ápolónő levetkőztettek, s lefektettek a kórházi ágyra. Csak az anyám két melengető szemét láttam már, s halványan az én kedves falusi ruhámat, melyet anyám az ölében szorongatott.

Elaludtam. Csak másnap reggel ébredtem fel. Magam mellett, a kicsi fehér szekrény tetején két kiflit találtam és egy zsemlét. Anyám hozta volt nekem, még a tegnapi. Azzal búcsúzott tőlem, amikor aludtam.

Kiflit és zsemlét akkor ettem először életemben.

Tíz hétig maradtam a kórházban. Amikor onnét anyám és apám hazavitt, a bal kezemről hiányzott a hüvelykujj, de egyébként semmi baja nem volt a kezemnek. Olyan kitűnően tudtam fogni véle, hogy még jobban dolgoztam, mint azelőtt. Még sarlóval aratni is tudtam, pedig a markot bal kézzel kell hajtani, vagyis azzal kell a sarló fölött egybefogni a búzát.

Anyámnak mégis olyan gondolata támadt, hogy apám írjon egy levelet Áron bácsinak Gyulafehérvárra. S abban a levélben írja meg, hogy a legénykének igen jó esze van, ellenben a bal kezéről az egyik ujj hiányzik. Ennélfogva a mezei munkában hátrányt szenved, de tanulni kedve volna. Nem kéne-e tehát egyet próbálni véle a gimnáziumban.

Atyám megírta a levelet, és elküldte.

Tudtom nélkül s nagy titokban csinálták az egészet, pedig akkor már nagyocská legényke voltam. A titkos dolog azonban már egy hét múlva kiderült, mert Áron bácsitól megjött a válaszlével. S a levélben az állott, hogy ő nem bánja, amit atyám kért; vagyis a próbát a gimnáziummal meg lehet csinálni, ha már olyan hiányossága van a legénykének, ami őt a mezei munkában hátráltatja.

Amikor ezt megmondták nekem, mindenki reám nézett, hogy vajon én mit szólok a nagy dologhoz. Engemet azonban olyan furcsa pezsdület öntött el, hogy hamarjában nem tudtam szólani semmit. Csak a szemem pillangózott ide és oda. Aztán elnevettem magam.

S ebből már tudhatták, hogy kedvem van elmenni oda, ahol a betűk szántóföldjei terülnek el, és a megsegítő tudomány tarka mezei.

Tamási Áron önéletrajzai

BORBÁS ANDREA

„**A**z vagyok, akit W. B-nek hívnak? vagy pusztán egyszerűen W. B-nek hívnak?” – teszi fel a kérdést Walter Benjamin egyik hátrahagyott töredékében, majd szokásához híven át is adja a szót valaki másnak: „Csakugyan ez az a kérdés, amely bevezet a személynév titkába, és e kérdést egészen helyesen fogalmazza meg Hermann Ungar egyik hátrahagyott »Fragmentum«-ában: »A név rajtunk függ vagy mi függünk egy néven?“¹ A név kérdése azért figyelemre méltó Tamási Áron önéletrajzaiban, mert az író neve az öt magyar nyelvű önéletrajzból csak három szerepel, ott is szerzői pozícióban, a következőképpen: Tamási Áron: *Életrajzi vázlat, Arcképem vázlat, Vázlatos életrajz*. Ez már csak azért is érdekes, mert az író keresztnéve János Áronként került be az anyakönyvbe – igaz, a keresztlevélen édesanyja kérésére, s az egykor Gyulafehérváron kanonok nagybácsi emlékére, már az Áron név szerepel. Vezetéke pedig Tamás volt, s csak 1922-ben vette fel közismertté vált vezetéknévét.

Tamási Áron hagyatékában – amelyet a Petőfi Irodalmi Múzeum őriz – hét darab önéletrajz található *Tamási Áron életrajzi vázlatai* gyűjtőcímen;² öt magyar nyelvű, egy angol, egy orosz nyelvű.³ A vázlat kulcsszó e művek kapcsán, ugyanis a hét önéletrajzból hat címében szerepel a „vázlat” szó: *Vázlatos életrajz, Életrajzi vázlat, Arcképem vázlat* (ugyanaz angolul és oroszul), s újra *Vázlatos életrajz*. Külön érdekes, hogy a legrövidebb, az alig 17 soros, 1953 áprilisára datált szöveg címében nem; ez egyszerűen az *Életrajz* címet viseli. A Tamási Áron-hagyatékban őrzött önéletrajzok az 1950 februárja és 1963. február 28. közötti időszavat ölelik fel. A két idegen nyelvű életrajz kivételével mindegyik íráson szerepel dátum. Az 1957. február 5-i datálású autográf tintairás, a többi szöveg írógéppel íródott.

Két önéletrajzról derül ki, milyen indíttatásból íródott; az 1952. január 20-i datálású a Magyar Írószövetség számára, az 1957. február 5-i, autográf tintairású egy német nyelvű antológiához készült, melyben a *Világló éjszaka* című novella jelent meg. Érdekes, hogy ennek ellenére a hagyatékban német nyelvű önéletrajz nem található, az angol és az orosz nyelvű autobiográfiák azonban éppen ennek az önéletrajznak a fordításai. Ez a német nyelvű antológiához készült autobiográfia szépirodalmi szöveggént olvasható, valószínűleg ilyen igényrel is íródott, ebben a szerző nem a személyes adatokra, sokkal inkább írói hitvallására helyezte a hangsúlyt. Ezt a szöveget közöljük a függelékben.

Az első, egyoldalú önéletrajz töredéknek tűnik, mert, bár 1950 februárjában íródott, az 1944-es évvel, Tamási Budapestre való költözésével és parlamenti tagságával lezárul (éppen a lap alján). Habár lapszámozás nem szerepel a fólión, elképzelhető, hogy volt második oldala, csak megsemmisült vagy lappang, meglehet azonban, hogy a szerző szándéka volt 1944-gyel befejezni az írást, hiszen ez az önéletrajz hangsúlyosan vázlatos, még szülei nevét, gyermekkori balesetét sem tartalmazza. Valószínűbb azonban, hogy politikai okok állnak az írás megszakadásának hátterében, mivel 1949-től Tamásit az irodalmi élet periferiájára szorították, publikációs tilalommal sújtották, akadémiai levelező tagságától is megfosztották, és csak 1953 márciusa után, a Sztálin halálát követő enyhülés következtében jelenhettek meg művei.

Tamási Áron, Molter Károly-hagyaték
(Petőfi Irodalmi Múzeum)

Az önéletrajzok különlegessége, hogy kiegészítik egymást, mindegyik az életút más-más epizódját említi, avagy fejti ki – a címben ígértekhez méltón valóban röviden, egy-két mondatban. Így az önéletrajzok összessége beszéli el Tamási Áron életének valóban vázlatos történetét. Vegyük példának a születési időt. Az első autobiográfiából azt tudhatjuk meg, hogy Tamási Áron 1897 őszén született. A második megadja a pontos dátumot: „Születtem 1897. szeptember 20-án”. A harmadik életrajzban csak az év szerepel, a következőben még tágabb időjelölést választ Tamási: „A századfordulón születtem.” Az időrendileg utolsó, 1963. február 28-i datálású autobiográfiában ismét pontos időmeghatározást használ: „Születtem Farkaslaka nevű községben, Udvarhely vármegyében, 1897. szeptember 20-ikán.”

Az önéletrajzok tagolása hasonló: születési hely és idő, származás, tanulmányok, íróvá válás, világnézetének kialakulása, művei. Családi körülményeire egyik szöveg sem tér ki.

„Történetei szóljanak bár különböző dolgokról, mind a szülőföldről indulnak, vagy oda kanyarodnak vissza”⁴ – írta Tamási Áronról Z. Szalai Sándor. Nem meglepő tehát, hogy az önéletrajzok is rendre a szülőföld említésével kezdődnek; csupán a német nyelvű antológia számára készített írásban nem szerepel a falu pontos neve: „Születésem helye egy falú [!] Erdélyben, ott is a székelyek földjén.” A többi önéletrajzban azonban nemcsak megnevezi, de tovább is pontosítja a születési helyszí-

nét: „Farkaslaka nevű községben születtem, 1897. őszén. [!] Ez a falu Udvarhely vármegyében fekszik, a tenger színe [!] fölött 800 méterre, erdők és havasok alatt. Lakói mind székelyek, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak. Nagybirtok sem a faluban, sem a környéken nem volt. A gazdák általában 10-15 holdas rossz földet gazdálkodtak” – vallja Tamási az 1950 februárjában íródott szövegben. „Születési helyem Farkaslaka község, Udvarhely vármegyében” – fogalmaz az író a Magyar Írószövetség számára íródott önéletrajzában. „Születtem Farkaslaka nevű községben, Udvarhely megyében, 1897” – írja Tamási 1953 áprilisában. 1963. február 28-án íródott önéletrajza pedig így kezdődik: „Születtem Farkaslaka nevű községben, Udvarhely vármegyében, 1897. szeptember 20-ikán.”

A születési hely és idő után a származásáról vall Tamási. Az első önéletrajzból csak annyit tudunk meg, hogy

édesapja kisbirtokon gazdálkodott, tíz testvére született, akik közül az író a harmadik volt, s a gyermekek közül csupán öten maradtak életben. A második, a Magyar Írószövetség számára készült önéletrajzból (ez az 1952. január 20-i datálású) megtudhatjuk a szülők nevét (igaz, ami az édesapa nevét illeti, hibásan, a helyes alak: Tamás Dénes lenne), illetve az ő felmenőik foglalkozását is: „Atyám Tamási Dénes, ki 1927-ben meghalt; anyám Fancsali Márta, ki ma is él. Mind a ketten községbeli gazdálkodó emberek gyermekei voltak.” A másik három önéletrajzban Tamási név nélkül, pusztán falusi kisbirtokosként vagy gazdálkodóként írja le édesapját.

Tanulmányaiival kapcsolatban az első és a német nyelvű antológia számára készült önéletrajzában leírja, hogy gyerekkorától kezdve részt vett a mezei munkákban. „A helybéli iskolában hat elemi végeztem. Azután bérattak a székelyudvarhelyi főgimnáziumba” – jegyezte fel Tamási 1950 februárjában. Azt a tényt, hogy a hat elemi után a Tamási családból egyedüli gyermekként ő mehetett gimnáziumba, csak az 1952-es önéletrajz említi és fejt ki: „Az elemi iskolán túl egyedül én jutottam a gyermekek közül. Ennek is főoka abban rejlett, hogy kilenc éves koromban a bal-

1916-ban sorozták be, de bal kezének csonkasága miatt hajdúdorogi állomáshelyéről postaszolgálatra küldték Boszniaába. 1918 elején a 46. gyalogezredbe vezényelték Piave mellé, Olaszországba, ahol aztán egyik hőstettéért kitüntetés is kapott. Az 1918. június 15-én indított offenzíva idején az általa vezetett rajjal egy csőszházra bukkantak, ahol egy olasz géppuskás osztag fészkelte. Az írónál csak egy kézigránát maradt, amivel az ijedt hadonászásának köszönhetően megrémült olaszokat megadásra tudta kényszeríteni. Tamási Áron így emlékezett a támadásra: „Teli voltam erővel és kedvvel, győzni akartam. S főleg látni, hogy mi a háború... Pokoli hajnal volt, de gyönyörű! Amikor otthon reggeli mellé ültek az urak, mi akkor keltünk át a Piavén. Fegyverem a vízben maradt, sokan maguk is. Három kézigránáttal érkeztem át a Montello lábához, s délelőtt 10 óraker egy olasz géppuskás osztagot elfogtam. Már csak egy kézigránátom volt. De boldog voltam, hogy az olasz osztagban vezéres kárt nem tettem, mivel egy sebesülés történt csupán, az sem akarattal.”

■ (Tamási Áron: *Virrasztás*)

kezemet annyira megsértettem, hogy a mezei munka végzésére hiányosnak látszott.” Életének ezt az eseményét *Bölcső és Bagoly* című regényes életrajzában részletesen leírja: a szomszédban egy puskával játszókat, jobb mutatójával meghúzta a ravaszt, ezzel ellőve bal hüvelykujját.

Meglepő módon a tényt, hogy a háború miatt hadiértségit tett, egyik önéletrajzában sem említi, igaz, háborús szerepvállalását sem mindben, s ha igen, akkor is csak éppoly vázlatosan, mint élete többi eseményét. Legvázlatosabban a német antológia számára készített önéletrajz fogalmaz: „Tizennyolc éves koromban katona lettem, aztán a háborúban harcoltam.” A részletek a többi önéletrajzból adódnak össze: „Érettségi után részt vettem az első világháborúban, az olasz harctéren” – olvashatjuk az elsőben. A másodikban egyáltalán nem említi katonaságát, a háborút is csak a következő mondatnál: „A háború végét és az erdélyi változást otthon értem meg a faluban.” A harmadik autobiográfia pontosítja az elsőben szereplő helyszínt: „Részt vettem az első világháború végén a Piave-i harcokban.” [!] Az utolsó, 1963-as önéletrajz pedig az időpontot pontosítja: „Részt vettem az első világháborúban, 1917-1918-ban.” Tamásit egyébként 1916 során sorozták be a 82. gyalogezredbe. Gyulafehérváron végzett tisztiiskolát, 1918 elején vezényelték az olasz frontra a Piave mellett állomásozó 46. gyalogezredhez. Közben 1918 májusában hadiértségit tett, s a 13. piavei offenzívában tanúsított bátorságáért nagyvezéret díszéremet kapott.

Tamási Áron a tiszti iskola előtti időszakban, Trebinje, 1917 (Petőfi Irodalmi Múzeum)

Tamási Áron édesanyjával, Farkaslaka, 1943 [?] (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Salgó Magdolna)

A háború utáni időszakról, s tanulmányai további alakulásáról a következőképpen vall Tamási: „Az 1918–19-es forradalmi időket otthon töltöttem a faluban. Utána beiratkoztam a kolozsvári egyetemre, majd az ottani kereskedelmi akadémiára, ahol oklevelet szereztem” – tudhatjuk meg az első önéletrajzból. A másodikban fogalmaz a legbővebben, leginformatívabban: „A háború végét és az erdélyi változást otthon értem meg a faluban. Azután, 1919-ben beiratkoztam a kolozsvári egyetem jogi szakára, de két esztendő múlva, mivel nem tudtam az egyetemen kötelezővé vált román nyelvet, a kolozsvári Kereskedelmi Akadémiára mentem át, melyet el is végeztem.” Az első, a második s a harmadik önéletrajzból azt is megtudhatjuk, hogy a Kereskedelmi Akadémián való diplomaszerezés, s első novellájának megjelenése ugyanabban az évben, 1922-ben történt: „[...] 1922-ben írtam meg az első novellát. Míndjárt meg is jelent a kolozsvári Keleti Újságban [!], melyet jórészt magyar politikai emigráns újságírók írtak” – jegyezte le Tamási 1950 februárjában keletkezett önéletrajzában. Az 1952-es autobiográfiából a novella címe is kiderül: „[...] 1922-ben írtam az első novellát, mely összes novellám gyűjteményében »Szász Tamás, a pogány« cím alatt szerepel.” Azt azonban egyik önéletrajzában sem jegyezte le, hogy a novella meg is nyerte a Keleti Újság novellapályázatát.

Amerikai útját a második számú önéletrajzon kívül mindegyik autobiográfiában említi, legrészletesebben az elsőben: „A következő évben [1923] elmentem Amerikába. Utazásom célja az volt, hogy világot lássak és tapasztalatokat szerezzek. Amerikában három évig voltam. Ott jórészt fizikai munkát végeztem; de onnét láttam meg élesebben a hazai magyarság helyzetét és feladatait. Már tudatosan is láttam, hogy író leszek. Akkor jelent meg első novellás könyvem, a »Lélekindulás.«” A német antológia számára készült önéletrajzon kívül a többiből megtudhatjuk, hogy a kötet Kolozsváron jelent meg; a második autobiográfiában azt is elárulja, hogy pontosan 1925-ben, s Tamási saját kiadásában.

Az önéletrajzok következő része íróvá válásáról, s világnézetének alakulásáról vall – talán ez a rész a leginkább részletes, ami az első két autobiográfiát illeti, mindenképp: „Ettől az időtől kezdve csak írói munkát végeztem. Ez novellák, regények és drámák írásából állt egyrészt, másrészt irodalompolitikai tevékenységből, valamint társadalmi szellemi tevékenységből. E két utóbbi munkáról beszél a »Virrasztás« című könyvem, mely azoknak a cikkeknek a gyűjteménye, melyeket húsz esztendő alatt írtam. Mint író, a magyar népi irodalom munkálója voltam, de ezt az irodalmi eszmét nemcsak társadalmi vonatkozásban néztem, hanem a népköltészet művészi sajátosságait illetően is. Társadalmi vonatkozásban egy nemzeti demokratikus társadalom megteremtése lebegett előttem, mely társadalomban mindenkinek előtt a nagybirtok és a nagytőke legyen a szociális elvek szerint elrendezve; erdélyi vonatkozásban pedig a magyar és a román nép békés együttélésének útját [!] kerestem” – fejtí ki a második számú, 1952. január 20-i keltezésű önéletrajzában. Az első autobiográfiában ennél jóval harcosabban fogalmaz: „1926-ban hazajöttem Amerikából és Kolozsváron telepedtem le. Ettől az időtől kezdve egymás után jelentek meg a könyveim, melyek a székelyek nehéz életét, népi egyéniségét és az alkotó humanizmust

képviseleték. Húsz esztendőn keresztül szellemi fegyverekkel küzdöttem a népi jobb életért, gyakorlati és lelki vonatkozásban egyaránt, a magyar maradisággal és a román sovinizmussal szemben. Fiatal és haladó szellemű emberekkel együtt, 1937-ben, megszerveztem a »Vásárhelyi Találkozót«, mely magyar vonatkozásban az első koalíciós szellemi politikai tömörülés volt.”

Budapestre költözésének tényét, mely 1944-ben történt, mindegyik önéletrajz tartalmazza, annak okait azonban csak az első kettő: „Abból a célból, hogy a háború utáni egységes magyar kulturpolitika [!] kialakításában, mint országos nevű író, minél hatékonyabban részt vehessek, 1944. őszén Kolozsvárról feljöttem Budapestre” – fogalmaz a második önéletrajz. De az elsőben is hasonlóan magyaráz: „Abban az esztendőben, október legelején, Kolozsvárról Budapestre jöttem, mert az volt a véleményem, hogy nekem, mint országos nevű magyar írónak, az elkövetkező társadalmi és szellemi újjáépítésben a magyar fővárosban van a helyem.”

Az első három önéletrajzban Tamási ugyan említi parlamenti képviselőségét, ám a tény, hogy a vallás- és közoktatásügyi tárcát is felajánlották neki – amit ő nem fogadott el –, nem. Igaz, a második önéletrajz következő passzusában talán éppen erre utal: „Mivel azonban minden időmet írói tevékenységemre akartam tovább is fordítani, a politikai életben gyakorlati módon nem vettem részt.” Az 1957-es, s 1953-as, s az 1963-as önéletrajzban egyaránt leszögezi, hogy semmilyen politikai pártnak nem volt, s az írás idején sem tagja. Feltehetően ezt a kijelentését erősíti azzal a gesztussal is, hogy két fontos politikai szerepvállalását is elhallgatja. Ugyanis az önéletrajzok egyikében sem említi részvételt a Szabó Zoltán által kezdeményezett Szellemi Honvédelem mozgalomban, a nemzetiszocialista és nyilas befolyás ellen. Pedig *A Szellemi Honvédelem naptárában*, melyet 1939-ben adtak ki, írása is jelent meg. Ugyanígy említésre méltó még, hogy sem 1957-es, sem 1963-as önéletrajzában nem említi 1956-os szerepvállalását, illetve azt a tényt, hogy tagja volt az Írószövetség forradalmi bizottságának, amelynek fölkerésére megírta a *Gond és hitvallás* című kiáltványt.

Díjairól csupán az utolsó, 1963-as önéletrajzban vall: „Három ízben jutalmaztak a Baumgarten-díjjal; 1940-ben kitüntettek [!] a Corvin koszorúval,

majd 1954-ben a Kossuth-díjjal.” Ez az egyetlen autobiográfia, melyben egy fél mondatban ugyan, de beszél akadémiai tagságától való megfosztásáról is.

A második és harmadik önéletrajz befejező részében a megjelent és kiadatlan műveket sorolja, a másodikban részletesen: „Az 1945-ös évtől kezdődően megjelent egy »Zöld ág« című regényem; előadták a Nemzeti Színházban »Hullámzó völgyem« című darabomat; megjelent egy »Kikelet« című válogatott novellás könyvem. Kéziratban van egy »Bölcső és bagoly« című életrajzi regényem és befejezés előtt

egy krónikám, melyet a szabadságharc idejéből írtam. Valami huszonöt kötetem jelent meg eddig. Ezek közül egyik-másik idegen nyelven is, így németül, franciául, olaszul, hollandus nyelven, csehül és lengyelül. Használható módon csak magyarul tudok.” A harmadik önéletrajz összegez: „Megjelent köteteimnek száma 20-23.”

Életrajzát, legalábbis annak egy-egy összefüggő epizódját Tamási regényben is megírta, igaz: a háromkötetesre tervezett műnek csak két részét tudta megalkotni. *Bölcső és Bagoly* című regényes életrajza a gyerekkort beszéli el; *Vadrózsza ága* című, befejezetlenül maradt prózai alkotása pedig 1926-tól 1934-ig követi nyomon a felnőtt író életét.

1 Walter BENJAMIN: *A szirének hallgatása* = W. B.: *Válogatott írások*, Osiris, Bp., 2001, 206, illetve ZOMBORY Máté: *Philippe Lejeune: Önéletírás, élettörténet, napló*, Buksz, 2004.

2 PIM, V. 5791/608

3 Ezek az 1957. február 5-i önéletírás fordításai.

4 TAMÁSI Áron: *Szólít a szülőföld*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2011, 5.

FÜGGELÉK

Tamási Áron ARCKÉPEM VÁZLATA

A századfordulón születtem. Születésem helye egy falú Erdélyben, ott is a székelyek földjén. A székelyek a magyarság egyik jellegzetes, régi törzse. Hasonló módon, mint az angolok között a skótok. A magyar honfoglalás óta élnek mai földjükön a székelyek. Egyesek szerint még a magyarok előtt, mint a magyarság előőrsei, telepedtek ott meg. Tehát több, mint ezer éve. E hosszú történelmi időn keresztül legtöbbször harcban álltak: vagy a keleti betörőkkel, vagy a belső elnyomással szabadságuk védelmében. Számuk, a belőlük elszármazottakkal együtt, lehet egy millió.

Az én őseim is mind székelyek voltak. Apám kis falusi birtokon gazdálkodott. Tizenegyen voltunk testvérek. Már gyermek korunkban dolgoznunk kellett a falusi gazdaságban. Szűkösen éltünk, de a gondoktól eltekintve, szabadságban. Gimnáziumot, majd akadémiai főiskolát végeztem. Tizennyolc éves koromban katona lettem, aztán a háborúban harcoltam. Ifjú koromban három évet töltöttem Amerikában, fizikai s majd szellemi munkában. Utána húsz évig Erdélyben éltem, azután pedig, 1944-ben Budapestre költöztem.

Sohasem készültem írónak. Az első novellámat is, főiskolás koromban, csak legénykedésből írtam. Valami költői örökség és írói készség talán mégis volt bennem, mert az első elbeszélésem megírása óta kitartóan éber volt bennem az írói természet. Inkább ez a természet van meg bennem, mint az írói becsűgy. De ha már írtam és írok, jól és becsületesen igyekszem csinálni. Jól művészileg és becsületesen eszmei és erkölcsi szempontból. Ha orvos, kutató, vagy tudós volnék: ugyanígy csinálnám.

Írtam elbeszéléseket, regényeket és színpadi műveket. Írásaim levegője íze és színei azt a világot idézik, amelyet gyermekkoromban megismertem. Hőseim is legtöbbször ott mozognak, de érzelmi és gondolati törekvésekben a világ minden emberéhez kívánnak szólni.

Nem tartozom semmiféle stílus irányzathoz, legközelebb talán a realizmushoz állok. De a valóság számomra nemcsak társadalmi vonatkozásiban él, hanem az emberi lét egész tudományos és költői világára kiterjed.

Elég baj ez nekem.

De ha már bajlódni kell ebben az életben valamivel, akkor legyen az valóban méltó az emberhez, aki mégis több, mint az értelmes majom.

Tamási Áron:

Arcképelem vázlat

A századfordulón születtem. Születésem helye egy falú Erdélyben, ott is a székelyek földjén. A székelyek a magyarság egyik jellegzetes, régi törzse, hasonló módon, mint az angolok között a skótok. A magyar honfoglalás óta élnek mai földjükön a székelyek. Egyesek szerint még a magyarok előtt, mint a magyarság előőrsei, telepedtek ott meg. Tehát több, mint ezer éve. E hosszú történelmi időn keresztül legtöbbször harcban álltak: vagy a keleti betörőkkel, ~~szemben~~ vagy a belső elnyomással szabadságuk védelmében. Számuk, a belőlük elszármazottakkal együtt, lehet egy millió.

Szemelvények Tamási Áron Benedek Eleknek írott leveleiből

Tamási Áron hazafelé Amerikából, 1925 szeptemberében (Petőfi Irodalmi Múzeum, a foto készítője ismeretlen)

▼ Kolozsvár, 1923. március 24.

„[...] Udvarhely, a kat. fiúgimnáziumban végeztem 1917. évben. Hatodikig harisnyában jártam, verekedni – akár bicskával, akár anélkül – igen jól tudtam, s a faluban jobb kaszás nem volt, mint én nagyobbacska diák koromban. Két és fél esztendeig a harctéren vitézkedtem, de a búbánaton kívül a világon semmi bajom nem lett belőle. Azután pedig – ezt nehéz kimondani, mert mindig erős szívdobogást kapok tőle – a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémiát végeztem el, s bankhivatalnok voltam először itt, utóbb Brassóban. A pályámat, amikor nem vagyok állásban, mindig jobban szeretem, mint amikor vagyok. Most pedig nem vagyok. Azonban nem dologkerülés miatt – mert ennyire istentelen mégsem vagyok –, hanem azért, mert egy *amerikai út* előtt állok.

New Yorkban él egy nagybátyám, ki az alkalmat és módot megadta nekem erre. Útlevelem december óta készen van, de amerikai vízumot május vége előtt nem kapok, s ezért kell még várnom. Ha kimehetek, tanulni akarok, mindent, amit megcsíphetek. Tíz esztendő leteltével, ha a jó Isten segít, viszsza-jövök, s nagyobb felkészültséggel dolgozom fajom érdekében. Most én meg nem nyugszom – akármilyen szótlan tekerő vagyok is –, amíg valaki nem lesz belőlem.

Életemben a legelső novellát tavaly augusztusban írtam, s beküldtem a Keleti Újság]-hoz. Ennek a révén ismerkedtem meg Nyirő Józseffel, s az írás hamar le is jött egy vasárnapi számban. Azóta még hét novellát írtam, s mindegyik megjelent, ill. a hetedik *Ki vagy, hé?* címmel az Ellenzék húsvéti számában fog jönni.

Ha írásom Nyirő Józsefre emlékeztet, az onnan van, mert rajongással szeretem, mert a szívem s az a furcsa pogány székelly természetem hasonlít az övéhez...”

▼ New York, 1923. augusztus 11.

„Egy hét óta ezen nagyközségben tátogatom a számat. Mert van itten látni s hallanivaló, s minden kerek ezen a világon.

Hanem az utam hasonló volt a purgatóriumban szenvedő lelkek állapotához, kik három hétig mindenfajta istenverése között örökösen csak a fényességet várják. Július 10-én repültem ki Kolozsvárról, s Bukarest–Csernovitz–Varsó–Danzig–Koppenhága, Északi-tenger–Óceán–Halifaxon át augusztus 2-án szállottam erre a nagyálatnagj tojásra. Közben annyit láttam s tapasztaltam, hogy egy falut meg tudnék vele tőteni. Megállapítottam ismét s végérvényesen, hogy a hunok nem valának vízi népek, hanem mező- s erdőjárók örökké, mert az én természetem elig sem akarta a rengeteg vizeket való merengést bevenni. Egy kerek hétig, mint az élettől búcsúzó madár az ágon, úgy feküdtem betegen az ágyban, s semmit sem tudtam egy fej hagymán kívül az égvilágon sem enni. Egy hét múlva aztán úgy támolyogtam, mint a gyermekágyas asszony. [...] Hanem aztán bátyámék az ölükbe vettek, s szeretettel, szóval s minden jóval tartottak. Már erősödöm, hál’ Istennek.

Olyan világ van itt, mintha az otthoni egészen másik oldalra fordult volna. Más világ, jó világ, s mégis úgy vagyok vele, mint a fontoskodó fiatal házaspár, aki nemigen mer még közel menni a feleségéhez. Itt semmi más nincs a földkerekségen, csak *munka és jólét*. Aki dolgozik, úgy élhet, mint veréb a bűzában, de ha nem dolgozik, biza, lejár a napja hamarosan. Angol nyelv nélkül hivatalban s más jobb helyre sem mehet az ember. Az átmeneti idő túlságosan jó iskola. Valami gyárban már kínáltak nekem állást havi 98 dollárért, ami otthon 20 000 lej körül áll. Kilincset kell fényesíteni, vagy karikát gurítani, vagy mi.

Itt, mielőtt irodalomhoz fognék, el lennék veszve. Figyelem magamat, s lesem a szívem dobbanását, hadd lám. Hátha még olyan praktikus ember lesz belőlem, megjedek önmagamtól.

Egyébként ide még idő telte előtt nem akarok nyúlni. Kíváncsian várom az erdélyi irodalmi változásokat s haladásokat. Mikor tíz év múlva visszamegyek, az Elek bácsi szárnya alatt sok híros embert akarok látni.”

Dialogus a világgal

Tamási Áronról

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Ha arra kérnének valakit, hogy nevezze meg a legerdélyibb magyar író, alighanem Tamási Áront említené elsőnek. A szó – „a legerdélyibb” – mondvincsinalt ugyan, de érdekes következtetésekhez lehet eljutni tőle. A válasz tehát Tamási Áron. De mi a kérdés? Mi az, hogy „a legerdélyibb”?

Reményik Sándor 1932-ben megkocskáztatja a kijelentést: „Mélyen és kitörőhetetlenül rányomta ő immár egyéniségének bélyegét erre a földre, erre az itt kibomlott új lelki életre. Azáltal is, ami benne megbámulni való érték, azáltal is, ami merő haszontalanság.” Ekkor jelenik meg az *Abel a rengetegben*. Az ok-okozati viszony tehát, amely mentén Tamási „erdélyi írónak” tekinthető, mindkét irányban működni látszik. Tamási erdélyi, mert az erdélyiségből táplálkozik, abba született bele, azt közvetíti. És Tamási erdélyi, mert Erdély önmagára ismer benne – ez utóbbi gondolatot rejti Reményik két mondata. Talán ez a rokonszenvesebb. Így Tamási művei nem a tökéletes másolatát – mondjuk, a néplélek tökéletes másolatát – jelentik, hanem valaminek a megteremtését. A *Lélekindulás* című novelláskötetben, majd a *Szűzmáriás királyfi*ban egy nyelv jön létre, amely frissességével tűnik fel, s amelyet sajátjának érez egy szélesebb kör. Ehhez a körhöz olyanok is tartoznak, akik nem beszélnek, nem is akarják beszélni ezt a nyelvet, de azért értően bólogatnak. Számukra Tamási nyelve „székely”. A „székely” valami erdélyiféle, de azért más: az erdélyiségnek egy fontos, de speciális esete.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azonban a tényt, hogy – legalábbis a Trianon utáni első évtizedekben – maga az erdélyiség is valami mást jelent, mint addig. Kuncz Aladár írja

Tamási Áron amerikai útja előtt, 1922 (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

erről tíz év történelmi tapasztalatával a háta mögött: „A tragikus történelmi fordulatban az erdélyi magyarság önmagával és sorsával szemben egyszerre tájékozatlan idegen lett. Neki is tehát úgy kellett önmagára és hivatására újra ráismernie, mintha e földet csak most látta volna először.” Ahhoz, hogy a környezetére sajátjaként tekinthessen az erdélyi magyarság, szavakba kellett azt öntenie, akár egy mindaddig formátlan, középpont nélküli masszát. Kellott valami, amiben felismerheti saját magát. A kezdeti esszék, kiáltványok még csak azt fogalmazgatják, hogy milyennek kellene lenniük a majdan megszületendő erdélyi műveknek. Mire esély kínálkozik rá, hogy ezek a művek egyáltalán elkészülhessenek, valamiféle értékrend jórészt készen áll, vagy legalábbis nevet kap. A neve által létrejön az erdélyi gondolat. De még mindig „csak” versekben lehet ráismerni. Ekkor lép színre Tamási Áron.

Kezdetről fogva sikerek veszik körül. Első novellája, *Szász Tamás, a pogány* 1922-ben díjat nyer a Keleti Újság novellapályázatán. Első novelláskötetéről, a *Lélekindulásról* – amelynek megjelenése idején Tamási még Amerikában tartózkodik – Áprily Lajos ír elismerő bírálatot. Meghívják az első marosvécsi találkozóra, első regénye pedig, az 1928-as *Szűzmáriás királyfi* elnyeri a Baumgarten-díjat. Vehemens megnyilatkozásai ellenére az akkori erdélyi irodalmi és politikai csoportosulások egyöntetűen elismerik tehetségét. Ennél érdekesebb, hogy világnézetileg sem tartják összeférhetetlennek saját programjukkal sem a helikonisták, sem a korunkosok. Úgy tűnik, a székelység mint önmeghatározás működőképes volt a polgári, konzervatívabb körökben is (itt a különbség mellett a sajátos erdélyi ízt is jelentette), és a baloldalon is, hiszen Tamási gyakran használta már-már szinonimaként a *székely* és a *nép* szavakat. „Éljen a székely Nép!” – nyilatkoztatta ki némi adys hévvel az *Ajánlom magam: Tamási Áron vagyok...* című írásában. Mindvégig tagja marad azonban a helikoni írók közösségének, fontosabb könyveit pedig a botrányt kavarázó *Czimeresek* kivételével az Erdélyi Szépművéses Céh adja ki. Viszonylag rendszeresen jelennek meg írásai a Gaál Gábor-féle Korunkban is. Legotthonosabban talán mégis a Kacsó Sándor által szerkesztett Brassói Lapokban érzi magát, amely kevés dogmatizmussal és nagy lendülettel próbálja képviselni és megfogalmazni az erdélyi magyar nép érdekeit.

Fellépésekor Tamási fiatal székely íróként határozta meg magát, s ez a három áttetsző szóból álló meghatározás kezdetben egyfajta védőburokként működik számára. Tiltakozásait, támadásait, különvéleményeit fiatalágának és

a székely heveségnek tulajdoníthatják, az írószerep pedig, amelyet kijelöl, a Trianon utáni hangulatban viszonylag általánosnak mondható: „író az az ember, aki meg is hallja, amikor kérdezi őt bajában a Nép”. E megnyilatkozásoknak természetesen csak akkor van súlya, ha mögöttük remekművek állíthatók. És legkésőbb 1932-ben, az *Ábel a rengetegben* megjelenésekor Tamási azokat is meggyőzi arról, hogy remekműveket képes alkotni, akik fanyalogtak a *Czímeresek* olvastán vagy óva intették a túlzásoktól a *Szűzmáriás királyfi* kapcsán.

Tamási életműve zavarba ejt sokszínűségével, fordulataival. Nem könnyű azonnal dönteni, hogy a regényíró, a novellista, a színműíró vagy netán a közéleti ember érdemi meg leginkább, hogy bevonuljon az erdélyi panteonba. (Tamási valószínűleg nem szeretne bevonulni sehová, legfeljebb bevarázsolni, esetleg besétálva körülnézni egy kicsit.) Besétál, körülnéz egy kicsit – ez jellemző Tamási életére és életművére. Ki kell próbálnia a különféle műfajokat, hogy ráérezzen: otthonosan mozog-e bennük. Több kötetre tervezett vállalkozásai kö-

zül egyedül az Ábelt fejezi be, s a három könyv itt is jelentős eltéréseket mutat. Még szembetűnőbb a különbség a *Jégtörő Mátyás* és a *Ragyog egy csillag* között. A misztikus, népmese-közeli regény belefolyik egy moralizálóbb önéletrajzi projektbe. Innen már nincs messze a *Bölcső és Bagollyal* induló, szintén befejezetlenül maradt sorozat. Tamási elérkezik ahhoz a világhoz, amely mindig is odaértendő háttérként a műveihez. Ebben a végső korszakban közvetlenül próbálja megragadni mindazt, amit Farkaslaka és fizikai, szellemi környéke jelent számára.

Babits Mihály a „sok-sok villanás emberé”-nek nevezi Tamásit, és regényeinek egyes, gyakran felemlegetett „szerkezeti fogyatékoságait” nem tartja elintézhetőnek azzal, hogy Tamási novellista tehetség volna. Tamási legjobb művei a pikareszk regényhez állnak közel, mondja Babits. „A *Don Quijote*, a *Gil Blas*, a *Robinson* mind ilyen pikareszk. A Tamási-féle azonban nem ezek utóda. Ha van példaképe és mintája, mely kialakulását megkönnyítette, akkor az csak az emberi fantázia ősi és naiv

pikareszkje: a népmese.” Függetlenül attól, hogy honnan is táplálkoznak Tamási pikareszkjei, a kalandtól kalandig, problémától problémáig való folytonos vándorlás egy világlátást is hordoz, és ez nyilván összekapcsolható Tamási önkeresésével is a műfajok és életben eljátszandó szerepek között. Ennek a szereptől szerepig való vándorlásnak a legplasztikusabb és ugyanakkor legjátékosabb megformálása a *Jégtörő Mátyás*-ban valósul meg, ahol a főhős „szellem” testből testbe vándorol: bolha, pók, méh, szarka lesz belőle, legvégül pedig ember. Itt is végigkövethető azonban az a szerkezet, amely általánosan jellemző a Tamási-hősökre: a pikareszkre jellemző esetlegesség mindig csak a helyzet kialakulásáig érvényes, a Tamási-hősöknek mindig lehetőségük van dönteni. Önmagukhoz következetes döntéseik teremtik meg egyéniségüket – és ez ugyanúgy érvényes a *Jégtörő Mátyás* szellemére, mint Csorja Bódira vagy Ábelre. A népmese-hasonlat találó, csak ott sokkal formalizáltabbak a „próbák”, amelyekben túljutva bebizonyosodik a hősök jellemének szilárdsága.

Az egyértelmű sikert és elismerést Tamási számára az *Ábel a rengetegben* (1932), illetve az Ábel trilógiává bővülő változata (1933, 1934) hozza meg. A könyvek cselekménye lényegében önálló epizódokra bontható, ez egymás után következő helyzetek pedig (*Ábel a rengetegben*, *Ábel az országban*, *Ábel Amerikában*) egy időben tekinthetők „betű szerinti”, illetve jelképesnek – a regény elején még egészen fiatal Ábel tapasztalatszerzésének fokozatait, világának tágulását jelölve.

Ábel már havasi „erdőpásztorkodása” idején is a sors különféle, már-már népmesei módon formalizálható és tipizálható ágenseivel találkozik – sajátos humorával reagál is az övétől eltérő világok jellegére, de nem azonosul velük: megőrzi függetlenségét velük szemben. Humora, akárcsak Karácsony Benőnél, számos esetben a dolgokon való játékos felülemelkedésre ad lehetőséget. Nem valamiféle általános felülemelkedésre, inkább esetenkénti felülemelkedésre, hiszen, mondja Ábel, „a legokosabb, amit ki lehet deríteni, az talán csak annyi, hogy az igazság is széjjel van szórva, amiként az emberiség a föld kerekességén.” E szétszórt igazság keresésével kapcsolatos Ábel további életútja is – igazságdarabokat gyűjtöget mindvégig, találkozások formájában. Ez a reflexió ad jelentést az Ábel pikareszk-szerű

Nagy Imre (Zsögödi): *Pásztorok*, olaj, vászon, 100 x 87 cm (Csíki Székely Múzeum)

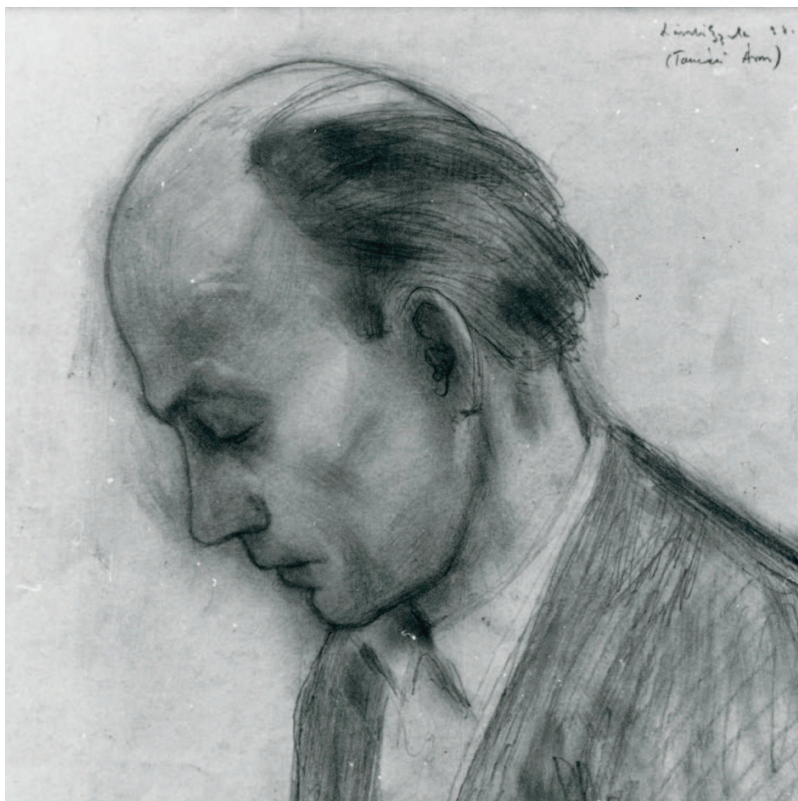

szerkezetének is: nincs benne epizódról epizódra „előrelépést” jelentő logika, annak ellenére, hogy a keresés, illetőleg a próbatételek sora mindannyiszor folytatódik. Az egyre táguló és számára egyre idegenebbé váló világban Ábel lényegében sodródik – ez a sodródásélmény és idegenségtapasztalat győzi meg arról, hogy érdemes hazatérnie, és ott folytatnia a (most már számára megnyugtatóbb válaszokat hozó) keresést.

A Tamási védjegyévé vált feleselő szerkezet az Ábel kötetében kristályosodik ki igazából: a világgal való dialogikus viszony kialakításáról van itt szó voltaképpen, annak a lehetőségnek a megmutatásáról, hogy a világ különböző nyelvi alakzatokban létezik, hogy a nyelvben a feje tetejére állítható sok minden: ilyen értelemben a nyelv a világ kritikáját is nyújtja az Ábel párbeszédeiben.

A *Szűzmáriás királyfi* Csorja Bódiához képest Ábelnél szembetűnő a nyitottság, az alkalmazkodó képesség. Ha nincs más választása, vállalja kiszolgáltatottságát is, de esze leggyakrabban mégis azon jár, miképpen cselezhetné ki a számára mostoha körülményeket. Érzékeli a korlátok meglétét, de hosszú távon nem hajlandó belenyugodni abba, hogy azok számára időtlenül áthághatatlanok: hangsúlyosan evilági nézetrendszerében központi helyen áll a remény. Bár a trilógia egyes kötetének világképe árnyalatnyi módosulásokat szenved (a helyzetmegoldó furfang és a viszonylagos naivitás a későbbiek során groteszk logikába fordul át, majd újra a naiv, de itt már sodródó, gyakran tehetetlen viszonyulás a főszerep), Ábel alapvető viszonyulása a világhoz megmarad: furfangjai, kompromisszumai emberi léptékek.

Tegyük egy pillanatra félre szerkezeti aggályainkat. A modernséggel kezdődően az irodalmi remekművek arra biztatnak, hogy lássuk meg egyazon eseménysorban a többféle történetet, és egyazon történetben a többszólamúságot. A többszólamúság miatt pedig eleve egyetlen mű sem teljes. Különös élmény így olvasni Tamási első regényét, a *Szűzmáriás királyfi*t. A regény centenáriumi újrakiadásának előszavában írja Láng Zsolt: „Éppúgy a rejtély, a ki nem mondás nyújtja lényegének kimeríthetetlen megfogalmazását, miképpen az eredet körüli homály avatja elevenné a nép önképét. Mintegy álombeli állapotban jelentkezik, ami szokatlan erőt ad neki. Tamási hősei transzcendentalizálódva nyerik el a szabadságot, és élnek vele

különös méltósággal: mintha mind-egyikük fején egy-egy isten fészkelne.” Csorja Bódi mindvégig keres valamit, a regény leglényegesebb pontjain ott alszik a titok közelében: a temetőben, a templomban, a lódög mellett és az iskolában, az általa festett Mária-kép előtt. De nem birtokolhatja a titkot, hiszen az nagyobb, mint ő. Ott is létezik, ahol ő nincs. Például a borzongató, gyönyörű rítusban, amelyet Csorja Péter és Gálfi Zsiga játszanak el a kocsmá különszobájában, fegyelmezett, kitarított ütemű liturgiával, hogy koppanhassanak az utolsó mondatok: „Az óra kong. Gálfi bicskát foga. Csorja bicskát foga. Angyal nem vala. Isten nem vala. Jaj!! Halál kettő vala.” A szabadság – talán ez is a Bódi által kerestet titokhoz tartozik – a jelentését egy folyamatban nyeri el. Bódi konvenciókkal küzd mindvégig, s ez a folyamat kell hozzá, hogy egy ponton megemelődjék a konvenciórombolás. Ott, ahol már nem ő kezdeményezi, de jól érezhető, hogy nélküle, az ő közelsége nélkül nem történhetne meg, hogy a templombéli fuszulykaleves-evést a lehető legautentikusabb istendicséretként olvassuk: „a megbolygatott hívek között többszöri »eresszetek!« szóval előrevágott a Csorjáék öreg szolgája, vén Péterfi Mihály. Kantárba téve egy hasas korondi fazekat látogatott a jobb kezében.

Egyenesen a gazdája elejébe ment, ott derűsen megállott, s kerekén így szólt: – Fuszulykalevest hoztam. [...] Ujjasa zsebéből kanalakat szedett elé, s mind-egyiknek adott egyet. Aztán kenyeret, és azt is széjjelosztotta, mint Jézus. – No, Bódi, eddig megehültél! – mondta. [...] – Legén, de templomban még én sem ettem! – mondta öreg Csorja, és neki-helyezkedett. A többiek is körül, s keresztet vetettek mind. S a konok arcák, a fény és a szél, a munka és bajlítások által felszántott mezők egyszerre kisimultak. És a békességnek és a megnyugvásnak kövér madara szállott fehér szárnyakkal a fejekre. Enni kezdtek.” Ha van szabadság, amely mentes minden kevélységtől, akkor ezek az emberek szabadok.

Tamási az az író, akiről egyszerűen képtelenség elképzelni, hogy máshol legyen a sírhelye, mint Farkaslakán, két cserefa között. Amit másutt látott, tapasztalt, tanult, elég volt ahhoz, hogy széles látókörű, tájékozott tollforgatóvá váljék. A Farkaslakára és Farkaslakához való vissza-visszatérés azonban több, mint honvágy vagy szülőföldszeretet. A rejtély keresése inkább, amely akár egy bűvös fokhagyma is lehet, mint a *Jégtörő Mátyás*ban. A rejtély éppen az, hogy ami a világból fontos, roppant kicsi helyen elfér, még Farkaslakán is.

■ (2000–2016)

Archaikus modernség, népi expresszionizmus

BERTHA ZOLTÁN

Tamási Áron tündéri mesevilágának légies bája, felkavaró balladai történeteinek egzisztenciális távlata, néphitből, népművészeti formákból eredő világszemléleti, esztétikai horizontja kettős értelemben is lenyűgözi olvasóját a modernség ígézetével. Egyrészt úgy, hogy a jelképes, mítoszi – a szimplán naturális alakzatokat látványosan felbontó – elemek közvetlenül is az avantgárd képzeleti szabadság látóma-teremtő dinamizmusához vonzzák a befogadót. Másrészt azért, mert az archaikus népi hitvilág bölcsélet-gondolati sugallatai önmagukban is eleven és megújuló válaszokkal képesek szolgálni a modern létezés drámaian feltárulkozó problémáira.

Az ősi népi-vallási képzettartalmak, szemléleti perspektívák hasonlóképpen kapcsolódnak az emberi lét, az univerzum szellemi lényegvalóságához, mint ahogy az avantgárd is a felszíni realitás mögé, a létezés teremtő centrumába, a lélekörvénylések titokzatos mélység-szférái közé igyekszik hatolni. A mindennapi valóságdimenziók radikális széttröszölése, az álomszerű fantasztikum felszabadítása, a sejtelmes fantáziaalakok elővarázslása mind szürrealista vonás lehet, s ezért is érintkezhet például a *Jégtörő Mátyás* számos ábrázolásrétege a stílusirányzati szürrealizmussal (amint azt Bori Imre elemzi), mégis, a Jó és a Rossz ellentéteinek metafizikai párharcát megjelenítő elvont-szimbolikus, mesei-fabulisztikus figurák és cselekménymozzanatok közvetlenül a népi hiedelem-elbeszélések, hiedelem-mondák világképi, műfaji jellegzetességeiből is levezethetők. A modern mágikus realizmust is mintegy megelőlegező *Jégtörő Mátyás*, a mitikus-mesei, kalandos-pikareszkes realizmus csúcscsúcsaira jutó *Ábel-trilógia*, a folklorisztikus, népi socio-

gráfia remekének tekinthető *Szülőföldem* (meg a szakrális-rituális népi színjátékok, elbeszélések, regények sorozata s a többi): mind valami primordiális organicizmus újfajta kiteljesedéseként is értelmezhető (Tamási a „folklor utolsó irodalmi nagyköve” – állította Féja Géza). A szerves összefüggéseket test és lélek, egyén és közösség, nemzet és emberiség, társadalom, természet, Isten (humanitás és divinitás), éthosz és esztétikum („a keresztény erkölcs, a nemzeti gondolat és a szociális igazság” eszményei) között: számtalan formában gondolja át és fejezi ki az író. Érzékiség és spiritualitás duális összhangjáról, bináris egységéről hirdeti: „ne éljen többé külön a test és külön a szellem” (*Ragyog egy csillag*); „az ég nincs külön a földtől, mert egyik a másikra borul, és egybeköltöznek, mint a test és a lélek! Isten műve ez!” (*Vitéz lélek*); „a test és a lélek együtt teszik az embert. Nő és férfiú együtt alkotja az emberiséget; s az ég és a föld a világot” (*Hegyi patak*); „egy kereszt fénylik a föld felett, a két szára egyenlő: olyan, mint egy pluszjel, amellyel össze akarja valaki adni az eget és a

Nagy Imre (Zsögödi): Erdélyi falu, olaj, vászon, 59 x 79 cm, 1923 (Fotó: Virág Judit Galéria)

földet” (*Okkersárga Ábrahám*). Individualitás és kollektivitás harmóniájáról vallja: a népi életfelfogás „nem kezdetet lát a születésben és nem véget a halálban, hanem csak személyi változást mind a kettőben. S nemcsak az embernek emberhez való kapcsolatát szabályozza, hanem a szövetséget is, melyet a természettel és az Istennel mindnyájunknak meg kell kötnünk. Valóban olyan életforma ez, melyben a közösség az első és legfőbb személy s lelkében változatlan, csupán az atyák és a fiak cserélik egymást” (*Szülőföldem*). Megvilágosító esszék sorában értekezik

arról, hogy manapság „beteg a lélek, mert az anyagelvűség olyan világnézetet kényszerített rá, amelyben meg kell nyomorodnia. Az egészséges és termékeny világnézetnek ugyanis három örök tényezője van az emberi lélek számára: az Isten, a természet és a társadalom”; emberhez méltó élet pedig csak akkor képzelhető el, „ha Istennel való kapcsolatunkat megtartjuk és gondozzuk; ha benne élünk a teremtett világban, a fákkal, a virágokkal, az éggel és a földdel együtt; s ha olyan társadalmat alkotunk, amelynek tagjai rendezték már a viszonyukat az Istennel és a természettel”. Revelációszerűen egyezik mindez a kor nagy gondolkodóinak meglátásaival; a szellem fenomenológiáját vizsgáló Carl Gustav Jung ugyancsak a válságos negyvenes években (s szinte ugyanazokkal a szavakkal) fejtegeti az autonóm személyiséget elveszejtő tömegesedés, az „öntelt” és „gátlátalan materializmus” fenyegető veszélyeit – ami „annál nagyobb, minél jobban lebilincseli a külső

Nagy Imre (Zsögödi): *Faluszéle*, olaj, vászon, 97,5 x 117 cm, 1928 (Fotó: Virág Judit Galéria)

tárgy az érdeklődést, s minél jobban feledésbe merül, hogy a természethez fűződő kapcsolataink differenciálódásával kéz a kézben kellene járnia a szellemhez kapcsolódó viszonyunknak a nélkülözhetetlen egyensúly megteremtése végett.”

Az induló Tamási Áron történeteinek, novelláinak világlátása, kifejezőmódja tehát a folklór szóbeli-epikai hagyományaihoz: a ballada, a hősenek, a hitrege, a mítosz tradícióvezeteiben gyökerezik, de talán leginkább bennük félreérthetetlen a kötődés az avantgárd szenvedélyminőségekhez is: főként az expresszionizmushoz. Elsősorban a húszas évek drámai novellái (s a *Szűzmáriás királyfi*, az első jelentős regény) demonstrálják a háború, illetve az utána következő nyomorúság ellen tiltakozó, lázadó indulatot (a világirodalomban is korjelző „elveszett nemzedéki” keserűséget és kiábrándulást). Ez a hang pedig a kiáltásé, a kisebbségbe szakított erdélyi magyarság felráló jajsavát hallató Kós Károly-i „kiáltó szó”-é, és a Tamásié is, látván a háborús, forradalomleverő, trianoni katasztrófákat, a székely szegénységet és szenvedést, vagy éppen az általános levertséggel hadakozó életvágyat.

A kiáltás hangja a túrhetetlen sorsa ellen felkelő ember, rendszerint székely parasztférfi iszonyú megrendülésének hevétől izzik. Az egyik a kibillent világ helyreállíthatatlanságától szinte megtévelyodva pusztítja el önmagát (*Szász Tamás, a pogány*), a másik a borzalmas természeti csapásokra és a társadalmi megalázottság elviselhetetlenségére válaszol szörnyű önrombolással (*Tűzet vegyenek!*). Máskor a székelységre mért történelmi és mitikus sorssal megküzdve enged végül az isteni, transzcendens elrendelésnek és végzetnek a főhős, misztikus emberáldozati aktust hajtva végre önmagán, rituális öngyilkosságot követve el (*Zarándok földműves, Szerelmes csillag*), vagy viaskodva bár, de azonosul a föld, a szülőfalu vagy a szerelem elhívásával, a kikerülhetetlen sorsvállalásra felszólító metafizikai értékparanccsal (*Föld embere, Ecet és vadvirág*). Viharzó „lélekindulás”-ok, eksztatikussá és amorffá torzuló szenvedélykitörések jelzik a tomboló érzelme hullámzások erejét, s kényszerítik ki szinte természetszerűleg az expresszionista hangulatkivetítő megjelenítésmódokat. Akkor is, ha az ösztönök mélyéről felszakadó, vad, „barbár” indulatok robbannak ki, s akkor is, ha misztikusan egzaltált, vallásos-kultikus rajongás, a népközösséget és az azt irányító földöntúli hatalmakat egyaránt képviselő, médiumszerű átszellemülés csap a végletekig, mint a *Szűzmáriás királyfi*-ban vagy drámai párjában, az *Ósvigasztalás*-ban. Mindkettő a hagyományos székely-magyar önértékből, méltóságtartó önbecsülésből táplálkozik, sőt egyfajta általános túlfűtött, messianisztikus kiválasztottság-tudatból, amely az avantgárd-modernista pszichikus ajzottság, ziláltság, feladultság számára archaikus, pogány-keresztény ősvallási, szinkretikus népi-mitológiai kereteket, alapokat biztosít. Így az expresszív, aktivista korlátlanosság egyúttal jelentésszerű, kollektív képzeteket mozgósító, ősi és tartalmas világgépi, kompozicionális

rendhez illeszkedik. Az emberalakok expresszionisztikus átformálódása, egyetemessé, idő- és természetfölöttivé stilizálódása tehát szorosan összefügg a folklorisztikus elvonatkoztatás, szimbólumalkotás vagy mítizálás genuin természetével. Ha például az éhező családján szinte csak gyilkosság árán segíteni tudó férfi morális gyötrelme rajzolódik ki, akkor az mindjárt az apaság archetipikus víziójává emelkedik (*Keserű kenyér*); s ha egy zaklatott, felbolydult idegzetű, az intézményes társadalmi normák ellen berzenkedő, s inkább öntörvényű elhivatottságára hallgató, prófétikus megszállottságát egyre mámorosabban követő székely legény lép elénk, akkor viselkedésében a mágikus szertartások örök idejét és érvényét sugárzó, samanisztikus, népvezéri, megváltói-krisztusi karizmát hordozó, s az önfeláldozásban betetőződő tulajdonságok bontakoznak megbabonázón ki (*Szűzmáriás királyfi*).

Az érzések aljáról, a tudattalan készletek homályából felkavarodó háborgások összeáramlanak a legmagasabb akarattól, a világszellemtől eredő predestináció impulzusaival ezekben az önkifejező vagy küldetésbevezető mozdulatokban, cselekedetekben. De nemcsak az emberi, hanem a külső, fizikai természet, a táji környezet is átitatódik, áttelekeseedik a felsőbb sorshatalmak szándékaitól, megnyilatkozásaitól, emanációjától. A létezés, az univerzum metafizikai síkjai egymásba fonódnak, lé-

lek és táj, ember és Isten, földi akarat és kozmikus őserő egymással megbirkózva vagy összesimulva, de folytonos érintkezésben lélegzenek. A pulzáló szerves mindenségben a leghatalmasabb úr vagy irányító és a legkiszolgáltatottabb, porszemnyi lény is állandó lelki összefüggésben tapad egymáshoz. Egy természeti sorscsapás, egy pusztító jégzivatar is istenítéletnek minősül, s ekképpen hívja ki a nyomorulttá tett ember lázadását vagy készíti a megengesztelődésre (*Tűzet vegyenek!*). De a jellegzetes erdélyi tájak, miliók – havasok, fenyvesek, patakok, erdők, hegyi legelők, mezők, falvak – világot ugyancsak átjárja vagy átvilágítja az a transzcendentális, bűvös fény és sugárzás, amely „hierophanikus”, „theophanikus”, mágikus térré avat és szentel minden helyszínt, környéket, vidéket. A természeti tünemények atmoszférája elválaszthatatlan a személyes életérzésektől, s ezek kölcsönhatásának mindenféle naiv vagy romantikus változata megképződik. Gyakori expresszionista víziókban tehát, sőt az animizmus aboriginális misztériumában sűrűsödik meg ennek az összeolvadásnak a levegője: „Földnek fázódó kérgéről, halált szenvedő madárszájából, megfosztott fák ágairól és mindenünnét nyersen tárta elé az örök hatalom a valót: – Te ember: nyomorúságnak példaképe. Te ember: síró játéka az örök Erőnek. Te ember: pusztulás az ékesség” (*Tűzet vegyenek!*); „A fák ijesztoően feketék és mozdulatlanok voltak, hasonlítván a föld mélyébe zárt gonosz lelkek kinőtt gondolatához”; „A föld magára húzta a fekete takarót, csendes volt nagyon, de belül sírt titokban”; s „ráeresztette óriás, puha lelkét, és a sok száz búzakalángyát, mintha valamennyi a saját szomorú feje volna, megbólintotta köszöntésre”; „A Hadak útja sűrűsödni kezdett, s csillagai egymást vigasztalták” (*Keserű kenyér*). Ember és kozmosz együttes szenvedése, végtelenbe nyúló, formátlan vonaglása – amikor anya és fia éjszakai sötétben a vihartól megkínzott búzaföldön botorkál, térdepel (*Tűzet vegyenek!*) – szintén expresszionista jellegű látomás (akár Edvard Munch „sikoly”-képein); mint az önmegsemmisítő tűz lángolása az új feketeségében, a csillagok fénye alatt ugyanennek a novellának a végkifejletében. Az expresszionizmusban is jellemzően gyakori tűz motívuma, amely (ahogy Kántor Lajos *Lira és novella* című könyvében részletesen igazolja) közösségi jelképiséget és egyéni sorsmanifesztációt ötvöz líraian, gyakran válik központi, szervező szim-

Huszka József színes rajza egy erdélyi terítő szélének és sarkának hímzéséről, papír, tempera (Néprajzi Múzeum, fotó: Sarmyai Krisztina)

bólummá. Tűzbe fojtja elértéktelenedett nemeslevelét, majd megugratott lováról leesve a lángok fölött-mellett leli halálát *Szász Tamás, a pogány*; a háború irtalmatlan pokla ellenére kivirágzó szép szerelmet, egy sebesült katona és egy ápolónővér rügyező vonzalmát tiporja, üszkösíti el a hadikórházat lélegető halálos tűz a *Siratnivaló székely* című novellában; s a testvérét tűz-szertartással elhamvasztó *Szűzmáriás királyfi* is az isteni jelképként tisztelt tűz jelentőségének tudatában cselekszik; „Igaz Isten, akinek jelképe a tűz és akinek lelke a tűz [...] Örök Isten, aki tűzből teremtett minden égitestet, s azoknak vezérül rendelé a Napot” – imádkozza. Sokféle jelentéstartalom telíti tehát a különféle kollektív ösképzeteket, a tűz, a nap, a hold, a csillagok, a föld, az ég, az égtájak, az évszakok, a fák, a madarak, a növények, az állatok, a fény, a vér, a lélek, a világ, az Isten egyetemes képeit és fogalmait. Az univerzális képzettartományok pedig rendkívüli költőiséggel, szemléletességgel, hangulatisággal folynak egymásba. Poétikus megsemmisítések, vérbő hasonlatok és szóképek, metaforikus jelenetezések, szimbolikus színek és formák ellentéteit és kavargását érzékeltető festői leírások, vad, nyers és elemi erejű látványi, auditív és egyéb benyomásokat összeolvasztó színesztéziák özöne építi fel ezt a sajátos mitikus expresszionizmust: „A havasi faluk háta mögött az égnek egy zord gondolata beléhullott az erdők méhébe, s rá felzúgott a csend”; „Keszergő szellemek jeget sírtak a fellegek hátán”; „A jegenyefák nagy alázattal kegyelemért hajlongtak, s a maguk veszedelme mellett a föld könyörgését s a megriadt élet sírását is belézügték a sötétbe”; „S e pillanatban földig le villámlott, mintha egy fellegekbe elrejtőzött, rombolásra felesküdt óriás a fejét akarta volna levágni szikrát hányó, rémitő késsel” (*Tűzet vegyenek!*); „S miközben fűszálon, virágon táncolt az élet, megkezdődött a lét kétféle értelmének a harca egy emberért” (*Föld embere*); „Látjátok-é, hogy mint óriási szörnyű-fekete kísértet, úgy tápázkodik ezen a földön a kinszenvedés” (*Zarándok földműves*); „a madarak énekkel virágoztak fel minden fát”, s „lélek szállott minden fába, és dobogni kezdett bennük a szív” (*Mikor az erdő ébred*). A stílus paroxizmusa, a lírai beszéd fennköltége örökös emelkedettséget és szakralitást biztosít ennek a hanghordozásnak; „himnikus nyelv”, „liturgikus szerkezet” (Szabédi László), szinte kántálásra kínálkozó mondatritmus, rituális színezetű szófűzés, retorika és zeneiség nyújtja azt az avantgárdban is megkísértett lehetőséget, amellyel szó és jelentés, jel és igazság misztikus azonosítása elérhető, amellyel aktus és rítus, gesztus és prófécia, lét és kultikus szertartás egybeforr, s amellyel meghaladható a profán és a szent, a mindennapiság és az üdvözültség, az élet és a művészet közötti különbség, és szellemi „formává válik az élet” (Baránszky-Jób László).

Ezért uralkodó ezekben a művekben a felkiáltó mondat, a megszólalás, az intonáció magasfeszültsége, fortissimója: az emberi lény felfokozott szubjektivitásának, belső energiáinak, törekvéseinek hiteles kivetítését ez a stílusforma szavatolja. *Szép Domokos Anna* kozmikus jajongása az egekig és a poklokig ér, csak hogy megtudja tragédiájának végokát és elátkozhassa azt: a háborút, a háborúcsinálókat. A kiáltás

az örök törvény megközelítését segíti, s a végső érzelmi állapotok időtlenségét, antropológiai örökvényűségét nyomatékosítja. Tamási Áron expresszionizmusa nem a népies szóhasználatok, hanem a népi kultúra mélyén élő világszemlélet archaikus transzcendentalizmusának és a modern mítoszigenynek a szerves összeforrasztása okán nevezhető népi avantgardizmusnak. A bajai, nyúgei, határai közé szorítva szenvedő, teremtett emberi lélek abszolútum- és teremtő-keresése paraszti élethelyzetekben és a néphit kifejezőskultúrája, filozofikuma, vallási-kultikus szokásai szerint zajlik le. A modern lüktetés, a szaggatott, „éles staccato” (Czine Mihály) ütemezés, a pillanatképek cikázó vibrálása mögött pedig olyan dallam vonul végig a „zengő ritmusok”-ban, amelyet Szabédi László szerint „minden bizonyonnal Etelköz mezeiről hoztunk magunkkal”, s „kincse magyarságunknak”. „Olyan népiesség” ez, „mint a magyar zene nagy modern mestereié: minden ízében átvilágított formák világa. Ez a tudatosság, amit transzparenciának is nevezhetünk, ennek az életműnek egyik legjellegzőbb vonása” (Baránszky-Jób László). Sóni Pál szerint Tamásinál „avantgarde és népi ihletés szétválaszthatatlan egységbe fonódik. Tamásinak nem kellett a primitív néger művészettel vagy elsüllyedt kultúrák újrafelfedezésével frissíteni a művészetét, mint a nyugati avantgardistáknak, saját népe folklórában és mesekincsében talált a művészet megújulásának kiapadhatatlan forrására”. Salló László (elsősorban Tamási színpadi játékaiknak modernista törekvései kapcsán) a „népi hagyomány és a modern újítás összeötvözésének” különleges erőteljességét állapítja meg. Ablonczy László költői „feltámadás-játékoknak” tekinti ezeket a színdarabokat, Visky András, Bíró Béla és mások szakrális-mitikus archesituációk kísérleti színreviteleinek, mint ahogy Németh László is korábban. Dávid Gyula szerint „valójában sajátos egyéni, a székelmi népi képzeletből és mitikus elemekkel átszőtt viágképből táplálkozó, s egy döntően érzelmi jelrendszerben építkező valóságglátásról van szó, amelynek túlfűtöttségét táplálhatta, de döntő módon meg nem határozhatta sem a Szabó Dezső-i stíl-expresszionizmus, sem az 1920 utáni erdélyi irodalomba szabadon beáramló avantgarde”, s Taxner-Tóth Ernőhöz csatlakozva az induló Tamási expresszionizmusát a „népköltészet, pontosabban a ballada hatásához” kapcsolja; Bori Imre pedig a „Bartók–Balázs Béla jelezte balladás-expresszionizmus”-ra utal. Vagyis a bartóki szintézismoddellre. S ez a törekvés kapcsolhatja Tamásit valamiképpen mégis a többiek, Szabó Dezső, Nyíró József, Kassák Lajos (vagy Sipos Domokos, Szántó György, Nagy Dániel, Szentimrei Jenő, Barta Sándor) expresszionizmusához is, azonban ő stilisztikailag valóban nem azokhoz áll közel, akik elsősorban a leírások erejét növelik meg érzelmkiöntőn hőmpölygő áradású igealmozással vagy igésítő

(denominalizáló), illetve nominalizáló (igenevesítő-főnevesítő) stílusesszközökkel, hanem inkább azokhoz, akik felcsigázott líraiságba, szinte szabadversszerű egységekbe (közvetlenül szimbolikus víziókba és alakzatokba) olvasztva össze teremtenek különleges pszichikus tereket és látomásos tájakat (Révész Béla, Szilágyi András); mindazonáltal Tamási mondatai „önállóan is műremek” (Féja Géza), „szilárd építmények”, írjuk „arányokat, mértéket tart” (Harsányi Zoltán). Összetettségük épp elvileg széttartó tendenciákat képes szintézisbe kapcsolni. Tamási Áron transzcendentalizmusa, mitikussága így aztán vitathatóvá teszi azt az állítást, mely szerint a „kelet-európai expresszionizmusra a nyugat-európaival szemben talán leginkább a sekélyesség jellemző” (Bojtár Endre). Mert Tamásinál szemlélet és kompozíció igazán szuverén kozmikus-mitologikus és metafizikai értékszerkezetben konstituálódik; s a kiáltás expanzív lendülete, az eruptív érzelmkiárasztás, az antropomorfizáló, mitikus táj- és térábrázolás, az időtlenné tágító experimentális lirizálás, a dúsan festői (olykor szinte „fauve”-ista) kolorit tobzódása, a szakrális mondatok kiterjedése és megannyi más expresszív megnyilatkozásmód együtt: valóban egyfajta korszerű – és ma is megszólító hatású – „mágikus” expresszionizmusban összegződik.

Tamási Áron, Kodály Zoltán és Szentimrei Jenő, Húvösvölgy, 1928 (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Tamási Áron, Kolozsvár, 1942 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Bátyi Lajos)

Így élni vagy cifrán megdöglenni

SZAKÁCS ISTVÁN PÉTER

Hogy miért lett a virtus a székely népi karakter egyik meghatározó jegye, az minden bizonnyal a székelység sajátos életkörülményeivel, zaklatott történelmével is magyarázható. A gyakori készenléti állapotból származó, már-már genetikailag kódolt reflex ez, dacos válasz a környezet kihívásaira.

Cs. Gyimesi Éva lényegi összefüggéseket feltáró, a sajátost egyetemes kontextusba helyező, kitűnő műértelmező tanulmánya szerint¹ Tamási Áron hőseinek egy részét az emésztő, másokat viszont az éltető virtus készlet cselekvésére.

A kolozsvári Keleti Újság 1922. évi pályázatára – virtusból – írt *Szász Tamás, a pogány* című, díjnyertes Tamásinovella főhőse föllázad Isten ellen, mert szorult helyzetében úgy érzi, hogy a Fennvaló cserbenhagyta. Gyilkos indulattal tér haza az első világháború poklából a kifosztott, idegen kézre került Székelyföldre. „Úgy ült az ital mellett,

mintha a világ elsöprése reá lett volna bízva.”² Vagyonát, hitét elveszítette. „S most a háború után se ház a fejem felett, se Isten a homályban! Csak az ég van, feketére festve!”³ A lét peremére sodródva már csak egy eszelen lehetőséget lát, a pusztítás véres, pogány áldozatát. Végző elkeseredésében, Istent káromolva a kocsmából hazatér, fejszét ragad, s az ajtót feltörve felesége és öt gyermeke életére tör. „Megöllek mind egyiket, mert szeretlek szívemből. Ne süssön se reám, se reátok az áldott nap, mert szolgaság jöve ránk! Vesszen, akit csúffá tett a Nagyisten...”⁴ Családjának sikerül ugyan elmenekülnie Szász Tamás emésztő virtusának tombolása elől, a dühöngő, emberségéből kivetkőzött férfit azonban már senki és semmi sem fékezheti meg. „Tehetetlen dühében remegett a vért kívánó ember, és cselekedett azonképpen, ahogy vitte vad természeté.”⁵ Kihordja a házból, és az udvar közepén rakásba teszi a bútorokat, egy Istenszeme-képet, a Szászok kutyaab-

rös nemeslevelét, s mindezt meggyújtja. „– Világítsatok a mennybe, hadd lásson az Isten...”⁶ Aztán kihozza puskáját, és lelövi háza tetejéről a keresztény hit jelképét, a bádogkeresztet. Pogány szertartása tetőpontján lóra pattan. „– Ló, tűz s éjszaka most együtt a világ, s én vagyok az úr!”⁷ – kiáltja diadalmas dühvel, mielőtt a tűzhöz ugratna. A lángok fölött azonban már csak a megvadult paripa lendül át, Szász Tamás a földre zuhan, és szörnyethal.

E segélykiáltásként és vádbeszédként egyaránt olvasható történet művészi hatását növeli a fény és a sötétség motívumának változtatása. Ez a szcenírozás nemcsak a drámai hangulat fokozását szolgálja, hanem a jó és a rossz erőinek archetipikus megjelenítését is. Míg a novella kétharmad részét a félhomály és a sötétség uralja (a hunyorgó petróleumlámpa a kocsmában, az éjszakai utca sötétsége), addig a hátralevő egyharmad részre a fény meghatározó jelenléte jellemző. A provokáló, pogány ceremónia bíbor lángú tűznek nyugtalan lobogását a „léleksimogató holdvilágban”⁸ rejtelmesen csillogó bádogkereszt békés, ezüstös fénye ellenpontozza. A novella zárlatában pedig a hajnal derengésében az égről sziporkázva hull le a legerősebb fényű csillag, ami Szász Tamás halálának népi, pogány hiedelmet tükröző képi megjelenítéseként is felfogható. Külön jelentősége, szimbolikus értelme van a történeten végigvonuló tűz-motívumnak is. Egyfelől belső tűzként a lélekben lángol növekvő keserűség és lázadás formájában, a virtus (ön)emésztő voltára utalva. „S tűz van bennem is, amit kioltani nem lehet, hallod-é?”⁹ – mondja maga a főhős, ugyanakkor a Szász Tamás udvarán lángra kapó máglyarakás a megsemmisülés–megtisztulás kettős lehetőségét is magában hordozza.

(Fotó: Ádám Gyula)

Így oldódik végül nyugalommá a lírai hangvétellő történeten átvonuló disszonancia, kapcsolódik össze – Tamási sajátos túlvilág-képének jegyében – a pogány és a keresztény hitvilág békességet sugárzó transzcendenciává, azt sugallva, hogy a lenti világ ideiglenessége és káosza fölött a fenti világ örök harmóniája uralkodik, s a gögösségében minden értéket és mértéket elvető ember nem lázadhat büntetlenül a világ ősi rendje ellen.

A hat évvel később, 1928-ban megjelent *Himnusz egy számmal* című novella alaphelyzete azonos az előbbi történetével. Ebben is az első világéget követő megpróbáltatásokkal teli időkről van szó. A főhős, Demeter Gábor itt is idegen földről tér haza. Igaz, nem a frontról, hanem olasz hadifogságból. Házát kifosztva találja, felesége megszökött egy alföldi katonával. A székely falu itt is reménytelenül, a mélybe taszítva él, s az életerős férfiak közül sokan itt is az alkohol felejtést hozó mámorába menekülnek. Ez a történet mégis alapvetően különbözik az előzőtől. Nem csupán terjedelmében több, hanem tematikájában is összetettebb, lehetséges üzeneteiben is gazdagabb, esztétikai minősége szerint pedig a groteszk: az alantas és a fenséges, a nevetséges és a félelmetes, a komikus és a tragikus rendkívüli tudatosságról árulkodó, ambivalens művészi ötvözete. Szász Tamással ellentétben Demeter Gábor az éltető virtus jegyében cselekszik. Magányos hős, aki az egész falu értékrendjével szembefordulva, a közösség hagyományait fölülírva az újrakezdés rendhagyó módját választja. „– Szamarat veszek, s új életet kezdek!”¹⁰ A „büszke, az álmodozó, a káromkodó, a csodaváró”¹¹ székely falu növekvő ellenszenvvel figyelő fia forradalmi próbálkozását. (Kegyetlenül pontos, deheroizáló látélet ez a székely népéletet és lelkiéletet jól ismerő író részéről.) Az egész közösség felsorakozik e számukra megalázónak látszó megoldás ellen, még a román állami hatalmat képviselő, székely előljáró is. „– A székely nemes nép, hé! A szamarat nem nézheti, nemhogy tartsa!”¹² – figyelmeztetik fenyegetően. Demeter Gábor azonos intenzitású daccal vág vissza, amikor a jegyző a szamarat eltüntetésére szólítja fel: „– Ha sokat lármáznak, még társat veszek neki... – mondta, és kiment.”¹³

Mitől is tartanak úgy ezek az emberek? Miért kezdik engesztelhetetlenül gyűlölni falusi társukat, a náluknál is

Jézus számmá hátán, szobor, Németország, 14. század első fele (Rijksmuseum Twenthe)

„Éppen virágvasárnap volt: az a hozsannás nap, amelyen az elveszett régi időben egy számmal és a lélek forradalmával bévonult Krisztus az ő városába, amely Jéruzsálemnek hívatik.”

kiszolgáltatottabb helyzetben levő Demeter Gábort? A történetből kitűnik, hogy a szamarat nem csupán az alantaság megtestesítője számukra, hanem az idegenségé is. Nekik nem csupán nevetséges ez az állat, de úgy érzik, hogy másféle kultúrkörhöz való tartozása miatt már pusztán jelenlétével is veszélyt jelent hagyományaikra, kikezdeheti büszkén őrzött székely azonosságtudatukat. A számmal végzett munkát a főhős az olaszoknál látta. Hazatérése után reménytelen helyzetéből kiutat sugalló látomásként tűnik föl ez az emlékkép. „Templomokat látott. Aztán éneklő

gyermeket, számtalant. És sok-sok talián szegény embert, akik valahányan egy Istennel és egy számmal élték életüket. Látta a sok szamaras embert, és nézte sokáig őket. S akkor valahol a mélységben, ahol az ember sorsa ül, új élet csírája pezsdült. Érezte, hogy Istene már van.”¹⁴ A szamarat többnapos járóföldről kell elhozni: „[...] mert e környéken szamarat ember nem látott soha. Csak ahol románok vagy szászok laknak.”¹⁵ Magyarán Demeter Gábor az éltető virtus parancsára azokhoz megy szamarat vásárolni, akiket az adott történelmi helyzetben, Trianon után a székelység a

legnagyobb ellenségének tartott. Így elhatározása sorstársai szemében nem csupán lázadásnak tűnik, a közösség életét szabályozó konvenciók felrúgásának, hanem árulásnak is.

A számár jelentésköréhez azonban szakrális érték, bibliai történet is kapcsolódik. Demeter Gábor különleges ünnepnapon érkezik meg szamarával a faluba: „Éppen virágvasárnap volt: az a hozsannás nap, amelyen az elveszett régi időben egy számmal és a lélek forradalmával bévonult Krisztus az ő városába, amely Jeruzsálemnek hívatik.”¹⁶ Így e kivételes napon hozott számár a reménytelenségbe süllyedt székelly faluban a krisztusi igénytelenség és alázat, az áhítatos kitarással végzett munka,

az új élet eljövételének keresztényi üzeneteként is felfogható. A régihez csökönyösen ragaszkodó falubeliek azonban képtelenek megérteni ezt, s ezért a megújulás ígéretével érkező főhóst nem üdvözlés fogadja, hanem csúfolódás és elutasítás, nyílt és burkolt fenyegetések sora, ami a két virtuskodó legény tragédiába torkolló, gonosz tréfájához vezet, s a falu bosszúállási kísérletével végződik. Demeter Gábort szamarára ültetik, hogy szégyenszemre végigvezessek a kárörvendő tömeg előtt. Ő azonban szamara hátán a jövőbe repül. S bár Antikrisztusként marad meg hajdani közössége emlékezetében, falus társai számára megfogalmazott üzenete akár székelly evangéliumként is olvasható,

s aktuális most is, a harmadik évezred elején: „Jobb így élni, mint cifrán megdöglenni.”¹⁷

1 Cs. GYÍMESI Éva: *Himnusz egy számmal* = Uő: *Teremtett világ*, Kriterion, 1983, 145–151.

2 TAMÁSI Áron: *Zeng a magosság*, Kriterion, 1980, 5.

3 Uo., 5–6.

4 Uo., 8.

5 Uo.

6 Uo.

7 Uo., 9.

8 Uo.

9 Uo., 6.

10 Uo., 233.

11 Uo., 235.

12 Uo., 236.

13 Uo., 237.

14 Uo., 233.

15 Uo., 234.

16 Uo., 234.

17 Uo., 236.

Tamási Áron

SZÁSZ TAMÁS, A POGÁNY 99

Úgy ült az ital mellett, mintha a világ elsöprése reá lett volna bízva. Egy kecskedarázs az üveg szájára szállott, de lehetével úgy az asztal alá fújta, hogy kicsikkant a darázs karcsú dereka.

– Nyúvadozik az idő – mondta, és összesúrolta két tenyerét.

S nem tűrte meg maga mellett a világnak semmiféle szuszogó darabját. Még Gáspár komáját sem eresztette ezen este kecskelábú asztalához. A kalapját a feje búbjára taszította, csapzott haja belógott a homlokába, s így itta a masinapálinkát. Igaz, hogy borral kezdte, de ennek inkább nem volt fogantja, mintha szenteltvizet ivott volna. Hanem a pálinka alatt bújaja-baja már szikrázott jócskán. Úgy érezte, hogy nincsen immár hatalom őrajta, s hogy a pap kedves igéi is lehullottak róla. S így leve igaz, hogy sült pogány lett a templomba járó nagy székellyből.

A lámpa füstös dróton s pislákolva lógott az asztala felett. A szomszédságban három legény egy üveg ital mellett barátkozott, s egy negyedikre fenekedett.

– Te Péter, éppen csak a szüvegükerit...!

Dédkó, az italmérő, a ketrec mögül oldalba fogta Szász Tamást a szemével, s alig győzte találgatni, hogy vajon mi lelhetette őt.

Künn egy kótorgó kecske szállás után mekegett; s Zergő Peti a szeretőjétől jöttiben egy kullogó kutya után szaporán nyírta a köveket.

Kicsi szünet után az éjjeliőr eregelt keresztül a fedeles hídon, s vén bozontos fejét a korcsma felé fordítva, mint egy létániát, buzgósággal így énekelte: „Éjfél után egy az óra, térjen ki-ki nyugovóra.”

– Nyugovóra?! – futott a Szász Tamás lázongásán keresztül a szó. Madárnak való most a nyugalom, meghót embereknek s bujdosó vadnak! S no még Csordás László jegyző úrnak, ki

szélnek irányába fordult immár! Pedig ő eresztett a háborúba, s tarisnyált fel ékes szóval! S most a háború után se ház a fejem felett, se Isten a homályban! Csak az ég van feketére festve...!

Itt a gerendák közé nézett, s úgy folytatta a panaszát:

– Csak éppen mű vagyunk kúdosok, köztönivaló bolond székellyek! Kik a nyelvünköt kivetjük, s a fejünköt tartjuk a fekete hurokban! Pedig cudar lett ez a világ, s még a tetejibe semmim sincsen rajta... Ide hát azt az italt, hadd égesse ki belőlem a velem született hitet, a reám bízott becsületet! S hadd lobogtassa a keserűséget, ami megnyúvaszt, megöl engem... Ó, hogy süllyedjen el ez a szégyentelen világ, minek kalapjában bokréta lett a szívem... hej, elfelejtett immár a reánk ügyelő Isten is!

– Dénkó, töltsd meg!

Dénkó tántorogva, ijedezve hozta az új üveget.

– Ebből baj lesz, bizon úristen baj lesz, no.

A három legény adósságul íratta a bort, s indultak, de ők sem nyugovóra, mert az egyik nagy haraggal nyöszörögte, dobogtatván veszettül a grádicsot:

– Látod-é, még ez a mocsok Marci is puhíthatja a Pakot Ágnes szüvit; s még bátorsága is van hozzá, pedig annak hasznát szuszogva nem élvezi, mert kettévágom, ketté én.

Szász Tamás nagyot húzott az üvegből, s félig az asztalra borulva eresztette a hangját:

– Dénkó, kuporoggy az éveg mellé, de sebesen! Hadd lám, megkeresztelt hitű vagy-é te is, te tolvaj. Igyál az üdvességedre, s adj igaz szót reá, amit kérdezek.

– Szolgáltatjára vagyok örökkéig kigyelmednek, Szász Tamás.

– Dénkó te, azt suttogják, hogy immár nekünk végünk vagy, s hogy Erdélyországnak záporban hull a könnye. Hát valamit nem vettél észre?

– Abbiza rebesgetik az idő fordulását.
– Akkor mi éppen csak az Isten szép hírvél maradunk?!
– A mán nem sok... S nem es hízunk el rajta...
– Hát azt hallottad-é, akár hírből is, hogy én túljántúl szeretem ezt a földet? Pedig hitvány, s kínlódva termik, de a tűz e kerek világon itt ég a legszebben, s a hegyek kebeliben meghót asszonyemberek jósága sír! S tűz van bennem is, amit kioltani nem lehet, hallod-é?! Mert nem léssen irgalmasság annak, aki oltására jőne az én tüzemnek! Mert ha az én Istenem el nem kárhozná, magam venném át a hivatalát, tudod-é?

Dénkö erőtlennül nézte a fájdalomontó, kesergő embert, és erőtlennül felelt:

– Megharagudt az Isten; s egyébként is: a szegény ember neki is csak szegény ember.

Szász Tamás erre úgy felvetette a fejét, hogy a kalapja lekalimpált róla. A szemét forgatni kezdte, mintha csakugyan a tüzet akarnák elrabolni tőle, s vigyorgásra torzult a szája.

– Ne szenteskedj, érted-é! Te ájtatos állat, aki az oltár felül lerágod a virágot! Hát vóna akkor Isten?! Olyan Isten, aki reánk eresztette a nap fényességét; olyan, aki temérdek csillagokkal rakta ki az égi utat: vezérlő, igazságot csináló Isten, ki idehozott minket, s karunkot s lábunkot a hegyekbe beleresztette?!

A többit már szinte üvöltötte Szász Tamás:

– Hiszen akkor minek hát a becsület, a templomban való leborulás, a tömjénnek s evangéliomnak elnyelése?! Vagy minek a keresztvető ujjomtól a lik a homlokomon, ha vissza nem fordítja orcáját az Isten?!

Foga vicsorgott, ujjai az üveg nyakára tapadtak, s ahogy szája felé vitte, szeme a hunyorgó lámpába akadt: reámeredt, s e pillanatban acsargó hangon egy szót kiáltott feléje:

– Világosság!

S lobbót vetett nyomban a lámpa, s már üvegdarabok, pálinka- és petróleumcseppek keresték útjukat a sötétben.

Aztán kalap nélkül kibotorkált Szász Tamás az utcára, a megyebíró háza előtt a nagy keresztnek nekivetette a hátát, és szóba állott a bujdoskáló telihoddal:

– Ott van-é az Isten a hátad megett?!

Némán, merev lépésekkel haladt fel a nagyutcán. Csizmái koppantak a nyugovó falu utcakövein, s a hang ijedve futott messze tőle. Lépésről lépésre gyúlt benne az átok, s már túl állott a pogányságon is: ott, amikor könnyörtelen, irgalomfelejtő, vért kívánó az ember.

– Ilyen világban kutya sem leszek, mert nem tűri a természetöm...

A kapuját berúgta, hogy ottmaradt egyik csizmája sarka.

– Jó falás leszel egy kutyának.

Felesége lehúzott világú lámpa mellett várta, rebbenő lélekkel s öt takargatott magzatjával.

S így köszöntötte őket a gazda:

– Megöllek mindegyiket, mert szeretlek szívemből. Ne süssön se reám, se reátok az áldott nap, mert szolgaság jöve reánk! Vesszen, akit csúffá tett a nagyisten, s ne éljen, mint a hó tetején a bolha... Megöllek, kettévágok mindegyiket, mint a csürkefiat!

És félig megőrülve kitémolygott a favágóra, s megragadott egy nagy erdő-lő-fejszét, s felemelve vitte, hogy életét vegye gondját viselő feleségének és öt édes gyermekének.

– Kinek most, kinek máccor a világvége...

Az ajtó zárva volt: ijesztő erővel a fejsze belévägott. S már omlott recsegve széjjel. A bennlévőknek megfagyott a könny a szemében. Gergő, a nagyobbik fiú az ablakhoz futott, és jajgatva könyörögte:

– Bújjunk ki, bújjunk ki!

S mint elszalasztott éjféli szellemek, anya és lelkendező gyermekei úgy menekültek az utcára. Egyetlen szál ingben, sírva ellopott kedves és keserves életükkel.

A széjjelaprított ajtón keresztül betámolygott Szász Tamás: fejszékét a földhöz vágta, s a négy fal között kísértetűzően tántorgott hörgő hangja:

– Hol vattok, atyaúristen, jertek ide, öljelek meg, hol vattok?

Tehetetlen dühében remegett a vért kívánó ember, és cselekedett azonképpen, ahogy vitte vad természete: hajába markoló kezekkel táncot járt az összeaprított ajtó darabjain, aztán összeszedte azokat, és az udvar közepére rakásba rakta. Reá a négy szép faragású karosszéket, amit hajdan nagyapja rovogatott legénykorában, s még néhány régi emlékü bútor-darabot és egy cserefa rámás Istenszeme-képet. Akkor egy szalmatekerccsel meggyújtotta, s amikor az első láng felcsapott és ropogni kezdett a tűz, térde megrogyott, s karjait széttárta:

– Világítsatok a mennybe, hadd lásson az Isten...

De ahogy éppen feléje fordította szemét az Isten, felegyenesedett, s már ment be a házba: kétcsovú vadászfegyverét leakasztotta, belényomott két golyóstöltényt, s a levelesládából magához vette a Szászok kutyabőrös nemeslevelét.

– Nézzed, világ, ha mered!

S vállra vett puskával, katonásan közeledett a tűzhöz; a kutyabőrt a lángra borította, s mintha lázadó angyaloknak tisztelegne, fészeken állott ropogó tüze mellett. És mintha tüzes üszög lett volna a szíve, szemé mámorosan simogatta a bíborlángot, ami lágy hajlongással körülnyalta a kutyabőr

levelet, s egyenesen a csillagos ég felé szállott.

A házfedél sarkán, a léleksimogató holdvilágban rejtelmesen csillogott a bádögkereszt. Szász Tamás meg sem mozdult, csak puskáját a vállához emelte, és egybe lelőtte a háza szent jelét, ami fenyegető csillanással lehullott a földre.

– Ha van igazság, ügyes elkárhozom – hörögte rekedten.

És semmivel sem törődve, tovább ceremóniázott a vad pogány: nyakába akasztotta a fegyvert, s hosszú lépésekkel bement a pajtába. Lobogó bal sörényét megragadta Hóka lovának, és kivezette kacagva. S künn ráült nyereg nélkül, szokása szerint.

– Ló, tűz s éjszaka most együtt a világ, s én vagyok az úr!

És nagy gögösen a tűzhöz ugrotott.

A paripa nyakszegéssel, gangosan járta körül kétszer a tüzet, de amikor hasa alá kellett volna vennie a lángot, akkor toporzékolni kezdett, és a gazdája kedvére megvadult.

– Ha csak az kell, meg is esszük ketten ezt a tüzet! – rázta barna fejét a székely, s szájához emelte a hosszú sörényt, és megcsókolta. A ló két lábra állott, és egy horkantással átugrotta a tüzet, – de Szász Tamás nem volt immár rajta: a földön hasra bújva hörgött, s a koponyájából erősen bugyogott szép piros vére...

S feje felett vége leve a világnak.

A hajnal hasadással, a Hóka nyerítéssel, Szász Tamás pedig békeséggel fogadta az udvarra összefutó embereket.

Egy asszony szenteltvizet hintett a szikkadó tűzre s a cudar világgal végképpen kibékült Szász Tamásra.

A csűr háta megett pedig a legerősebb fényű csillag sziporkázva lehullott az égről.

Farkaslaka (Fotó: Tóth Orsolya)

Egy Tamási-novella szerkezete és üzenete

Az *Erdélyi csillagok* című elbeszélésről

POMOGÁTS BÉLA

Írói indulás és eszmekeresés

Tamási Áront hagyományosan a „novella költőjének” tekintik a kritika és az olvasóközönség, a vele foglalkozó irodalom novelláinak költői ihletését és erejét hangsúlyozza, s ezzel mintegy elkülöníti azoktól az elbeszélőktől, például Móricztól, Kosztolányitól, Dérytől, Kodolányitól, akik arányos rendben és szerkezetben alakították elbeszéléseiket. Igaz: ez a tulajdonság, tudniillik a narrációt átszövő költőiség már modern magyar írók elbeszélő művészetét is áthatotta, talán elég, ha egyfelől Gelléri Andor Endrére és Pap Károlyra, másfelől Nyíró Józsefre és Sütő Andrásra hivatkozom. A Tamási-novellát belső kompozíció nélküli formának szokás tekinteni, amelynél a személyes líra és az erőteljes költői nyelv helyettesíti a novellától hagyományosan elvárt drámai szerkezetet. Ez a nézet sorra jelentkezik kritikusaínál. „Írásainak egységét – mondja Babits Mihály – nem a művek szerkezete adta, hanem az író lírája. A virágcsokor egysége volt ez, s nem az épületé.” Németh László is a „virág” metaforájával teszi érzékletessé ítéletét, amelyet a Tamási-novellák költői természetéről és alakzatáról mondott. „Tamási – olvassuk – tele van különös székely emlékekkel, de nem vész el köztük, csak teliszórja velük meséje útját. Mint tékozló királyfi elszórt virágai maradnak ott, minden második-harmadik sorban egy-egy virág, az olvasó csodálkozik, de nem fárad bele.”

Mindez arra utal, hogy Tamási Áron a költői novella mestere. Első, 1925-ben megjelent *Lélekindulás* című kötetében közreadott elbeszéléseinek éppen az volt az újdonsága és evokatív ereje, hogy egy zárt világ, egy gondok között élő emberi közösség, egy hagyományait és emberségét a külső támadásokkal szemben mindig védelmező és megőrző népcsoport költészetét fedezte fel s tárta a magyar olvasó elé. Ennek a költészetnek egyszerre volt közösségi és személyes értelme, hiszen a kollektív érzések és vágyak mellett az író alapvető élményeiről: a szülőföld és a székely nép iránt érzett hűségéről és nosztalgiájáról is beszélt. A novelláknak mindenképpen ez a költészet volt a legfőbb művészi ereje, a messiás földön (az Egyesült Államokban) ideiglenes otthonát kereső író a szülőföld iránt táplált nosztalgiában találta meg írásainak érzelmi karakterét. Ám a költészet csillogó tündérleple mögött, ha rejtetten és vizsgálatra várón is, ott volt a szerkezet biztos konstrukciója, a cselekmény logikai váza, a motívumok és stílusesszók elrendezésében tetet öltő arányosság. Ha tetszik, „a virágcsokor egysége” mögött az „architektonikus egység”; az „épület” statikája és az „építész” szerkesztő hajlama, és mint a kifejezés, az alakítás mindegyik eszköze, ennek a konstrukciónak (mint a struktúra belső rendjének) is értelme, jelentése volt. Jelentése, amely az elbeszélés mondanivalóját fogalmazta meg, az író eszméire, világképére utalt. A novellák szerkezetének, kompozíciójának is (mondjuk így) „hírtérké”, kompozíciós szerepe volt: ha az elbeszélésekben alakot öltő írói eszmét, üzenetet keressük, ennek a kompozíciónak a tanulságait is figyelembe kell vennünk.

Nagy István: Székely leányka, olaj, vászon, 73,5 cm x 50 cm, 1913 (Magyar Nemzeti Galéria)

Ezúttal csupán egyetlen elbeszéléssel: az *Erdélyi csillagok* cíművel szeretnék foglalkozni, ez az elbeszélés volt különben az író 1929-ben megjelent (harmadik) könyvének címadó darabja. Témaválasztása és lírai kifejezőmódja következtében egyaránt kiemelkedik korának magyar elbeszélései közül. Tamási Áron annak az „erdélyi gondolatnak” a képviselője (és egyik megalapozója) volt, amely a három erdélyi nemzet és kultúra: a magyar, a román és a német (a szász és a sváb) együttműködésére szertette volna alapozni Erdély jövőjét. Ez a gondolkodás egy közös és kiegyen-

súlyozott „hármasszuverenitást” jelentett, amelyet különben sem a korábbi magyar, sem a későbbi román főhatóság nem kívánt elismerni, mi több, megfontolni sem. Holott egy ilyen, mondjuk a svájci államrendszer példáját, tehát a kantonális berendezkedést követő szerveződés elejét vehette volna az erdélyi nemzetek között nem egyszer tapasztalt súlyos ellentéteknek, és biztos berendezkedést adhatott volna a három történelmi nemzet által lakott országrésznek. Emellett enyhíthette volna az elmúlt évszázadok során folyamatosan tapasztalt magyar–román ellentéteket – a területért kibontakozó versengést, amelynek az évszázadok során igen sok áldozata volt, és amely a kelet-közép-európai régió történetét is igen kedvezőtlen módon befolyásolta. Az *Erdélyi csillagok* című elbeszélés az erdélyi magyarok és erdélyi románok között kialakult versengést és az ennek révén bekövetkező emberi tragédiát állítja a történet középpontjába: az együttélés lehetőségeiről és belső konfliktusairól, végkifejletét tekintve a bekövetkező emberi tragédiáról ad képet.

Az elbeszélés története két ifjú ember: egy székely leány és egy román csendőr kivirágzó szerelméről s ennek a szerelemnek az akadályairól, majd a fiatalok tragikus pusztulásáról szól. Megismerkednek a fiatalok, a román fiú meglátogatja a székely leányt, s éreznie kell a család és a barátok ellenséges érzületét. A fiatalok érzelmei azonban erősebbek, mint az őket körülvevő nemzetiségi gyűlölködés. Titokban összeházasodnak, nászéjszakájukon aztán a falusi legények rájuk gyűjtik a házat; mindkettő a lángokban lelik halálukat. Az író, mint megfigyelő és kommentáló személyesen is végigkíséri a történetet. Már az elbeszélés indításánál bizonyosságot szerezhetünk arról, hogy az író a maga személyes ügyének tekinti a kibontakozó történetet és ennek drámai természetét. Később a megfigyelő és kommentáló személyessége még erőteljesebbé válik, Tamási Áron mintegy jelképes jelentéssel ruházza fel a tragikus történetet: a székely leány és a román fiatalember szerelme az erdélyi nemzetek megbékélésének eszméjét emeli magasra, tragikus haláluk viszont arról tanúsodik, hogy ennek az eszmének milyen rettenetes előítéletekkel és gyűlölettel kell megküzdenie. Ide idézem az elbeszélés záró sorait, ezek a tragédiával találkozó író döbbenetét fejezik ki: „Ott állottam még megrendülve sokáig. Né-

tem a fehér takarót, és láttam alatta a két vértanú-embert, amint örök békeségben feküdtek. És amint a földnek, amelyen feküdtek, és az embereknek, akik e földön álltak, feketén hirdették az erdélyi gondolatot. Nem tudtam otthagyni őket, amíg nem hajnalodott. Akkor megindultam a derengő mezők felé, és mentemben azt a két csillagot néztem, amelyek mind a ketten szomorúan és különös szépen ragyogtak Erdély földje felett.”

Az epikai szerkezet elemei

Az *Erdélyi csillagok* szövegében jól elkülöníthetünk különböző epikus szerkezeti elemeket. Először magát a pusztá történetet, amely drámai szerkezetében és tragikus kifejeletében valójában a székely balladák rokon. (Például Kriza János gyűjtésében a Kádár Katával, Kallós Zoltán gyűjtésében „A két kápolna-virág”-típusúakkal, vagyis a Lázár és Erzsébet, a Fekete Ren Kata és a Kádár Kata című balladák. A klasszikus ballada szociális feszültsége itt természetesen nemzetiségi feszültséggé alakult át.) A népballada műfajának igen gazdag magyar szakirodalmi van, mondjuk, Greguss Ágosttól Katona Imréig és tovább szinte minden néprajzkutató igen alaposan foglalkozott vele, és ennek a tudományos teljesítménynek elsőrendű helyét foglalta el a székely népballadák vizsgálata. Ezek szemlélete, drámaisága, kifejezőmódja Tamási Áron elbeszélésében is szemléletalkító és szerkezetformáló módon jelenik meg.

A novella második szerkezeti eleme a Szabédi László által talált módon „fortélyos párbeszédnek” nevezett narrációs eljárás szerint formálódott. Erről a narrációs megoldásról a kiváló erdélyi magyar nyelvész és irodalomtudós *Tamási novellái* című (1942-ben a kolozsvári Termés című folyóiratban közölt) tanulmányában a következők olvashatók: „Formája kérdés, tartalma titok; a találós kérdés feszülő nyugtalansága, a személyi magatartás kétarcúsága vibrál Tamási fortélyos párbeszédeiben. A hős egyszerre közeledik és tilt, vall magáról és távol tart magától, megnyilatkozik és ködben marad. A hódítók, a művészek s a kalandorok stílusa ez, a nagy szerelmeseké is, azoké, akik a magányt és a társat egyaránt nem bírják s egyaránt igénylik. Lényegében az ellenséges barátkozás vagy a barátságos ellenkezés Tamási fő ábrázolni valója; mindenesetre ebben a legnagyobb mester.” Ez a narrációs eljárás különösen az elbeszélés második részében, az író és a székely család, illetve a látogatóba érkező román fiú és a székely legények között mutatatható ki. Az itt található dialógusok világítják meg az elbeszélés szereplőinek viszonyát: az író és a székelyek közötti meghitt barátságot, illetve a román csendőr és a székely legények közötti idegenkedést, illetve ellenségeskedést. Ezt a „fortélyos párbeszédet” példázza a román csendőr és az író párbeszéde is.

Ebből a párbeszédéből idézek ide néhány mondatot:

– Mondja, vitéz úr, mi a véleménye a székelyekről?

– Verekedő nép és csúfolódó – mondta.

Kissé felingerelt, mert azt vártam volna, hogy több tisztelettel beszéljen az én népemről. Kötekedő hangon jegyeztem meg:

– De a székely leányokról jobb véleménye van, ugyé?

– Azokról a legkedvezőbb – fölényeskedett.

– Kedvező kedviben van – szólalt meg az én régi barátom, s láttam, hogy hegyesen nézett a katonára.

Kacagtam egyet, és lefordított tenyérrel intettem, mintha le akarnám fektetni a peckes szavakat.

– Hallották-e a vak ló történetét? – mondtam egy kanyarodással. – Azét a vak loét, amelyik Tündérországba vitte a királyfit, mert nem látta a kövér füvet a réten.

Stefan hegyezte a füleit, mert valami hátbatámadást gyanított.

– Az nem királyfi volt – mondta az egyik legény –, hanem cigány, mert nem jár más nemzetségek vak lovon soha.

– A mesében még döglött lovon is jártak, mert ott minden lehetséges – mondtam.

– Az a mese olyan, mint a mű életünk – szomorkodott a gazda, s térdére lógott a feje. Mert ebben a mű életünkben is minden lehetséges.”

Végül a novella harmadik szerkezeti eleme a személyesen is fellépő író töprengéseiben, önmagával folytatott „vitáiban” ölt alakot: Tamási Áron a kommentátor szerepét vállalja, egyszersmind saját előítéleteivel is megküzdi, olyan előítéletekkel, amelyek (magyarok és románok között) szinte folyamatosan megnehezítették, nem egyszer megakadályozták az értelmes és eredményes dialógust. A történet kezdetén,

(Fotó: Bakos Zoltán)

mint a székely lány és a román csendőr találkozásának, ismerkedésének véletlen tanúját, aggodalom tölti el. Úgy érzi, hogy neki, a székely férfinak meg kellene oltalmaznia a népéből való leányt az idegen fiú közeledésétől. (Ennek az érzésnek keletkezésében feltétlenül belejátszik az a tény, hogy a román fiú csendőr, vagyis a magyar nemzetiséget elnyomó román államhatalom képviselője.) Aztán, ahogy gondolkodik és küszködik, megszületik benne a felismerés.

„Mondhatom – idézem Tamási Áron szövegét –, sokat és sokáig vergődtem szívbem és elmémben egyaránt. Egyszer felültem, máskor könyökömre ereszkedtem, majd hanyatt, majd hasra feküdtem. Megküzdöttem különböző angyalokkal és arkangyalokkal, akik mind vallási vagy hazafias vagy másféle nagyobb eszmékre kértek tőlem esküt. Először a férfiút győztem le magamban, aki minden kívánatos leányt és asszonyt magának óhajt. Ez nem ment olyan nehezen, mint ahogy én gondoltam volna. Utána a katolikus vallásban való neveltetésem került sorra, majd erdélyi mivoltom, majd pedig erős székely érzésem és hitvallásom. És be kellett vallanom, hogy ezeken az alapokon, sem az egyiken, sem a másikon nem lehet megoldani a székely leány és a román fiú közötti szerelem problémáját, ami olyan egyszerűnek látszik. Akkor a világ kezdetére gondoltam, és azokra a tanításokra, amelyek az első emberekről szólnak, majd az Ádám gyermekeinek meg nem fejtett szaporodási körülményeire, végül pedig Istenhez mentem, minden dolgok kútfejéhez, és az ő szándékaira gondoltam, melyekkel teremté az embert. És itt egyszerre nagy világosság és öröm támadott bennem, és megfeleltem: – Ama leány nem székely leány volt. És ama katona nem román katona volt. Hanem emberek voltak mind a ketten, akiknek nem az parancsoltatott, hogy származásukkal büszkélkedjenek, hanem az, hogy szaporodjanak és népsítsék be Emberrel a földet.”

Ez a gondolat lehet és lesz annak a vágnak az alapja, amely az erdélyi népek megbékélését és testvériségét szeretné valahogyan elérni: Tamási Áron a húszas években azokhoz a transzilvánistákhoz tartozott, akik tudatosan és áldozatosan törekedtek a magyar és román nép összefogására. Áprily Lajos híres verse, a *Tetőn*, Kós Károly külön erdélyi „ideológiát” meghirdető könyve, az *Erdély*, Kuncz Aladárnak és Makkai Sándornak az erdélyi magyar irodalom toleráns szellemiségét megalapozó tanulmányai, Kemény János novellái mellett éppen az *Erdélyi csillagokban* kapott hangot a transzilvánista ideológia. Ezúttal közülük Áprily Lajos nevezetes költeményét idézem, a vers az erdélyi magyar költő és egy havasi román pásztor találkozásának emlékét örökíti meg: „Ősz nem sodort még annyi árva lombot, / annyi riadt szót: »minden összeomlott...« / Nappal kószáltam, éjjel nem pihentem, / vasárnap reggel a hegyekre mentem. / Ott lenn: sötét ködöt kavart a katlan. / Itt fenn: a vén hegy állott mozdulatlan. / Időkbe látó, meztelen tetőjén / tisztást vetett a bujdosó verőfény. / Ott lenn: zszibongott még a völgy a láztól. / Itt fenn: fehér sajtal kínált a pásztor. / És békességes szót ejtett a szája, / és békességgel várt az esztenájára. / Távol, hol már a hó királya hódít, / az ég lengette örök lobogóit. / Tekintetem szárnyat repesve bontott, / átötlettem a hullám-horizontot / s tetőit, többet száznál és ezernél – / s titokzatos szót mondtam akkor: Erdély...”

A székely leány és a román fiú szerelmén tűnődve és a székely nép sorsát latolgatva fogalmazza meg Tamási ennek a korábban igen jelentékeny és jótékony szerepet betöltő „erdélyiségnek” a tudatát. Ez az „erdélyiség”, ahogy akkoriban nevezték: a „transzilvánizmus” jelölte meg az Erdélyi Helikon és a Kemény János marosvécsi kastélyában rendezett „helikoni” írótalálkozók eszmeiségét, amely az erdélyi nemzetek: magyarok, románok és németek kiegyezésében és együttműködésében látta az „erdélyi kérdés” megoldásának lehetőségét. Az elbeszélés legfontosabb üzenete így a következő: „akkor egy reggel, nem tudom honnan és hogyan, az a szó jött a számra: Erdély. Többször elmondtam magamban, s mindinkább olyan lett ez a szó, mint egy óriás hajó, amelyre fel lehet szállni, s amellyel új partot is lehet érni talán. Éreztem, hogy élet kezd áramlani a tagjaiban ismét. Új gondolat napja sütött a szemembe, az erdélyi

gondolaté! Új utat láttam az emberi szívhez, s ez az út az erdélyi út volt.” Ezen az „erdélyi úton” közeledik a két fiatal szerelmének megértéséhez, s az „erdélyi gondolat” jegyében fogadja el szeretettel a székely lány és a román fiú kapcsolatát. A transzilvánista megbékélés és testvériség eszméje azonban nem könnyen dialdalmaskodik; a nemzeti elfogultság, türelmetlenség, sőt gyűlölködés ezúttal is szomorú akadályokat emel a kölcsönös megértés elé. Az *Erdélyi csillagok* sem lehetett ezért idill, ellenkezőleg: tragédia. A két szerelmes erőszakos halálának azonban, mint minden igaz tragédiának, katarzisa van: korai halálukban is a két erdélyi nemzet kölcsönös megértését képviselik, és ennek a szövetségnek lesznek mártírjai. Szomorú, hogy az erkölcsi tanítás, amely Tamási Áron elbeszéléséből kiolvasható, a mögöttünk álló évszázadokban és évtizedekben alig kapott történelemformáló szerepet.

A novella szerkezeti-epikus elemei meghatározott sorrendben követik egymást. A fejezetekre tagolt szöveg első része írói elmélkedéssel indul a természet örök szépségéről, ezt a két fiatal megismerkedésének dialogikus formában elmondott története követi, s újra írói elmélkedés zárja, arról, hogy a két fiatal szerelme vajon veszélyezteti-e a székely

népi szolidaritást vagy az emberi nem természetének lényegesebb törvényszerűségeit követi. Itt a következők olvashatók: A második „fejezet” az író és a székely család „fortélyos párbeszédével” indul, majd a román fiú látogatásának ugyancsak dialógusokban elmesélt történetét adja, végül az író és a csendőr találkozását, az „igazolást” adja elő. (Ez a motívum visszaül az első „fejezet” igazoltatás-jelenetére, csakhogy akkor az író „igazolattja” tréfás formában a csendőrt, most komolyabban a csendőr az író.) A harmadik „fejezet” megint elmélkedéssel kezdődik, itt kap kifejezést a transzilvánista gondolat, majd a tragikus kifejelet elbeszélése következik, hogy végül ismét az író foglalja össze, kommentátorként, a történet végső üzenetét. A novella szerkezeti váza tehát a következő: 1. elmélkedés – a szerelmi történet kezdete – elmélkedés. 2. beszélgetés (az író és a székelyek között) – beszélgetés (a csendőr és a székelyek között – beszélgetés (az író és a csendőr között)). 3. elmélkedés – a szerelmi történet tragikus vége – elmélkedés.

Ennek a szerkezeti rendnek a jelentése a bekövetkezett tragédia történelmi körülményeire utal. Az első „fejezet” a természetben játszódik és az emberi nem általánosabb szintjén oldja meg a két fiatal szerelmének nemzetiségi konfliktusát. A második „fejezet” a családban játszódik, vagyis egy emberi közösségben, a társadalom egy kicsinyített modelljében, itt már erőteljesen merülnek fel a konfliktus következményei, egyelőre azonban a „fortélyos párbeszéd” álcázza ezeket a konfliktusokat. A harmadik fejezet színtere, éppen az író történelmi töprengései következtében, az erdélyi történelem, és ebben a közegben a nemzetiségi konfliktus, legalábbis egyelőre, megoldhatatlannak bizonyul. Tamási Áron, három „fejezetben”, három „lépésben” azt mutatja meg, hogy a természeti embert milyen tragédia fenyegeti egy adott történelmi helyzet kedvezőtlen körülményei között. Hogy az ember „nembeli” lényegét (hogy a mostanában alig idézett Lukács György szavával éljünk) miként veszélyeztetik azok az ellentétek, amelyek történelmileg jöttek létre két egymás mellett, sőt egymással együtt élő nemzeti közösség között: ezzel természetesen a gyilkos ellentétek feloldását, a nemzetiségi gyűlölködés kívánatos felszámolását sűrgeti. Elbeszéléseinek transzilvánista ideológiája ezért egybevág a magyar, távolabbról a történelmi értelemben olyannyira szükségesnek mutatkozó kelet-közép-európai megbékélés törekvéseivel: ezeknek a törekvéseknek a fontosságáról tesz vallomást a költői elbeszélés világában.

(Fotó: Ádám Gyula)

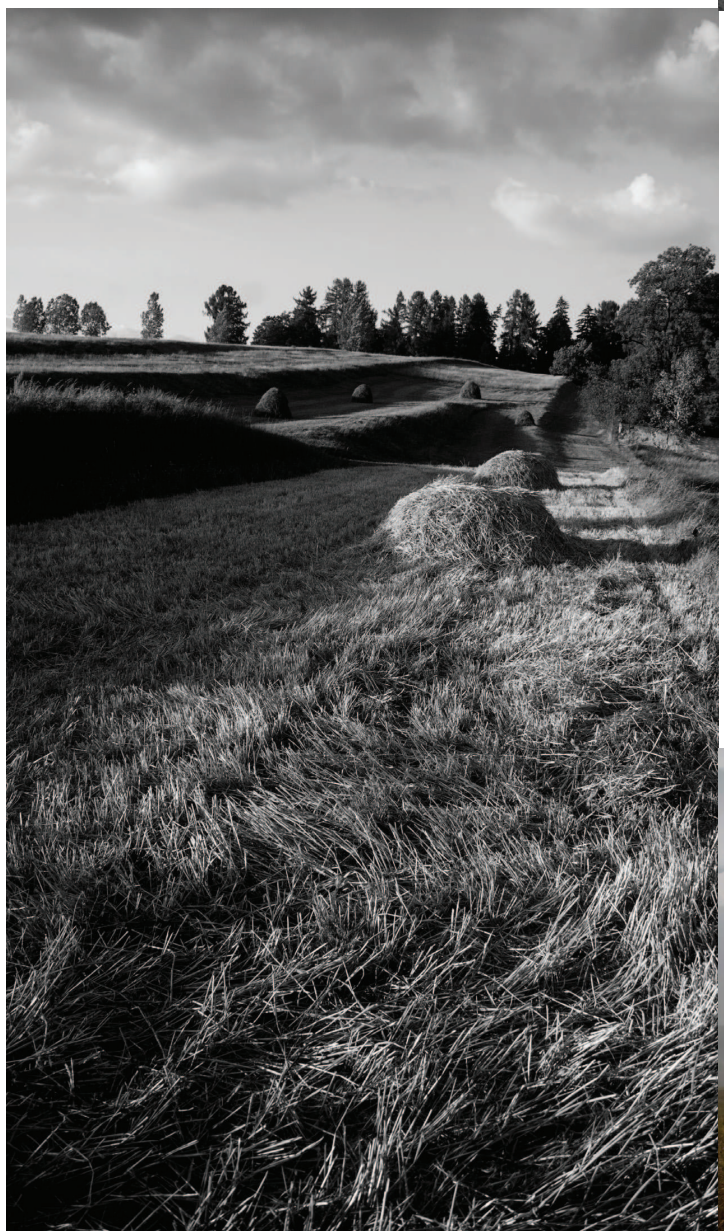

Tamási, a novellista

LÁNG GUSZTÁV

A kortárs kritika kezdettől a novellát tartotta az (alakulóban lévő) Tamási-életmű vezető műfajának.¹ Ma már – a lezárult életműről – talán azt is elmondhatjuk, hogy Tamási Áron új fejezetet nyitott a magyar rövidpróza történetében. Elv拉斯zthatatlan ez az *artistikus novella* létre- és uralomra jöttétől a 20. századi magyar irodalomban. A realista novella „lelke” éppúgy a *történet*, a narráció, mint a regényben, és az elbeszélő szövegben redundáns elemek is helyet kapnak, olyan közlések, melyek „esztétikai információt” nem tartalmaznak, csupán az elbeszélő történet „teljességéhez” szükséges tudnivalókat, mint például a (helyre, időre vonatkozó) leíró, a szereplők lelkiállapotát ecsetelő szövegrészek. Az artistikus novellára e redundanciák teljes (vagy csaknem teljes) kiküszöbölése jellemző, ami által az *elbeszélő beszédmód* hasonlatossá válik a *lírai beszédmódhoz*, mely e redundancia-mentesség révén hoz létre teljes egészében egy „második jelrendszerre” vonatkoztatható szöveget.² És ha mégis szükség van leíró, „informáló” elemre, ezek szinte mindig metaforikus formát öltenek. „Még sárgul a gyümölcs, egy kicsit gondolkodik, s azután lehull. Ilyen volt már a nyár is. Az út mellett sárgába vont a mindenütt a határt, s talán gondolkozott is azon, hogy az idő tengerébe nemsokára le kell hullnia.” (*Virágszál gyökere*) E megszemélyesítések nemcsak „díszítik” a narrációt, hanem saját jelentésük, lírai önállóságuk van. A gyümölcshullás az egyedi mulandóság jelképe, s abban, hogy a nyár hozzá hasonló, kicsi és nagy, rész és egész törvénybeli azonossága mutatkozik meg. Az „idő tengeré” is végesség és végtelenség összefüggésére utal, a nyár megszemélyesítése pedig mintegy szereplővé avatja az évszakot, s az elbeszélés során kiderül, hogy valóban az is. Hiszen ő (tudniillik a nyár) neveli azt a virágot, éppen elmúlása előtt, mintegy búcsúajándékként, amely a lírai képekben megidézett mulandóság-törvénnyel szembeállítja a másikat, a közvetlen szemlélet számára megragadhatatlan „ellen-törvényt”, a feltámadását. Ha az expozíció folytatását is megnézzük, további metaforikus összefüggésekre találunk. „Szél nem járt, az öreg föld felett puha fészekben nyugodott a fény. A nap szállásra készült lassan, itt-ott tenyérnyi felhők várták a sorsát.” Ez összehangolja a konkrét cselekmény-időt a mulandóság kozmikus látványával, s ami végül történik – a ló pusztulása –, immár egyedi esetként ennek része lesz. (Ezt szinte előrevetíti a leírás ugyancsak metaforikus – álszinezteziás – zárómondata: „Szomorúság illata érzett.”) Azaz: nem a metafora rendelődik alá a történetnek, hanem a történet a metaforának.³

(Fotó: Ádám Gyula)

(Fotó: Ádám Gyula)

Ennek az „artisztikus” novellának a szövegelménye a népmese és a népballada.⁴ Abban az értelemben, hogy a realiztikus novellába beépülnek a varázsmese mágikus eredetű motívumai. A *Virágszál gyökere* története csak annyi, hogy az öreg Tószegi Ferenc eladja lovát-szekerét Döme cigánynak. Az alku szünetében azonban a vén gebe hirtelen dögrovásra kerül; gazdája kifogja egy tisztáson, s közben megpillant egy virágszálat. „Ott lengett közel a lovacska fejéhez. Kövér szára volt a virágnak, váltig tele dús nedvekkal. A levelei is kövérek voltak, bőséges számban és nagyok. Kicsi ágacskákat is szaporán eresztett magából, s azokat az ágakat gazdagon ülte meg a virág. Mint az apró kelyhecskék, olyanok voltak a virágok; a színük pedig, mint legszebb nyári napokon az egeké, kék volt mélységesen, bársonyos módon és szüntelen.

Csodás virágszál volt.”

Csakugyan „csodás”, mert a ló hirtelen leharapta a virágot, s „hersegve” megrágta, lenyelte, „nagy élvezettel”. Utána felállt, láthatóan gyógyultan s megfiatalodva, „megkapálta egyik lábával a földet, és nagyot nyerített”. Éppen csak azt nem mondta: „Indulhatunk, édes gazdám”, mint a mesebeli táltos, mely többnyire szintén száználmas gebéből változik át csodapáripává, ha megetetik valamilyen varázssabakkal (rendsze-

(Fotó: Ádám Gyula)

rint parázssal). A Tamási-novella realiztikus cselekményébe természetesen nem illenek a parázsevő ló; a tisztáson „helyén van” a virág, az sem természetellenes, hogy a ló lelegeli, s a gyógyulás lehet véletlen is. De mert megszoktuk a narrációval kapcsolatban, sőt el is várjuk tőle, hogy szüzséjének egyes motívumai oksági kapcsolatban álljanak egymással, a virágot és a gyógyulást is így értelmezzük. Annál is inkább, mert így értelmezi az öreg Tószegi is. Hirtelen megköti az alkut (áron alul!) Döme cigánnyal, s utána, egyedül maradv, bicskájával kiássa a virág gyökerét, tarisznyájába teszi, így indul gyalog hazafelé. Miért tenné, ha nem tulajdonítana neki varázserőt?

Arra sincs határozott (novellabeli) válaszunk, hogy miért viszi haza a gyökeret. Meg akar gyógyítani vele valakit? Talán önmagát? A ló eladása és a gyökér hazavitele szinte ellentmond egymásnak, hiszen a vásárt magyarázhatjuk azzal, hogy a ló révén került kapcsolatba a novellahős a csodással, a mitikus-sal, s a csoda, ha jóra vezet is, félelmetes. Az ember bepillant a

(Fotó: Ádám Gyula)

természetfelettibe, s visszahőköl; epizód szereplője lesz egy mitikus eseménynek, s gyorsan ki is hátrál belőle. A világ addig érthető jelrendszere hirtelen elmosódottá, sejtelmessé válik, megszüntetve otthonosságát. A csoda azonban a gyökérben rejlik; az okozattól visszarettenő ember miért ragaszkodik az okhoz, mely a csoda megismételhetőségének a záloga? Ismét elmondhatjuk, hogy a történet véget ér, de nem fejeződik be, legalábbis nem a klasszikus realista novella normái szerint, melyben a novellazárás a történet végkifejlete is, a narráció jövő idejére irányuló, kódolt információ.

A *Kivirágzott kecskeszarvak* már egészében átváltozás-történet. Már az indító helyzet háttérében is felsejlenek mitikus (bibliai) ősképek. A lányos házhoz *vizitába* induló két legény neve „beszélő név”; Ádám a kísértésnek kitett első ember, József pedig a vonakodó, a Putifárné csábításának ellenálló ószövetségi hős hasonmása. A két fiú a történet folyamán kecskebakká változik, ennyi a cselekmény. Ezt azonban az átváltozást indokló hiedelmek cselekménybe építése kíséri. Felbukkan a novella elején egy öregasszony, aki egyszer csak eltűnik, majd helyette egy nöstény kecske sétál ki a kapun; az állattá változás a boszorkányok kiváltsága. A fiúk megfejtik, a tejet jóízűen megisszák (varázssital), s ez indítja el a metamorfózist. Az állati és az emberi közötti határ átlépéséről, a nemi vágy „átváltoztatás” erejéről van szó. A „tudat alatti” mint az ember természeti része testesül meg az átalakulás során. Lényeges különbség

azonban, hogy a kecskévé változott fiúk nem érzik büntetésnek „új” testüket és annak új életét. Ellenkezőleg: boldogok ebben az alakban. Azt érzékelik, hogy „szabadsággá vált az élet”. A Tamási-novellában az ösztön nem(csak) elfojtandó veszély, hanem a természetes öröm forrása is. Szabad legyen az ember, avagy fegyelmezett? A novellabeli metamorfózis (melynek antik előzményeit Apuleiustól és Ovidiustól eredeztethetjük) erre a kérdésre ad játékos választ. A kecske-lét szabadsága csak vágyalom, játék a lehetőségekkel – de kétségtelenül tudatosítja a fegyelmezett élet szabadság-hiányát.

E kétértelműségek sorába tartozik a boszorkány-öregaszony újbóli megjelenése a novella végén, amint virágot szakít az alvó kecskék szarváról, melyen rozmaring-szálak sarjadtak az éjszaka. A virágokat imakönyvébe préseli, mert éppen templomba igyekszik – a boszorkány is lehet ájtatos, a keresztény hitvilág és a babonának bélyegzett népi hiedelmek is öszszebékíthetők, nem zárják ki egymást. És ez a novella-zárás ismét szorosra zárja a kapcsolatot a hétköznapi valóság és a mágia között.

Mint láttuk, a novella és a mese a csodás elem felhasználásában érintkezik egymással, s a csoda lényege az átváltozás. Ami egyben mese és mítosz érintkezési pontja is. Az embernek állattá, állatnak emberré változása az ősi mítoszokban ember és természet kapcsolatának sejtéseit önti értelmezhető formába, s e formálás szemléleti háttere bűn, bűnhődés és megváltás jelentéskörében fogant. Ilyen átváltozás-mítosz dereng fel a *Bujdosó katona* történetében. A szökött katona hazafelé tart; útközben találkozik egy leánnyal, akinek segíteni akar vadalmát szedni. Ekkor lép be a történetbe a veszély és a megmentés (novellában és népmesében szinte kötelező) fordulata. A vadalmafához egy vaddisznó is közelít, s a lány ijedtében elájul. A katona ölben biztonságos helyre viszi a lányt, aki lassan magához tér. Esmélete azonban váratlan tapasztalás lesz.

Erre következik az emlékezés a veszélyre, amely azonban egészen más értelmet nyer, amint azt egy hasonlat jelzi:

„De látszott, hogy kutarva gondolkozik a lány, miközben minden érzéke riadalomban állt. Álmodott talán, gondolta magában, s virágok között vitte álmában valaki, akinek erős volt a karja, forró a lehelete és tűz a szíve. De álmodta csakugyan? Hiszen látta az agyaras vadat, és látta a katona szemében is a vágy agyaráját. Talán az övé volt az a forró röffenes is, mely után a karok ereje tűzbe ragadta őt, s mint a vad a gyümölcsöt, áldozatul vette.

Megmozdult a lány.

S ahogy félig az oldalára fordult, el a katonától, az ölben meleg nyirkot érzett. Az álom harmata talán, tűnődött magában a lány; de aztán a tűz, mely az álmot és a vágyat a hőség hamvába keverte, az agyát egészen felgyújtotta. S akkor, mint csakugyan a vad, pattanva térdre ugrott, és arcul ütötte a katonát.

Azután felugrott, és elfutott a ház felé.”

A vaddisznó így átalakul a vágy metaforájává, de maguk a szereplők is átalakulnak. A novella sejtelmessé tömörített párbeszédeiből kiderül, hogy a katona egy másik lányhoz igyekszik, a lány pedig üldözött kedvesére vár. Találkozásuk és szerelméből, hűségükből zökkenti ki őket; a találkozás végén elcsattanó pofon védekezés, büntetés és büntudat gesztusa egyszerre.

De a lényeges elem az, hogy a lány magához térve, kételkedik az átélt jelenet valóságában. Létezett-e a vaddisznó igazából? Vagy csak álcázó fantáziaképe (mint a mélylélektan szerint az álomképek) annak, ami valójában történt: a szerelmi gyűttlétnek? (Ami, hogy megtörtént-e, s nem csak a lány

ájultában álmodott vágyképe, szintén nem dönthető el.) A katona szemében „a vágy agyara” látszik, s a lány úgy ugrik fel, „mint csakugyan a vad”. A metafora s a hasonlat a szereplők metamorfózisát sejteti, az ösztönélmény elsődlegességét és erejét a józan megfontolások fölött, melyhez pedig mindketten ragaszkodnának. A katona a novella végén elindul megkeresni a vaddisznót, hogy megölje s ajándékuul vigye a lánynak. Ez lenne – a mitikus gondolkodás szellemében – a megtisztító áldozat. A vad azonban „nem volt már sehol”. Mely mondat jelentheti azt, amit elsődlegesen érthetünk rajta, de a vágy csillapultát is. Valamint azt, hogy a vaddisznó jelképezte ösztönőerő elpusztíthatatlan, s a katona (meg a lány, meg az olvasó) életébe bármikor visszatérhet.

Ha mármost következtetéseket próbálunk levonni e (talán hevenyészett) novella-tipológiából, elsőként arra konkludálhatunk, hogy az artisztikus novella formarendszere a népmese és a népballada eszköztárából vonódik el és alkalmazkodik új feladatokhoz Tamási Áron művészetében.⁵ Továbbá elsősorban azok a mese- és balladaeszközök töltenek be fontos szerepet ezekben az elbeszélő formákban, amelyek egy mitizáló világkép lehetséges hordozói. Ami lehetővé teszi a kapcsolatot ember és természet, illetve az ember és a természetben mintegy „megtestesülő” transzcendens erők között.

(Fotó: Ádám Gyula)

1 A műfajok e rangsorát a Tamási-életművön belül Bóka László már 1942-ben megállapította: „A Tamási-regény s a Tamási-dráma sem kap kegyelmet írójuk novelláiró művészetétől: még mindig reménytelenül futnak versenyt Tamási elsővonalbeli képességével.” (*Tamási Áron novellái* = BÓKA László: *Válogatott tanulmányok*, Budapest, 1966, Magvető, 1500.)

2 A prózai epika lírizálódása egy időben kedvelt kutatási iránya volt a prózaepikának. Egri Péter könyve, *A költészet valósága. Lira és lírizálódás* (Budapest, 1975) nyomán Tamási Áron prózájában is a líraiságot kereste a kritika, igazi és újító műfajként a lírai novellát jelölve meg (l. KÁNTOR Lajos: *Lira és novella. A sólyom-elmélet a Tamási-modellig*, Bukarest, 1981). Jeles kortársak persze ezt is „megalógezték”: Németh László például már az első Tamási-kötet, a *Lélekindulás* alapján „a novella költőjének” nevezte a pályakezdő író (Tamási Áron, *Protestáns Szemle*, 1927, 237-240.).

3 Azt a Tamási-novellát, „amelynek középpontjában mint jelentéshordozó egy metafora áll, illetve amelyben egy metafora rávetül az egész történetre... metafora-novellának nevezhetjük.” (KÁNTOR Lajos: *i. m.*, 127.)

4 E poétikai előzmények használatmódjának legpontosabb leírása: „...Tamásinál ez a bontás [ti. a novella formájának felbontása – L. G.] szülőföldje két ősi műfaji kifejezőmódjának, a ballada parlandójának és a mese valóságosikat játszó transzcendenciájának a jegyében történik. De egyben ezeket is megbontja, s korszerűsítve egybeolvasztja; meséi drámai balladák, balladák prózájában semmi homály...” BARÁNSZKY-JÓB László: *A próza költője = Tamási Áron emlékkönyve*, Budapest, 1997, Trezor Kiadó, 32.

5 Baránszky Jób László kortárs világirodalmi párhuzam révén határozza meg Tamási novellaművészetének helyét. Lorcával rokonítja, leszögezve: „...a Bartók- és a Kodály-zenéhez hasonlóan, népi formából táplálkozó mágikus realizmusa rokon a korszerű európai művészet ilyen törekvéseivel.” BARÁNSZKY-JÓB László: *i. m.*, 32

Tamási Áron

KIVIRÁGZOTT KECSKESZARVAK

”

Angyali falu ez a miénk.

Különbön nyár van, s természetesen este.

A hold kidugja az égi hárem függőnye mögül az arcát, és legények után leskelődik. Hamar meglát két fiatal tehetősét, és megkérdi tőlük:

– Hova mentek?

– Az orrunk után – feleli Ádám.

A hold nem húzza fel az orrát:

– Úgyis tudom – mosolyog negédesen vissza.

– Sokat tudsz! – enyeleg Ádám is véle.

József elszégyelli magát, és közbelép, nehogy szerelem legyen a dologból.

– Ne duruzsolj felfelé! – mondja.

– Hát merre duruzsoljak?

– A szelíd jámborság felé.

Azonban tudja a hold is az egyszerűet, mert okosan leszól:

– József, József: nem tudod, mi a jó!

Más nyári estéken az ilyen feleselés nagy romlást szokott szülni, de most olyan erős a béke, mint a vadnak agyara. Ádámnak sem lángol fel a vére, hogy megejtse férfiasan a gyönyörű holdat, sem József nem átkozza a lesütő bizsergetést.

Csak mennek nyugalmasan ketten.

Ahogy testvérekhez illik.

Jó az Isten, hogy így tud menni az ember: nyögés nélkül és verejték nélkül, azzal a csodálatos, könnyű képességgel, amelyért hálát mondani csak akkor lehetne eleget, ha nem kéne dolgozni soha.

– No, ide béütjük egy mákszemet magunkot – szólal meg Ádám.

Egy galambos kapu előtt állnak, arccal a ház felé, melyből világosság szűrődik ki az útra. És a világosság között nagy és jó mesterkedéssel elkeverve olyan bűbáj, amely képes kinövesztetni a férfi kemény fején a szarvat.

Csak így szép és fűszeres a világ.

– No, mozduljunk béfelé, József!

József tudja, hogy mért fúj a szél, de maga előtt is tagadja.

– Hát ide mért?

– Ide Eszterhez.

– Hát Eszterhez mért?

– Azért, mert leány.

– Hát nálunk nélkül nem lehet leány?

Ádám nem tanítja tovább a bugyuta testvért, hanem megragadja, hogy erővel üdvöztse. Keményen fogja, és irgalom nélkül húzza a kapu felé. József meg-megveti a lábát, de hasztalanul, mert a huncut csillagok az égről s a fákról a kacagó gyümölcsök hátulról tolják.

– Mit akarsz, Ádám? – kérdi inogva.

– Fenntartani az emberi nemet – feleli Ádám.

– Tartsa fenn más!

– Gyere-gyere, ne légy munkakerülő!

– Eressz el!

– Nem lehet.

– Hát mért nem lehet?

– Azért, mert most nem olyan idők vannak, mint a Bibliában.

Ilyen gyöngéden érvel Ádám, mert az ereje pótolja a mérget. El is rángatja Józsefet egészen a kapuig, amely ebben a percben állomássá változik át, ahol a kerék és az utas egyformán megáll. A kerék az Ádám fejében van, az utas pedig maga József, aki megragadja a kapufát, és rákonkorodik valósággal, mintha fogpiszkálót akarna nemzeni véle.

Innét elmozdítani nem lesz könnyű dolog – mondja magában Ádám, de enél többre menni sem ésszel, sem erővel jó ideig nem tud. Csak áll, és nézi ragaszkodó testvérét; nagyokat szusszan, és olyan butának érzi magát, mint a szent ember a világi dolgokban.

– Ereszd el a kapuzábát, József! – szólal meg vihar-magos hangon.

József boldogan feleli:

– Előbb várj egy kicsit.

Várnak mind a ketten.

– No, vártam! – mondja Ádám.

József nem is felel, olyan nagy vitéz a kapufán. A csend teknővé alakul, és benne dagad a helyzet, mint a tészta. Ádám megnézi a kapufát, hogy nem lehetne-e kihúzni gyümölcsével együtt, de a fának nagy árnyéka lehet a földben, mert mozdulni sem akar. Akkor cselvétés jut eszébe, és így szól:

– Hiszen te leányt ölelsz, József!

József meglazul egy pillanatra a fán, de aztán visszahúzódik nyugodt lelkiismerettel.

– Ez nem leány, hidd el.

– Én neked nem.

Hiába feleselnek azonban, mert ez nem oldja meg a dolgot. Nincs más hátra, mint hogy Ádám megüzenje a háborút, és leverje Józsefet a fáról, mint a békát; vagy lefejtse, mint a piócát. Hevesen áhítja rögtön a felszerelést: valami rudat vagy husángot. Belépik tehát a kapun, hogy az udvaron kutatásba fognon. Ahogy azonban menne, egyszerre megmozdul a ház túlsó bútűjénél valaki. Emberi alak, puha és fekete. Vénasszonynak látszik.

Ádám meglapul a kerítés mellé, és figyel. A szoknyás duruzsol, aprókat lépve jeleket végez, aztán megperdül maga körül, és ismét jeleket végez.

Határozottan vénasszonynak látszik.

Különös szagokat hoz arrólfelől a szellő, és titokzatosan perceg a csend. Ádám gyorsan és feszítő hőt buzogva erjed a kerítés mellett. Aztán a medréből egyszerre kiugrik, felragad egy követ, és odavágja a vénasszony felé. A kő és Ádám egyszerre repülnek: egyik nagyot csattan a ház oldalán, a másik pedig Józsefnek borzongva így szól:

– Boszorkány van az udvaron!
József nem hiszékeny, hanem állhatatos.

– Találj ki jobbat – mondja, és tovább öleli a kapufát.

– Vakuljak meg, ha nincs.

– A jó Isten ne hallgassa meg.

Ádám megfogja az ingét, és húzza:

– Hamar, amíg élünk, József!

– Hogyne, hogy bévigy a házba.

– Én nem vislek be, hanem fussunk!

Ereszd el a kapuzábét s a vallást, s ahogy csak lehet, fussunk!

Ahogy ezt kimondaná Ádám, egy fekete kecske jön ki az udvarból, és a kapuban megáll. Szép, szelíd állat, kedvesen gyöngyös, és mekeg is néhányat aprót, hízelkedő hangon. Aztán odalépked Ádámhoz kecsesen, megdörgöli a lábához a nyakát, majd meg is bökdösi puhán és játszva. Utána odamegy Józsefhez, és véle is végbeviszi ezeket.

– Kedves állat – ismeri el József, de azért nem ereszi a kapufát.

Ádám kétkedve nézi a kecskét, pillogtat és forog, mint a hitetlen ember. Aztán mégis rászánja magát, lehajol, és megsimogatja a játékos állat puha gyapját.

– Ez csakugyan kecske – mondja.

Az állat megbúzóli a kezét, majd bökdösi is megint, mintha játszani akarna. Ádám a nagyobb bizonyosság kedvéért egészen lehajlik, és benéz alája, ahol is megduzzadva látja a tőgyet.

– Ez felül is kecske, s alul is kecske – nyugszik meg.

– Hát te mit gondoltál, hogy mi? – kérdi József.

– Én azt, hogy Putifárné – felel Ádám.

Józsefet megrémíti a szó, és szorosabban fogja megint a kapufát. Kiszoríthatja most azonban a lelket is abból, mert Ádám a kecskének áldoz mindent. Játszik véle, cirógatja, hergeli, és még tülkölésre is kihívja. Megértik egymást, és vidáman pajzánkodnak egy ideig. Lassanként azonban a kecskét kezdi elhagyni a szemérmesség, és játékába belévonja a két hátulso lábát is. Emelgeti őket, egyszer az egyiket, máskor a másikat, először csak alig, aztán mindjobban és feljebb. Melléje mekeg is, mint a tancos, amikor mondja a rigmust.

Ádám gazdaságban nőtt fel, s érti az állatok nyelvét. S így azt is tudni véli, hogy a lábemelgetés mekegással kísérve azt jelenti, hogy rég nem fejték meg a kecskét, minekfolytán felgazdagodott a jó szagú tej, és feszíti a tőgyet.

– Várj, mindjárt segíték rajtad! –

mondja.

A kecske érti a jóságos emberszót, és mindjárt szétteszi a lábát. Ádám is alája húzódik rögtön, és húzint a markába egy sugarat. A tej melegen lepi bé vályus tenyerét, s ő különös belső sugallatot érez, hogy nyomban megnyalintsa.

– Híjj, be édes! – mondja boldogan, és nyalint egyet ismét.

– Lám, adj egy kicsit! – kívánja József.

Ádám odatartja neki a markát.

– Híjj, be édes, csakugyan! – mondja József. – Adj még egy kicsit!

Újból nyalint egyet, és dicséretképpen elereszti a kapufát.

– Ugye, jó? – kérdi Ádám.

József nem felel, hanem sebesen a kecske alá fekszik, és habzsolni kezdi a tejet. Mohó nagyon, és gügyög, mint az ártatlan csecsemő. De boldog a kecske is, sugárzik valósággal. Igazi állat azonban, és telhetetlen: ránéz nagy megejtéssel Ádámra, és int neki, hogy jöjjön ő is.

Ádám szófogadó, és már ott van alatta.

Gügyögnek mind a ketten.

Olyanok, mintha nyíló virágok volnának, akik harmatot kapnak.

Így lakmároznak egy ideig. Egyszerre azonban ének hangzik fel az úton, s lépések közelednek. A kecskének hegyes füle van, amit előreccap, mint rebbenés-kor a szárnyát a madár. S már ugrik is.

Ádám és József ott fekszenek hoppon. A szájuk nedves, és arcuk a boldogság árvizétől feldült.

– A nyavalya törje ki, éppen akkor futott el! – kezd duzzogni József.

– Mikor? – kérdi Ádám.

– Amikor legjobb lett volna.

– Mért nem fogtad meg a lábát?

– Én nem akartam.

– Hát akkor?

– Hát akkor immár elfutott volt.

Nem osztozkodnak tovább, hanem felkelnek, és rendbe hozzák öltözetüket. A mellüket kidomborítják, és feszülnek másképpen is. Különösen József.

– No, most gyere!

– Hová? – kérdi Ádám.

– Bé a házba.

– Oda minnek?

– Hát Eszterhez.

– Hiszen a kapuzábé itt van! – kacagja Ádám.

József elengedi a füle mellett a mütat, és megragadja a bátyját:

– Gyere, ne szégyelld magad!

Ádám messze van a szégyenléstől. Inkább a pajzánság fogja őt, szinte érett emberhez nem is illőn. Ennek jelét is

adja mindjárt, mert rácsimpaszkodik a kapufára, és kölykösen sírva játszik:

– Nem megyek, nem megyek! Én nem állhatom a leányokat.

– Ha nem állhatod, maradj ott – feleli József, és maga megindul sebesen bé a házba. De Ádám is lepattan rögtön a kapufáról, s mint két kergetett szarvas, úgy szöknek bé a házba.

– Kit ölnek odaki? – lepődik meg a gazda.

– Valaki lopja a pajtából a lovat! – találja ki Ádám.

A gazda kézbelit ragad, és indul a tolvajokkal szembenézni.

– Nem is lopja – kacag József.

– Én azt gondoltam – feleli Zsuzsa néni, a háziasszony.

Eszternek sem esik rosszul a móka, mert így szól:

– Mért nem mondtátok, hogy a fánkat lopják az erdőből?

A legények nem mindjárt értik a dolgot, mire Eszter hozzát teszi:

– Legalább nem jött volna reggelig haza apám.

A két legény szereti ezt a beszédet, mert valami belső parancsolat szerint sürgős volna különkapni most a leányt. Az asszonyt is egyengetni kezdi Ádám:

– Feküdjék le, Zsuzsa néni!

– Hát én mért?

– Azért, hogy aludjék.

– Eleget aludhatom még a feltámadásig.

József is hozza oldalból a segítséget:

– Ha én Zsuzsi néninek volnék, még horkolnék is.

– Igende, neked nincsen nagy leányod! – örködik az asszony.

Nemhogy le tudnák fektetni, még a gazda is visszajön. Azonban nem haragszik, mint ahogy várni lehetne, hanem vidám, sőt, boldogan hevenkedő.

– Eligazítam a tolvajokat! – mondja.

– S azt hogy? – tudakolja a felesége.

– Én úgy, hogy az egyiket hozzávertem a másikkhoz.

– Hát ketten voltak?

A gazda a legények felé fordul, és rávaszul feleli:

– Úgy látszik, ma este csak kettesével járnak ide a tolvajok.

A tolvaj mellé hazugot, csalót és gyilkost is mondhatna most bátran, mert a legények nem fogják fel a szót. Annál jobban azonban a leányt, aki a kanapén ülve horgol, s olyan serényen szedi a szemeket, mintha a madarak el akarnák kapdosni előle. Ádám odaül melléje jobbról, s oda József is balról. A szemük parázslík, a halántékukon neki-

nekiszökik az erekben a vér, a szájuk is harapós, s a kezük sem nyughatik.

Ádámot még meg lehetne valahogy érteni, de József merőben megváltozott.

– Hát téged mi lelt? – kérdi is Eszter.

– Engem semmi.

– Furcsa semmi lehetett.

Ádám elkacagja magát.

– Furcsa volt, de jó volt...

A két öreg szemben ül velük. Nem szólnak egyet sem, de a szemük úgy fog, mint a harapófógó.

Ádám már odáig van, hogy meg-megtapogattja a leányt, és a fülinél szagolja is néha. József járatlanabb a közelítésben, s mivel egyebet nem tud kitalálni, hát csámcso, olyan éhes a lányra.

– Ti megbolondultatok! – ütözik meg a leány.

– Ne beszélj apádék előtt! – súgja neki Ádám.

József is dolgozik, ahogy tud:

– Míngyárt nem bírom, Eszter!

– Mit nem bírsz?

– Nálad nélkül.

Eszter felkel, és csendes felháborodást mutat.

– Ti mit ittatok? – kérdi.

– Mi tejet – mondja Ádám.

– Csakhogy a zsidó adta, ugye?

– Azt nem, mert a kecske.

József felugrik, és a mellére üt.

– Kecske hát!

Úgy mondják, hogy muszáj hinni. Tüzelnek szavuk igazáért, az arcájuk is ki van gyulladva. Egészen olyanok, mint a dühös ragadozók. Eszter félni kezd tőlük, és elhúzódik. Leül egy távoli helyre, és úgy nézi őket, mint a farkasokat. Biztosan sikoltana is, ha azok újból közelíteni akarnának.

A szobában csend lesz.

Feszül minden, és a delejesség úgy ugrol, mint a majom.

Ádám és József sóvárogva ülnek, mint ha nagy karmokkal valami száraz ágon ülnének az erdőben.

Senki sem tudja, hogy mivel lehetne elűzni a derengő ördögöt. Végre mégis neki-bátorodik a gazda, és a legényekhez ígyszól:

– Hát a beretvátokat ki lopta el?

– Azt senki – mondja Ádám.

Az öreg nem hagyja magát:

– Mert azt tudom, hogy valaki el.

– S azt miről?

– Azt arról, hogy különben megbeterváltotok volna.

Egyszerre az állához kap mind a két legény, s abban a pillanatban döbbenetre torzul az arcuk.

Legalább kétcolos a szakálluk.

– Emberi keresztény ilyent még nem

látott! – mondja Ádám.

Józsefnek is tátva marad a szája a szőrbokorban.

A házbeliék először nem értik a dolgot, mert az elég természetes, hogy a férfitermészet messze kitolja a szakállat s a bajuszt, ha kéthárom hétig nem vágja le valaki. Az öreg még mókázik is, mert így ijeszti a feleségét:

– Mostantól kezdve én sem vágom le, Zsuzsi, hadd legyen nekem is karácsonyra ekkora.

– De mi levágtuk! – tiltakozik Ádám.

– S ma délután mégpedig! – hirdeti József.

Az öregnek több esze van, s nem áll kötélnek.

– Milyen beretvával? – kérdi.

– Mi rendessel.

– Avval, puliszkakeverővel! – kacag esziből a vénember.

A helyzet olyan, mint a vigyorgó sáttánnak az arca. Ha a két legényre néznek, érzik, hogy nem kéne kacagni, de éppen azért: Zsuzsi néni is, Eszter maga is kifakad, s verik neveltükben a hasukat.

Amennyit ők derülnek, a legények annyit sötétednek.

Végre felugrik Ádám: s olyan egészen, mintha bicskát akarna elékapni, de valahogy mégis letér erről az útról, és így szól:

– Adj, Eszter, egy tükröt!

Eszter tükröt ad, de a tükör is nagy szakállat mutat. Rémitő dolog! Ilyen még nem volt!

– Hát e mi dolog?! – mered József Ádám.

– Vajjon mi dolog?! – mered vissza József.

Az öreg szűnik egy kicsit a kacagással.

– Jól tudtok játszani... – mondja.

A legények újból a tükörhöz folyamodnak. Kapkodják egymás kezéből a vakhátú szakállmutatót.

– Né, most még nagyobb! – fedezi fel József.

Ádám is úgy találja.

Erre gondol az öreg is egyet, szép csendesen feláll, s lábujjhegyen megindul feléjük. Úgy megy, mint a madár-fészek felé, amelyben benn ül a madár. Amikor odaér, kandikálva nézi közléről a szakállt.

– Uramjézus! – kiált fel végre.

– Maga mit uramjézusozik? – támad rá Ádám.

– Hát hogyné! – mondja az öreg. – Hiszen most is nő! Bizon Isten nő, a szemem láttára, most jelenleg!

Hátrafordul, és így szól:

– Gyere, Zsuzsi, láss csodát!

Az öregasszony is odamegy, és nézi, majd felkiált:

– Haljak meg, ha nem nő! Ebben a helyben, bizon Isten!

Ő is hátrafordul, és így szól:

– Gyere, Eszter, láss csodát!

Eszter is odamegy, és nézi, majd ő is felkiált:

– Bolonduljak meg, ha nem nő!

Ádám és József összenéznek. A szemük azt kérdi, hogy itt ki a bolond: öke, vagy a házbeliék? S amint így néznék egymást, egyszerre, mint az ördög, felmegegy kecske az ablak alatt.

Olyan a hang, mint a vészjel.

Vagy mint a riadó.

Ádám megvillámlik, és sebes mozdulattal feltaszítja az öregget, aki még mindig a szakállát lesi.

József Zsuzsi nénit taszítja fel egy pillantás alatt.

S kirohannak mind a ketten, mint a sűrűből a vadkan. Döngésük még hallik; s az ereje oly vad, mintha romlásba vinnék az egész világot. De a nagy rendben nem történik semmi zavar. A hold most is mosolyog, a csillagok győzhetetlenül fiatalok, és illatos a végtelen éjszaka. A fákon pirosan alusznak a gyümölcsök, és a kertek tetején derű muzsikál.

Teljes dicsőségében él az Isten.

S nem lehetetlen, hogy a mókát ő csinálja.

Mert a kecske megint nincs sehol. Az előbb mekegett, a hangja még el sem hagyta a fület, s ő már nincs sehol. Sem a ház körül, sem az udvaron, sem az út felé.

Pedig Ádám és József eléggé keresik: szemmel és szívvel egyaránt.

– Én ezt alig sem szeretem – rázza az esztét megzavarodva Ádám.

– Mit? – kérdi József.

– Ezt az egészet.

– Hát mit szeretsz?

Ádám nem felel, mert azt kéne mondania, hogy a kecskét. Ilyent azonban szégyen volna kiejteni emberi szájon, s azért Józseftől szeretné hallani előbb a vallomást.

– Hát te mit szeretsz? – kérdi tehát.

– Az Isten nekem bocsássa meg – kerüli ki József is a feleletet.

Többet nem szólnak, hanem felfelé indulnak az úton. Lassan mennek, s nem egymás mellett, mint máskor, hanem egyik a másik nyomában. Lógatják a fejüket, s úgy érzik, hogy két láb kevés nekik.

Mennek, és kandikálnak mindenfelé.

(Fotó: Ádám Gyula)

Egy mekegésért sokat adnának.
Jó idő múlva Ádám hátrafordul, és így szól:

– Te József: nézzél meg jól engemet!
József alig néz rá, kifakad:
– Az ántiiskoláját!
– Hát olyan vagyok? – kérdi Ádám.
– Olyan biza.
– Milyen, te?
– Olyan, hogy a szakállad immár nagy, a szád csúcsosodik, a füled hegyesedik.
– Tovább ne magyarázd! – tiltja le Ádám.

– Hát mért?
– Azért, mert látom rajtad, hogy milyen lehetek.

Bizony egyformák ők.
Kecskésedik egyik úgy, mint a másik.
Szagot is árasztanak már, annyira elérték a bakság duzzadó fokát. S mindez nem tréfa dolog. Mert a tegnap vagy a délután kacagtak volna rajta, ha ilyenfélét hallanak valakiről, de így, ez a valóság, ez meggondolkoztató. Ez nagyobb dolog a halálnál is, mert eddigelé sokan meghaltak, de egyik sem kecskésedett.

Nem tudják, hogy mit vétettek ők

olyan nagyot az Istennek!

– Azért nem is olyan rossz ez az állapot! – fordítja a másik oldalára József a dolgot.

– Ha úgy vesszük, nem – feleli Ádám.
Egyszer él az ember, s egyszer a kecske is. Úgy veszik tehát, ahogy jobb. Visszaemlékeznek emberi mivoltukra, és a bakszaggal betakarják. Oktalan és nevetséges az egész emberi világ. A múltba sülyed egyszerre minden, s csak úgy emlékeznek reá, mint a történelemre, amit kis kecske korokban tanultak.

Ántivilág nekik az egész.
És boldogan nevetnek.

Nőni kezd a szarvuk is, és különös gyönyör járja át a testüket. Szabadsággá vált az élet! Kiáltani szeretnének az örömtől, és hirdetni, hogy többet ér a kenyérnél a rügy, a háznál a szikla, a verjéknél a játék, a hazugságnál a döfés, és az álnok nőnél a szabad nőtény!

Összedugják a fejüket, és a boldogság éneke ösztönzi őket.

És énekelni kezdenek.

Bent a házban az emberek mekegésnek hallják.

De ők mennek az úton, és énekelnek. Teljes és tiszta szívből és olyan szépen, hogy a kecskék mindenütt megremegnek a pajtákban.

Kóborolnak és énekelnek.

Aztán lemegy a hold, és ők elvesznek a sötétben.

Így jön el a reggel.

A fény előnti a falat.

Az emberek tisztába öltöznek mind, mert vasárnap van. Kedvesek az emberek, az asszonyok és a gyermekek egyaránt. De a legkedvesebb mégis az a két bakkecske, amelyik a falu végén, a virágos fűben szendereg heverészve. A gyapjuk selymesen fénylik a napon, és kacskaringós, gyönyörű szarvuk kivirágozva illatozik.

Mind a kettőé csupa rozmaringot hajtott.

S milyen csodálatosan megéreznek mindent az asszonyok! Mert lám, ide is eljön harangszókor egy öregebbrendű, szelíden rozmaringot szed a szép bakkecské szarvairól, azt az imádságos könyvébe teszi, és elindul.

A templomba megy hálát adni a nyugodalmas éjszakáért.

A térbeliség és az identitás kérdése az *Ábel*-trilógiában

TÓTH GÁBOR

Amennyiben Tamási Áron *Ábel*-trilógiáját – amely az író legnépszerűbb műveként tartható számon – filozófiai jelentéstartalma szempontjából vizsgáljuk, nem kerülhető meg annak a sokoldalú viszonyrendszernek a feltárása, amely a világegyetemben különleges és helyettesíthetetlen szerepet betöltő *emberi létmód*, illetve a létezés fizikai feltételeit biztosító *tér* szerkezete között áll fenn.

A trilógia második és harmadik részében kitüntetett szerepet kap a természeti alapú térrel szembeállított civilizációs – pontosabban: városi – tér. Ez utóbbi Tamásinál olyan élethelyzetek keretét szolgál, amelyek mind fizikai, mind szellemi síkon ellenállást fejtenek ki az individuummal szemben, s így törvényszerűen korlátozzák azt a belső szabadságot, amely az író világlképében az emberi létmódhoz természettől fogva hozzátartozik. Az ember tudatos, a racionalitás alapelveire épülő munkavégző és valóságalkító tevékenysége révén megképződő társadalmi valóság – sajátos „második természet”-ként – az egyént folytonosan új szituációkkal szembesíti, ezek azonban mindenkor magukban rejtik az eltévelyedés és a bukás kockázatát. Kijelenthető, hogy a városi civilizáció által megalapozott modern társadalmi környezet az egyéni szabadság tökéletlen, „inautentikus” formáját garantálja csupán, s így nem hagy teret az egyéniség kibontakozásának, tényleges „önteremtésének”.

A regényhármas hőse Ábel, Székelyföld archaikus világának szülötte. Világlképének folytonos, szinte „exponenciális” mértékű tágulása szintén az előbb említett, a modern technika által determinált nyugati civilizáció keretei között megy végbe. A csúcspontot Amerika végletekig racionalizált, óriási üzemmé-

működő valósága képezi, melyben a hagyományos emberi értékek (igazságosság, jóság, a szépség szeretete, felelősség, szolidaritás) és az egyéni különbségek kifinomult – nagyfokú beleérző-képességgel és érzékenységgel kitapintható – eltérései szinte feloldódnak az egyetemes gépezet működésében. Motivikus párhuzamot fedezhetünk fel Tamási ábrázolásmódja és Franz Kafka *Amerika* című regényének egyes jelenetei között. Az elgépiesedett és személytelen világ embertelenségét a német író művében

Gróf Bánffy Miklós illusztrációja Tamási Áron *Ábel*-trilógiájához (Országos Széchényi Könyvtár)

a telefonközpont működését leíró fejezet jeleníti meg a legnagyobb kifejező erővel. (A két prózai alkotás között természetesen alapvető különbségek is vannak, mindenekelött a nyelvezet és a cselekménybonyolítás terén.)

Az antik filozófiai, etikai gondolkodásban meghatározó jelentőségű *mértékletesség* fogalma a regénytrilógia mindegyik részében kiemelkedő szerepet tölt be. A legkidolgozottabb formáját Arisztotelész bölcséletében elnyerő fogalom a szélsőséges – és gyakran romboló hatású – „kilengésektől” mentes emberi élet megvalósításának legfőbb elve. Ez az erkölcsi eszmény Ábel viszontagságos és váratlan fordulatokkal

teli élete során mindvégig támpontként szolgál a személyiség egységének megőrzéséhez: a sok esetben kiszámíthatatlan és szélsőséges helyzetekben is utat mutat a nehézségek leküzdéséhez.

A regény – témánk szempontjából – leglényegesebb problémája az, hogy a természeti szféra és a városi lét között fennálló éles ellentét feloldhatatlan. Ez a kérdéskör rejtett módon már azokban a természet- és tájleírásokban is jelen van, amelyek Tamási, illetve Ábel szülőföldjét, Csík és Hargita vidékét mutatják be. E szövegrészek nyelvi gazdagsága és esztétikai kifejezőereje az író életművében is egyedülálló. A harmonikus, eredeti romlatlan egységében fennálló természeti környezet (a hegyvidék és az erdők szépségét az apró részletekbe menő leírások tárják fel) magába olvasztja az egyént, és lehetővé teszi, hogy az egyedi személyiségéből fakadó – kiküszöbölhetetlen – korlátok között a lehető legteljesebb mértékben élje meg saját életét.

E ponton egyértelműen kifejeződik az író panteista világszemlélete. Ebben a helyzetben az ember és a világ viszonyát egy eredendő összhang jellemzi, amely legjellemzőbb módon az otthonosság érzésében nyilvánul meg. Ezzel szemben

a (nagy)város – konkrétan Kolozsvár és New York – a maga sajátos törvényszerűségeivel olyan körülményeket teremt a főszereplő számára, és ezáltal boldogulását olyan akadályok legyőzéséhez köti, melyek élete korábbi szakaszában ismeretlenek voltak. Ennek elsődleges oka az, hogy a városok – a természeti tájjal ellentétben – egy magas szintű emberi tevékenység produktumai. És az is nyilvánvaló, hogy ez az aktivitás már olyan fokot ért el a modern korban, hogy az általa létrehozott dolgok mintegy az eredeti természet helyettesítőjeként jelennek meg. (Mindez elsősorban a technika látványos, ugrásszerű fejlődésének köszönhető.)

Az író által vezérelve alkalmazott „horizont-tágítás” talán itt jut leginkább érvényre: Ábel a szűk falusi világot maga mögött hagyva egyre nagyobb léptékű, egyre összetettebb „tér-szeleteket” ismer meg a világból, és eközben az útjába kerülő, egyre nehezebben átlátható emberi kapcsolatok és situációk megértésére törekszik. Az *Ábel Amerikában* részletesen mutatja be a 20. század első felében a világ legnagyobb városaként számon tartott New York szinte végtelesen bonyolult társadalmi rétegzettségét, építészeti jellegzetességeit, valamint kaotikusnak tűnő, ugyanakkor egészében véve mégis tökéletes szervezetséget tükröző, magasan fejlett közlekedési hálózatát: „Mikor bejöttem a szédítő háztömbök, az autók sok ezrei s minden életnek ideges mozgása közé, egyszerre éreztem, hogy elnyelt a város, mint bujdosó legénykét a sárkány.”

A címszereplőnek a külvilágban való helyes tájékozódás érdekében először önmagát kell legyőznie: ez oly módon

lehetséges, hogy a világhoz való viszonyulását új alapokra helyezi – természetesen a korábban megszerzett elemek megtartásával és beépítésével.

Ehhez kapcsolódik egy további lényeges momentum: Ábel a székely etnikum példaszzerű képviselőjeként jelenik meg, aki népe összes karakterjegyét hordozza, és a legmagasabb szinten juttatja kifejezésre. És ezen a ponton kulcsfontosságú szerepet kell tulajdonítanunk a Székelyföld sajátos földrajzi és geopolitikai helyzetének, illetve annak, hogy a székelység egy mindinkább centralizálódó – és a területén élő kisebbségeket olykor könyörtelen szankciókkal sújtó – állam egyik kevésbé fejlett régióján belül, zárt tömbben, elkülönülten él. E létmeghatározottság, illetve a belőle fakadó krízissituációk alapján értelmezhető a székely ember rendkívül erős akaratú és kitartása, amely mindenekelőtt – de korántsem egyedülálló módon – a túlélést szolgálja. A regényben Ábel állhatatossága, mindenféle körülmények között tanúsított elszánt élni akarása szintén ebből az életfelfogásból ered.

A városi civilizáció legfőbb hajtóereje és létprincípiuma a tömegigényre épülő fogyasztás és a termelés kapitalista elve, amely végső értelemben valamennyi emberi kapcsolatot alárendel az elvont és személytelen pénzvviszonyoknak. E körülmények fényében talán még nagyobb jelentőséget nyernek azok a súlyos egzisztenciális dilemmák, amelyek a trilógia mindhárom részének eszmei vezérfonalát képezik. Ezek között kiűnik az emberi létmód lényegét, metafizikai rendeltetését faggató „Mi célra vagyunk világon?” költői és egyben filozófiai igényű kérdés.

E ponton a személyes (és közvetve a közösségi) élet értelemmel való felruházásának feltétlen igénye összekapcsolódik az emberi lény rendeltetésének kutatásával. Ábel regénybeli figurája pontos tanúságtétele annak az írói álláspontnak, hogy igazán értékes és hiteles emberi életvitel kizárólag a fenti kérdésekkel való egész életen át tartó foglalkozkodás és a megszerzett élményekből levont tanulságokkal történő számvetés révén lehetséges. Ennek kapcsán nagyon fontos leszögezni, hogy a mű legvégén a hazatérés, az otthon újbóli megtalálása nem pusztán térbeli visszatérés egy kezdeti ponthoz vagy állapothoz, hanem a bensővé tett tapasztalatok szintézise következtében kibontakozó, minőségileg új létállapot. Erről tanuskodik a végső hazatérésre vonatkozó döntő elhatározás, amely lezárja Ábel kalandjait, és egyben választ is ad a létünk értelmét firtató kérdésekre. Sokatmondó, hogy ez éppen akkor történik meg, amikor a főhős térben a legtrávolabb tartózkodik a haza ismerős és emiatt bensőségesen emberi környezetétől. Ábel egy New Yorktól is távol eső amerikai kisvárosban szembesül azzal az életérzéssel, amely a valahová-tartozás élményét végső bizonyosságként rögzíti: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” A hazatalálás egy olyan esemény, amely az egyént a kezdetben birtokolt, később elveszített, majd újra eredeti – tökéletes – formájában elnyert egységélményben részesíti.

A regénytrilógia további fontos mozzanata a személyes identitás kérdésköre. Ennek kapcsán hangsúlyozni kell, hogy Ábel személyiségének egységét újra és újra megkérdőjelezi a változatos és kiszámíthatatlan epizódokban bővelkedő utazások, illetve az azok során átértelt markáns környezetváltozások. A főhős számtalan új ingert és információt kell, hogy befogadjon. A korábbi életmódból történő kilépéssel nem pusztán a mindennapi élet alapját képező tér szerkezete alakul át, hanem az egyén számára hozzáférhető – tágabb értelemben vett – valóság természete is megváltozik. Ennek feldolgozása, értelmezése és ezen keresztül az élet „élhetővé tétele” a legnagyobb kihívást jelentő feladat. Látható, hogy ebben az összefüggésben az individuális személyes és történelmi sorsa összefügg egymással: mindkét szinten az emberi lét egységének megszerzése vagy elvesztése a tét.

A mű az eddig tárgyalt általános filozófiai problémákon túlmenően konk-

Tamási Áron portré, New York, 1924. január (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

rét etikai tartalmat is hordoz, ezáltal a bonyolult és ellentmondásos modern világba belevetett embernek nyújt támpontokat. Ezek segíthetik abban, hogy eligazodjon a valóságban, és tudatosan vezesse saját életét. Ábelnek a regényrészekben felvázolt személyes fejlődéstörténete azt példázza, hogy a társadalmi interakciók sokasága és összetettsége a legjobb feltétele annak, hogy az egyén ráébrendjen: saját tudatos és felelős etikai döntése és ebből adódó szerepvállalása révén kell megteremtenie és otthonossá tennie azt a kicsiny és behatárolt teret, amely az univerzumban osztályrészéül jutott.

És ezen a szinten már az az általános kérdés is joggal feltehető, hogy az ember metafizikai értelemben milyen helyet foglal el a világegyetemben? Miért kell élete során szüntelenül küzdenie? E küzdelme és a céljai elérésére irányuló törekvései milyen átfogó értelemmel ruházhatók fel? – A természet romlatlan és harmonikus egységében az említett kérdések nem merülnek fel, mivel a civilizációt megelőzően még hiányoznak az olyan körülmények és situációk, amelyek életre hívhatnák őket. E ponton lényegi problémaként vetődik fel, hogy a cselekvés iránt elkötelezett ember képes-e etikus lényként egzisztálni a „természeti állapot” keretei között – vagy eredendően csupán a világegész élettelen, mechanikus mozzanata, semmi több.

Tamási írásművészetén keresztül azt sugallja, hogy valódi fejlődés csak akkor lehetséges, ha az egyén – saját elhatározásából fakadó tette által – kilép a „természeti állapot” tökéletesen megszerkesztett, ám szűkre szabott világából: kizárólag ily módon teheti próbára a benne rejlő képességeket, és munkálhatja ki személyiségét. A fentiek értelmében Tamási koncepciója több ponton is kapcsolódik Rousseau híres társadalmi utópiájához, ugyanakkor el is tér attól: Ábel élete azt példázza, hogy a harmonia nem a civilizációból történő radikális kivonulás útján szerezhető meg – ez önmagában pusztá menekülés lenne –, hanem a valóság sokrétűségének közvetlen megélése és megértő tudomásul vétele által. E folyamat során az egyén létmódja (egzisztenciája) gazdagabbá válik, minőségi értelemben magasabb szintre emelkedik.

A fenti gondolatokhoz jól illeszkedik Bertha Zoltán jellemzése az Ábel-regények erkölcsi – az emberi élet célját megfogalmazó – mondanivalójáról: „Az életakarát törvénye az életfölötti szellemi értékszférák kívánalmaival telítődik, így minden felmerülő kétség ellenében eleven maradhat az evilági életteljeség és értékvalóság, értékrendezettség helyreállíthatóságába vetett bizalom.”¹

A regényhármas szerkezete keretes és szimmetrikus: a korábban említett koncepció alapján az erdélyi „rengetegből” világmegismerő útjára induló Ábel – tanulási és fejlődési útját bejárva – akkor találja meg lelki nyugalmát, amikor – fizikai és szimbolikus értelemben is – visszatér oda, ahonnan elindult. A nagyvilág (elsősorban a nagyvárosi környezet) zűrzavaros és gyorsan változó körülményei közepe tette énjé egységét átmenetileg többször is elvesztő egyén a szülőföld újbóli birtokba vételével szinte egybeolvad az eredendően otthonos, békét és egyensúlyt tükröző természeti tájjal: korábbi – sokszor kibékíthetetlen ellentéteket tükröző – élményeit önmaga igazi valójának megtalálása rendezzi egységbe. A lélek belső harmóniája e ponton párhuzamba állítható a külvilág szépségével és rendezettségével: „Amikor lent a völgyben felálltam, és kinyújtózva ránéztem a nagy hegyekre, úgy éreztem, hogy most immár örökké élni fogok.”

A Tamási által ábrázolt létélmény több szempontból is rokonságot mutat azzal a filozófiai megközelítéssel, amely olyan, kortársakként tevékenykedő 20. századi gondolkodók munkásságában

fejeződik ki, mint Heidegger, Simmel vagy Ortega. E szerzők éppen a modern civilizáció előidézte újszerű jelenségek és folyamatok értelmezése érdekében fordítanak kiemelt figyelmet az ember és a világ viszonyára – főként arra a hatásra, amelyet a természeti táj az egyén életvitelére és gondolkodására gyakorol. Leginkább azt vizsgálják, hogy a gondolkodó szubjektum hogyan juthat el a lét (és egyben önmaga) igazi lényegének megragadásához. Ez nem történhet másként, mint a közvetlen tapasztalatban feltáruló táj érzéki megjelenítésén – illetve az ebből származó ismeretek rendszerezésén – keresztül. Álláspontom szerint az *Ábel*-trilógia fő gondolati magvát szintén e kérdés alkotja. A lét egységének keresését mozgató szándék, és a biztos talaj megtalálásába vetett hit alapvető ahhoz, hogy a címszereplő – és vele együtt az olvasó is – eligazodjon az emberi élet útvesztőjében.

Az *Ábel*-trilógia minden kétséget kizáróan a becsületesebb, kitaró emberi helytállás és küzdelem magas színvonalú – egyben a széles olvasóközönség számára is könnyűszerrel befogadható – ábrázolása a magyar irodalom 20. századi történetében. Emellett a világirodalom jelentős fejlődésregényei között is méltó helyet foglal el, mivel az emberi egyént olyan lényként ábrázolja, akinek személyiségét alapvetően a nyitottság jellemzi. E tulajdonság egyben a személyiség legfőbb értéke is: ebből fakad, hogy Ábel és a hozzá hasonló hősök az élet váratlan helyzeteire rátermetten és okosan tudnak reagálni, és eközben soha nem riadnak vissza a felmerülő nehézségektől.

1 BERTHA Zoltán: „Székely Homérosz”. *Tanulmányok Tamási Áronról*, Budapest, Kairosz, 2012, 77.

Samuel Gottscho: New York látképe, 1932 (commons.wikimedia.org)

Dsida Jenő

KI LOPOTT? AVAGY: SZÉP ERNŐ A HARGITÁN PLETYKÁK ÉS PLÁGIUMVÁDAK TAMÁSI ÁRON REGÉNYE KÖRÜL

Kolozsvár. Ó, pletyka, te testetlenül imbolygó szürke rém, mindenhová beszívargó, mindenütt jelenvaló kísértet, te mindenkit megrágmazó, mindenkibe beleharapó gonosz szellem, mellékutcákban andalgó szerelmespárok ádáz ellensége, házassételek feldúlója – kezembe kerültél. Irgalmat ne várj; addig el nem eresztelek, amíg meg nem fojtottalak.

Ezelőtt is találkoztam veled, de nem túlságosan érdekeltél. Ilyeneket súgtál az embereknek, akiket hatalmadba kerítettél:
– Nézd csak a Rosenbergnét. Új bundája van. Vajon miből telik?

Vagy:

– A pesti gyorsan találkoztam Váradinéval. Tudod, hogy ... nem egyedül utazott? ...

Ameddig saját fészkedben maradtál, öreg kávésnénikék asztala mellett, illatos női budoárookban, zsúrszalonokban lap-pangva szóttag finom és eltéphetetlen hálódát, semmi közöm sem volt hozzád. De most olyan területre tévedtél, pletyka, ahol nincs helyed. Bemereszkedtél az irodalom tágas és napfényes csarnokába. Itt éles fények vannak és kemény árnyékok. Itt minden látszik és minden ellenőrizhető, itt semmi el nem titkolható. Itt nincs helyed.

Merészségedért végre meglakolsz.

Tamási Áron „felfedez”

Az egész bonyolultnak látszó, de végeredményben igen egyszerű dolog avval kezdődik, hogy Tamási Áron, az ismert Baumgarten-díjas erdélyi író 1931 áprilisában felfedezte Ladó Lajit, a kis hargitai erdőpásztort. Nem úgy fedezte fel, mint erdőpásztort, hanem úgy, mint író. Amint maga Tamási jellemezte: „jelenleg kazánfűtő Kolozsváron, korra huszonnégy éves, alakra terpe és tömött, a szeme mosolygós és kék, ruházata elvegyes, a szíve nagy, a beszéde mókás, tudománya hat elemi – és a lelke arany”. Ladó Laji sokat mesélt Tamásinak hargitai élményeiről, színesen, elevenen, fordulatosan. Tamási rávette Ladót, hogy próbálja megírni, amiket elmesélt. A „terpe” kis-székely vállalkozott rá. Nemsokára – visszatérve a Hargitáról – át is nyújtott Tamásinak egy szürke fedelű, kockás iskolai füzetet, telis-tele ákombákom szarkaláb betűkkel. Tamásinak tetszett a gondolat, hogy író faragjon Laji barátunkból. Addig böngészett a kockás füzetben, amíg talált néhány érdekes kis epizódot, egy-két elevenebb részt. Ezeket aztán átdolgozta, kicsit fűrt, faragott rajtuk; végül is átadta Kuncz Aladárnak, az Erdélyi Helikon akkori szerkesztőjének.

Ladó Lajos Kolozsváron (Mihály János: *Abel a lövétei rengetegben*, 2007, *Lövétei Helytörténeti Füzetek* 4.)

Kicsi erdőőr feljegyzéseiből – ez lett a kis naplóki-vonatnak. Az írás természetesen a Ladó Laji neve alatt jelent meg. Tamási csak néhány meleg, kedves ajánló sort írt hozzá. A Helikon kétezer lejt adott az írásért, és Ladó Laji boldogan gyúrte zsebre az összeget.

A kis naplórésznek nagy sikere volt. Különösen az utolsó, *Jóság* című fejezet tetszett az embereknek. A többi egyszerű kis semmiség. De ez a fejezet csupa tüzes szín, csupa poétikus mélabú, csupa „meglátás” és naiv, áhítatos, mégis rafinált művészi beszéd.

– Zseniális ez a Ladó Laji – mondták a kávéházban az irodalom barátai, és közben huncutkásan hunyorítottak Tamási felé. Szemmel látható volt, hogy mindenki őt gyanúsítja a remek kis írás apaságával. Senki sem hitte el, hogy a mesteri részt Ladó Laji írta.

Ábel a rengetegben

A „plágiumügy” a múlt év őszén érkezett el második fejezetéhez, amikor is megjelent Tamási Áron regénye, az *Ábel a rengetegben*. A rendkívül érdekes, friss humorban és naivságban bővelkedő kis székely regény egyszerre meghódította az embereket. Még azokat is meghódította, akik a *Czímeresek* című Tamási-regény után elvesztették bizalmukat a neves székely író iránt, vagy akik igazolva látták általa régi bizalmatlanságukat. A lenge hangulatú, lélekben gazdag, üde regényről úgy nyilatkozott Babits Mihály is, hogy befejezett, valóságos remekmű. Angol és amerikai könyvkiadók figyelmét is felhívták az új Tamási-könyvre, s tudunkkal már folynak is a tárgyalások a könyv angol kiadására vonatkozóan. Az angol fordítás címe ez lenne: *Erdélyi Robinson – Robinson of Transsylvania*. Tamási Áron pedig az aranyos kis Ábel révén újra megnyerte a Baumgarten-díjat.

Ezek után indult meg a pletyka.

Először egy kávéházi sarokasztalnál hallottam mint hétepcséses, súgva elmondott titkot, hogy az Ábel-regényt nem Tamási Áron írta, hanem Ladó Laji, és Tamási Áron kétezer lejjért vette meg tőle az „anyagot”. Másnap egy délutáni teán bízták rám titokzatos arccal a pikáns irodalmi csemegét. Harmadnapra már az utcán szólitottak meg barátaim:

– Hallottad a Tamási-féle botrányt?...

Jól mulattam az eseten. Napnál világosabb volt, hogy a hirtelen elterjedt pletyka mögött szervezett terjesztők állanak, akik számítanak az emberek szenzációéhségére és hiszékenységére.

Mi az igazság?

Előre kell bocsátanom, hogy nem akarom Tamási Áront megvédeni. Valószínű, hogy azt ki is kérné magának. Nincs szüksége rá. Nem a Tamási barátaihoz és nem is ellenségeihez szólok, hanem az igazság barátaihoz. Az igazságot akarom megírni, mint hiteles tanúja a történeteknek.

Az igazság pedig az, hogy Tamási nem lopott. Tessék elhinni. Kezemből volt és olvastam a Ladó Laji ákom-bákomos füzetét. Még csak önképzőköri próbálkozásnak sem lehet nevezni. Események száraz felsorolása. Alig olvasható, helyesírási hibákkal zsúfolt mondatok, amelyekből vagy az alany, vagy az állítmány hiányzik. A *Helikon* 1931. áprilisi számában megjelent részleteket alaposan átdolgozta Tamási Áron. Amiótt sejtett komoly írói tehetséget Ladó Lajiban, mert a *Jóság* című fejezet csakugyan szép volt. Azt alig írta át, csak egy-két szót változtatott rajta.

Plágiumról már azért sem lehet szó, mert öt évvel ezelőtt, amikor Tamási meg hírt sem hallotta Ladó Lajinak, én magam voltam az, aki Tamási-novellát közöltem a *Páosztortúzen*-ben. Ebben a novellában – a hargitai székely legénykének rövid, szellemes kis története volt – benne foglaltatott, mintegy dióhéjban, az Ábel-regény egész elgondolása.

Kétségtelen, hogy a Ladó Laji füzetében megírt epizódok csakugyan szolgáltattak anyagot Tamásinak egy-két oldal megírásához. De csak közönséges nyersanyagot, amelyet az életben is meg lehet találni bármikor. A plágiumvád nagyon hasonlít ahhoz az esethez, amely Szinnyei Merse Pállal történt. A nagy festő valamelyik grófi parkban festegetett. Parkrészlete kitűnően sikerült, műretek lett. Egy bankigazgató, az akkori idők neves mecénása húszezer koronáért vette meg a képet. Óriási summa. A gróf erre részt követelt a honorárium-

ból, mivel az ő parkjáról festette Szinnyei Merse Pál a képet.

– Én az egész birtokomért nem tudnék húszezer koronát kapni – panaszkolta a gróf –, ez a mázoló pedig azért a kis részletért vágja zsebre a horribilis összeget...

Valahogyan így járt Ladó Laji is. Avval a különbséggel, hogy ő nem gróf, csak egy ágrólszakadt szegény székely legényke, akit szívtelen emberek ugrattak be a gonosz tréfába. Leveleket mutatott nekem Ladó Laji, amelyekben titokzatos egyének arra buzdítják, hogy terjessze a plágiumpletykákat. – Sőt a nép egyszerű gyermekének kifigurázói odáig mentek, hogy egy Babits Mihálynak szóló levél megírásába is beugraták a jámbor Lajit. Ebben a levélben a maga számára követeli a Baumgarten-díjat Ladó Laji, mondván, hogy az Ábelt ő lelte meg. Tamási „csak” megírta.

Én is „felfedezem” Ladó Lajit

De azért nem kell túlságosan sajnálni Laji barátunkat. Tudniillik – és ez az egész plágiumügyben a legváratlanabb, legérdekesebb fordulat – Ladó Laji plagizált. A véletlen fedezte fel előttem az érdekes plágiumot. Egyik kolozsvári könyvkereskedésben végkiarúsítás volt a napokban. Pár lejjért vesztegették a legjobb könyveket. Itt vettem meg tíz lejjért Szép Ernő 1921-ben, Bécsben megjelent *A világ* című verseskötetét. A könyvet el is olvastam. Van benne egy vers, talán a legszebb, amelynek a címe *Jóság*. A Tamási-pletykával kapcsolatosan ugyancsak néhány napja vettem kezembe a *Helikon* 1931. áprilisi számát, amelyben a Ladó Laji írásműve díszleg. És csodák csodája: Laji barátunk írásának egyetlen figyelemreméltó része, a *Jóság* című, csaknem szóról szóra megegyezik a Szép Ernő azonos című versével. Pontos adatokkal szolgállok: a hosszú verset a verskötet 22. oldalán találhatja meg bárki, aki keresi. Ladó Laji átvette a vers 3, 4, 5, 9, 12, 16, 20. és 21. versszakát... A huncut göbé...

Hogyan került Szép Ernő a Hargitára? – Tamási korrigálta Szép Ernőt

A tudatlan Lajikát talán nem is ítéltjük el ezért valami súlyosan. Nem mérhetünk vele szemben irodalmi mértékkel. Mindenesetre csúnya dolog volt, hogy idegen tollakkal akart ékeskedni Tamási szemében.

Sokkal pikánsabb oldala a dolognak az a véletlen, hogy sem Tamási Áron, sem a *Helikon* akkori szerkesztője, a nagy irodalmi tudású, azóta már mindnyájunk mély fájdalomra elhunyt Kuncz Aladár nem vette észre a turpisságot. Elhitték, hogy a ragyogóan szép, művészi részletet Ladó Laji írta. A Szép Ernő-verset egyikük sem ismerte.

Még ennél is mulatságosabb az, hogy Ladó Laji csakugyan szó szerint másolta füzetébe a Szép Ernő-verset. De Tamásinak nem egészen tetszett. Itt-ott kijavította. Kicsit meg is székesítette. A lisztes tollú gémmel helyett harkályt írt, azt pedig, hogy „Bárcsak volnál teljes színű márványoszlop”, úgy javította ki, hogy „bárcsak lennél hatalmas bükkfa”. És így tovább.

Még érdekesebb volna azt kisűtni, hogy hogyan került a Hargitára, Ladó Lajihoz a Szép Ernő könyve. A makacs székely legényt hiába kérdezzük. Még most, a leleplezés után is csökönyösen hajtogatja, hogy ő azt a részletet sehonnan sem vette, nem lopta, hanem pont a szíve közepéből írta. Hazudik.

– Én találtam ki a saját szívemből és eszemből – hajtogatja, és többet nem hajlandó mondani.

Ha a vége jó, minden jó

Ezzel, azt hiszem, le is zárhatom a szenzációs Tamási-féle plágiumügy aktáit. A kérdést is sikerült kimerítenem, az olvasót is.

Végeredményben azonban – szeretném hinni –, hogy megelőtem a pletykát. Legalábbis kiűztem onnan, ahol helye nincs.

A Ladó Laji irodalmi kalandja happy enddel végződött. Babits Mihály él békességgel, Tamási Áron is él békességgel és Baumgarten-díjjal, sőt Ladó Lajinak sem történt semmi baja. Éppen az imént láttam az utcán: piros-pozsgás; hála Istennek, a legjobb egészségnek és kedélynek örvend. Csak azokat eszi a mérge, akik – Ladó Laji saját vallomása szerint – őt felbuztatták.

Végre pedig az egészben a legjobb az, hogy Tamási új témát kapott a lezajlott eseményekből, s már hozzá is fogott új regényének megírásához. Az új regény címe az lesz: *Ábel a városban*. Kitelik tőle, hogy már előleget is vett fel rá. Szegény Ladó Laji pedig ismét elesik a honoráriumtól.

Ladó Lajos A VIDRA FOGÁSA ÉS ELADÁSA

Egy alkalommal egy kicsi eső lesz, éppen csak hogy a patlak zavarossá válik. Fogom magam, veszem a csákányt és lapátot, hadd mennek halászni. Elmenyek és eldugok egy árkot, a vizet a másba csaptatom. Az árok végén kőkerítést tettem fenyőággal vegyítve. Fogok vaj 15 darab szép pisztrángot, és olyan nagyfejűt is fogtam 25 darabot, minék boti a neve. Már-már ott akarom hagyni az árkot, amikor megpillantok egy gátat és látom, hogy zavaros. Hamar a veder után megyek s hozom a hálót is. Felvetem a hálót és merem ki a vizet a gátból. Amikor kimertem felinél többet, fogtam vaj tíz pisztrángot, s ahogy merítem tovább, hát teremő Jézusom, egy nagy malac fut ki a vízből. Én hamar éles sikolyra törtem ki, ő visszafutott a gátba. Én is megállapítottam, hogy vidra.

Összeszedtem minden bátorságomat és tovább mertem a vizet. Mikor már csak kevés víz volt a gátban és a vidra háta is kilátszott belőle, úgy kezdett jöni-menni, mint a végvári szolgabíró az irodában.

Én csak tovább mertem.

Mikor már annyira volt, a hálóval bekerítem, s én reafeküdtem, hogy megfogjam, de a karomat megharapta. Nagy nehezen a hálóba belékerült és a csákány nyelét bedugtam a szájába. Hazaszállítottam, a cseberbe vizet tettem, elengedtem ott, de ő kezdte rágni a cseber oldalát. Más helyre kellett tennem. Betettem egy pléhfazékba:

– No, itt maradj!

A pisztrángokból vaj húszat a kantárosfazékba tettem. Az óra pont tizenkettőt mutatott, vagyis dél volt. Veszem a poharat és cukrot teszek belé, kimenyek a bokrok közti, megkeresem a Betyár nevű lovam:

– No, pajtás, menyünk Csíkszeredába!

Az ajtót bezárom, a kantárosfazakat a kezembe és felülök a Betyár hátára. Egyfertyály két órakor a csíkszeredai Vas Géza-féle vendéglő elért voltam. Megkerestem a román papot és

Szolnay Sándor: Ladó Lajos (Erdélyi Helikon, 1931. január)

mondom neki, hogy máma halásztam és ha kell, adok tíz darabot.

– Jól van, drága Ladó, nagyon szépen köszönöm és itt van száz lej: ezt én adom.

– Én is köszönöm szépen.

És ő kérdi, nincs valami hír odakint?

– Nincs, de máma mikor halásztam, láttam egy nagy szép vidrát – és én csak figyeltem a papot.

– Mit, te? Vidrát?

– Igen, vidrát.

– Te bohó csacsi, azt kellett volna megfogni, nem ezeket a halakat! Az megért volna négyezer lejt!

– Mennyit? – kérdem én is.

– Vagy négyezer lejt.

No, így én is tudom, mit kérjek most, – gondoltam magamban.

– Tisztelendő úr, a vidrát nemcsak láttam, hanem meg is fogtam.

A pap elpirosodik és kérdi:

– Hol van?

– Otthon a pléhfazékban, él még.

Arra azt mondja a pap, hogy iszol valamit?

Megittunk két üveg Czell-sört és azt kérdi, hogy nekem adod-e? – Hát én éppen azért jövék bé a városba, hogy megmondjam magának.

– Hát osztán mennyiért adod?

– Egy jó vidra megér négyezer lejt.

– Ahán, te azért mondtad előre, hogy csak láttad, hogy én mit felelnék neked ezekre a látásokra?

– Úgy volna – mondom én kurtán reá.

– Háromezer lej elég-e – feleli a pap.

– Négyről volt szó.

– Többet ne szélhámoskodj! – mondja nekem a pap és én felelem:

– Legyen az úr szava: háromezer lej és egy üveg pezsgő.

Jól van, megkötöttük a vásárt, ő hozott egy vasketreget, belé-tette a vidrát és indult. S én bizony a jó Istennek hálát adtam, hogy ilyen könnyen jutottam hozzá annyi sok pénzhez.

A nemzeti identitástudat ébrentartása mint nemzetmentő stratégia Tamási Áron műveiben

DANI ERZSÉBET

Tamási Áron életműve még mindig nem foglalja el méltó helyét a 21. századi hivatalos irodalomtörténeti kánonban, és ha neve, művei netán befoglaltanak, népisége és természetesen megélt-megírt székelysége negatívumként aposztrofáltatik. A mai „nemzeti közömbösség” ellenére Tamási azok közé a szellemi óriások közé tartozik, akik a 20. századi fennmaradási küzdelemben az „ösigazként tisztelt emberi-erkölcsi értékrend, a közösségi megmaradás és a nemzeti újjászületés örök-aktuális ügyéért”¹ harcoltak.

Az Európában napjainkban zajló események fényében szinte kötelező újra elővinnünk és újraértelmeznünk Tamási műveit, hiszen a nemzeti önazonosság és a kulturális identitás kérdése egyre inkább előtérbe kerül, miközben megkérdőjeleződik az elviekben megfogalmazható európai kulturális öndefiníció mibenléte, és annak egy kontinensnyi uniót összetartó gyakorlati működőképessége. Úgy tetszik, paradox módon, a népek kulturális emlékezete is nagyobb mértékben segíti a nemzeti identitástudat ápolását, mint az európai összekovácsolódást. A kulturális emlékezet természetes módon tölt be ilyen azonosságtudat-formáló szerepet a nemzetek történetében.² Bizonyos történeti pillanatokban azonban ennek a szerepnek a jelentősége felerősödik. Ilyen „pillanat” a Trianon-katakliзма, ami után az idegen többségi nemzet asszimilációs présébe kényszerült magyarságban csak a kulturális emlékezet tarthatja ébren a nemzeti önazonosság-érzetet. Ezt tökéletesen felismerték az elszakadt nemzetrészek nagy szellemei, és így megfogalmazódott bennük a kulturális emlékeztetésre (is) támaszkodó nemzetmentés parancsa. Ennek a parancsnak a jegyében szü-

letik meg az addig Budapest-központú irodalom mellett, többek közt az erdélyi irodalom is – a transzilvanizmus-eszme, a Helikon-közösség, a Tizenegyek írócsoportja. Tamási mindegyikhez kötődik a maga szuverén módján.

Jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogyan nyilvánul meg, tematizálódik, milyen formákat ölt nála mindez. Az életmű hatalmas, itt arra van lehetőségem, hogy három regényt (az Ábel-trilógiát) és egy önéletrajzi művet (*Szülföldem*) állítsak a középpontba. Egészen pontosan pedig azt, ahogyan ezekben Tamási nemzetföltő vezértémája – a román beolvasztásra ítélt nemzeti önazonosság tragikus kálváriája – megjelenik, milyen formákat ölt és milyen identitásmenedzselési stratégiákat vonultat fel. Merthogy, a Tamási-művekből kibontakozó képből ítélve is, a többségi (román) nemzet igen sajátosan fogja fel a külön-

böző etnikumok interkulturális viszonyát: a román hatalom a törvénykezési átkaroló manőverezéssel éppúgy az asszimilációt erőlteti, mint a közvetlen államapparátusi és „rendfenntartási” nyomással. Ebből adódik a gondolat, hogy a többségi nemzet gyarmattartói módon viszonyul az erdélyi magyarsághoz, ez esetben a székelymagyarsághoz. Ez a körülmény lehetővé teszi nekünk, hogy az assmanni kulturális emlékezet- és identitás fogalom,³ az interkulturális (az interkulturális kommunikáció involválja a kommunikációelméleteket is), asszimilációs és identitáselméletek mellett éljünk a koloniális/posztkoloniális elméletek eredményeivel. Utóbbiak közül a legkézenfekvőbb fogódzókat Homi K. Bhabha kínálja a mimikri-gondolattal. A konkrét megnyilvánulási formákat a Tamási-figurákban és regényhelyzetekben fogjuk megmutatni, olyan identi-

Standfotó az *Ábel a rengetegben* című film egyik jelenetéről (rendezte: Mihályfy Sándor), 1993 (Országos Széchényi Könyvtár, fotó: Buray Zsuzsanna)

„...megfogadtam, hogy a szegények és az elnyomottak zászlaját fogom örökké hordozni, bármerre vezéreljen is az utam.”

▼ (Tamási Áron: *Ábel a rengetegben*)

Standfotó az *Ábel a rengetegben* című film egyik jelenetéről (rendezte: Mihályfy Sándor), 1993 (Országos Széchényi Könyvtár, fotó: Buray Zsuzsanna)

tástípusok és identitásjellemezők elemzésével, melyek más elméletekkel nem hozhatók felszínre, és a mai európai helyzetben is segítségül hívhatók. Abban, ahogy Tamási kezeli a végveszélybe került nemzeti identitást, olyan tipológiára találunk, mely segítheti – pro vagy kontra – a nehéz mai európai interkulturális viszonyok értelmezését, illetve általában is az értelmes interkulturális kommunikációt.

Tamási felvitte Ábelt „a Hargitára, s ott bármit csinálhatott kínjában szegény, nem kárhoztatta senki, mert a Hargitán nincsenek társadalmi formák, sem szerkesztett vallás, sem olyan erkölcs, amely csak lefelé kötelező”,⁴ mintegy elindítva a székely lélek szimbólumává vált fiút azon az úton, melynek kiindulópontja és végállomása a szülőföld. Utazásai során Ábel a székely nemzeti öntudat szimbolikus megtestesítője is lett – kalandozásai alatt különböző, egymásra épülő és egymást kiegészítő identitásstratégiákat épít, melyek az egyre inkább kitaruló világ kihívásaival szemben nyújtanak biztos támpontot neki. Ábel a *kolonizálhatatlan identitás* egyik legjellemzőbb és legmarkánsabb figurája a Trianon utáni székelymagyar irodalomban. Az ábeli identitásfejlődésnek három szakaszát figyelhetjük meg: a *természeti-természetes* formát, az *identitásgerinc alapú interkulturális kommunikációs* formát és a teljesen kiforrott, *kolonizálhatatlan identitást*. Az ő esetében tehát fejlődésről beszélünk: az egymásra épülő szakaszok összetevőinek egymáshoz való viszonyrendszeréről. Ezek az összetevők: a kulturális emlékezet, az assmanni ÉN- és MI-identitás összefüggése, illetve azok alakulása Ábelben, a Bhabha-féle mimikri megnyilvánulási formái, az interkulturális kommunikáció különböző szintereinek változásai. Ez az identitásfejlődés vezet el a székely fiút arra a szintre, melyet *kolonizálhatatlan identitásnak* nevezünk. Az Ábel-trilógiában más, általunk új terminológiával azonosított identástípusokkal is találkozhatunk: például az *identitás-elhagyó konformistával*, az önpusztító identitáskolonizálhatatlanság, és a *kulturális emlékezet alapú identitásmegőrzés* típusával.

A *Szülőföldem* c. önéletírás viszont végig, következetesen az *identitásgyökér-rontás* látlelete. Az „orthonteremtő kisebbségi létsztratégia kézikönyve” (aminek Cseke Péter mondja a *Szülőföldemet*)⁵ úgy is értelmezhető, mint a multikulturalitás szemüvegén át vizsgált

identitásmenedzselés példatára. Tamási itt nem fikcionált, hanem a tényleges, tapasztalati valóságot kívánta hitelesen megjeleníteni. A művön hangsúlyosan vonul végig a *kúszó identitáskolonizáció* jelensége,⁶ melynek hatására sajátos identitásválság-menedzselési stratégiák rajzolódnak ki, és ezek felszínre hozzák az *identitáselhagyó konformista* és a *kolonizálhatatlan identitás* formáit.

Az explicit szerzői önéletírásban a regionális székely identitás jelenik meg igen hangsúlyos módon. A főszereplő maga Tamási Áron, a kolonizálhatatlan identitás megtestesítője, aki az elbeszelt közösségeken kívül helyezkedik el, miközben belülről is beszél az olvasóhoz. Tamási ekkor már megjárta Amerikát, tengerentúli multikulturális tapasztalatokkal rendelkezik, a többségi-kisebbségi viszonyt is nagyobb rálátással tudja értelmezni, mint a világot soha nem látott székely falusi ember. Szülőföldje székely figuráit nem fikcionálhatja a Hargitára, ahogyan azt Ábel tette (hiszen ez esetben önéletrajz-írásról van szó), ezért a személyesen megtapasztalt valóságot fogalmazza meg. És ebben a valóságban ott sorjáznak a *természeti-természetes identitás* székely figurái is.

A természeti-természetes identitás szakaszában Ábel számára az azonoságtudat – ha lehet így mondani – nem tudatos, megfogalmazást sem igényel; olyasmí, ami eleve adott, magától értődik. A zárt székely faluban a mindennapi gondok kezelése, a szegénység és a megélhetési kérdései képezik az élet prioritásait, nincs ebben semmi rendkívüli. Életének dimenziói, az ő szavait kissé átfogalmazva, „a Hargitán való uralkodásával”⁷ *tágulnak* ki, paradox módon épp

akkor, amikor *magára marad* a „rengetegben.” Emberek nincsenek körülötte, kutyájának társaságában kezd eszmélni az életre, önállóan reagálni a mindennapos kihívásokra. Sajátos módon az emberekhez való viszonya is ebben az emberhiányos környezetben kezd kinyílni. A természeti ember úgy is megnyilvánul benne, hogy a hargitai rengeteg nagy természeti kihívásai kisebb gondot jelentenek számára, mint a rá bízott fát tőle vásárló emberek. A természettel ő mindenkor harmóniában tud élni, a diszharmónia az emberekkel jelenik meg ebben a világban.

Bizonyos tekintetben a *Szülőföldem* egyszerű falusi emberei is természeti természetes székelyek, de az ő esetükben már nem beszélhetünk annak tiszta, ábeli formájáról. Ebbe a természeti-természetes világba már egyre egyértelműbben és nyilvánvalóbban, egyre erőszakosabb módon türemkedik be az a kúszó identitáskolonizáció, mely észrevétel nélkül, lépésről-lépésre szedi áldozatait, és amely jelenség ellen nem lehet pusztán természeti-természetes reflexekkel védekezni. Fordított identitásfejlődés-jelenséggel találkozhatunk itt. Míg a természeti-természetes Ábelt bővülő inter- és multikulturális tapasztalatrendszer segíti abban, hogy eljusson a kolonizálhatatlan identitás legmagasabb fokára, addig a *Szülőföldem* Tamási Áronja (aki ugyanezt a típust képviseli) a városból a szülőfalujáig vezető utat járja be, visszavezetve az olvasót abba a természeti közösségbe, ahol azzal az ábeli természetes-természeti identitásformával kellene találkozni, melyben a falu lakosainak nincs szükségük a kulturális mimikri használatára.

Ábel esetében ugyan beszélhetünk

Buday György illusztrációi Tamási Áron *Ábel az országban* című művéhez (Országos Széchényi Könyvtár)

mimikriáról, de ez nem a Bhabha⁸ elméletében szereplő, és a kisebbségi székelymagyar túlélési manőverezésben egyébként valóban gyakran alkalmazott stratégia. Azaz, nem igazi kulturális mimikri. Ábelnek nincs szüksége ilyesmire. Az ő sajátos, ábeli mimikrije a furfangos székely alkat kikerülő játékosága. A hargitai rengetegben a természeti mimikri mindennapos az életben, hiszen szimbiotikus kapcsolatban él a természettel. Nincs is olyan társadalmi helyzetben, hogy élnie kellene a kulturális mimikri bármelyik változatával. Ahogyan majd fokozatosan lép ki a társadalmi szinterekre, találkozik a város (az erdélyi nagyobb település), majd az amerikai társadalom etnikai és kulturális sokszínűségével, úgy jut egyre nagyobb szerephez az Ábelben a kulturális mimikri, de akkor is oly módon, hogy ez nem tekinthető a Bhabha-féle fokozatok tiszta változatának. Ő a nemzetiségi kérdésekkel is ábeli módon találkozik, az útjába kerülő „Másság”-ot sem másággként érzékeli, nincsenek negatív sztereotípiái a román emberekre vonatkozóan. Következésképp nem is tud mit kezdeni azzal, ha az országosan többségben lévő (román) nemzet⁹ erőszakos módján próbálnak közelíteni hozzá. Nem érti, de érzi, és a maga trefás módján igyekszik kezelni ezeket a nemzetiségi konfliktushelyzeteket, amikor először szembesül velük. Amikor az első hargitai látogató román ellenségként mutatkozik be, az etnikai ütközésben még járatlan székely a világot széles keblére ölelő nemes természetességgel reagál. Ezekben a helyzetekben Ábel zárt térben kommunikál. Alaptulajdonsága, hogy először önmagával beszél meg mindent, vagyis

a kifelé adott válasz belső kommunikációs térben születik meg. Az ő esetében ez maga a létezés és a kommunikáció természetes módja, még nem stratégia. A természeti-természetes székely abban a tömör egyszerűségben is megmutatkozik Ábelben, mely a belső kommunikációs térben is sajátja: a belső tanakodás stílusát természetes és esszenciálisan fogalmazó reflexek jellemzik.

A *Szülőföldem* farkaslaki figurái – akik ugyancsak (egyelőre) zárt közösségben élnek, de a kúszó identitáskolonizáció első jelei már jelentkeznek – olyan módon találkoznak a nemzetiségi konfliktushelyzetekkel, hogy azoknak nincs „arca”: az erőszakos asszimiláció kulturális kolonizáció formájában közeleg, első lépésként az anyanyelvi oktatás létét veszélyeztetve. A Farkaslakán élő falusiak is először zárt térben, önmagukkal kommunikálnak, mielőtt a válasz megszületne. De ebben a kommunikációban már ott van a túlélési stratégia, a kulturális mimikri egyik formája: kerülnek az aktuálpolitizálást. A nemzeti identitás nem kérdés a falusiak számára, magától értetődő, természetes lételem. ÉN-identitásuk támaszaként működik a közösség MI-identitása. Természetes reflexeik azonban nem lesznek elegendők azokban a helyzetekben, amikor a többségi állam asszimilációs politikája erőszakosabban nyilvánul majd meg. Ebben a világosan előre látó szituációban szólal fel Tamási, az explicit szerző, a nemzetet féltő felelős írástudó kemény hangján, mintegy figyelmeztetve néven nevezett rokonait és szülőfaluja lakosait: tudatosan felépített identitásmegőrző stratégiákat kell alkalmazni, mert a természetes identitáskohézió nem jelenthet

hosszú távú védelmet akkor, amikor az anyanyelvi oktatás eltűnésének veszélye fenyeget.

Ábel, aki iskolázatlan székely fiú, nem is érezheti meg ebben az identitásromboló veszélyt, de mire elér a kolonizálhatatlan identitás szakaszába, megfogalmazódik benne is. El kell mennie a városba, majd a tengeren túlra, hogy ezt az identitásfejlődést bejárja. A farkaslaki székely ki sem mozdul a falujából, mégis ki kell építenie magában azokat a stratégiákat, melyek az identitás megőrzését segítik. Az identitásalapú interkulturális kommunikáció¹⁰ a falu zárt közösségében egyelőre csak az egyén szintjén jelenik meg, és hasonlóságot mutat Ábel rengetegbeli egyéni kommunikációjával. Az egyéni szinten a fiú azért kommunikál olyan sikeresen, mert konfliktuskerüléssel, sajátos egyéni humoral veszi el a konfliktusos helyzet életét. Ebben a térben ez a stratégia *működik*, nem generál feloldhatatlan ellentéteket. A hargitai elszigeteltség interkulturális csoportkommunikációra nem ad lehetőséget, ezért Ábel nem is tudja kipróbálni magát benne. Ahogyan tágul az interkulturális tapasztalat, úgy csökken a természetes kommunikációs stratégia működőképessége.

A *Szülőföldem* kolonizálhatatlan identitású Tamási Áronja szinte nagytón keresztül nézi rokonait, a székely falu életét. Hazaútja Kolozsvárról a Székelyföldre lehetőséget ad arra, hogy a tőle megszokott őszinteséggel, humoral, kedvességgel mutassa be az utazás során adódó helyzeteket, a korabeli erdélyi multikulturalitást, annak típusait, és amit mai terminológiával interkulturális kommunikációnak nevezünk. A trilógi-

ában is találkoztunk hasonló kommunikációs helyzettel, az Amerikába induló Ábel vonatjának zárt fülkéjében. De míg az ábeli egyéni kommunikáció ebben a térben kudarcot vall, a Tamási-féle identitásmenedzselés a *Szülőföldem*ben már a mimikri tudatos formáját mérlegeli. A háromnemzetiségű Erdély már Romániához tartozik, egyértelmű tehát, hogy az ország nyelvén kell kommunikálni. Tamási belső kommunikációs térben forgatja a fejében ezt a dolgot, és – a mi assmanni kategóriáinkkal szólva – a MI-identitás ellentmondásosságát magyarázó érveket keres benne az ÉN-identitás. Azzal csitítja magát, hogy a kisebbségi létben természetes, ha az ember rejtőzködésbe vonul vissza, elnémulással védi nyelvét, nemzeti öntudatát: „Látod-e, a vadmacska is a fának kérgén fekszik, amely vele egy színű; avagy a levelibéka is milyen okosan megvan a zöld levelek között. S azért ne félj, mert a vadmacska, feküdjék akármeddig is a kérgen, úgyszem fog taplót teremni soha; s nem a levelibéka sem virágot, hanem marad minden a maga természetében...”¹¹ Legjobb szépprózai pillanatait idéző jelképeséggel fogalmazza meg azt, amit Bhabha évtizedekkel később¹² kulturális mimikrinek nevez. Pontosabban szólva, ez az a rejtőzködő forma, melyben tehát a gyarmatosított úgy tesz, mintha elfogadná a gyarmatosító kultúráját, de közben rejtőzködik, és féltve őrzi a sajátját. Belső tanakodásának eredménye viszont mégis az, hogy a magyar embernek joga van magyar újságot olvasni, hiszen nem valamiféle jövevény elődei földjén. Tamásiban megszólal a székelymagyar művelődés és kultúra atyja, felébred benne a népe iránti felelősség, és elveti a rej-

tőzködés stratégiáját. A székelymagyar író-értelmiségi szerepében nem is tehet másként, viszont a hétköznapi, falusi ember identitásmegőrző stratégiája nem nélkülözheti a kulturális mimikri első formáját. A kolonizálhatatlan identitás nélkülözhetetlen elemei tehát, a két Tamási-mű tükrében, az ÉN-identitás és a MI-identitás összhangja, a tudatosan megélt és életben tartott kulturális emlékezet, illetve az interkulturális kommunikáció sikeressége az egyén és a csoport szintjén.

Ebben a két írásban találkozhatunk az identitáselhagyó konformista alakjával is: az *Ábel*-trilógia harmadik kötetének Gáspár bácsija, és a *Szülőföldem* bírója képviseli ezt a típust. Az identitáselhagyás mindkét esetben külső körülmények által kikényszerített folyamat, és alapjellegzetessége az, hogy az ÉN-identitás (vagy külső, megtartó MI-identitás hiányában, vagy annak tudatos visszautasítása miatt) gyökeretelenné válik, és oly mértékben lesz az erőszakos vagy önként vállalt asszimiláció áldozata, hogy kialakul benne a mimikri harmadik változata. Az interkulturális kommunikáció már nem kérdés: az identitáselhagyó konformista a szemben álló kultúrák mindegyikének szintjén tökéletesen kommunikál, nincsenek konfliktusai, hiszen nincs többé tudatosan megélt nemzeti identitása, kulturális emlékezetét mesterségesen elhallgattatta/elhallgattatták.

Tamási zseniális eszközökkel szól az olvasóhoz: a kulturális identitást gyarmatosító politika ellen túlélési stratégiákat lehet és kell kialakítani. A kulturális emlékezet pedig az a megtartó erő, melyből az identitásválságba került

kisebbségi lélek elsőrendűen meríthet a kulturális önazonosságot védő stratégia megalkotásához. Az anyanyelv, a hit és a vallás, a nemzeti szimbólumok képezik ennek az erőnek a forrásvidékét. A kulturális örökségben a közösségi identitás fogalmazza meg önmagát, a múlt alapján, a jelenben. Ez az a hétköznapi fordulattal „hagyomány”-nak nevezett örökség, melybe a kisebbségi székelymagyar közösség kapaszkodhat.

1 BERTHA Zoltán: *Székely Homérosz. Tanulmányok Tamási Áronról*, 2012, 9.

2 Itt Jan Assmann mai „kulturális emlékezet” fogalmát vetjük vissza, mely szerint a múltól már csak különféle elbeszélések és egyéb formát öltő reprezentációk adhatnak hírt úgy, mint valami távoli és elvont dologról.

3 Jan Assmann így fogalmaz: „az identitás a tudat ügye, vagyis egy önmagunkról kialakult tudattalan kép tudatosulása. Ez mind az egyéni, mind a kollektív élet tekintetében igaz” (ASSMANN, J.: *A kulturális emlékezet*, 2004, 129). Az identitásnak szerinte két dimenziója van: az ÉN- és a MI-azonosság, melyben az ÉN növekedése kintről befelé tart, és az egyén saját önelképzelésével és a csoport interakciós és kommunikációs folyamataiban való részvételével épül fel. A MI-azonosság, vagyis a kollektív identitás nem létezik a MI-t alkotó egyének kivételével.

4 TAMÁSI Áron: *Ábel*, 2011, 116.

5 CSEKE Péter: *A népi irányzat erdélyi sajátosságai = A Tizenegyek*, 2003, 237.

6 Akuszo identitáskolonizáció (a szerző által bevezetett fogalom): az erőszakosan asszimiláló többségi társadalom által használt „eszköz”: alapjellemzője a lassú, fokozatos, jól tervezett folyamat, mely apránként kihúzza a kisebbség lába alól a nemzeti identitás talaját.

7 TAMÁSI Áron: *Ábel*, 2011, 46.

8 Homi K. Bhabha bevett kategóriája a mimikri, mely szerint a gyarmatosító és a gyarmatosított közötti kapcsolatban a gyarmatosított úgy tesz, mintha elfogadná a gyarmatosító kultúráját, viselkedését, felvenné szokásait. Ezen viselkedésnek három eredménye lehet: valójában így rejtve maradva őrzi és védi saját kultúráját; miközben megjattsza a látszólagos alkalmazkodás szerepét, melynek során maga is átalakul valamennyire a gyarmatosító kultúra hatása alatt; ebben a folyamatban keverék kulturális reflexor alakulhat ki. (BHABHA, H. K.: *The Location of Culture*, 1998, 33.)

9 Országos többséggel – minthogy a románság országosan rendelkezik többséggel (ahogy Erdély egészét tekintve is), de a Székelyföldön, ahol Ábel él, a székelyek alkotják a többségi nemzetet.

10 Karl Erik Rosengren szerint az emberi kommunikáció a következő szinteken valósul meg: az egyén, a csoport, a régió, a társadalom, a nemzet és az állam szintjén (ROSENGREN, K. E.: *Communication. An Introduction*, 2004, 64–65).

11 TAMÁSI Áron: *Szülőföldem*, 1990, 11.

12 Homi K. Bhabha *The Location of Culture* c. műve 1994-ben jelent meg, több mint 50 évvel a *Szülőföldem* után.

Standfotó az *Ábel a rengetegben* című film egyik jelenetéről (rend. Mihályfi Sándor), 1993 (Országos Széchényi Könyvtár, fotó: Buray Zsuzsanna)

„Miénk a fény, mit lelkünkbe fogadunk...”

CSENDER LEVENTE

„Egészen komédiának tűnik az élet, ha így visszafelé tekintünk: s ha előre, akkor csupa reménység, a jelenben pedig játék.”

A hazatérés mindig számvetés. A két haza találkozása: egy, az emlékezetben élő, és a visszatéréskor talált haza, mely jó gyűjtőpontja lehet egy történetnek. E két haza találkozásából bomlik ki a *Szülföldem*, mely „egyszerre napló, útleírás, szociográfia, személyes sorsértelmezés. Igazában azonban számvetés a magyarság múltjával, jelenével és jövőjével.”¹

1938-at írunk. Már három éve készül Tamási egy hazai útleírásra, amikor egy tavaszi napon megérkezik az Alexandru Vaida Voievod volt miniszterelnök által kijárt, egész Románia területére érvényes első osztályú vasúti szabadjegy. Ezután már nincs indok, ami miatt tovább halaszthatná a hazautazást Kolozsvárról. Haza, a szülőföldre, Farkaslakára. Fejében már kész egy leendő könyv koncepciója, „egy székelyföldi leírást szeretnék csinálni a Székelyek mai életéről és az új Székelyföldről általában... Persze, ebbe a munkába bele szeretnék sűríteni mindent, amit ezen kívül is tudok a székelyekről magamon keresztül is. Úgy akarom beállítani az egészet, mintha egy angol jönne oda. Kívülről nézni, emberről, földről, tájról jelentést készíteni, elsősorban a magyarság számára, de tovább menve, a világ számára is.”²

A távolság alig kétszáz kilométer Kolozsvár és Farkaslaka közt, de az út, amit az elbeszélőnek meg kell tennie, nem a síneken mérhető kilométerről szól. Talán azért volt annyira nehéz elindulni. Mindjárt, ahogy Kolozsváron felszáll az első osztályra, szembetalálja magát a többségi nemzet három tagjával, akikről mókás leírást ad: „egy őrnagy ül velem szemben, olcsó füzetes regényt olvas, románul. Még nem láttam olcsó füzetes regényt románul, s ezen csodálkozni tudok. Egy szóke ötvenes úr üldögél mel-

Tamási Áron 1938-ban (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Lengyel Lajos)

lettem is, de ez már ideges természetű. Minden elképzelhető román újságot megvásárolt magának, rakásban fekszenek mellette jobbról. Váltogatja őket, de egyikben sem telik kedve. Szemben vele hatalmas román pap üldögél. Egészségesnek látszik nagyon, fénylik a szakálla is, ami nagy és dús. Erdélyi román lapot olvas, ami négy oldalas mindössze, de a pap apróra vette, és semmit ki nem hagyna belőle. Istenem, gondolom, milyen is az élet: ennek a papnak négy oldala van, mégis elégedettebb, mint az a másik, akinek legalább ötven nagy oldala van.” Ott ülnek egy kupében egymással szemben. Első osztályon. Többség és kisebbség. Három román értelmiségivel szemben egy magyar értelmiségi, aki azon vívódik magában, hogy elő merje-e venni a zsebében lapuló pesti és a „nálunk való magyar” újságait, hogy azzal megbontsa „a nagy nemzeti összhangot”. Önmaga meggyőzésébe kezd, egészen messziről közelít, a történelem felől: „Igen, Erdély földje ez, s te is erdélyi vagy. Nem jövevény, aki sóval, s arannyal kalmárkodni jött volna ide. A nép, melyből származol, már itt volt ezer esztendővel ezelőtt. S ha igazuk van a tudósoknak, hogy avarok maradványai a székelyek, akkor itt volt azelőtt is. Nemzetiséged sem habozott soha, hogy más országnak jobb földjét kívánta volna lakóhelyül, hanem ezt védte tatárral,

némekkel és muszkával szemben. S most ingerülten néznek mindenütt reád, ha nyelveden szólasz ezen a földön, s még úgy jársz a legjobban, ha nem válaszolnak. Jól teszed, ha titkolod, hogy magyar vagy, mert pusztá téved kellemetlen és izgalmas idéz fel. Ezt látod és érzed immár huszadik éve, lélek és test néha már fáradt... ne zizegij ilyenkor, hanem maradj észrevétlen.”³

Így elmélkedik a vonat folyosójára kilépve, de mindjárt el is szégyelli magát a megalkuvó magatartásért, hogy az élet-öztön győzelmével magyarozza a gyáva-ságát. A probléma egy lehetséges megoldása előre tekintve, hogy ha egyszer majd a szellem győz az ösztönök fölött, akkor talán megszűnik a nyelvi elnyomás is, „akkor még inkább szabadságot adnak a te nyelvednek és más nyelvénél”. A saját életéből merít reményt, hogy önmagát jobb belátásra bírja: „S emlékezzél csak vissza, amikor Amerikában voltál, ott beszélhettél, ahogy tudtál, s ahogy akartál, iskolát állíthattál volna fel, amilyen tetszett, és a hivatalból nem dobtak ki, amiért nem tudtál jól angolul, hanem éppen felvettek, hogy legyen, aki a magyarokkal magyarul beszéljen.” Aztán önmaga ostorozásába kezd: „Vagy már annyira elcsüggedtél, hogy Makkai Sándorral tartasz, aki sok vívódás után arra jött rá, hogy kisebbségnek lenni lehetetlen, s hogy erre az életformára nincsen

megoldás.” S mint ahogy Makkai *Nem lehet* cikkére érkezett a válasz Reményik Sándortól a *Lehet, mert kell*, Tamásinak is jön a válasz belülről. Lehet, mert kell. A meggyőzés sikeres. Bemegy a kupéba és előveszi a magyar újságokat, s lám: nem történik semmi különös a diszkrét elforduláson kívül.

Segesváron mégis megkönnyebbülve száll le, s aztán egy kis intermezzóval át az udvarhelyi vonatra, ahol átmegy a másod-, majd harmadosztályra, hogy megmártózzon a hazai beszédben. Az nem is baj, mert eltávolodott a hazai beszélt nyelvtől, és vissza kell rázódnia, hogy az élcelődéseket megértse. Udvarhelyen szállodába megy, kell egy nap, amit az emlékeivel tölt az „anyavárosban”, ahol a gimnáziumi éveit töltötte. Eleve úgy volt időzítve az utazás, hogy legyen egy napja egykori iskolavárosában visszautazni a gyerekkorba. Még nem akar a családtagjaival találkozni, még nem akar belekeveredni a jelenbe, míg a múltban „meg nem járja magát”. Az emlékek társaságában sétáljon végig a Kossuthon, idézze fel Szabó Dezső piros nyakkendő alakját, a ledöntött Vasszékely szobor talapatáról a Vasszékelyt. Az elbeszélő múltidézése ahhoz is kell, hogy az olvasó jobban megértse az elbeszélő jelenét, legyen viszonyítási pontja. Ebből a múltidézésből tudjuk meg, hogy az elbeszélő próbálkozott már korábban is a hazatéréssel,

Képeslap Székelyudvarhelyről (Zempléni Múzeum, Szerencs)

miután visszatért Amerikából 1926-ban, de akkor a csendőrség egy éjszakára bezárta a fogdába, és másnap visszaküldte Kolozsvárra, hogy ne koslasson otthon, hanem menjen vissza az Ellenzékhez dolgozni.

Mikor másnap Gáspár, a testvére megérkezik szekérral érte a vasútállomásra, akkor érkezik meg ő is valójában (a kis állomáson felszáll a vonatra, hogy a játék hitelesebb legyen), s a visszafogott örömnünnep után közösen elszekerezhetnek Farkaslakára, hogy saját kis közösségébe megérkezve végre belekezdhessen a látélet felvételébe: „hazajött a szellem..., hogy kitisztítsa bölcsőjét.” Megáll: „egyetlen szilárd és tömör középpont vagyok, gondolkozó és ítélő egyén ebben a természeti világban.”⁴

Sipos Lajos a *Szülőföldem* 2015-ös kiadásának bevezető tanulmányában rámutat, hogy az elbeszélő három szinten éli meg az utazás, a megérkezés és az elutazás idejét: az egyéni emlékek szintjén, a falu szociografikus rendjének leírása szintjén és morális-szakraális szinten.

A történet már útközben nagyon bensőségessé válik. Ágnessel, a középső húgával való nehézkesen induló társalgása elkezd a jelent boncolgatni. Ott van az olvasó is egészen közel. Velük ül a szekéren. Megismerjük az elbeszélő lánytestvérét, Ágnest, öccsét, Gáspárt, ahogy kaptatnak Farkaslaka felé. Később az édesanyját, a gyerekeket, rokonokat.

A könyvben a szociográfiai szint a legjobban kifejtett szint. Ebből tudjuk meg, hogy a faluból legalább százan mentek el dolgozni máshová, álltak be portásnak, cselédnek Bukarestbe vagy tűntek el nyomtalanul. Az otthon maradt férfiak dolgoznak az erdőben, de alig keresnek annyit, hogy saját maguknak elég legyen. Szamba veszi a családtagokat az újszülöttől a haldoklóig. Megtudjuk, hogy a kívülről jövő óriási és tartós nyomás megtette hatását. A pap és a bíró összevesztett, ezért nem lett felekezeti, és lett román az iskola, noha a gyerekek a nevüket is alig tudják leírni. Az elemi létezés a legfőbb kérdés. Móricz szegényember-novelláit idézi, amikor arról beszélnek, hogy mennyi húst esznek a farkaslakiak. Az elbeszélő arra jut, hogy a szegénység és nehézségek ellenére a székelyek szeretik az életet, vagyis, ahogy mondják, a halálhoz „mód kell”. Nem tudnak egyetlen esetet se mondani, hogy valaki magától eldobta volna az életet. Amit mással nem lehet, viccel ütik el. Az elbeszélőnek erőfeszítésébe kerül a szócickek megértése,

hiszen azzal, hogy elment a sajátjai közül, kiesett az élő folklórból, nem része a mindennapoknak. Az elbeszélőnek igazi mély és egyértelmű kapcsolata a természettel van. A természet tökéletességével szemben áll a nyelv tökéletlenségével. Mikor kimegy, hogy „megjárja magát”, a következőn elmélkedik: „Ilyen az is, amikor évekig küszködik, hogy a könyvekben megteremtse egy világot. De ahogy akarná, és ahogy szeretné, sehogy se sikerül. S akkor eljön egy tájra és beszél emberekkel, nézi a házakat, a föld hajlatait és a fény bujkálását azok felett, orrában érzi illatát a földnek, minnek sarát a kezén és a lábán hordozta valamikor, s porát az arcán: igen, eljön erre a tájra, és akkor betelve látja, hogy amit nem tudott megteremtteni, itt van az isteni mű.”⁵ Ez a kis részlet mindent elmond a két teremtett világról: az érzékelhető és a nyelv által konstruált világról, valamint az író sziszifuszi küzdelméről, ahogyan a nyelvvilágot próbál teremteni.

A négy fejezet közül az utolsó címe – *Itt élned, halnod kell* – idézi Vörösmarty *Szózatának* utolsó sorát. Ebben a részben már fajsúlyosan van jelen a halál. Kétféle attitűddel találkozunk, ami a halál és az élők viszonyát illeti. Az első: a bíró anyjának, Zsuzsinak a temetése komédiába hajlik. Meg kell adni a módját, nem lehet fenyőfa koporsóban elföldelni; mégiscsak bíró a fia. A közösség nyomására elmegy a bíró Udvarhelyre, s hozat cserefa koporsót, amit körberaknak sósperccel, fogad egy öltöztetőt is a városban, mert nincs már öltöztető a faluban, a farkaslakiak inkább előre beöltöztönek, s akkor mellőzhető az öltöztető. Igen ám, de a fogadott öltöztető elszunyókál, meg két virrasztó öregasszony is lefekszik oda a lócára, de az egyik nagy döntéssel leesik, azt hiszi az öltöztető, hogy feltámadt a halott, és ész nélkül menekül ki a tornácra. A virrasztóknak abba kell hagyniuk halottas énekeiket, mert egyre inkább nótázásba hajlanak, előkerül a kártya is, és a vaskosabb tréfák, s olyan jól érzik magukat, hogy a bíró anyját el se akarják temetni. „Reggel levisszük a pincébe, este felhozzuk” – mondják. Nem számít, ki halt meg, csak jó tora legyen, szokták mondani Székelyföldön, s ez a társaság ezt meg is valósította maradéktalanul. Ezzel nem a halotton gúnyolódnak, hanem megadva a végtiszteességet, az életre szavaznak, s örülnek, hogy van apópjája az összejevetelnek.

Van egy komolyabb találkozás is az elmúlással: az elbeszélő elutazás előtti

Vasszékely, szobor, tervezte: Erdélyi István, 1917, Székelyudvarhely

utolsó útja, mely az apja sírjához vezet a temetőbe. De itt már inkább az emlékedettség, az ősök tisztelete szólal meg, és az a bizalom, hogy egyszer ő is ott fog nyugodni. „Miénk a fény, mit lelkünkbe fogadunk, s a föld, melyen élünk és meghalunk” – hangzik a befejező mondat.

A magamfajta kíváncsi, de hazajárogató székelynek fontos könyv a *Szülőföldem*. Összehasonlítás alap, hogy mi változott ahhoz képest, amit Tamási megírt. Van, ami igen, van, ami nem. Például: „a román hivatalos közművelődés kultúrájának jelölte ki a tiszta Székelyföldet, mert égető és fontos feladatnak tartotta, hogy az ország eme részében fokozott irammal terjesszék a román kultúrát”⁶ – mit sem változott. Ez a politikailag korrekten és eufemisztikusan fogalmazott állítás ma is érvényes. Van, ami szerencsére nem: van még mindig, aki beáll a harcban elfáradtak, megtörték, kivándorlók helyére, aki előveszi a magyar újságot akkor is, ha azzal másokat „izgat”. Van, amiben ott tartunk, ahol száz éve: Udvarhelyen a Márton Áron téren ma újra áll a Vasszékely szobor, ami Tamási gyerekkorában állt (1917-ben állították fel, a bevonuló románok lebontották, 2000-ben újra felállították), de ezt mégis sikernek kell elkönyvelnünk.

1 SIPOS Lajos: *Tamási Áron*, Elektra Kiadóház, 2006, 108.

2 TAMÁSI Áron: *Emberi szavak, beszélgetések, vallomások, naplójegyzetek*, Palatinus, 2003, 58.

3 TAMÁSI Áron: *Szülőföldem*, Helikon, 2015, 30.

4 *Uo.*, 131.

5 *Uo.*, 130.

6 *Uo.*, 50.

Láthatatlan harc a testekben

Tamási Áron: *Jégtörő Mátyás*

BALÁZS GÉZA

Különös, összetett, rejtélyes regény Tamási Áron *Jégtörő Mátyása*. (Első kiadása: Kolozsvár, 1936.) Alapjában egy kedves, kalandos népmesei történet egy földre küldött szellem és egy fiatal pár életkezéséről. Akár gyermekregénynek is tekinthető. És olvasható úgy is. Sok tekintetben azonban megborzongató, mert ártatlan állatok pusztulnak el benne, a bagoly kivájjja a gonosz csábító szemét, a jóakarató Mózsi bácsinak a fülét nyesi le a lidérc; szörnyű, családon belüli fölfedezés, hogy az anya valójában boszorkány... Bájos népmesei fordulatok és az állatok világának szinte természetrajzi pontosságú leírása mellett kártékony, sötét erők dolgoznak, s nem is kapunk minderről világos magyarázatot. Nem egyértelműen válik szét a nemes és a gonosz, jó és rossz, vagy másként: a fekete és a fehér, ahogy azt a népmesékben megszoktuk, és el is várjuk, hogy helyreálljon a világ természetesen gondolt rendje. Marad egy kis bizonytalanság, amelyet a szegedi népi közmondással úgy szemléltethetünk: Néha az ördögnek is kell gyertyát gyújtani... Ki tudja, hogy a felettünk álló hatalmak miként egyeznek ki, talán kicsit jó az ördöggel is cimborálni. S ebből az is következik, hogy sorsunkat, küldetésünket aligha érthetjük meg, mindig marad titok, mert a titok a természetben leledzik, amelyet jó lenne jobban tisztelnünk.

A népmesei, népnyelvi jelleg

Az olvasót bizonyosan magával ragadják a bájos népmesei mozzanatok. Egy szellem állatalakba költözik, s vándorol állatról állatra, eközben megismerkedünk az egyes állatok életének egy-egy epizódjával. Az ember ősi vágya, hogy értse az állatok beszédét. Az állatba költözött

szellem beszélni is tud, s azt a bűvös fokhagymát elfogyasztó emberek megértik.

A jó és rossz közötti küzdelem már a felettünk álló szellemvilágban is létezik, ezért a fiatal, rakoncátlan szellemet „egy vén görög parancsnok” büntetésből leküldi a földre. A rakoncátlan szellem „hulló csillagként” megérkezik egy hegyi faluba. Állatalakot ölt, hogy ne ismerjék fel, és állatalakban beszél el (egyes szám első személyben) a történetet. A kicsi Márta és Mátyás éppen örök hűséget fogadó sorsába kapcsolódik be, ő is (mintegy őrzőangyalaként, örökös és gondviselő szellemként) örök hűséget fogadva magában nekik. Első avatárja (földi megtestesülése) bolha, majd sorra következnek különféle állatok: pók, méh, szarka, gólya, fülesbagoly, sas, róka, (Bátor nevű) kutya, lidérc, s végül megtisztulva beköltözik az újszülött gyermekekbe, Jégtörő Mátyásba és annak óvó lelke lesz...

Népies, folklorisztikus tehát a közeg. A heroikus népmesei történet lényege: harc a bűvös fokhagymáért, az abban

lévő tudásért, amely jóra és rosszra egyaránt fordítható. A cselekmény helyszíne: egy közelebről meg nem nevezett völgyben lévő, átlagos, szegény falu a maga népies relikviáival: parasztházakkal, padlásokkal, templommal. Valamint a népi hiedelmek körébe tartozó mágikus eljárásokkal, praktikákkal: bajszerző malac, nagypénteki vecseryén boszorkánylesés fakanállal, fokhagymaültetés, lidércnevelés tojásból, a lidérc tevékenykedése, sőt maga az ördög segítségül hívása. A kedélyes-furfangos (székeletes) nyelvezet ugyancsak valami derűs népies történetet ígér. Cs. Szabó László írja: „Tamási Áron életművében egyöntetű stílussá válik az ugrató humor, meghatározza hangvételét.” Rögtön fölfedezük az *Ábel*-regényekben már megismert csavaros megfogalmazásmódot (sokan ezért a finom nyelvi humorért kedvelik, olvassák Tamási Áront):

„Tudná-e utánozni szent Jánost, a keresztelőt?” (10)¹ (Mátyás arra utal itt, hogy segítene-e vizet önteni, hogy megmosakodjon.)

(Fotó: Liz West)

Albrecht Dürer: Gólya, 1515 (commons.wikimedia.org)

„Fizetni ugye nem kell?” (Kérdés a paphoz az esketésnél) „Holnap talán nem kellett volna [...] Mert éppen ma este akartam kitalálni azt a találmányt, hogy a papok a levegőből éljenek.” (17)

„...az egyik a bíró volt, a másik kisbíró, a harmadik pedig, hogy hárman legyenek.” (75)

(A gólya mondja) „megtérésemkor három béka, két kígyó és egy csókafű volt a hasamban. Sajnáltam szegényeket [...], mit is csinálhattam egyebet, ha már nem a tejskávét szerettem, hanem őket.” (89)

(A bagoly nem avatkozik be a harcba) „De nem tehettem, nehogy azt mondassák aztán, hogy a gazdám felbérelt egy baglyot.” (111)

A vonzó nyelvi kincsek közé sorolhatjuk a hasonlatokat: „olyan arccal indult kifelé, mintha lenyelte volna mind a három napkeleti bölcset” (14), „a püspök sem szereti jobban a hivatalát, mint az én komám a nyulat” (135); a szólások: „Az eszed ne járjon az ágak hegyin” (106), „Mi sem voltunk azonban puliszkából” (111). A bőven felvonultatott székely népi szavakat: *ciheres erdő* (10), *kukra ugrottam*, *béjövék a lábamon* (95), *kapsantott (a sas)* (115), *sáté* (118), *kászu* (136), *füttő* (162). Egész mondatban (ami egy kis értelmezési nehézséget okoz ma már falusi és városi gyerekek egyaránt): „Aztán a hiúban ütök szállást, s a ház бүтүjéhez állítsatok egy hordót...” (107) Jelentése körülbelül annyi: A padláson szálllok meg, a sarkához (végéhez) állítsatok egy hordót... A regényben végig a szellem beszél, az ő gondolatain keresztül látjuk a történetet (szabad füg-

gő beszéd), ő idézi fel a beszélgetéseket (egyenes beszéd). Szintén eredeti, képes kifejezésekkel utal a beszédmódokra (metapragmatikai vonatkozások): *dísztelen felelet* (10), *szükön használják a szót* (12), *Mi a baj, Mózsí? – Volna, de még nincs*. (18), *tudták egymásról, hogy hány hét két hét (61)*, *derítő beszéd* (90), *a beszéd is megállt benne* (105), *nevetős álom* (128), *kanyarítósan tud hazudni az öreg* (149).

Még nyelvtani jellegzetességeket is megköstölhatunk, például a régi, nyelvjárási határozós viszonyt a -hoz helyett a -nál-t: *nálunk csaltam* (= *hozzánk csaltam*, 60), az összetett múlt időt: *kapálni mentek volt a reggel* (70), a tárgyas (határozott) igei ragozásban a többes szám első személyben meglévő sajátos ragozat: *elmennök és meglátogatnók* (163),

Albrecht Dürer: A kis bagoly, akvarell, 1508 (commons.wikimedia.org)

az elbeszélő (-a/-e) jelű múlt időt: *csak ilyen kurtát üle nálunk* (176), a határozott ragozású elbeszélő múlt ritka alakját: *beletévők a taplót a fülibe* (176).

A mesebeli hármasságot jelzi a három „jó” főszereplő neve, mindhárom m-mel kezdődik: Márta, Mátyás, Mózes (Mózsai bácsi) (111), s persze a születendő gyermek is Mátyás, a Jégtörő...

Ez a folklorisztikus és néprajzi elemekkel átszőtt Tamási Áron. És akkor jön hozzá a többi, ami nagyon felrázó és elgondolkodtató.

Túl a népmesén

Mert ez a regény több, mint népmesei ihletésű történet. A mesében végig világosan elkülöníthető a jó és rossz világa, a jó mese jó véget ér, a konfliktus megoldódik, a harmónia helyreáll.

Tamási regényében azonban ott van és ott marad a homály, a titok. Nem pusztán folklorisztikus jelenségek, díszletek bukkannak fel a regényben. Persze olyanok is, s ezeket egy jobb hiedelemkönyv

Albrecht Dürer: Fiatal nyúl, akvarell, 1502 (commons.wikimedia.org)

lapjairól visszaidézhetnénk. Például Sári néni praktikái: háromszor megfordult maga körül, s utána a csontot átdobta a vállán (26), a boszorkány két arca: elöl és hátul (53), nyelvi tabu: ki nem ejtendő szó: boszorkány (53), meztelenre vetkőzés (54) stb. A regényben központi szereppel bíró hiedelemlény a lidérc, a magyar népi hiedelemvilág legismertebb természetfeletti lénye. (Maga a lidérc szó önmagában 85-ször fordul elő a *Jégtörő Mátyás*-ban, a boszorkány 23-szor.) A lidérről, a magyar hiedelemvilág egyik leggyakoribb lényéről ezt írja összefoglalóan a *Magyar néprajzi lexikon* (Ortutay Gyula főszerk., MNL Budapest, 1980, 3/452):

„A hiedelemanyag egészét tekintve legalább három vonás domborodik ki: a tüzes alakban való megjelenés, a szexuális jelleg, valamint a segítőszellem-jelleg”.

Különféle árnyalással mindhárom alapvető lidércjelleg megvan Tamási regényében is. Így néz ki Tamási lidérc Bátor kutya leírásában:

„Még soha ilyen feszülő, boldog és félelmes izgalmat nem köstöltem, mint ebben a percben. De nem is csoda, mert valójában most láttam először, hogy milyen is ez a lidérc. A lába fekete volt és olyan vékony, mint a fekete hajszál. A teste is fekete volt, de nem nagyobb, mint egy szem beszterci szilva, s csak azon az oldalán olvadott arany-ezüst keverékes színbe, ahol rásütött a mécses. Farka nem volt, de annak a helyén egy kicsi odú állott, s az odúnak a közepén

fekete szem fénylett, mint valami száraz forrásban egy mákszem fekete csillag. Szárnya sem volt, csupán végigfutó peremet viselt a két oldalán, s azoknak a segítségével szokott száguldani, akár egy tüneményes kicsi mozdony. A feje nagyon kicsi volt, de veresben izzott, a csőre pedig vékony és aranyszínű, s a végén felfelé görbült.” (183)

Ahogy ez a fiktív kép is, úgy a többi megjelenített népi babona is csak részben utal konkrét, részben ma is gyűjthető népi hiedelmekre, hiedelemelemekre. Mögöttük egy jóval tágabb világ sejlik fel, egy lappangó, körvonalazatlan, de szabályozó pogány világ. Az egyik oldalon tehát a lidérc, az ördög, az antikrisztus tevékenykedése, a másikon a jóakarató istené. Tamási tudatosan elhomályosít bizonyos részeket, s így – a balladára jellemző módon – bizonytalanságban tartja az olvasót. A folklór világának, a népmesének meg kell nyugtatnia az embert, magyarázatot kell adnia, Tamási azonban nem teszi ezt. Hogy kerülhet egy teljesen pozitív népmesei figura, Mátyás, olyan helyzetbe, hogy az anyja (Sári néni) voltaképpen boszorkány, aki születendő unokáját az antikrisztusnak szánja? Az utolsó gyónásnál „Sári néni nemcsak azt vallotta bé, hogy idáig boszorkány volt és gonosz fejedelmet szolgált, hanem olyan rettenő bűnöket is meggyónt, amiket senki nem gondolhatott felőle. Amikor a többi között elmondta azt is, hogy mókustejet itatott Mártával, s abba a mókustejbe höröcsög mirigyének a nedvét keverte... (azért), hogy a születendő gyermeke az antikrisztusnak legyen a szolgája”. (168) Ahogy azonban a történet főszereplője, a szellem sem föltétlenül a közismert angyal (mert hogy emberi tulajdonságai, vétkei is vannak), úgy az antikrisztus is bonyolultabb lény. Sári néni (a boszorkány) halálos ágyán így vallja be a rajta lévő hatalmat Elek bácsinak (akinek

együttal át is akarja adni): „Amióta a testemből örömet merítettél, nem rejtettem előtted, hogy többet tudtam más közönséges embereknél, s titkos dolgokban a hatalmam is nagyobb volt, mint amazoknak. Úgy neveztek azért, hogy boszorkány vagyok, pedig csak egy királynak voltam a szolgálója. Egy olyan királynak, aki isten is az ő személyében, csakhogy a papok istenével nem tud egyezni. Ennek az én istenemnek sok szolgálja és szolgálója van még rajtam kívül, külön világunk és törvényeink vannak nekünk.” (166) Persze sejtelmes, megfoghatatlan és a regényben kifejtetlen világ. Nem egyszerűen a keresztény világ ismert ellentéteiről (ördög–angyal, pokol–mennyeország) van szó, hanem egy mélyebb, bonyolultabb, mágikus világról, amely valamiféle ősi tudás, szokásrend hordozója, és az emberiség minden népénél valamilyen formában megvan. Ez az „antikrisztus” egy király, aki ellentétben áll a „papok istenével”, és „külön világa, törvényei” vannak.

Emlékezzünk csak a szegedi közmondásra: Néha az ördögnek is kell gyertyát gyújtani...

A regény persze azért eligazít jó és rossz szellem között:

„– A gonosz szellemnek szíjas az élete és a bátorsága nagy, de a jó szellemnek Isten ad életet és fegyvert.

– Te vagy a jó szellem?

– Én és te [Mózi bácsi] és Márta és Mátyás.

– S a gonosz?

– A lidérc.” (153)

A jó és rossz közötti harc Tamásinál a modern ember körvonalazatlan félelmét, bizonytalanságát tükrözi. A regény nem csupán kedélyes folklorisztikus történet, hanem az ember el nem osztható kételkedő, bizonytalan magatartásának, félelmeinek az ábrázolása. A mű számos, akár didaktikusnak vagy szentenciózusnak is nevezhető tanulsága közül az egyik – Mátyásé – így szól: „Mindnyájunkat két tenyér tart és hordoz ebben az életben [...] Az egyik tenyér az Istené, a másik pedig az ördögé”. (164) A most Bátor kutya képében létező jóakarató szellem ezzel egészíti ki: „Úgy van, ahogy mondom [...], de olyanformán kell kormányoznunk az életünket, hogy apránként áthúzódjunk egészen az Isten tenyerébe, s onnét röppenjünk el aztán, amikor megriaszt a halál”. (164) Tamási regénye erre az „áthúzódási” mint etikai parancsra figyelmeztet, de nem nyugtat meg: mindannyian könnyen, sőt esetleg tudomásunk nélkül

lehetünk boszorkányok; egy másik hatalom szolgálói, esetleg: áldozatok; sorunk a véletlenül (például egy ügyes kis szellem roppant erőfeszítésein) múlik, s a jó szándék nem mindig elég.

A jó és rossz közötti harc különösen Mátyásban ütközik, hiszen az anya és a feleség, valamint a születendő gyermeke közötti szeretet, gondoskodás kapcsán támad feszültség. Ősi parancs: az anyát szeretni és tisztelni kell, de mi legyen, ha kiderül róla, hogy boszorkány, aki rosszat akar az unokájának? Mátyás tépelődik: „a szívem anyámé [aki a boszorkány], a lelkem pedig az igazságé”. (153) Bátor kutya így látja a kibékíthetetlen ellentétet: „mindnyájunk között ő a legszerencsétlenebb, az én jó és igazságkereső gazdám”. (154) Bátor kutya gondolataiban – valójában a szellem – keresi erre a titokzatos, megosztott és könnyen utat tévesztő világra a magyarázatot:

„Mi itt egyáltalában titokzatos? A fokhagyma talán, amely az örök föld nedvében és az örök nap hevében s ezer kígyó halálán beláthatatlan idők óta készül arra, hogy létrehozza a testvériséget az emberek és az állatok között! Vagy a boszorkány, aki élet és mohó elmével többet összehordott a tudományból, mint más közönséges ember, s csupán azért billent a rossz szellemek pártjára, mert a lelke csenevész maradt! Vagy talán a lidérc titokzatos, kit az ördögök fejedelme hetvenhét tüzes állat vérén kergetett keresztül, amíg elnyerhette az önálló létezését! Hát barátom, mindezekben nincsen semmi titokzatosság. Ellenkezőleg: abban van homály és érthetlenség, hogy te négy évig éltél, és semmi egyebet nem csináltál, csak ettél, ugattál és aludtál; [Bátor kutya mondja önmagának] s hogy az emberek hetven és nyolcvan esztendeig élnek, és ennyi rengeteg idő alatt egy kicsi szűk helyen csak kereken járnak, s apró bódulatukban még a természet dicsőségét és a csillogok vidámságát is elfelejtik!” (155)

Kicsit általánosabban vagy tömörebben így fogalmazódik ez meg Mátyás és Bátor kutya párbeszédében:

„– Hát mi volt a te kötelességed?

– Ugyanaz, ami a tiéd és a másoké: megismerni és megismertetni az élet értelmét, azt szolgálni és megvédeni.

– A fokhagymát gondold?

– Úgy van, édes jó gazdám. A fokhagymát gondolom, amely a tudást és a hatalmat jelképezi, s amelyet a gonoszság el akar rabolni tőlünk. Nekünk, akik jóra akarjuk használni ezt a kincset, az életünk árán is meg kell véde-

nünk. Ha pedig nem tudjuk vagy nem akarjuk megvédeni, akkor a fegyver a gonosz szellem kezébe kerül, minék folytán a világ romlása és a mi pusztulásunk biztos.” (151)

Tamásitól nem idegen az etikai parancs: hogyan kell etikusan élni. Ami nem könnyű. „Aki az igazságot akarja, a legnagyobb terhet akarja”. (51) Vagy másként: „az igazságnak és a jóságnak győzelemre kell jutni, de miképpen juthasson győzelemre, ha mimagunk is megtántorodunk néhanapján”. (179) Messze túl vezet a népmesén, amikor Durumó, az ördög megállapítja: „aki bűnbánatra gondol, az már Istené”. (189)

Babits Mihály jó érzékkel felhívja a figyelmet arra, hogy „Tamási elképzelései mögött lappang valami naiv pantheisztikus világnézet. A lélekvandorlás regéje nem csupán irodalmi formát és mesekeretet jelent számára. Jelenti az a naiv pantheizmust is, a természet átlekésítését és a minden-lelkek rokonságának ösztönös hitét az író lelke mélyén. [...] Ez a világnézet, mint némely ősvallások, az egész világot lelkes valaminek látja, amelyben egyszerű és egyetlen küzdelem folyik: a Jó és a Rossz öröktől fogva tartó küzdelme”. (196)

Túlvezet a népmesén a folklórbán ugyan ismert meztelenség, ám az anyja által a fia meztelenre (csóróra) vertköztetése: a boszorkányság és Isten létének együttes elfogadtatása céljából mégis furcsa – igaz az anyai szív enged: „feküdj vissza az ágyba, mert meg találsz hűlni”. (55) Ennél is titokzatosabb Elek bácsi titkos és bűnös nagy gerjedelme Márta, az ifjú feleség iránt: „Mártát fogjuk megfurdalni”. (186) „Amikor eljött az idő, azt mondtam Elek bácsinak, hogy most fekédjék hasra, s amíg én az ő képében odaleszek szerelmeskedni, addig meg se mozduljon. Szó nélkül hasra feküdt mindjárt, én pedig őt tekintettem Mártának, s úgy megnyomorgattam, hogy tüzes gyötrelmében egy félóráig harmonikázott a szája.” (186)

A modernség felé

Szabó Zoltán ezt írja Tamásiról: „Ha módszereit nézzük, a népi elbeszélők közül Tamási Áron a legmodernebb.” Cs. Szabó pedig ezt: „Tamási Áronnak természetes eleme volt a szürrealizmus, pedig elméletéhez nem is konyított.” Ezt támasztja alá a *Jégtörő Mátyás* is. Az eddigieken túlmenően például az ember környezetében élő állatok alakjáb-

ban megtestesülő (avatár) szellem. Ezek az állatok ugyanis emberszerűek (antropomorfak), az ember-állat világának megbonthatatlan egységét, egymásra utaltságát jelenítik meg. Valamennyi megjelenített állat viselkedése emberi magatartásformákat képez le (azon túl, hogy ráadásul emberi hangon szól): a „kiváncsi” bolha élőködik, a hálószővő pók szerelmes párkapcsolatban él, a méh szervezett társadalomban, a szarka egyedül és barát nélkül, a királyi testben lakozó golya a gondoskodás (gyógyítás, gyermekáldás) mintaképe, a fülesbagoly okos, bölcs és önfeláldozó, a sas sérült (kancsi), igazságosztó, a róka kedves és fondorlatos, a kutya nevéből is következően „bátor”, okos, az ember leghűbb társa... A lidércbe csak azért költözik a szellem, hogy így pusztíthassa el, majd „szétozítja” magát a településen, mindenkinek ad valami jót és végül (megtisztulva, immár lélekként) beköltözik egy most született gyermekbe... A lélekké vált szellem mintegy áldozatot hoz a faluért (az emberekért): „Lehet, hogy nagyon ügyetlen és nevetést fakasztó csillag voltam, de egy ilyen szegény ház fölé s egy ilyen szegény falu fölé az is jó volta. [...] nagy gonddal és ügyelettel sorra jártam minden házat a faluban: Előbb az árvákét és az özvegyekét; azután a szegényekét és a módosabbakét, s legvégül elmentem a paphoz is. S ahol jártam, mindenütt otthagytam a testemből egy kicsi lángot, más szóval tüzet gyűjtöttem, hogy senki se fájzék ezen a hideg téli hajnalon.

Úgy szétozotgattam a testemet, hogy a végén nekem már csak egy mákszem maradt.” (191) Ez a mákszemnyi jóság azonban föltehetőleg elegendő a jövőre nézve, amikor is az újszülött Jégtörő Mátyás életét kezdi vigyázni. (Folytatás a *Ragyog egy csillag* című regényben.)

Megkapó, olykor a részletekig pontos az állatok világának, magatartásának leírása. A méh alakjába költözött szellem eltemeti korábbi (Sári néni söprűjével meggyilkolt) alakját, a pókot és szerelmes társát, de még bosszút forral: „Majd megtanulod te és elmondod másoknak is, hogy miképpen kell az állatokkal bánni, akikben éppen olyan élet és törekvés van, mint benned”. (41) Ez a gondolat tér vissza sokkal árnyaltabban, mélyebben és líraibban a „kancsi” sas monológiájában. Mátyás ugyanis elbizonytalanodik az újabb és újabb beszélő állatokon, rossz szellemet vél bennük, el akarja vágni a sas nyakát. Ekkor a sas ezt mondja: „Ne késlekedj, hanem vágd

el a nyakamat, amint megadással íme lefektetek a lábad elé. Vágd el igralom nélkül! De ha elvágtd, akkor menj, és vágd ki mind a fákat is a kertedből, tépd ki a virágokat, süsd meg a tüzet és égesd el a vizet, öld meg a méheidet, koncold fel a kutyádat és macskádat, pusztíts el minden állatot és növényt, de legjobb lesz, ha egyszerre felfordítod a világot a nappal, a holddal és a csillagokkal együtt. Mert amíg ezt meg nem teszed, addig szellem mindig és mindenben lesz!” Mátyás ekkor kiejtette kezéből a fejszét és zokogni kezdett: „Bocsáss meg nekem...” (125)

Tamási történetét szinte filmen látjuk. Népmese modern elemekkel, fantasztikummal, avatárokkal, beszélő állatokkal, átváltozásokkal, kalandokkal, gigászi küzdelemmel ismeretlen és titokzatos lényekkel és módszerekkel. Kész *Harry Potter* vagy *Gyűrűk Ura*. Csakhogy ez a miénk, a mi ősi hagyományainkból fakad, s talán jobban is megérint bennünket.

Cs. Szabó László azzal a gondolattal zárja *Háztűzörző istenek* című eszmefuttatását, hogy testünkben láthatatlan harc folyik a vírusokkal szemben, s a behatolóval az ostromlottak tudta nélkül rendszerint végeznek a plazmasejtek. Elhisszük, hogy csakugyan folyik a testekben ez a láthatatlan harc. De nem hiszünk a hiedelemnek és a varázslatnak. Ez a hit kell Tamási regényeikhez... és (teszem hozzá én) talán nem csak ezekhez... (Cs. Szabó László: *Háztűzörző istenek. Két regény*, 89–104 = Pomogáts Béla összeáll. és bevezette: *Erdélyi irodalom – nyugatról nézve. Az Új Látóhatár az erdélyi magyar irodalomról*, Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 2011.)

¹ Az oldalszámok Tamási Áron *Jégtörő Mátyás* című regényének a Szépirodalmi Könyvkiadó által gondozott 1980. évi kiadására utalnak. E kiadás végén olvasható Babits Mihály *Népmese és regény* című tanulmánya.

1 + 1 = 1

Tamási Áron: *Ragyog egy csillag*

GINTLI TIBOR

A *Ragyog egy csillag* nem tartozik Tamási legismertebb művei közé, holott egyik legélvezhetőbb regénye. A szerző elbeszélés módjának legjellegzetesebb elemeiből építkezik, s ezeket nagyon sikeresen hangolja össze egymással. Míg például a *Szűzmáriás királyfi* esetében a nyelvi humor és a vátesz szerep extatikus pátozsa mindvégig feszültségben áll egymással, addig a *Ragyog egy csillag* szövegében zavarmentesen fonódik össze egymással humor és példázatosság. A játékoság és az erkölcsi tanítás viszonya több Tamási-regényben is problematikusnak mutatkozik, mivel a szórakoztató nyelvi leleményesség mellett nem egyszer túlságosan direktnek hatnak a didaktikus szakaszok. Máskor – mint például az *Ábel Amerikában* esetében – a tett szóval szembeni elsőbbségét valló valláserkölcsei alapú felfogás a nyelvi leleményesség tudatos visszاسzorításához vezet, ami Tamási beszédmódjának egyik legmeggyőzőbb eljárását sorítja háttérbe, elszegényítve a szöveg esztétikai hatását.

A *Ragyog egy csillag* meggyőző esztétikai teljesítményének egyik oka a narrátor személyének szerencsés megválasztása. A regény a *Jégtörő Mátyás* folytatásaként az ottanihoz hasonló módon pozicionálja a szereplői elbeszélőt: a túlvilágról érkezett szellem görög tanító-mesterének útmutatása szerint igyekszik hasznosan szolgálni, és jobbá tenni az embereket. A *Jégtörő Mátyás* cselekményében állatok alakjában segítette választott gazdáit, a fiatal házaspárt, míg a folytatásban megszülető gyermekük testébe költözik. A gyermek életkora és szellemi képességei között mutatkozó aránytalanság miatt ez a narrátori szerep folytonosan alkalmat teremt a komikum megjelenésére. A szereplő mindig jót mulat a felnőttek elképedésén, hiszen

ő ismeri azt, amit azok nem: a gyermeki test és a túlvilágról érkezett szellem kettségének titkát. Ugyanakkor a test és lélek egységét valló regényben a szellem nem marad érintetlen lakhelyétől, így a gyermek viselkedése, gondolkodás módja egyaránt magán viseli a környezetét meghaladó tudás és az életkorral járó gyermeki naivitás jellemvonásait. Ennek köszönhető, hogy a regény szerencsésen kerül el a megfellebbezhetetlen tekintéllyel emelt narrátor alkalmazását, illetve az ezzel járó veszélyeket, mint például a túlzott didaxis, a szerzői üzenet direkt közvetítése, s a pátozsz ezzel gyakran együtt járó túltengése.

Másrészt a szereplői elbeszélő mégiscsak emberi testbe öltözött szellem, aki tisztában van kilétével, s aki az emberi öntudatnál gyakran világosabb képet alkot az ember erkölcsi természetéről. A szereplői elbeszélő kettős státusza miatt nem hat zavaróan, hogy a gyermekkorú szereplői én valláserkölcsei, illetve teológiai kérdéseken gondolkodik. Nem hétköznapi ember, ezért képességei sem mindennapiak, ugyanakkor eszme-futtatásai nem feszítik szét a regény csodás, mesés műfaji kereteit, azaz mindvégig megőrzik valamit a népmese műfaji alkotóelemeként felfogott naiv hangütésből.

Ennek fenntartásához az is hozzájárul, hogy az elbeszélés a szereplő cselekményidejű perspektíváját juttatja érvényre, s noha múlt idejű narrációt alkalmaz, ez a szó megszokott értelmében mégsem nevezhető retrospektívnek. A visszatekintő narráció legerőteljesebb egyes szám első személyű változatai ugyanis láthatóvá teszik a szereplői én és az elbeszélői én nézőpontja közötti távolságot. A múltjára visszatekintő narrátor e konvenció szerint magasabb tudással rendelkezik, mint az átélő én,

ami gyakran az elbeszélői fölény hangsúlyozásához vezet. Tamási regényének narrációja nem él a két nézőpont szembeállításának eljárásával, s az anticipációt, a prolepszt sem alkalmazza. Az elbeszélő mindig a maga egykori szereplői nézőpontját ölti magára, így az utólagos perspektíva, s az ehhez kapcsolódó totális narrátori mindentudás nem települ rá a szövegre. Így válik lehetségessé, hogy a testet öltött szellem története egyfajta fejlődésregénnyé formálódjon, olyan fejlődésregénnyé, amelyben az eszmélkedés stádiumai az utólagos elbeszélés során is megőrzik a maguk felismerésszerű karakterét. A szöveg nem magyaráz, ezért lehetővé teszi a közös gondolkodást. A regény zárlata ugyan nem hagy kétséget afelől, hogy az utolsóként megfogalmazott gondolatot az implicit szerző az igazság felismerésé-ként fogja fel, az olvasás folyamata során azonban a kérdés nyitott marad.

A szereplői elbeszélő kiválasztása jótékonyan hatott a küldetésstudat regénybeli megjelenítésére is. A szellem egy egész nép szolgálatát tűzi maga elé feladatul. Ez az ambíció egy földöntúli lény esetében talán kevésbé tekinthető túlzottnak, mint egy földlakó esetében. A szereplő ezt a küldetést nem extatikus hangon megszólaló váteszként akarja végbevinni, mint a *Szűzmáriás királyfi* címszereplője, hanem a gondolkodás, az erkölcsi eszmélkedés során adódó felismerések átadása révén. Nem megváltani akarja népet önmaga feláldozásával, hanem meg akarja osztani vele erkölcsi belátásait, melyek egyfajta sajátos teológián alapulnak. A tragikus pátozsz helyett a regény a példaadás játékos, komikus elemeket sem nélkülöző változatát állítja előtérbe. A példázatos jellegnek ez a formája jól illeszkedik a népmese műfaji hagyományához, melynek egyes kellé-

keit a szöveg mindvégig megőrzi, így az említett közösségi funkció sem tűnik a szöveg világába történő illetéktelen beavatkozásnak.

A poétikai alkotóelemek összehangolásának jegyében némiképp átalakul a nyelvi humor szerepe is. Köztudomású, hogy Tamási műveiben a szereplők „szellemi villongása”, a „szavakkal való játszadozás”, az egymást ugrató furfangos nyelvi lelemények a szöveg egyik legfontosabb hatástényezőjét adják. Nincs ez másként ebben a regényben sem, ugyanakkor ez a sajátosság a *Jégtörő Mátyás* szövegéhez viszonyítva kicsit visszafogottabban érvényesül. Ennek egyik oka a vallásérkölcsi nézőpont folytonos előtérben tartása, másrészt az, hogy a cselekményidő kiterjed az első világháború éveire is. Ugyancsak itt említhető, hogy a *Ragyog egy csillag* cselekményében lényegesen több a valószerű mozzanat. Míg az állati segítők egymást követő alakjai ott folyamatosan a meszeszerűséget állították előtérbe, itt az apa szilaj vadságának, kocsmázásának, felesleges konfliktuskeresésének elbeszélése módosítja a valószerű és a csodás/

fantasztikus alkotóelem arányait. Ez a némiképp komorabb epikai világ nem engedi meg a nyelvi humor folytonos hajszolását. Tamási biztos stílusérzékkel találja meg az eltérő komponensek egymással harmonizáló arányait.

Mint korábban említettem, a regénybeli elbeszélő egyfajta sajátos teológiára alapozza vallásérkölcsi gondolatait. A szövegvilág két szereplője – az anyai nagyapa és a Mátyásék házában élő nazarénus – kétféle erkölcs, kétféle vallási beállítódás képviselői. A gyermek alakjában élő szellem e két tanítómester között ingadozik, akik minden erkölcsi komolyságuk mellett is roppant féltékenyek egymásra, s akiknek vetélkedése gyakran komikus helyzeteket eredményez. Ezt a dilemmát a negyedik fejezet első alfejezete így fogalmazza meg:

*„Ha tisztán és örök mivoltomban vizsgál-
tam magamat, aki szellem voltam, akkor
a názárénus felé hajlottam. De amikor
mégis láttam, hogy a két lábammal a por-
ban járok, s éreztem a véretem is, amely
szülő-emberéhez és általuk egy néphez
füződött engemet, akkor lázadva vallottam
fegyveremnek a kardot, s szívesen
mentem volna nagyapámmal és
apámmal. S miközben így vizsgáltam
magamat, egyre nőtt és leigazóbb
lett a felismerés bennem,
hogy itt valóban az Atyáról
és a Fiúról van szó. Az Atyáról,
aki tűzben szólott, és fegyvert pa-
rancsolt, s aki a testnek és a vér-
nek a jogait nyilatkozta, ámbrár
Ő nem hordott testet soha, és nem
küszködött a vérnek hatalmával.
És a Fiúról, aki egyedül a békesé-
get hirdette, és a jót cselekedő
szellem diadalát, habár emberi
testet hordozott ezen a földön és
vért atyjafiaihoz és egy néphez.”*

A Szentháromság két isteni személyét az idézett eszmefuttatás test és lélek princípiumának képviselőiként állítja elének. E két elvből kétféle magatartásmódot eredeztet: a kard a test, a cselekvő bátorság, az életet megőrző önvédelem jelképe, míg a krisztusi etika a teljes erőszakmentességet és a békét hirdeti. Bár e felfogás mögött az Ó- és Újszövetség istenfelfogásának inspiráló hatása sejthető, aligha az elmélyült teológiai megalapozottság adja értékét. A regény cselekményvezetése,

illetve az elbeszélő szólama egyaránt azt sugallja, hogy a két princípium valójában egy. A transzcendencia tehát egyfajta átszpiritizált immanenciává alakul, s az ellentétesnek tetsző elvek kiegészítik egymást, míg önmagukban életképtelennek mutatkoznak. A nazarénus és a nagyapa sorsa egymás tükörképe: a nazarénust a csendőrök lövik agyon, mikor a háború kitérőesek a kard által elkövetett bűnre utalva a béke mellett prédikál, a nagyapát pedig a háborúból hazatért, lázadó katonák ölik meg, amikor az annak idején a háború mellett szónokló papot és az Atya hajlékát, a templomot kivont karddal védelmezi. Bár a teológiai elgondolás meglehetősen homályos – például semmit sem tudunk meg a harmadik isteni személy, a Szentlélek funkciójáról –, az erkölcsi tézis már elgondolkodtatóbb: annak a népnek, amely nemcsak fönmaradni szeretne, de önmaga erkölcsi állapotát is fontosnak tartja, egyformán szükséges az önvédelem józan magatartását, valamint a békeség és a megbocsátás erkölcsét gyakorolnia. Egyik sem előbbre való a másiknál.

A regény tehát tézisszerű tanúsággal szolgál, mégsem minősíthetjük zárlatát bántóan didaktikusnak, hiszen egy talányos kérdést megválaszolatlanul hagy: hogyan valósítható meg a gyakorlatban e két, ellentétesnek tetsző elv egyensúlya? Hogyan válhat eggyé a két csillag:

„Akkor este sokáig imádkoztam a mi kicsi templomunkban. Amikor kijöttem onnét, megálltam az őszi ég alatt, és felnéztem rá, hogy lássam az Istent. De az Isten helyett csak egy jelet láttam, amiből megértettem, hogy tovább mit kell cselekedni. Először két kicsi csillagból állott ez a jel, majd eltűnt a kettő, és az ő helyükre egy nagyobb csillag tündöklött elé, amely egyedül ragyogott.

Tudtam, hogy nagyapám és a názárénus volt a két kicsi csillag, s azok eggyé lettek a nagyban, amiképpen eggyé lettek bennem, hogy ne éljen többé külön a test és külön a szellem, hanem együtt akarjon teremteni egy jobb világot.”

Tamási Áron (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Lengyel Lajos)

Ki mit lát a tükörben?

MOLNÁR VILMOS

Nagy Imre (Zsögödi): *Tamási Áron*, fametszet, 1930-as évek, 18 x 24 cm (Csíki Székely Múzeum)

A *Hazai tükör* Tamási Áron kevésbé ismert, ritkán emlegetett regényei közé tartozik. Pedig a *Bölcső és Bagoly* című, szintén 1954-ben megjelent önéletírása mellett éppen e művére kapott Kossuth-díjat ugyanebben az évben. Féja Géza, Tamási barátja és első monográfusa az író egyetlen történelmi regényének nevezte, de hozzátette azt is, hogy a szerző „képtelennek bizonyult a történelmi korszak ábrázolására.”

Ám Féja alighanem rossz értelmezési keretbe helyezte az általa kevésbé becsült művet. A továbbiakban amellet fogok érvelni, hogy a fenti sommás ítélet az írói szándék félreértésén alapul.

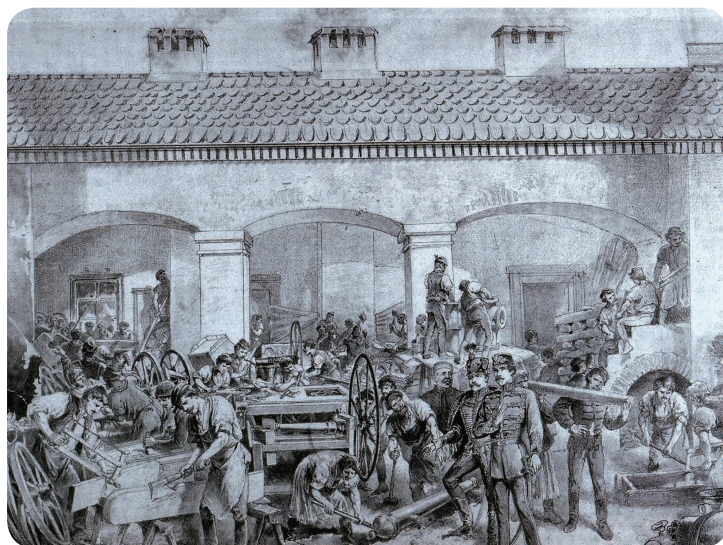
Hogy a *Hazai tükör* nem a szó klasszikus értelmében vett történelmi regény, az Tamási Áron sajátos írói alkatának következménye. Írásaiban Tamási soha nem törekedett komplex társadalmi-történelmi folyamatok megjelenítésére. Őt mindig az egyes emberek, a konkrét esetek foglalkoztatták. A társadalmi problémák és a történelmi kataklizmák nem „magánvalóságukban”, hanem „megélttségükben”: a személyes sorsok függvényében érdekelték.

A regény alcíme (*Krónika 1832–1853*) által is jelzett történelmi időszak, amelyben az események megtörténnek: a reformkor, később az 1848–49-es szabadságharc, valamint az azt követő megtorlás, a Bach-korszak. A cselekmény helyszínei pedig mindvégig a Székelyföld különböző települései. Így érthetővé válik, miért nincsenek jelen a könyvben a korszak meghatározó történelmi személyiségei, akikről tudni kell, hogy sohasem jártak a Székelyföldön. Másrészt pedig igenis szó esik a regényben Wesselényiről, Kossuthról, illetve az egész magyarságot érintő korabeli eseményekről, problémákról, de mindig csak hallomás útján, illetve néha a titokban kézzől kézre adott újságok révén. A mű ugyanis elsősorban azt vizsgálja: hogyan szereztek tudomást a székelyek a forradalmi eszmékről, illetve a politikai változásokról; miképpen fogadták Székelyföldön az átalakuló országot és nyilvánvaló híreit a közélet kérdései iránt nyitott emberek.

A történéseket a regényben egyes szám első személyben elbeszélő Madár Vince alakján keresztül Tamási mintegy életre hívta „saját mását”, a múltba visszavetített alteregóját. Elképzeletli, hogyan reagált volna az eseményekre, ha ifjúként ott találja magát a történelmi forgatagban, a szabadságharc előtt és alatt, illetve az azt követő gyászos korszak halálos csendjében. De szó esik szerelemről, diákéletéről, lótartról is; fontos, megkerülhetetlennek nevezhető dolgok ezek egy székely legény

életében. Népi-nemzeti elkötelezettsége mellett ismert Tamási szociális érzékenysége is; ez az erkölcsi, eszmei alapállás végig jelen van a regény lapjain. Szóba kerülnek az akkori országnagyok viselt dolgai, az általuk hirdetett eszmék, de Tamásit igazából az egyszerű székely ember sorsa, nyomorúsága és reményessége foglalkoztatja.

A „szekeresség”, ami a regényben a főhős apjának, majd egy időre Madár Vincének is a foglalkozása, alkalmat ad a szerzőnek a korabeli Székelyföld képzeletbeli bebarangolására, a különböző székely székely pár mondatban történő, mégis hiteltel bementatására az 1800-as évek első felében – kiszínezve a helybéli emberek természetére vonatkozó – és természetesen az íróra jellemző ízes stílusban elbeszél – tréfás történetekkel.

Ágyúöntő műhely Kézdivásárhelyt, az előtérben Gábor Áron, 1848–1849 (commons.wikimedia.org)

Gábor Áron személye többször is felbukkan a könyv lapjain; a sepsiszentgyörgyi székgyűlésen az ágyúöntésre tett felajánlása a regény egyik csúcspontja.

A *Hazai tükör* című művet történelmi regénynek szokás nevezni. Ám nem egészen az; valószínűleg szerzője sem annak szánta. Inkább egy történelmi periódus megjelenítése – úgy, ahogyan azt a székelyföldi emberek átélték. A korhangulatnak és a történelmi eseményeknek az akkor élt székelyek tudatában visszatükröződő képe. A címadásnak megfelelően: valóban *Hazai tükör*.

„A kakasok épp harmadszor szólaltak akkor”

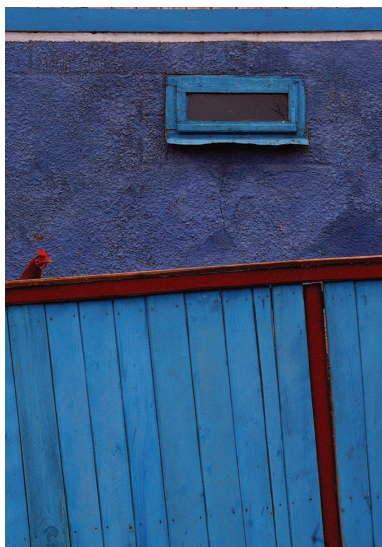
Tamási Áron: *Szirom és Boly*

SZMESKÓ GÁBOR

A magyar irodalmat a székely néphagyománnyal, a székely falu világával és erőteljes nyelvvel ajándékozta meg Tamási Áron. A népi írókhoz csatlakozó alkotó sokkal inkább témájával és jellegzetes nyelvezetével került az irodalmi élet forgatagába, mintsem feltűnő prózapoeitikai újításaival. Alkotóművészetének bizonyos vonásai (közvetlen erkölcsi üzenetek megfogalmazása, a narrátori önreflexió csekély súlya stb.) a 19. századi regényírói hagyományt idézik. Az életműnek ebbe a fősodraba illeszkedik az 1960-ban megjelent *Szirom és Boly*.¹

Tamási 1958. augusztus 25-én közli levélben a Szépirodalmi Könyvkiadóval regénytervét, melynek középpontjában a Tolna megyében letelepedő, csángó magyar Szirom Antal áll, akinek legfőbb tevékenysége az állami gazdaság, gazdálkodás kitanulása, szolgálata. Azonnal szembeötlő a regényt körülvevő történelmi, politikai kontextus. Feltűnő továbbá a szerkezeti váz által is sugallt üzenet, mely nem áll távol a korabeli magyar gazdaságpolitika kollektivizáló szemléletétől, mely a magántulajdon megszüntetésétől nemcsak a termelés növekedését, az ellátás stabilizálódását, hanem egy újfajta „közösségi ember” megszületését is várta. A mezőgazdaság kollektivizálását közvetve már az 1945-ös földreformtörvény előkészítette (1945. évi VI. törvénycikk), amelynek sokrétű gazdasági-társadalmi hatásai közül itt csak a földbirtokok elaprózódását emelem ki. Ennek nyilvánvaló – a kommunista párt által tudatosan megtervezett – következménye lett az önálló gazdálkodás ellehetlenedése (ellehetetlenítése), majd a gazdák TSZ-ekbe való kényszerülése (kényszerítése). Ez a diktatórikus hatalom által vezérelt folyamat – Rákosi megfélemlítésen ala-

puló, ugyanakkor rövid életű kollektivizációs kísérleteit követően – az 1956-os forradalom után, 1958-1960 között vált széleskörűvé a „kádári agitáció” nyomására.

(Fotó: Bakos Zoltán)

Érthető tehát, hogy a *Szirom és Boly* megjelenése nem ütközött elvi akadályokba. Jól ismert, hogy ehhez hasonló kollektivizáló ideológiák számos irodalmi műben felismerhetők (lásd a szovjet-orosz irodalomban Gladkov *Cement* vagy Solohov *Feltört ugar* című regényeit; ha pedig a magyar vonatkozásokat akarjuk megemlíteni, akkor többek között Sarkadi Imre *Gál János útja* vagy Szabó Pál *Új föld* című könyveire gondolhatunk). Ezekben a művekben a súlyos konfliktusokról, a törvénysértésekről, a rendszerszintű igazságtalanságról természetesen nem esik szó. Jellemzőjük a lineáris időszerkezet és cselekményvezetés, a (megfelelő – elvárt) morális, szociális üzenet közvetlen és közérthető

átadása. Az évszázadok alatt kiforrott erkölcsi normák, életmód, szokások az új eszme háttéréül szolgálnak, amely minden ponton a régi fölé emelkedik.

A *Szirom és Boly* elbeszélője Szirom Antal (az utolsó fejezetben unokája, Pálocska). A regény kilenc fejezete kilenc hónapot ábrázol (1958. május–1959. február), mely nem titkoltan a várandóssággal hozza összefüggésbe a regényidőt. A mű célja, hogy megörökítse azt a „sorsfordító nagy eseményt”, amely Szirom tató (vagyis Szirom Antal) életében bekövetkezett. Ennek során unokájával, Pálocskával, a szomszédos Muzsdára járnak át kitanulni a „közösben való gazdálkodást” annak érdekében, hogy a tanultakat alkalmazni tudják Baglyodon, falujukban. Itt nemcsak a haladó szellemű, tudományos gazdálkodás csodái kápráztatják el őket, hanem Pirocska is – a titkárnő –, aki Pálocska menyasszonya lesz. A regényidő szerint 1959 januárjában létrejön a baglyodi termelészövetkezet, amelynek vezetője a 76 éves Szirom tató lesz, aki elnöksége negyedik napján éjfélkor családja körében meghal. Szirom tató halála kapcsán három fontos lépés is történik. Egyrészt Pálocska megkapja a tató „naplóját”, amelynek a befejezésére kötelezettséget érez. Valamint a szövetkezet magára vállalja Pálocska taníttatását, abban a reményben, hogy „kellő tudással majd a nagypapa örökébe lép”.² Végezetül az új termelészövetkezetet az elhunyt tiszteletere „Szirom és boly” névre keresztelik.

Figyelemre méltó megoldása a regénynek a megbízható elbeszélő létrehozása. Szirom tató, mint Tolna megyébe telepített bukovinai székely, az 1746-os madéfalvi veszedelemig vezet vissza származását. Ez olyan társadalmi, történeti motívumokat, néphagyományokat idéz fel az olvasóban, melyek az évszáz-

zados megpróbáltatásokban megedzett, komoly megfontoltsággal, tapasztalattal, emberismerettel megerősített, a hagyományt ismerő és megtartó személyi képét építi fel a befogadóban. Egy olyan személyét, aki koncentráltan hordozza a földművelő nép tudását. Ennek okán szinte azt mondhatjuk, hogy epikai hitel bújik meg Szirom Antal mondataiban. A regény hitelességét tovább erősíti a mű napló, önéletírás jellege. Találón mutat rá Sipos Lajos arra az ellentétre, távolságra, amit az első fejezetben konstruált elbeszélő és a történet további kibomlását előadó, irányító narrátor között feszül. Ezt az eltávolodást jól példázza a „boly” fogalmának megváltozása. A regény elején a „boly” család, nemzet, nép jelentésben szerepel (kontextusa a baglyodi nép közösséggé formálása). A későbbiekben az egyetemes emberiség is bekapcsolódik a jelentéskörbe, míg a regény végén, mint a baglyodi termelészövetkezet szinonimája kerül elő. Szirom tató utolsó hónapjai azt a belátást közvetítik, hogy a közösség, a boly számára az előrelépést a termelészövetkezet megalapítása jelenti. Talán nem kell magyarázni azt a szembeötlő különbséget, amely a székely ön- és nemzettudat, valamint az ’50–’60-as évek kollektivizáló felfogása között feszül.

A regény rengeteg szociológiai (településnevek, népességre, összetételre

vonatkozó adatok, személynevek) és aktuálpolitikai utalást tartalmaz (például az arab-izraeli konfliktusra, ezen belül valószínűleg a szuezi válságra). Érdekesnek tűnik a hazai viszonylatokra koncentrálni. A regény az 1945-ös földreform mellett tematizálja a csángó magyarok csoportos betelepítését Tolna megyébe, ami kapcsolatban volt a németajkúak kitelepítésével. Erről a mű így szól: „Pattogtak is negyvenötben [ti. a svábok], amikor hallották, hogy kezdik a politikát számon kérni. Úgy meglobbantak a hírtől, hogy házat-barmot mind otthagytak s káromkodva mind elmentek. Pedig [...] mindenki azt mondta, jó hazafiak voltak s nem vérvél politikáltak, hanem csak bor mellett [...]. De hát mind ráültek mégis a szélre, ami elvitte őket nyugatra”.³

Pusztá felvetésként említem, hogy érdekes hasonlóság található Szirom tató és Szirmai István vezetékneve között. Az erdélyi (Zilah) származású Szirmai 1957-59 között az MSZMP agitációs és propaganda osztályának vezetője volt, ami összefüggésbe hozható a Szirom tató által betöltött regénybeli szereppel (TSZ-esítés propagálása). Ha itt bármiféle egyezés lenne, az felvetné egy ironikus olvasat kérdéskörét is a következő pontokon: 1) miként értsük a második fejezet végét, ahol Szirom tató, és Pálocska elindul a szomszédos TSZ-be,

s befejező mondatként ez áll: „a kakasok épp harmadszor szólaltak akkor”⁴ – mely nyilvánvaló pretextust mozgat meg (Péter árulása az újszövetségi történetben). 2) Érthetjük-e úgy Szirom tató utolsó hónapjait, hogy belehalt a TSZ megalapításába? 3) A regény túlírttsága parodizálja-e az ilyen típusú ideologikus műveket?

Amennyiben az ironikus olvasat nem kap bizonyítást – márpedig jelenleg semmi sem igazolja – kénytelenek vagyunk egyetérteni Sipos Lajos visszafogott megállapításával: „Az 1960-ban megjelent *Szirom és Boly* nem jelentett új minőséget Tamási Áron pályáján.”⁵

Felhasznált irodalom

- TAMÁSI ÁRON: *Szirom és boly. Magyar rege*, Bp., Szépirodalmi, 1960.
 GINTLI TIBOR: *Tamási Áron = Magyar irodalom*, szerk. GINTLI TIBOR, Bp., Akadémiai, 2010, 734–738.
 SIPOS LAJOS: *Tamási Áron*, Bp., Elektra, 2006, 193–196.
 TÓTH ÁGNES: *A svábok kiűzése, internálása 1945*, *História*, 2006, 4. sz., <http://www.historia.hu/archivum/2006/0604toth.htm> (2016.03.20.).

- 1 Vö.: GINTLI TIBOR: *Tamási Áron = Magyar irodalom*, szerk. GINTLI TIBOR, Bp., Akadémiai, 2010, 734–738.
 SIPOS LAJOS: *Tamási Áron*, Bp., Elektra, 2006, 193–196.
 2 TAMÁSI ÁRON: *Szirom és Boly. Magyar rege*, Bp., Szépirodalmi, 1960, 210.
 3 Uo., 15.
 4 Uo., 47.
 5 SIPOS: *i. m.*, 196.

Képeslap (Zempléni Múzeum, Szerencs)

Örvényben – Csalóka szivárvány: 1942

ABLONCZY LÁSZLÓ

Csalóka játék

„Csonkák lettünk, megváltó híre várók, / Hazugsághívők és nagyálmodók” – olvashatjuk Jékely Zoltán *Atok* című versének záró soraként az Erdélyi Helikon 1942. augusztusi számában a 657. lapon, majd a következő oldalon ez áll: *Csalfá szivárvány – részlet egy színjáték első felvonásából*. Tamási Áron írta, aki készülő darabja első felvonásának felét adta közre.

Feltűnő, hogy Tamási nem jelöli műfaját, csak „színdarab”-ot említ, majd a Nemzeti Színházhoz küldött kézíraton a „Színjáték” megjelölés olvasható. Németh Antal igazgató–főrendező példányán is a *Csalfá szivárvány* cím áll, de az október 24-i bemutaton már *Csalóka szivárvány* címmel játszották a darabot, majd a Révai kiadás zöld antilop-borítójára is a *Csalóka szivárvány* cím került (aranyozott betűkkel). Utóbbi, a könyvecske műfaji jelöléssel nem szolgál. Az író által gondozott *Akaratos népség* címmel, számos szövegcsönkítással és módosítással közreadott kétkötetes drámagyűjteményében (1962; 2. kiadás: 1975) a „Drámai színjáték három felvonásban” megjelölés szerepel.

Alighanem a szerző bizonytalanságát rejti e változatos jelölés (vagy jelöletlenség), mert a „dráma” kifejezés valamennyi színiformát rejtelezi. Vélhetjük: a szerző darabjának súlyosbító árnyalatára, vagyis tragikus hangoltságára utal a „drámai” kifejezéssel. Mert korábbi színműveit „játék”-ként jellemezte. Az *Énekes madár*: „Székely népi játék” (1933); a *Tündöklő Jeromos*: „Népi játék” (1936), s a *Vitéz lélek*: „Komoly játék” (1940) – olvasható a *Három játékban* (Révai Kiadó, 1944). A sarabolt gyűjtemény (1962) felsőbb igénytelenséggel módosulhatott;

Juhász Ferenc szerkesztő emlékezete szerint a minisztériumi cenzúra tíz oldalon át sorolta változtatási igényeit. Ilyenképpen a *Tündöklő Jeromos* „Drámai játék”-nak, a *Vitéz lélek* című drámát pedig „Példázat”-nak nevezték 1962-ben. Majd – Tamási né Bokor Ágota kérésére – az 1987-es gyűjteményben állt vissza a *Három játék* rendje, a *Csalóka szivárvány* jelöletlenségét pedig az 1962-es Tamási-formula váltotta fel.

„Azsal a reménységgel, hogy maga a teremtett világ is megszabadul a rothadandóság rabságától az Isten fia dicsőségének szabadságára”.

■ (Pál a Rómaiakhoz 8, 21)

„...az én keresztény hitem szerint csak az olyan élet szent, amely lelket hordoz. És az csakuégyan szent? Háborgást érsek lelkemben.”

■ (Tamási Áron: Szülőföldem)

Adódik a nem könnyen megválaszolható kérdés: miért e bizonytalanság a szerzőben?

Mindenekelőtt látni kell: a darab kivételes Tamási Áron színpadi munkásságában. Korábbi játékaiból hiányzik a halálba futó tragikus vég; veszély és fenyegetettség ugyan áthatja az *Énekes madarat* is, hiszen Magdó és Móka szerelmét az öregek üldözik, de a fiatalok madárként röppennek ki a veszedelmek világából; Tündöklő Jeromos pénzével már-már a falu becsületét teszi kockára, de az öreg Sáska, Bajna Gábor és a legényke Gáspár harca – eszméltető erővel – a feltámadást hirdeti. S a misztériumjáték beteljesedik, mert az ördög hatalmát veszve tűnik el a közösség életéből.

A *Vitéz lélekben* voltaképp fordul a dramaturgia, mert az összeomlás idején a háborúból hazatérő Balla Péter új életet prófétál a civilizáció ellen, de a falu népe hitetlenkedik és a gyermekek is kigúnyolják. Ám felülül és megszeneltté válik a ház, amely győzelmét, vagyis: a húsvéti örömet hirdeti a „húsvéttalan nép”-nek (Ady). Megvalósulni látszik az ég és a föld harmóniája.

Ám a *Csalóka szivárvány* székely gazdájának, Czintos Bálintnak a sorsa már egészen másként alakul, mint Balla Péteré. Az ő élete a dráma harmadik felvonásában végzetesen megroppan.

A mű címe talán ezért is módosult, finomodott akkor, amikor a Nemzeti színpadára került. A „csalfá” jelző ugyanis inkább egy menyecskét illet: a könnyed ledérség képzetével kapcsolódik össze. Bár az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* a szó tágabb értelmezését adja: „csalárd, perfid” vonatkozását jelöli elsőként, majd második jelentésében a „kétes, megbízhatatlan” olvasható. A „csalóka” becéző fordulat. A Szótörténeti Tárban egy játékos párbeszéd idézetében bukkann fel 1603-ból a „csalókafalva” szó – ez már a becsapás közösségi méretét fejezi ki. Nem „csaló szivárvány”, mert a „csaló” és a „szivárvány” fogalma nem illik össze – már csak azért sem, mert ebben az összefüggésben nincs jelen a játékos ámitás (a „csalfá” jelző viszont inkább női kalandot sejtet). Szivárvány az égen: zivatar

László Gyula: Tamási Áron, 1954, Budapest (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Balás Miklós)

utáni káprázat, mely üdítő látvány, s minthogy ámít, indokoltan nevezhetjük – becézve – „csalóka”-nak.

Tamási székely gazdája a gátnál tajtékzó vizet látja, s ott áll a fia: „A gát fölött, mint az Isten kifestett kardja, ott tündöklött egy szívárvány”. Majd 1950-ben Weöres bábjátékának címében tűnik fel: *Csalóka Péter*, aki: „Ezt a becsületes nevet azért kapta”, mert: „azokat csapta be, akik rászolgáltak erre...” – mondja a Bábjátékos. Tamási darabjának örvénylése erősebb, mint a címben szereplő égi káprázat. Czintos identitáscseréje tragikus lélek- és sorsfordító játékká sűrűsödik, ami a székely gazda öngyilkosságával végződik. A kudarcos életsorsot Tamási itt hitelesebben ábrázolja, mint korábbi, illetve későbbi drámaiban (*Hullámzó völgyben*, *Ördögölő Józsiás*, *Hegyi Patak*, *Boldog nyárfalevél*). Kezdetben Bajna Gábor (*Tündöklő Jeromos*) és Balla Péter (*Vitéz lélek*) erőt és győzelmet sugárzó alakjaihoz hasonlóan képzeljük el Czintos is. Ám ő nem a közösséget, hanem magát akarja megváltani azzal, hogy – a zúgó örvénybe szökött – tudós barátjának (Kund Ottó) maszkját felöltve, eltűnik falujából. Öt hét múltán „bölcse”-ként, Kundi Kund néven tér vissza. Fiától elszakítja kedvesét, Zsuzsannát, majd feleségül veszi. Új házasságából gyermeke is születik, ám rádöbben öncsaló voltára, és beleroppan a lexikonszavak által jelzett káprázat hazugságába, s az örvénylő patakba öli magát.

Fogantatás

Általános meghökkenés fogadta a darabot és az előadást a Nemzetiben (1942. október 24-én). A Film Színház Irodalom tudósítója szerint: „Senki nem érti a darabot, tehát tiszteltel és szájtátna hallgatják. A darab értelmetlen, de sznobság mindent belemagyarázni.” Keresztury Dezső is hasonló tapasztalt: voltak jelenetek, amikor „...hangosan fölnevettek, ahelyett, hogy komolyan és megindultan hallgattak volna.” Hírlapírók kérték az író, hogy magyarázza meg játékát, de ő sejtelmes válaszaiban legfeljebb az élet, a valóság és az írói kifejezésforma új dimenziójára utalt. Németh László szerint a *Csalóka szívárvány* Tamási „...alighanem legjobb darabja”; Féja Géza „ellen-Faust”-nak nevezte.

A *Faust* valóban ihlető forrása lehetett a műnek. Gondoljunk arra, hogy a Nemzeti Színház nem sokkal a *Csalóka szívárvány* megírása előtt, 1941 tavaszán mutatta be Goethe *Ős-Faustját* Jékely Zoltán fordításában. S Tamási, ha színpadon esetleg nem is látta, kéziratban vagy könyvben olvashatta ezt a szöveget Kolozsváron. A dráma indító képénél (Éjszaka) tovább nem is kellett elmerülnie Goethében, ahol Faust megvallja: mindenféle tudományok doktoraként „...tíz éve botorúl / orránál fogva vezetem / egész tanítvány seregem”. S azt is mondja: „...nem félek én se ördögöt se poklot. Viszont szemernyi boldogságom sincsen, mert nem lehet igaz tudásba hinned”.

Ellen-fausti szituációról beszélhetünk itt: Czintos Bálint eredendő nyugtalansága és kényszerű tudatlansága, műveltségéért boldogtalan. Majd robbanásszerű személyiségváltozást él át, hiszen a faluból, régi életformájából való elvagyódása átfogó lélekvtáltást is követel. Amit többen, így Németh László is, utalva a *IV. Henrikre*, pirandellóinak láttak, ám nem valószínű, hogy Tamási 1941 őszén – a budapesti Madách Színházban – megtekintette volna az olasz drámaíró művének Pünköshti Andor által rendezett előadását. Tévesen tudja a színház történet, miszerint Várkonyi Zoltán főszereplésével ez lett volna az ősbemutató, mert Forgács Sándor Ko-

Jávor Pál (Czintos Bálint) és Mészáros Ági (Zsuzsanna) a *Csalóka szívárvány* című darabban 1942. október 24-én a Nemzeti Színházban (OSZMI Fotótár, foto: Wellesz Ella)

lozsváron már a húszas években eljátszotta a sérült agyú olasz arisztokrata szerepét. Tamási, ha Pirandello mégis megihlette, esetleg éppen erre a régi előadásra emlékezett. De fölösleges modern hatások után kutatni; Tamási írásművészete alak- és lélekvtáltások káprázatában működik. Színpadon például az *Énekes madár* Lukács és Máté kísértejtékával kezdődik, s a haldoklót játszó Móka mókázása a darab és az előadás nagy jelenete. Játékok változata elevenedik meg a *Hullámzó völgyben*, az *Ördögölő Józsiásban* és a *Boldog nyárfalevélben* is, de a legsúlyosabb a *Csalóka szívárványban*, mert a játék sorsára dermed.

Színház és rítus (1997) címmel kis könyvecske született Tamási szakrális drámaírói életművéről, amelyben érzékeny és találó gondolatok mellett olykor görcsös teóriák is jelen vannak; s az elméleti konstrukciók igazolásául Jan Kott-tól George Banuig és tovább Paul Ricoeurig a divatos esztétika jeles képviselőinek idézetei tűnnek elő. Ám – tudatlanságból vagy talán megfontoltságból fakadóan? – éppen az alapkérdést illetően általános hallgatás mutatkozik: Tamási életének, sorsának mely tárnájából buzog fel egy-egy dráma? Merthogy elveszettek hitt első, Amerikában írott darabját, a Csorja nemzetség sorsát bemutató *Ósvigasztalást* (1924) Trianon fájdalom szakította ki belőle. Amint – ugyanebben az időben – a *Lélekindulás* novelláinak keservét is. Ahogy írta: amikor hazatért a veszített háborúból, Isonzó vidékéről a szétdarabolt szülőföldre, „Siralomházban” érezte magát. És távol, Amerikában (1923–1926 között) – „Testileg ott, lélekben itthon” – idézte érzéseit egy 1930-es vallomásában.

Tamási Áron a „széttöretettsé” sorsát élte 1920 után. Egész életművét áthatja a tusakodás azért, hogy a vágyott összetartozást regényeiben, tanulmányaiban, publicisztikai alkotásaiban – egyetemes-emberi és magyar-székely voltában – megélve,

írja a meghasonlás huszadik századi krónikáját. A „kitörni” vágyás (Illés Endre) vagy a félműveltség tragikus története folyamatosan jelen van Tamási drámaírói életművében. Amely Keresztury Dezső szerint „...a modern magyar drámairodalom legnagyobb költői vállalkozásai közé is tartozik”.

„Békétlen vagyok s aggodalmas. Kolozsváron se érzem már oly jól magam, mint azelőtt” – írta Illyés Gyulának 1942. május elsején, éppen a *Csalóka szivárvány* fogantatásának idején. A júliusi Erdélyi Helikon Illyés *Naplójegyzeteit* közölte. A fiatalabb író társ e művében januári kolozsvári látogatását idézte fel. Benne a Tamásival szervezett Erdély-járásának észleletei és gondolati párlata is felsejlenek a sorok között.

Pest és vidék feszültségét Illyés így látja: „A harmadrangú tehetséget Pesten a jólertesültség, az alkalom, szóval a jelenléti másodrangúvá csiszolja, nem egyszer első rangú helyre juttatja. Vidéken az első rangú tehetség is csak küszködve bonta-

csillag! De hát hol van a másik szeme, azt kutatom. Egy kicsit délebbre keresem, valahol Nagyenyed fölött, amelyből ő csinált valaha a tudománynak fészket, miközben Erdélyből tündérkertet varázsol.” Bethlen Gábor másik szeme nem világhatott, s az észak-erdélyi gyermekek nem járhattak Apáczai, Körösi Csoma skólájába. Tamási Áron „békétlensége” egyre fokozódott: az erdélyi párt nem juthatott be a magyar parlamentbe, mindössze néhány személy képviselhette „behívott-formán” Erdélyt. A nagypolitika hangzatos szólamai és a mindennapok valósága közötti kontraszt rendkívül élessé vált: pesti légiósok, harmadrangú hivatalnokok szállták meg az erdélyi intézményeket – Pest és a visszacsatolt területek illyési összeforrasztása helyett újabb szakadások változatai. A zsidók és a nem zsidók közötti házasságot törvény tiltja (1941/XV. tc.) – Erdélyben is. Tamási a maga sorozásával is bajlódik, de őt – másokkal szemben – az egész nép fájdalma is perzseli: alighogy visszanyerte országát, „berukkolatják” a székeleyt, s indulhat a szovjet frontra a hazát védeni (1942. április 11.) Augusztus közepén Kemény János marosvécsi kastélyában alighanem Tamási az egyik megfogalmazója az Írói Közösség Nyilatkozatának, amely az egységes Erdély lelki és szellemi összetartozását hangsúlyozva keményen szólítja meg a magas politikát. Mondván: a központosítás helyes, de: „... nem a magyar egyetemesség és igazi egység erősítését szolgálja, hanem az ősi tájegységekben rejlő kipróbált erőket sorvasztja el”; a bürokratizmus pedig „vak és süket szolgálkká neveli az állam polgárait. Kiöli az egyes ember kötelező felelősségtudatát a kisebb és nagyobb közösségekkel szemben. De kiöli a közösség felelősségtudatát az egyénnel szemben is.”

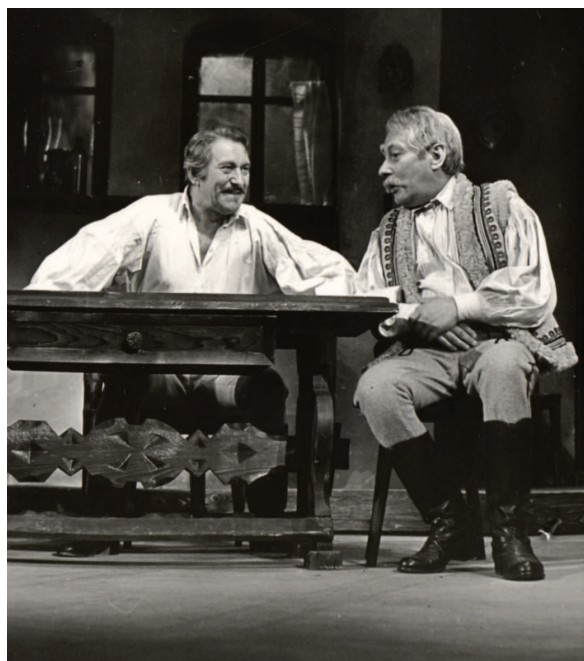
Tamási „békétlenségét” már-már a rémlátás is áthatja, s a maga „pillangózó” színpadi játékosságával sem tudja megmenteni Czintos Bálintot az 1942 nyarának végén befejezett *Csalóka szivárványban*. Mert itt nem annyira egzisztenciális dráma zajlik, ahogy néhány értelmező modernizáló igazolással elemezte, inkább az író közösségi aggodalma nyilvánul meg. Észlelhette Tamási: omlik a falu belső tartása, kohéziója; megindultak a székeleyek Pestre; egyik szolgálónak, a

Apáthi Imre (Kálmán) és Olti Magda (Zsuzsanna) a *Csalóka szivárvány* című darabban 1942. október 24-én a Nemzeti Színházban (OSZMI Fotótár, fotó: Wellész Ella)

kozhat, sokszor kibontakozva is másodrangúvá törik.” Mi a megoldás? Illyés szerint: „...előbb a főváros értékeinek szétszívása az országba, aztán a főváros új megszállása; újra teremtése, már az ország hasonlóságára”. Alább pedig így írt naplójában: „Az én nemzedékem szívében Pest eljátszotta a dolgát, felesleges már a titkolózás.” Tovább követve gondolatmenetét: „A seb összeforradása lázzal jár s tán még több fájdalommal, mint amikor ütötték... Ilyenformán hallgatom a mormogást az »anyaországiak« ellen. Nem tudnám megmagyarázni, miképpen is, de nem vagyok »anyaországi«. Hogy ismerem ezt is, azt az ingerültséget amiatt, hogy elmaradt a csoda.”

Észak-Erdély visszatérésének óráiban a *Vitéz lélek* csodája beteljesülni látszott. Bár 1940. szeptember 11-én Tamási ezt írta Bethlen Gáborra utalva: „Mintha az ő szeme volna ez a

Bessenyei Ferenc (Czintos Bálint) és Szenási Ernő (Samu bácsi) a *Csalóka szivárvány* című darabban 1974. január 25-én a Madách Kamaraszínházban (OSZMI Fotótár, fotó: Ikládi László)

Bessenyei Ferenc (Czintos Bálint) és Zenthe Ferenc (Virág úr) a *Csalóka szívárvány* című darabban 1974. január 25-én a Madách Kamaraszínházban (OSZMI Fotótár, fotó: Ikládi László)

másik gyárba, különösen Csepelre, merthogy ipari üzemekből nem sorozták az embereket. Egy szabósegédnek állt rokonával is a fővárosban találkozott. S ha idővel visszatérnek, ugyan milyen hozománnyal? Beavatott félműveltség és csacska filmek, a hamvadó cigarettavég nivóján.

Említettük: Tamási sorsát, írói gondolkodását és műveit a meghasadság élménye hatja át. Személyes vívódása az is, hogy hazatérjen-e Farkaslakára. 1942. szeptember 11-i levelében Gáspár öccsét kéri: érdeklődjön keresztapja birtoka felől, mert ha komoly az eladás szándéka, „talán hazamegyek” – Budapestre semmiképp, ha Kolozsvár már nem is olyan otthonos, mint korábban. Műveltség–műveletlenség, falu–város, Kolozsvár–Budapest feszítő dichotómiái jelennek meg Tamásinál. Közösségi kultúra vagy nagyvilági modernség? Feslik a falu közössége, a civilizáció „vak és süket szolgálkák” sorvasztja az embert. Czintos Bálint hazatérve a várost járt szolgálólányt, Zsuzsannát veszi feleségül. Drámai, korszakos kérdés: a szellem embere meg tudja-e védeni méltóságát, szuverenitását egyéni és közösségi értelemben? Im már világméretű az örvénylés: a civilizáció elveszejteti az önfeladó embert és a közösséget. Czintos önpusztításában Tamási jankijáltása is visszhangzik. Színpadi játékának nadrágos embereit pedig szarkasztikusan ábrázolja, mert Duka vasművesként, Virág nyugalmazott csendőrként, Tibád úr kereskedőként – a szűklátókörűség, az ostobaság kacagató emberi változatait nyújtva – nem ígérhetik a magyarság számára szükséges társadalmi megújulást.

A *Csalóka szívárvány* fogadtatása Budapesten igazolta a szembenézés igényének vereségét. Kolozsvárott a Tompa Miklós által rendezett darab már értőbb közönségre talált. Jékely Zoltán – 1943 februárjában, az Erdélyi Helikonban megjelent lelkesült méltatásában – a darab „szabálytalanságát” dicsérte; évtizedek múlva pedig „lelki buk fencek” varázslataként emlékezett az előadásra. Sikerültebb volt a kolozsvári színrevitel? Talán azért is, mert a pestinél veszélyérzetében mutatkozott érzékenyebbnek.

Örvényben a törvény

Az 1943. január 20-i kolozsvári bemutató idején az ország már végzetes óráihoz érkezett (a doni katasztrófa is ekkor következett be). Tamási *Gond és reménység* című karácsonyi cikkében (1942) a háborút következménynek látja, mert: „A nemzeti test: maga a társadalom is fegyelmetlen.” S a benső, a szellemi rokkantság a súlyosabb látélet: „Bajoson is lehetne elképzelni, hogy jól rendezett társadalom jöjjön létre, olyan világban, mely a lélek kultúráját »produkciónakkal« akarja helyettesíteni; másfelől pedig az anyagi javak elosztásában olyan igazsággal mér, mely azoknak az igazsága, akiknek legtöbb van az anyagi javakból. Először az egyén békéje borul fel ilyen világban, azután a közösségek békéje, majd földrészeké és az egész világé” – írta. „Abszurdoid” világ Tamási színpada, hiszen „kinn” gránáttűzben hullanak az emberek, az emberiség pusztítja önmagát.

A „német-forma tanultság” (Németh László) a társadalmi megváltás elméleti zsákutcaja. Villanásnyi jelenet a játékban, amely a tudomány és a politika – gyakran sehová sem vezető

– pragmatizmusának visszhangja is. Tamási a szakralitás hiányának egyetemes voltát is észleli: „Anyaggá vált minden abban az éjszakában, mert a mohó képzelet nem Istenről, megnyugvásról és igazságról álmodott, hanem aranyról.” (*Divatós népiség – Híd*, 1942. dec. 9.)

Teretett színpadi világában Tamási úgy szervezi Czintos Bálint háza népét, mint más darabjaiban is: a nemzedékek egymásmellettségében a székely mikrokozmosz makrokozmoszá tágul. Czintos öreg rokona, Samu bácsi „mindenesként” az ősi ház őrizője; Kálmán fia a papi szemináriumtól visszatér falujába; Aba, a kislegény – Samu bácsi félárva unokája – gimnáziumba kerül, nevében és „tudományában” is a történelmet idézi. A „legényke” öt esztendő elteltével, a harmadik felvonásban már nem tűnik fel a színen, ebben már Czintos kicsi gyermeke, Bálintka szavalja a *Tücsök és légy lakodalmát*, amit korábban Abától hallottunk. Czintos családjában erős, jövőt ígérő család a holnapnak. A főhős halála fölött tovább vonulnak a bánat-fellegek, mert Tamási kis közössége „nemzetnyi” család. Amelybe János, a szolgálólegény is beletartozik, aki az egyedülhagyottságát sirató Bálintkát a darab végén így vigasztalja: „Azért ne sírj fiam... Nézd meg, az Isten is egyedül van, s mégis milyen szépen hallgat.”

És ebben a megtartó otthoniasságban igazolódik a feltámasztás; így emelkedik poétikussá Tamási színháza. Amelyben, Szabó Zoltán gondolatát idézve: „...az elveszett paradicsom kísérletezik a visszajövetellel.” Téved Izsák József, aki a darabot elemezve az „útvesztés”, az „elbizonytalanodás” jeleit érzé-

keli. Az évődő disputák egyre mélyülnek a *Csalóka szivárvány* színpadán; a háború idején – keservesebben és megszenvedettebben ugyan, de – Tamási „színi szertartása” változatlan marad. A megroppant, önmagát elemésztő Czintos ellenében ott áll a költő igéje, a paradicsomi ígézet: a maradó és a művelt ifjú nemzedék, amely a Jövőt ígéri. A *Vitéz lélek*ben még szárnyal Balla Péter életépítő proféciaja; két évvel később a *Csalóka szivárvány* idején már csöndesebb, de változatlan, mert: „Történelmi vizsgán állunk, amelyre rámegy erőnk, egészségünk s talán a bőrünk is. Azonban helyt kell állni! Mindenkinek a maga helyén...” (Magyar Nemzet, 1942. X. 31.)

Németh László úgy vélte: „A második és harmadik közt, mintha kihagytak volna egy felvonást” – az Ibsen-dramaturgia szerint valóban. De a költő feltámadás-játékát ne mérjük dialógusokba foglalt lélektani dramaturgiával. 1972 márciusában a Sepsiszentgyörgyi Állami Színház magyarországi körútján a *Csalóka*-előadását játszotta Tompa Miklós rendezésében. Nyíregyházától Tatáig hétszer láttam a varázslatos játékok, de Németh László hiányérzetét nem észleltem. Azért sem, mert a székely néprajziség helyett a teret fekete rajzolatú stilizáltsággal alakították ki, ami felszabadította az írói gondolatot. S a költői régióba szökő Játék varázslata a nézőtérre is áthatott. Jelezném: Tamási színpadán ne a lélektani megokoltságot keressük, hanem az élet-halál játék stációk szerinti építkezését. Amúgy a boltos Tibád úrról is nehezen lehet elhinni, hogy egy éve nem lépett ki a házából; avagy az is különös, hogy a törvény szerinti két nap (lásd: *Szülföldem*) helyett öt hét

múlva temetnek el egy halottat. S újabb kérdés: ennyi idő elég volna, hogy a külsejét megváltoztató Czintost a mindennapi falubeliek ne ismerjék fel? Naturalista-lélektani színház helyett Tamási színházában a közönségbeavatás új dimenziója nyílik meg. „Ég és föld között lebeg, vibrál Áron darabja” – mondta Tompa Miklós. Mert Tamási új minőségű szövetséget szeretne megteremteni a nézővel. Így például a színészek több szerepet is alakíthatnak a műben. Amint a szentgyörgyiek előadásában láttuk: a Kund Ottót alakító színész Homály, az öreg csavargó szerepét is eljátszotta, Aba pedig Ibolyka szerepében tért vissza a spektakulumba. – Tamási, a költő a végső jelenetben az égbé tekint.

Mert ki is ez a Bálintka, a szolgálgeény égre mutató vigaszával? Tekintsünk a múlt mélységébe! Hugo Rahner írja: „...a gyermeki logosz, aki a világlabdát tartja játszó kezében, az a »Logosz-gyermek« (logosz-paisz), akít a keresztény misztikában – egészen a gnosztikus Valentinosztól Eckhardt mester »mezítelen fiúcskájáig« úgy ábrázoltak, mint a mindenhatóság és játék, isteni erő és gyermeki gyöngédség közötti roppant feszültség szimbólumát.” (*A játszó ember*) Igen, a feszültségről van szó, hiszen nincs más olyan Tamási-darab, amely hasonló talányos véggel fejeződne be. Rémlátás és reménység: a Gyermek Erdély holnapja is. S hogy az Úr szépen és titokzatosan hallgat? A homályba vesző jövődöben az örvénylő történelmi időt féli Tamási Áron, mert az emberi nemzetség nem rendezte Istennel való kapcsolatát. Békétlensége közösségi aggodalomná dermed, hogy majd „újra aluszik a Gondviselés”.

Az írónak pedig változatlan hivatása marad a virasztás.

Jól írta Szabó Zoltán 1942-ben: „Ő az apostoli író.”

Irodalom

- ABLONCZY László: *A szivárvány alatt. Utak Erdélybe*, Kaláka Könyvek-Sepsiszentgyörgy, 1997.
ABLONCZY László: *Bartók Béla kertjében. Marosszentimrétől Párizsig*, Püski, 2003.
BERTHA Zoltán: *Székely Homérosz*, Kairosz, 2012.
FÉJA Géza: *Tamási Áron*, Szépirodalmi, 1970.
Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár, II, az anyagot gyűjtötte: SZABÓ T. Attila, Kriterion, 1978.
GOETHE: *Ős-Faust*, ford.: JÉKELY Zoltán, kiad. SZENTGERICEI Jakab Jenő, Kolozsvár.
ILLÉS Endre: *A só íze*, Magvető, 1976.
IZSÁK József: *Tamási Áron*, Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, é. n.
KERESZTURY Dezső: *Árnyak nyomában*, Magvető, 1984.
SCHÖPFLIN Aladár: *Válogatott tanulmányok*, vál. szerk. bev. tan. KOMLÓS Aladár, Szépirodalmi, 1964.
NÉMETH László: *Két nemzedék*, Szépirodalmi-Magvető, 1970.
RAHNER, Hugo: *A játszó ember*, ford. FRÉSZ Attila Timóteus, Kairosz, 2013.
SALLÓ László: *Tamási Áron színpadi játéka*, Kriterion, 1991.
SIPOS Ferenc: *Itthon. Farkaslakán*, szerk. NAGY Pál, Gyergyószentmiklós, 2004.
SIPOS Lajos: *Tamási Áron*, Elektra Kiadóház, 2006.
Z. SZALAI Sándor: *„Hit a harcban, remény a bajban”*, Szépirodalmi, 1991.
SZABÓ Zoltán: *Szellemi honvédelem*, s. a. r. KENEDI János, szerk. MARKWARTH Ágnes, Héttorony, é. n.
Színház és rítus, szerk. VISKY András, Tamási Áron Állami Magyar Színház és a Jókainé Laborfalvi Róza Színházpártoló Alapítvány kiadása, Sepsiszentgyörgy, 1997.
TAMÁSI Áron: *Három játék*, Révai, 1944.
TAMÁSI Áron: *Aranyos tekergek. Elfeledett írások*, szerk. URBÁN V. László, Kertek, 2000.
TAMÁSI Áron: *Akaratos népség 1-2*, szerk. JUHÁSZ Ferenc, Szépirodalmi, 1962.
Tamási Áron színpadi játéka 1-2, s. a. r. Z. SZALAI Sándor, függelék: ABLONCZY László, jegyz. Z. SZALAI Sándor és ABLONCZY László, Szépirodalmi, 1987.
TAMÁSI Áron: *Csalóka szivárvány*, Révai, 1942.
TAMÁSI Áron: *Szellemi őriség*, szerk. NAGY Pál, Palatinus, 2001.
WEÖRES Sándor: *Színjátékok*, Magvető, 1983.
TAMÁSI Áron: *Ölelő szeretettel. Levelek*, vál. jegyz. NAGY Pál, Palatinus, 2008.
TAMÁSI Áron: *Szülföldem*, Erdélyi Szépművés Céh, [1939].

Apáthi Imre (Kömény Móka) és Szelezcky Zita (Gondos Magdolna) az *Énekes madár* című darabban 1939. szeptember 16-án a Nemzeti Színházban (OSZMI Fotótár, ismeretlen fényképész felvétele)

Tamási Áron:

Énekes madár

/// (részlet)

IZSÁK JÓZSEF

Tamási Áron legsikerültebb, legköltőibb színpadi műve az *Énekes madár*, a csodatevő szerelem, a fiatalság, a tiszta erények győzelme az emberi gonoszság és rosszindulat felett. [...]

A mű lényegében három motívumból szövődik: meséből, játékból és költészetből, s mivel a darabnak e három eleme rendkívül közel áll egymáshoz, azért érezzük arányaiban szépnek, ornamentikájában megkapónak, akár egy díszes faragású székely kaput, melyen át egy különös világ tárja fel titkait és kísértéseit. [...]

Németh László tapint rá kitűnő lényeglátással arra, hogy a mű három felvonása, mint a mesében annyiszor, ugyanannak a történetnek a megisméltése, három erősödő fokon. Két gyöngéd lélek boldogságát az ármánykodó emberi irigység meg akarja rontani. Az első felvonásban a két öreg legényben fogan meg a kívánság a szép fiatal Magdóért, a második felvonásban a két vénlány kínálkozik fel a fiatal legénynek, Mókának, s miután Magdó és Móka egymás után kikoszarazzák széptevőiket, összefognak a vének a fiatalok ellen, hogy elpusztítsák őket. A harmadik felvonás ennek az ármánykodásnak a kísérlete és kudarca. Tökéletesebben megkomponált szerkezetet el sem lehet képzelni ennél. Párhuzamos és metsző vonalakkal lehetne ábrázolni az ellentétes erők találkozását és összezapását. Nem kevésbé művészi megoldott a mese átsiklása játékba. Tamási mintegy összekacsint hőseivel, mert ők is tudják, hogy a fal kimozdítása, a bűvös erejű madártojás, az égfele emelkedő diófa, a Mókát elnyelő kút csak játék. [...]

Ezek a csodás elemek sem önmagukban valók e játékban, hiszen mindnek szimbolikus értelme van, jelentésességükkel a darab végső kicsengését erősítik. A fal elmozdítása a szerelem hatalmát, erejét, a felfelé nyúló diófa a szerelemben való emelkedettséget, a nászágyon éneklő madárként felrepülő két fiatal pedig a szabad szárnyalást, az egész együtt a csodálatos érzésnek a mindenhatóságát érzékelteti. Az

író remek ösztönrel figyelmeztet arra, hogy mit és mennyit kell halálosan komolyan vennünk ebből a játékból. Van egy pillanat, amikor a havasi balladák komor szellői törnek be a színre, amikor mármár megdermed a jókedv, mintha csak a mesebeli boszorkányvár fúriái szabadultak volna el. A vérszomjas, alantás bosszú és indulatok kísértetjárása ez a második felvonás végén. A mese és játék szinte balladába komorul. Persze csak azért, hogy fényesebb legyen a jóság, feketébb a gonoszság, teljesebb a győzelem és megérdemeltebb a kivított boldogság. És itt telik ki Magdó és Móka megpróbált, megszenvedett szerelmének költésze, amely elnémihatatlan mellékszólamlként kíséri a játékot, s a darab végén az égi csillagok két felreppenő madár énekében gyönyörködhetnek. Az *Énekes madár* a *Csongor és Tünde* mellett egyik legszebb drámában írott szerelmi „eposzunk”, a személyes átélés, a lírai részvétel csak növeli költői és emberi hitelét.

Szelezcky Zita (Gondos Magdolna), Ághy Erzsébet (Gondos Regina), Hosszú Zoltán (Préda Máté) az *Énekes madár* című darabban 1939. szeptember 16-án a Nemzeti Színházban (OSZMI Fotótár, ismeretlen fényképész felvétele, részlet)

A Tizenegyektől a Szülőföldemig

CSEKE PÉTER

Szokatlanul nagy volt a sürgés-forgás 1922–1923 fordulóján a kolozsvári unitárius teológián. Délutánonként és esténként írói pályára készülő fiatal emberek zsbongtak Balázs Ferenc szobájában. Versekről, novellákról, tanulmányokról vitatkoztak, lapot szerkesztettek, a történelmi katalizma után lassan ocsúdó erdélyi magyarság sorskérdéseit boncolgatták. Feltűnt ez Boros György akkori püspök-helyettesnek (későbbi püspöknek), és kérdőre is vonta a „teológus urat”: miféle lobogó zsenik járnak hozzá naponta? Balázs Ferenc azzal vágta ki magát, hogy Benedek Eleket várják éppen Kolozsvárra, az ő látogatását készítik elő.

Ami ráadásul igaz is volt. Ez ellen semmi kifogása nem lehetett a püspökségnek. Hiszen a köztisztületnek örvendő idős író éppen akkor tért haza szülőföldjére, amikor mások kétszázézeres tömegben hagyták el Erdélyt.

Hogy kik voltak azok a „lobogó zsenik”? A *Versek – elbeszélések – tanulmányok Tizenegy fiatal erdélyi írótól, erdélyi művészek rajzaival* című antológia megjelenése után ez már nem volt titok, annál is inkább, mivel 1923 májusában lányok százai versengtek azért, hogy tudjon róluk a világ. Az 1918 utáni helyzetben fellépő első szervezett írói csoportosulást azóta is Tizenegyek néven tartja számon az irodalomtörténet-írás. Balázs Ferenc, Dobai István, Finta Zoltán, Jakab Géza, Jancsó Béla, Kacsó Sándor, Kemény János, Maksay Albert, Mihály László, Szent-Iványi Sándor és Tamási Áron közös fellépése meghatározó jelentőségű volt nemcsak az erdélyi, hanem az összmagyar irodalom szempontjából is.

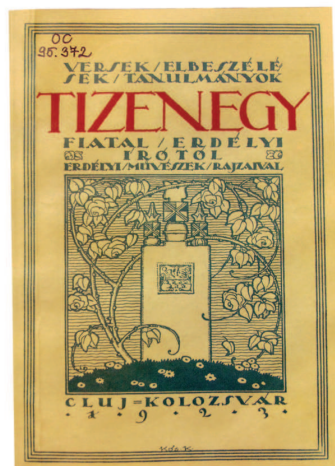
Az előzetesen többször megrostált írásokból összeállított kötethez maga Kós Károly készített exlibriszeket, a címadásban Benedek Elek legközvetlenebb munkatársa, Szentimrei Jenő volt a fiatal írók segítségére. Ács Ferenc, Dévai Margit, Jeddy Sándor, Lengyel Sándor, Nagy Benő, Pap Domokos,

Szakáts Lajos, Szopos Sándor és Tóth István – azonos életérzést kifejező – grafikai lapjai tették emlékezetesebbé a bemutatkozást. Az előfizetőket toborzó „ezer erdélyi lány” buzgalmának köszönhetően a kötet 3200 példányban hagyta el a nyomdát, holott addig az Erdélyben kiadott könyvek száma alig érte el a pár százat. A siker minden bizonnyal összefügg azzal, hogy a szervezők Tamási Áron „toborzó levelét” mellékeltek a szétküldött gyűjtővekhez, amelyben az ötletgazda erős érzelmi telítettségű mondatokkal hódította meg a „lányok és leányocskák” szívét: legyenek apostolai a megújuló erdélyi magyar irodalomnak. Az érdeklődést csak fokozta: a művészi gondnal megtervezett kötetben a versek, elbeszélések, esszék és tanulmányok szerzői rövid vallomásokkal hívták fel magukra a figyelmet, hogy tudtára adják a világnak: „írók születtek a nagy Tragédiából, az el nem sírt bánatokból, a meg nem élt életekből” (Szent-Iványi Sándor).

A feltűnő könyvsiker ellenére nem vált valóra Balázs Ferencnek az az elképzelése, hogy a Tizenegyek szerzői egy-két esztendő alatt tizenegy könyvet adjanak az olvasók kezébe. Az antológia megjelenésének tizenegyedik évfordulóján aztán kiderült – szépen ír róla Jancsó Béla –, hogy közülük egyedül Tamási vált kizárólag széppíróvá. A többieknek változatlanul „rejtett szerelme” maradt az írás, de külföldi tapasztalataik birtokában a kisebbségi magyar társadalom intézményrendszerének a megszervezésében fedezték fel „élethivatásukat”. Nem véletlen, hogy a Tizenegyektől egyenes út vezetett az Erdélyi Szépmíves Céh és a helikoni munkaközösség megszervezéséhez, az értelmiségnevelést felvállaló Erdélyi Fiatalok elindításáig, a szövetségi és a népfőiskolai mozgalom életre keltéséig, az írói szociográfia erdélyi alakváltozatainak a megteremtéséig.

Tamási írói pályájának a kibontakozásában nagy szerepet játszott Jancsó Béla és Németh László kritikája, lélekközelsége. Németh érdeklődését az 1925 húsvétjára megjelent – Jancsó Béla és Kacsó Sándor szerkesztette – *Lélekindulás* novellái keltették fel; olyannyira, hogy miután egyik orvoskollégájának a rendelőjében a kezébe került a kötet, tudni akarta: született-e még hozzá hasonló tehetség Erdélyben? Dilettánsok, másodrendűek könyvtermésének „bozótján” vágja át magát, míg eljutott a tisztánlátásnak arra a magaslatára, ahonnan – az *Erdély lelke a legújabb magyar irodalomban* című áttekintésé-

(Országos Széchényi Könyvtár)

Ülnek: Szentimrei Jenő, Benedek Elek; állnak: Tamási Áron, ifj. Delly Szabó Géza, Ferenczy Zsizi, György Dénes, Bartalis János (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

(Fotó: Bakos Zoltán)

nek tanúsága szerint (Társadalomtudomány, 1926/5, 392–401) – ekképpen jószolt jövendő Tamásinak: „Ritka költő, aki első kötetével ilyen, egész kultúráját kifejező módon egyesíti a legerőteljesebb poézist a humornak nem nevezhető derű minden szót átható lehetével. A tehetség nem minden. De ha Tamási Áron két esztendő alatt írt novelláinak meredek grádicsát nézzük, csak rendkívülit várhatunk tőle. Talán egy árnyalattal még magasabbra kell lépnie a részletek fölé s messzebb pislantania az amúgy is bejárt nagyvilágba. Ha az egész magyarságot, az egész emberiséget ugyanazzal a szerencsével fejezi ki, mint szűkebb hazáját, a magyar irodalom világirodalombeli reprezentánsává nőhet.” („Világirodalmi költő”, „székely Homérosz” – ezzel a címmel írt átfogó tanulmányt Németh László Tamási-értékeléseiről Bertha Zoltán [Sorstűkör, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001, 45–59]. Máriás József is behatóan foglalkozott e kérdéskörrel az Erdélyi Múzeum hasábjain [„A magyar természet új megnyilatkozása ő”, 1997/3–4, 383–391].)

Jancsó Béla az irodalmi kérdések megítélésében az esztétikum, közéleti ügyekben az erkölcs törvényeit tartotta megkerülhetetleneknek, akárcsak Németh László. Alighogy hírt veszti Tamási első regényének, Németh már üzeni is Erdélybe: várja a Szűzmáriás királyfit, mert „ha jó” (!), még nyugat-európai utazása előtt „feltűnő, nagy cikkben” (!) szeretne foglalkozni vele, s Babitshoz is és másokhoz is eljuttatná. (Lásd Németh László 1928. április 24-én kelt levelét Áprilynak.) Mint-hogy a regény Németh László olaszországi és párizsi tartózkodása idején hagyta el a nyomdát, a „feltűnő, nagy cikket” – Mak-kai Sándor Erdélyi Helikonbeli gaudeámumával egy időben – Jancsó Béla írja meg az Ellenzék 1928. július 22-i számába: „Jókai óta így nem írtak magyar prózát! [...] Tamási Áron a székely népköltészet összes műfajainak avarjából kiásta az ősi székely epikus nedvet, s ezzel befejezte azt a folyamatot, amely a székely nyelvet

mindenkihez szóló hangszerré alakította.” Nem valószínű, hogy Németh László ismerte Jancsó magabiztos „kinyilatkoztatását”, annál figyelemreméltóbb, hogy 1935-ös farkaslaki látogatása után maga is hasonló következtetésekre jutott, amidőn székely Homérosznak nevezi Tamásit: „Milyen szerencsés ez az író, gondoltam. Ehelyett a faluja dolgozott, s a népe lelket színesre verő évszázadok. Mást se tesz, csak mint a kútfo, bukja a mások szegénységéből, életkedvéből fölszállt ízeket, s annyi költőnek, aki dicsőséget sosem látott, minden dicsőségét ő aratja le, székely Homérosz maga. Bizony hálás lehet a falujának. Akárhova-merre csetlett-botlott, csak haza kellett rándulnia, vonaton, lélekben s a fürdető szülőföld lemosta róla az útiport, s meglökte: rajta, ahogy tanítottalak. A maga fejétől *Czímereket* írt volna, a faluja szólította Ábel néven.” (*A költő és faluja = A minőség forradalma – Kisebbségben III*, Püski, 1999, 1940.)

Nagy Imre (Zsögödi): Németh László, papír, grafit, 281 x 206 mm, 1956 (Magántulajdon)

Németh László mindvégig pontosan jelzi a sorjázó Tamási-művek értékelhetőségét, illetve azok alkalmankénti fogyatékoságait. Az erény-hangsúlyozásokat rendszerint – műről műre – elmarasztalásokkal is árnyalja; váltakozó arányban, a kibontakozó életmű egyenetlenségeit követve. Jancsó Béla figyelmét elsősorban a népi irányzatban rejlő értékképző lehetőségek tudatosítása, illetve a művekben megnyilatkozó értékalakzatok kötötték le. Jellemző, hogy amikor az irányzat frontáttörése bekövetkezett, a Tamási írásművészetében csúcscsúrtéket képviselő *Szülőföldem* megjelenése (1939) után többé már nem foglalkozott magá-

val az irányzattal sem.

A *Magyarok Romániában* megjelenése (*Tanú*, 1935) nem hoz osztatlan elismerést Németh László számára – főként Erdélyben nem. Tamási korabeli állásfoglalása ma is kiérdemli figyelmünket. „Nem abban van a Németh László könyvének elsősorban az érdeme – nyilatkozta a Független Újságban –, hogy végleges »igazságot« húzott az erdélyi magyarság fejére, hanem abban, hogy a mi legnagyobb problémáinkat éles szemmel mind kihalásztá, és tiszteletreméltó bátorsággal beszélt róluk. Maga a kritikus és a könyv emberül megtette a magáét, de Erdély még most sem tanult a példából, mert nem

Kós Károly illusztrációi Tamási Áron *Szűzmáriás királyfi* című művéhez, 1928 (Országos Széchényi Könyvtár)

a felvetett kérdések körül keresi a megoldást és a megközelítő igazságot, hanem párt, felekezet és egyéni szempontból bírálgat egy könyvet. [...] Megdöbbenéssel láttam, hogy leginkább olyan emberek tiltakoznak a magyar[országi] kritika ellen, akik a magyar szellemi egységet citerázzák, valahányszor »erkölcsi« hasznót és előbbrejutást jelent az nekik. Aki nem hajlandó túrni azt a kritikát, amely odaátról jön, semmi jogcíme arra, hogy a magyarországi viszonyok és jelenségek felett bírálatot gyakoroljon.”

Az 1935-ös esztendő fordulópont a magyar irodalom történetében. Tamási Áron zenitre jutó írásművészetének köszönhetően – miként a népi–urbánus-vitáktól távol álló Erdélyi Helikon 1935. évi januári számának emlékezetes tanulmányai bizonyítják – kerül sor a népi irodalmi irányzat frontáttörésére. A *Szűzmáriás királyfi* megjelenésének idején azonban még csak Jancsó Béla bízott ebben, illetve Tamási tehetségében. Szabó Dezső váratlan támadása ugyanis Németh Lászlót is meggondolkoltatta. „Nem tagadom – írta 1928. október 6-án Áprilynak –, hogy többet vártam tőle. Úgy ültem neki, hogy ha török, ha szakad, feleselni fogok Szabó Dezsővel. De el kell ismernem: a könyvet teljes hittel nehéz védeni. A fő hiba ott van, hogy Tamási Áron kitűnő novellista, de egy regényt a novellista fényes kvalitásaival kitölteni nem lehet: a regény sokkal közelebb áll az essaihez, mint a novellához, lelkek geológiai rétegződéseinek bizonyos fokig rendszeres föl-tárása, s aki a pszichológiai elemet háttérbe szorítja benne, hamis műfajjává torzítja, amint minden nagy kvalitása ellenére is hamis műfaj a Szabó Dezső eposz-regénye is. A Tamási-regény elejétől végig külsőséges írás, regény-magva nincs, ami van, kölcsönzés; ha öt-hat novellára nyesné szét, jobb volna, mint így. Tagadhatatlan, hogy költői dikciójába is sok hamis keveredett; nyomatékoskodik; fölöslegesen túloz, s beszédjének a kellemes irrealitását barokk-groteszkségekkel gyömöszöli agyon. Szabó Dezső kritikája így is abszolút igazságtalan, és az írói jelleg félreismeretéről árulkodik. [...] Keresett egy embert, akit megtett a maga epigonjának, s azon pofozta le a megélt szabódezsői szölamokat. Tamási azonban nem Szabó-epigon, legalábbis nem az művei és tulajdonságai jobbik hányadában. A dolgok megragadásának mesészerű valószínűtlensége, a jele-

netek egymásba oldásának kicsinyességtől ment költőisége, a verssel rokon zeneiség s egy gyöngéden hatalmas fantázia volt az, amit én Tamásiban kaptam, s ami mellé állított. Szeretném azt hinni, hogy Tamási sosem olvasta róla szóló kritikáimat, mert így magamat is bűnösnek kell tudnom regénye hibáiban, amelyek egy komoly és gazdag tehetség kritiká-kiemelte jó tulajdonságainak a kóros eltúlzásai.”

Németh László bizonyára nem ismerte az erdélyi intrikákat, nem is volt erre szüksége, mert az első Tamási-regény szervi fogyatékosai amúgy is valósággal letaglózták. Jogos fenntartásai hangoztatása mellett mégis Tamási védelmére kel Szabó Dezsővel szemben. A *Napkelet* 1928. évi 21. számában megjelent kritikájának végkicsengése: „Amennyire bizonyos, hogy a *Szűzmáriás királyfi* elhibázott írás, olyan bizonyos, hogy írója tehetséges ember. [...] Szerencsésebb ihletömlés mellett műre-mek is lehetett volna. Nem az elemekben, hanem a fogantatás percében volt a hiba. A tehetség garanciája nem a mű, hanem a műben ugrásra feszült izmok frissessége. Nagy író fiatalkori oeuve-jében ezért hordják olykor ugyanazt az évszámot a legcsodálatosabb és a legtökéletlenebb írások. [...] Összeszorítani a fogat és ugrani, Tamási Áron. Az embert időnként szíven rúgják, de ha nem áll meg a szívünk, egy pillanat múlva csak annál dacosabban fog verni.” (Németh László: *Tamási Áron: Szűzmáriás királyfi = A minőség forradalma – Kisebbségben III*, Püski, 1999, 1428–1432.)

És Tamási – ugrott. Egyre biztatóbb eredményekkel. Közben persze még többször „leverte a lécet”, amíg a *Szülőföldemmel* megteremtette a remekművet. Amelynél maradandóbbat 1939 után sem alkotott.

Jancsó Béla elsőként érzett rá arra, hogy az „időtlen eszme és az időszerű felismerés” művészi kimondására vállalkozó Tamási ezúttal „a tiszta művészet és a mély emberi hitvallás” örökkévaló hangján szólalt meg. A *Szülőföldemben* – kiáltja világgá Jancsó az Erdélyi Fialatok hasábjain – Tamási „új műfajt teremt új mondanivalói számára”. Műve „önéletrajz is, hiszen a felbukkanó emlékek rajai a gyökérszálakat mutatják, melyből az író és ember Tamási táplálkozott és nagyra nőtt. Leheletfinom művészi rajzok, miket csak a lélek mély rétegei tudtak megőrizni. De a *Szülőföldem* korrajz is, a mai székely

falú élete. Valami sajátos szociográfia, melyben semmi tudományosság nincs, mégis a mai falú életének minden vonatkozására mélyreható pillantást tud vetni. S az egyéni emlékezés és a ma életrajza mögött az örök falú áll, a közösségi élet, melyet évezredek s a faj belső törvényszerűségei alakítottak ki...” Értékelésének summája: Tamási megtalálta „a nem öncélú, de a közösségért való irodalom útján és eszközeivel a közösségi szolgálat leginkább neki való módját”. (*Szülőföldem*, Erdélyi Fialatok, 1939/1, 13.)

A népi irodalom „teremtő leltározását” számba vevő 1943-as tanulmányában írta le Németh László: „A népi irodalomnak forradalmi a híre. De ebben a teremtő leltározásban végezte eddig a legnagyobbat. Ha nem adta volna csak Tamásit: akkor is a legtökéletesebbet. Van-e példa rá, hogy a parasztvilág agóniájából valahol ilyen

Nagy Imre: Zsögödi táj, olaj, vászon, j. b. l.: Nagy Imre, Zsögöd, 1925, 74,5 x 97,5 cm (Csíki Székely Múzeum)

általános érvényű, mindenkit sugalló költészet fakadt? Tamási titka igen egyszerű. Ő csakugyan együtt írta a falujával a könyveit. Fölhasználta egy zárt törzs hagyomány-szűrőjét. Míg mi a záporok gyorsan összefolyt vizét bocsátjuk kútaknánkba, ő messziről szüremelő forrásvíz alá csinált fenyőlécből csorgót. Szép könyve: a *Szülőföldem* ezt nyugtázza. Aki azt hiszi: ez a szülőföld is az ő költeménye, téved. Jártam ott. [...] Ő az, akinek már meg szabad halnia, annyira kész. A szerencse fia. De meg kell nézni, aki ébresztője, versenytársa s az átlagolvasóban elnyomója volt: a Nyirő József pályáját, hogy miféle veszélyeken ingott keresztül ez a Szerencse biztosan.” (Németh László: *Népi író = A minőség forradalma – Kisebbségben II*, Püski, Bp., 1992, 1297–1321.)

„A mi időnk úgy eljön, mint az ítélet napja” – jósolta 1923. szeptember 20-i levelében Tamási. Amiből kiderül, hogy Tamásinak már a Tizenegyek indulásakor összetevészthetetlenül egyéni felfogása volt az írásművészetéről: „Csak tanulni, dolgozni, s mindig egyet venni célba: erdélyi magyar művészet, amelyik olyan legyen, mint a rózsza a sziklán, s mint a megsebzett sas, amelyik mégis túlél minden más madarat. Az Isten s a szerencsénk megadta, hogy egy részünk széjjelmegetett, s megy a világ minden tája felé. Így erősödik a lélek, a látás...”

Az Amerikából Jancsónak küldött Tamási-levelek *Eljön a mi időnk is Erdélyben* címen jelentek meg a Székelyföldben, majd a 2005-ös Pallas–Akadémia-kötetemben (*Jöjjön el a mi időnk*). Az eddigi legátfogóbb élet- és pályarajzot Sipos Lajos irodalomtörténésznek köszönhetjük (*Tamási Áron*, Elektra Kiadóház, 2006).

A tíz évvel ezelőtt megjelent monográfiából az is kiderül, hogy a harmincas évek derekán nemcsak Tamási írásműv-

szete jutott zenitre. Közgondolkodóként is eljött az ő ideje, amikor 1936-tól magát a történelmi időt sürgette; amikor a Tizenegyek, az Erdélyi Fialok és a Hitel csapatát megpróbálta közös munkára egybefogni a kisebbségi magyarság jövője érdekében. A *Magyarok Romániában* kapcsán kifejtett eszmefuttatása is tanúsítja, hogy a kisebbségi lét nem szűkítette be Tamási nemzetfelfogását. Ellenkezőleg: mind időben, mind térben kitágította azt. Nemzetfogalmában benne volt – írja Sipos Lajos – „a Kárpát-medencébe ezerszentes folyamatos állami létezés, az élőkben a bergsoni, babitsi és József Attila-i értelemben tovább élő holtak emléke, a »magyar mivolt[...]ban« megélt »szenved«-és és »túr«-és, a »művelődésteremtő anyanyelv jogainak és bárkinek emberi jogaiért« folytatandó harc; a legdöntőbb érv a magyarság princípiummá tételében a nemzeti lényeg kifejezésére való igény és készség...” (i. m., 103.)

Az 1937. október 2–4-én lezajlott Vásárhelyi Találkozón „sebzett szívvel” elmondott megnyitó beszédében az író „sziklára szállott hegyi madárként” jelentette az értelmiségi fiatalok korabeli derékhadának, hogy mostoha idő jár az ő hegyi országában. Abból indult ki, hogy Európában negyvenmillió keresztény ember él kisebbségi sorban, ebből mintegy másfél millió magyar román hatalom alatt. A kivetelő utat az erkölcsi és nemzeti alapon álló népi demokrácia megteremtésében látta. „Mindenki felelős a munkában – ekképp összegezett –: mutassatok hát emelkedett lélekkel utat! És ahogy férfiakhoz illik, adjátok vissza a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét.”

Ami történelmileg később történt, az korántsem Tamásin és kortársain múltott.

A „Vásárhelyi Találkozó” előkészítésének megbeszélése Molter Károly vásárhelyi tanyáján, Tamási Áron balról a harmadik, Marosvásárhely, 1937. augusztus 8. (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

A Virrasztó

Tamási Áron közéleti publicisztikája

MÁRIÁS JÓZSEF

Tamási Áron e szavakkal zárta az éltében megjelent publicisztika-kötetének előszavát, melynek címe – *Aki virrasztott* – a kisebbségbe taszított magyarság sorsáért érzett és táplált felelősségének adott hangot, életprogramként állította azt a szellemi emberek elé. A közéleti szereplése, közírói hitvallása jut kifejezésre az alábbi gondolatokban: „Nekünk jutott, magyar íróknak, hogy örködjünk a magyarság jó szelleme felett. Ki-ki hite és tehetsége szerint. Az öröködségben nemcsak művek születnek, hanem nevelni is szeretnénk. Főleg jobb nemzedéket, amely népével összeforrjon.” „Az írónak azonban nemcsak népe helyett kell válaszolnia, hanem a szellem nevében is. Sőt, elsősorban a szellem nevében, hiszen egyedül a szellem az, mely világosságot áraszthat a követendő útra és példákat terem.”

A hatalmas életmű részeként tételezhető, többnyire már csak a halála után összegyűjtött publicisztikai kötetek¹ az író közéleti tárgyú írásait foglalják magukba, betekintést engednek abba a szellemi műhelybe, amelyben a gyönyörű mesék népének sorsáért aggódó, a bajlátott szülőföldért, Erdélyért küzdést vállaló, érte az apjától örökölt „világjavító indulatok” szellemében és hevületében közéleti szerepre is kész alkotó személyiség művei megfogantak. Írásunk az utóbbi témakörbe tartozó írásai közül meríti az író eszményeit megidéző, az erdélyi sorskérdéseket taglaló gondolatait.

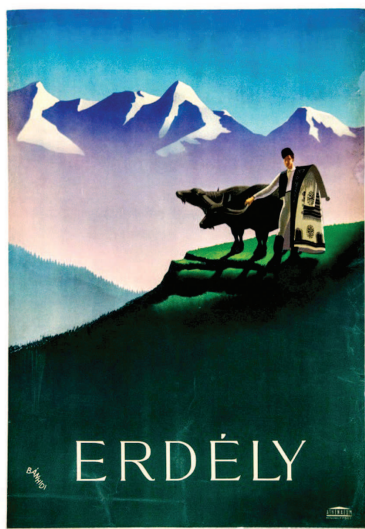
„Az öröködség dolgában az írónak jut a legnehezebb feladat, mert őt egyedül a hűség kötelezi.”

Az Erdély önmagára találását elősegítő és értékteremtő alkotó egyéniségek, „a nagy hazatérők” – Kós Károly, Benedek Elek, Kuncz Aladár, Bánffy Miklós – mellé felsorakozik Tamási Áron is, aki későbbi regényében, az idegenség megtapasztalásából sarjadó, szívből fakadó szavakkal, vallotta: „azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”. Az ő otthona az Udvarhely-széki Farkaslaka, Erdély volt. Az ifjúkorában törvényszéki bírói szerepről álmodónak a kinn töltött idő erőgyűjtést jelentett: „Amikor három esztendő múlva hazatértem Kolozsvárra, már tudtam, hogy miképpen lehetnék bíró. Gondolatokon keresztül, könyvek által [...] Amerikából tisztábban láttam Erdélyt és helyesebben a magyarság sorsát, mintha innét szemlélttem volna.”

A Tizenegyek-antológiában megjelent novellája, a Mikes Kelemen rodostói leveleire emlékeztető írásai – *Székelly legény levelei Amerikából* – és riportjai elismerést szereztek számára. Vagy talán mégsem annyira, hogy elégedett lehetett volna, hisz egy hírlapcikkben bemutatkozik: *Ajánlom magam: Tamási Áron vagyok...*, s mindjárt az első sorokban pontosít: „író vagyok: fiatal székelly író [...] s az író az az ember, akit mindig megkérdez bajában a Nép; jobban mondva az író az az ember, aki meg is hallja, amikor kérdezi őt bajában a Nép.” Az elhivatottság szavai szólalnak meg a következő sorokban is: „Atyámfiai, a magyar Lelkek egységét prédikálom nektek”.

Küzdelemre szólít, mert „ennek a népnek élnie kell”. Miként s hogyan? Kitartóan keresi rá a választ, mint oly sokan mások, ebben a korban. Ő is tagja, rendszeres meghívottja a Marosvécsi Helikon néven jegyzett erdélyi magyar írói parlamentnek, írásaiban ő is következetesen kiáll az erdélyiség, erdélyi szellem érvényesítéséért: „Az erdélyiség gondolata az örök önállóság gondolata. És kérдем: Van-e a mi jövőnkre nézve más biztató és megnyugtató út, mint az önállóság útja?”

Tudja, hogy a megvalósulás a nemzetközi helyzet függvénye. Látja, hogy a közeljövőben két politikai irányzat határozza meg a kibontakozás irányát: „Az egyik balra vezet, és az útmutató táblán ez áll: a kommunizmus felé. A másik jobbra vezet, és ott ez áll: a kapitalizmus felé”. Úgy véli: a kettő között volna egy harmadik út: a nemzeti alapon álló társadalmi fejlődés. Nem nehéz ebben felismerni a Németh László által

Bánhidí Andor: *Erdély*, 1941, plakát (Országos Széchényi Könyvtár)

Konecsni György: *Erdély*, 1941, plakát (Magyar Nemzeti Galéria)

vizionált jövőképet. Hozzá hasonlóan Tamási Áron is „a magyar szellem harmadik rendjé”-t tartja meghatározó társadalmi erőnek, melytől olyan világ megteremtését várja, melyben „életet találhat a szociális igazság, az alkotó nemzeti öntudat, az egyéni szabadság és az emberi munka értéke”. Az utópia azonban alulmarad a gonosz erők mind durvább egymásnak feszülésében.

A harmincas évek közepén egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a forrongó világban már érződik egy újabb összecsapás, egy újabb világháború előszele. Tamási Áron, ennek tudatában, határozottan kimondta: „Mi a békés közeledés hívei vagyunk! Mi nem akarunk háborút! Mi kizárólag békés fejlődést akarunk!” Erdélyi lévén, a három nemzet összefogását sürgette, hisz mindannyian részei az erdélyi szellemnek. „...egy államnak vagyunk a polgárai, együtt és a közös jólét érdekében kell élnünk és cselekednünk.” Sőt annál is tágabb dimenzióban gondolkodott: „a Duna menti népeknek egymásra kell találniuk”. Ez a gondolat nyert megerősítést a Németh László romániai útinaplója nyomán kibontakozott vitával kapcsolatos véleményében: „mennyire fontos volna a dunamenti [!] államok szellemi képviselőinek és azokon keresztül a dunamenti [!] államok népi tömegeinek egymáshoz való közeledése. Természetes, hogy mindenekelőtt a magyar–román közeledés időszzerű és fontos, hiszen ez a két nép [...] leginkább egymásra van utalva”. Ugyanez a gondolatkör tér vissza a *Szellemi őrtség* című írásában: „Értékeljük és megbecsüljük magát a ro-

mán népet, mellyel rossz és jó sorsban együtt kell élnünk. [...] A magunk népét azonban az értékelésen és megbecsülésen túl, a lélek és vér szerelmével szolgáljuk.”

Látnia kell azonban, hogy a román társadalom nem a megbékélés irányában halad, abban a nemzetiségekkel szemben baljós jelenségek, radikalizálódó folyamatok vernek tanyát. A különutas, szétforgácsolt erők helyett az erdélyi magyarság egységét kellett létrehozni. Ennek a törekvésnek, szándéknak vált tevőleges, cselekvő animátorává: „híve, támogatója és munkása vagyok minden olyan szellemi mozgalomnak, amely a népi érték és erő érvényesítéséért, a nép sorsát javító reformokért küzd”. Szándéka elméleti, eszmei megalapozását kívánta szolgálni a *Cselekvő erdélyi ifjúság* című írása, az ideológiák, osztálytagozódások feletti összefogás megteremtését célozta, amely a Vásárhelyi Találkozó megszervezésének gondolatához vezetett el. A Találkozó céljait három pontban összegezve közli Tamási Áron: a tudatos és erős cselekvés, az osztályok közötti választófal lebontása igényének megfogalmazása mellett kihangsúlyozza: „Fel kell ébreszteni és táplálni kell azt az öntudatot, mellyel az erdélyi magyarság sikeresen ellenállhasson minden olyan támadásnak, mely őt nemzeti értékeiben és jogaiban veszélyezteti”. A Vásárhelyi Találkozón elmondott beszédében hangot adott demokrácia-eszményének. „...a demokrácia az összes erkölcsi, szellemi és anyagi javak, s igazságok helyes felhasználása a társadalom javára. Fel kell tehát tennünk a kérdést, hogy erkölcsi, szellemi és anyagi javainknak

kik az igazi őrzői az erdélyi magyarságban. Elsősorban ettől függ, hogy milyen szellemi szemszögből tárgyaljuk jelenlegi helyzetünket és hogy józan észszel mit tehetünk jövőnk érdekében.” A „sorszerű összefogás” előfeltételeként mondja ki: „adjátok vissza a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét”. Ebben különösen fontos szerepe volna/lenne a sajtónak, amely elé erkölcsi imperatívusként állítja azt a követelményt és elvárást, hogy „ne csak magyarul legyen írva, hanem tükrözze is ennek a magyarságnak érzelmi és gondolatvilágát”.

1937-ben a Bartha Miklós Társaság és az Egyetemi Kör felkérte, tartson előadást az időszzerű nemzeti kérdésekről. Önérzetesen jelentette ki: „székelem vagyok, és ott van a helyem, ahol az övék”. S mindjárt hozzátette: „természetesen vallom és hirdetem, s mindig hirdetni fogom, hogy az országhatárok felett van egy szellemi és erkölcsi közösség, amely a világon szétszórta élő magyarokat egybekapcsolja és egy lelki impériumban egyesíti. Ez a felfogás nemcsak megengedi, hanem kötelességemmé is teszi, hogy nyílt és becsületes módon munkása és ápolója legyek ennek a szellemi közösségnek.” Mennyire egybecsengenek ezek a szavak Illyés Gyula szinte azonos időben írt *Haza a magasban* című költeménye üzenetével, axiómává vált gondolatával!

Az Ellenzék című kolozsvári lap Tamási Áron szerkesztésében Vasárnapi Szó néven megjelenő mellékletében részleteket közölt Németh László *Kisebbségben* című könyvéből, amelyért éles támadások érték. Válaszában határozottan kiáll szerkesztési elvei, valamint a szerző és műve mellett: „Németh László személyét és munkásságát egyaránt jól ismerem: tudom, hogy hívő ember, felelős szellem; és hogy a mai magyar művelődésben súlya van annak, amit mond. A nemes és kitartó harcot, a népi

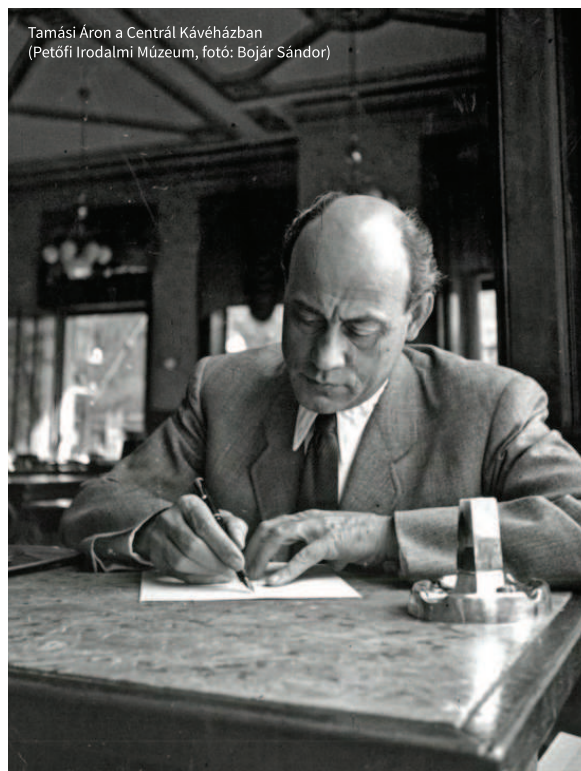

Az Erdélyi Helikon íróinak tizedik marosvásárcsói találkozásán készült fénykép a résztvevők aláírásával (Magántulajdon)

nemzetért és az új magyar művelődésért, együtt kezdjük és együtt folytatjuk. S megítélésem szerint mindenütt folytatni kell ezt, ahol meg akarunk újulni közösségi és egyéni életünkben. [...] Ami azonban vallás és hit a könyvben, akár eszmére, akár személyre vonatkozik, az én vallásom és az én hitem is. S mivel sem öntudat, sem ösztön dolgában nincsenek kétségeim afelől, hogy én a magyarságnak múltjában, jelenében és jövőjében csak jót akarhatok: nem bátorság kérdése hirdetni hitemet, hanem kötelesség. Így jutottam hozzá, hogy néhány részt kijelöltem a Németh László könyvéből s azokat a Vasárnapi Szóban közreadtam.”

Különös reményt ébreszt benne a román állami döntés nyomán létrehozott Magyar Népközösség. „Miért kell a romániai magyarságot egy nemzeti népközösség formájában megszervezni? Nyilvánvaló módon és károsabban nálunknál jobban senki sem érezhette, hogy egyénileg prédának hullunk oda, s tömegeinkben egyre süllyedünk, ha társadalmunk a rendezetlenség állapotában van.” A Vasárnapi Szó hasábjain között írásaiban legjobbainkat szellemi őrségre szólítja, fórumot teremt a vélemények ütköztetésének. Az eredményes, sikeres cselekvés érdekében a *Nemzedéki vallomás* című írásában arra ösztönöz, hogy „többé ne arra nézzünk, amiben eddig különböztünk, hanem tudatosan arra, amiben ma egyek vagyunk. Nem fegyverszünetet, hanem békét kötöttünk egymással, mert mindnyájunk felett győzött a népünk iránti felelősség”. Érti és hirdeti, hogy „érnek az idők”, hogy „az erdélyi magyarság életében le kell dönteni a választó falakat”, hogy felelősségteljes cselekvéssel egybe kell terelni a tévedező nyáját, felelősségük tudatára ébreszteni a gondatlan pásztorokat. A *Vasárnapi Szónak* „útavágó” szerepet szánt, melynek oldalain „hitünkkel és az igazság vágóval [...] a helyesen megadott választ valószínűsítő élettel alakítsuk minden olyan területen, amely rendelkezésünkre áll, vagy amelyet meg tudunk szerezni.”

Ekkor már Európában javában folyt az országhatárok diktátumok alapján történő átrajzolása. A nagyhatalmak nyomására a romániai Turnu Severinben a román és a magyar kormány képviselői Erdély sorsáról kezdtek tárgyalásokat, melynek eredménytelensége következtében 1940. augusztus 30-án a nagyhatalmak döntenek Erdély sorsáról, esztelenül, hisz „a homlokánál kettőbe vágják”. Az észak-erdélyi városok és falvak magyarsága kitörő örömmel fogadja a bevonuló magyar honvédeket. Tamási Áron *Gondolatok a hazatérés idején* című írásában ad hangot érzéseinek. Az anyaországhoz való visszatérést „egyszerű és meghitt találkozásként” aposztrofálja, „amilyen csak gyermek és anya, vagy férfi és örök eszméje között lehetséges”. Újólág hitet tesz az erdélyi magyar szellemiség mellett, melynek „hősei s a lelkiileg megújult egységes magyar társadalom: ez mind nemzeti érték. Ország dolga most már, hogy mi történik vele. De mivel az ország mi vagyunk, együttvéve valahányan, a mi dolgunk tehát”. A szülőföldhöz ezt követően is hű kíván maradni. „Ha szokás ilyenkor, az őrhelyre felállás idején, valamit kérni, akkor én az öntudatos munka lehetőségét kérem, szabadságot a szellemi munkának és helyet az építő magyar gondolatnak!” Az erdélyi magyarságra nézve kedvező történelmi fordulat alapkövetelményének tartja, hogy „a magyar szónak visszaadassék a hitelesség, a jelentésbeli és erkölcsi súly. Mert magyar szavaink kezdik elveszíteni hitelességüket, lassan kihull belőlük az eredeti tartalom és elveszítik erkölcsi súlyukat.” A magyar államiság berendezésekor tapasztalt visszasságok, jelenségek eszébe juttathatják a tíz évvel előbb Balatonfüreden Albrecht főherceg jelenlétében elmondott szavait: „Mi Erdélyben nem vagyunk magyarok a vallás-

Tamási Áron a Centrál Kávéházban
(Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Bojár Sándor)

felekezetek közötti háborúság szításában; nem vagyunk magyarok a magyar feudális birtokrendszer fenntartásában; nem vagyunk magyarok a kapitalista bankpolitika védelmében, és nem vagyunk magyarok az olcsó és nekünk ártó irredentizmus ütésében és elfogadásában. Ellenben: Magyarok vagyunk az osztálykülönbség megszüntetésében; magyarok vagyunk abban a törekvésben, hogy a paraszt- és munkásrétegekből egy új és egészséges középosztály nevelődjék; magyarok vagyunk abban a hitünkben, hogy végre elérkezett az igazi magyar nép társadalmi és kulturális alkotó erejének ideje, és magyarok vagyunk az emberi hitnek, a tiszta meggyőződésnek és az alkotó szellemnek határozott védelmében.” Eszébe juthattak továbbá Németh László *Erdély ünnepére* írott/elmondott szavai: „Mit ér akármilyen visszatérés, ha nem egy igazságosabb hazába hozzuk a visszatérőket?” Kisebbségből – kisebbségbe!

Az 1942-es lillafüredi írótalálkozót követően – *Vélemény háború idején* című írásában – újólág megfogalmazza írói hitvallását: „az a magyar író az eszményképünk, aki építve alkot egyfelől, míg másfelől nemzetével él vagy bukik, nem lévén számára emberi élet, csak ebben a hazában”, valamint ama meggyőződését is, hogy „a fegyveres küzdelem után a magyar író nemcsak régi magyar határokat és megmentett magyar népet szeretne látni, hanem olyan országot, mely nemcsak édes, hanem emberi és igazságos hazája is a magyar népnek. Újra kell teremteni a nemzet fogalmát, hogy annak végre címe legyen az új történelmi osztály: a magyar nép”. Az év karácsonyán még távlatosabb perspektívában veti fel az előbbi gondolatot: „Az örök eszmények mellett azonban meg kell találnunk azt a nemzeti eszmét is, amely nemcsak erős közösséggé tud egybeforrasztani minket, hanem a magyarságnak a nemzetek között méltó helyet biztosít. Ez a nemzeti eszme nem lehet más, mint a magyar haza történelmi határai között újratemteni az életet. [...] Az elveszett békével együtt az igazságot és a ter-

mészertes rendet is újból meg kell szerez-
nünk, mert érdemes élet máskülönben
nincs.” Az Erdélyi Párt 1943-i ülésén,
párton kívülként felszólaló író ismét-
ten a szellemi örhely fontosságát húzza
alá, mondván: „nem egységes annak a
nemzetnek az élete, ahol a szellemi ör-
helyek gazdátlan maradnak [...] a ma-
gyar történelemnek egyik legnagyobb
erőpróbája előtt állunk, inkább forrasztó
láng csapjon ki szívünkéből, semmint
bűnös könnyelműséggel lemondjunk
arról az akaratunkról, hogy ezt a tár-
sadalmat erőssé és egységessé tesszük.
[...] A szellemnek pedig meg kell al-
kotnia az egységes és igazságos nemze-
ti társadalom tervét, melyben a sajátos
magyar szellemiség a dolgozó tömegek
természetes jogaival egyesül.” Ekkor
még bízik a jövőben, a győzelemben.
Az *Erdély üzen* című írásában konkrét
faladatokról beszél: „...a magyar Szent

Nagy István: *Erdélyi falurészlet*, pasztell, papír, 32 x 45 cm (Fotó: Kieselbach Galéria)

Korona országát helyreállítsuk és minden ellenséggel szemben megvédjük [...] ebben a helyreállított magyar hazában, majd a háború után, igazságos rendet teremtsünk”. Valószínű, hogy a hadi helyzet súlyos romlása okozza azt, hogy a későbbiekben, a nemzeti sorskérdéseket, a székelység felemelkedését felvállaló, azért mindig bátran küzdő publicista elhallgat, a következő két évben tollából kiszárad a tinta.

A veszített háború után a történelem kereke más erők szerint, a magyarságra nézve előnytelenül forgott tovább. A demokrátiának kibontakozást ígérő években ismételten úgy érzi, hogy szólnia kell. A *Zöld ág* gyűjtőcím alatt 1945–46-ban, más-más lapban közölt írásaiából választ kapunk a hallgatás okára is: „...már egy esztendeje betelik annak, hogy semmit sem írtam. [...] Ennek a hallgatásnak, mint néma tiltakozásnak, megvolt a történelmi jelentősége, s meg is marad. Értelme azonban csak akkor virágzik élővé, ha kellő időben szó követi, értéke pedig attól függ, hogy milyen szavakban virágzik ki.” Új magyar népi demokráciáról álmodik, új életkezdésben reménykedik, melyben „nem kell többé félrecsapott jelszó és borzoz hazafiság, s kiöntünk minden részegítő világnézetet. Egyedül a józanság, a megfontolt igazság és a béke fog vezérelni minket. [...] ...a közeledő sorsfordulat Budapesten hozza világra a magyar demokráciát, melynek az erdélyi magyarság is részese lesz, s amely Erdély békés életét is, a maga részéről, megteremtteni kész.” Érzékeli, tudja, hogy ez az út mily rögzös – bűnbánattal és vezekléssel telített – a nemzet számára. Az író feladata, hogy „a szellem világában olyan rendet teremtsen, amelyből kívánatos nemzeti jövőndő és vidám emberi élet sarjad.”

A román–magyar viszony kedvező alakulása a románság „helyzeti előnye” ellenére is fontos célkitűzés, ám nem önmagáért való: „tudja a világ, de legjobban mi tudjuk, románok és magyarok, hogy békességünk ára az, hogy az erdélyi magyarság sorsa, emberi és nemzeti szempontból egyaránt, megnyugtató módon rendeződjék. [...] Legyünk tehát emberek, hogy utána magyarok és románok maradhassunk.” Ugyanez az elvárás és remény kap hangot a Magyar–Román Társaság megalakulásakor is, amikor a két nemzet közötti megbékélés lehetőségét üdvözlö, de hozzáteszi: „ezt csak olyan emberek vihetik eredményes útra, akik a maguk népe számára biztosítani

tudják az emberséges életet, de ugyanakkor meg tudják akadályozni, hogy a másik nép emberi és nemzeti méltósága ellen főbenjáró bűnt kövessenek el”.

Az is előre látható volt, hogy a veszített háborút követően ismét határmódosításra kerül sor. Tamási Áron igazságos döntésben bízik: „Bármilyen határt is húz majd a politika, hiszek az Erdéllyel való lelki és művelődési közösség megszakíthatatlanságában.” A *jó magyar béke ügyében* című írásában is az anyanemzetből kiszakított három millió magyarért aggódik, bár még mindig reménykedik abban, hogy a távoli jövő meg hozza a megoldást is: „a magyarság egyes részeit szétválaszthatják valameddig a határok, de azokat először lélekben s majd talán egy és áldásos Duna menti föderációban gyakorlatilag is le lehet bontani. Addig is egyek vagyunk és egyek leszünk egy közös lelki impériumban, amelyet nem politikusok kormányoznak és katonák védenek, hanem az isteni törvények.”

A kommunista hatalom uralomra jutása idején azonban bezárultak a kapuk Tamási Áron előtt. Nagy Pál, a közelmúltban elhunyt marosvásárhelyi irodalomtörténész rávilágít ennek igazi okaira: „...a kommunizmus magyarországi térhódítása idején, a félretaszított és megalázottság nehéz esztendeiben – midőn olykor kényszerű körülményekkel is számolnia kellett – közírói tollának mozdulatai is elbizonytalanodtak kissé; nem minden alkalommal villanthatta fel szókimondó nyíltsággal egyéniségének valódi erőnyeit.” Szórványos alkalmi beszédek, emlékünnepek jelzik az igencsak elkeskenyedett ösvényt, amelyen haladni, megszólalni tudott, amin még az 1954-ben kapott Kossuth-díj nimbusza sem változtatható.

Ám jött 1956, „az idők gyógyító láza”, mire Tamási Áron újra visszanyeri addig elfojtott, a nemzeti sorskérdések iránti felelősségét tanúsító hangját. Az 1956. október 26-án írott *Magyar fohász* a magyar forradalom legemblematikusabb írói dokumentumai közé tartozik. Együtt említhetjük Gérecz Attila, Németh László, Illyés Gyula, Déry Tibor, Márai Sándor alkotásaival, melyek a magát újra szabadnak érző nemzet jalkiáltásai, a tettek, bátor kiállásra buzdító írások sorát gyarapítják, melyek mindegyikének a nemzettudat részévé kellene válnia. Tamási Áron írásának minden szava, minden mondata a nemzet lelkiismeretéhez szól, hogy „mi is a magunk emberi és nemzeti formánkban élhessünk”. Minden szava fohászként

Nagy István: Székely ember szobában, 79 x 42 cm, olaj, karton, 1912 (Fotó: Kieselbach Galéria)

csendül, fél évszázad múltán is visszhangra talál. A *Tiszta beszéd* című írásából megtudhatjuk, hogy közéleti szerepet vállalt a Petőfi Pártban, „megalkuvás nélkül és szívemben azzal a hódoló buzgalommal, melyet forradalmunk ifjú hősei iránt érzek”. Ugyane szándék és akarat vezérelte az Írószövetségben ráruházott tisztségek elfogadásában.

Militáns közéleti szereplésének hatyúdalaként tarthatjuk számon a Magyar Írók Szövetségében az általa fogalmazott és 1956. december 28-án felolvasott *Gond és Hitvallás* című nyilatkozatot, melyben a magyar íróársadalom jobbik fele szolidaritást vállalt, azonosult a forradalom eszméivel, céljával, hitet tesz egy igazabb, a nemzet érdekeit és szabadságát szolgáló társadalom eszméje mellett, az íróársadalom nevében kinyilatkoztatja, hogy részt kér és vállal a jövő társadalmának építésében. „Írói munkánk igéi lesznek a szavaink, gondunk örökös az időben, véleményünk pedig a közírás betűibe költözik. Hűséget fogadunk a zászló előtt, mely jelezte nekünk, hogy a nép forradalmi egységéből a nemzet újjászületett. Ebben a hűségben hitvallásunk alapján gondozni és védeni fogjuk a magyarság szellemét. Erkölc legyen a munkánk talpköve, műveinkben pedig találjon értelmet és formát a nép alkotóereje, az emberség és eszméivel a kor. Egyedül így leszünk méltók a nagy elődökhöz, és egyedül így válhatunk a későbbi nemzedékek érdemes őseivé.”

Az Élet és Irodalom 1957. december 21-i számában közölt írásában – *Szellemi tisztesség* – a mellőzöttség, az újra partvonalra szorult író tesz tanúságot erkölcsi ideáljáról: „...évtizedeken keresztül a szabadságért sokat kellett fizetnem; de egészségem rongyos bundájában is makacsul azt mondom, hogy csak a szellemi tisztesség mezején érdemes élni. Mert ha van oltalom, akkor az író számára mégis itt van a legnagyobb oltalom. De hát ki ellen? A lelkiismeret zaklatásai ellen; a lelketlen színváltások ellen; a riadt tévelygések ellen; s természetesen a világi hatalom ellen is, mert hiszen a szellemi tisztesség dolgában a gyakorlat embere és az író gyakran elütő módon hangsúlyoz.” A kéziratban maradt 1957–58-as *Újévi köszöntő*-ben írói hitvallásának ad újlag hangot: „A nép szívének és a nemzet akaratának én csak eszköze vagyok, amikor keresem a sugallat szavait, s amikor arra törekszem, hogy a megtalált szavakból néhány mondatot szőjek.”

Csak eszköz volt? Távolról sem az, távolról sem csak annyi. Virrasztó volt, lármafa volt, a szellem végvárák dicső harcosa. Vitéz lélek, a közügyi gondokat felvállaló – Sütő András szavaival: „jégtörő gondolatok bátor hirdetője” –, aki a székelységért, a magyarságért lépett a sajtónyilvánosság küzdőtereire. Eszméi, céljai, szándékai kulturális örökségünk megbecsült értékei közé tartoznak.

1 *Virrasztás*, Révai, Budapest, 1943; *Tiszta beszéd, Publicisztikai írások 1923–1940*, az írásokat összegyűjtötte és az utószót írta BERNÁTH Ernő, a jegyzeteket DÁVID Gyula állította össze, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981; *Jégtörő gondolatok, Útirajzok, esszék, I–II*, összeáll. és jegyzetekkel ellátta TAMÁSI Ágota és Z. SZALAI Sándor, a bevezető tanulmányt Z. SZALAI Sándor írta, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982; *Gondolat és árvaság, Esszék, cikkek, útirajzok, riportok 1923–1935*, s. a. r. NAGY Pál, Palatinus, Budapest, 2000; *Aranyos tekergők, Elfeledett írások*, szerk. URBÁN V. László, KERTEK, 2000; *Szellemi őrség, Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965*, s. a. r. NAGY Pál, Palatinus, Budapest, 2001

Erdély, 1940 (Fotó: Fortepan/Ebner)

439/d

GOND ÉS HITVALLÁS

A magyar írók nyilatkozata.

Egy ezredév alatt sok zivatar verte nemzetünket. De a zivatarok borujában két gény mindig hű maradt hozzánk. Az egyik a nemzet csillaga, mely vészek idején is áttört fényével a homályon, a másik pedig virasztó költőink fáklyfénye, mely a magyarság számára ma is tanítás.

Számukra több is annál, mert kötelező örökség.

Hűséggel szeretnénk ezt az örökséget hordozni. Nehéz. De megtennünk mégis az egyetlen ut, mert nincs feloldás. Itt állunk az októberi szabadságharc véres halmán, melyet egy nép reménye ostromolt. Ha egy évtizedre visszatekintünk erről a halomról, szenvedőnek és várakozónak látszik a nép. Szenvedett, mert korának eszméit, melyeket tíz év előtt reménnyel üdvözölt, idegen formában és zsarnoki módon akarták életévé tenni. A hosszú kényszer alatt kiujultak természetesen a történelmi sebek, a nemzet függetlenségét veszendőnek látta. Szenvedő és igaztalan sorsában gyógyulásra áhitozva vágyakozott, nemzetté válni sóvárgott.

Ebben a vágyban és sóvárgásban van a forrás, mely október 23-án feltört a mélyből. Mint ennek a forrásnak neves tanui, keserves szívvvel kell megmondanunk, hogy a szovjet kormányzat történelmi tévedést követett el, amikor vérrel festette meg forrásunk vizét. Dicső költőink szelleme és az emberi igazság segít nekünk abban, hogy jóslatot tegyünk: eljön az idő, amikor a megtévedt hatalom bűnbánatot mond, mint ahogy az általa megdöntött hatalomnak is meg kellett bánnia ama tiprást, amelyben Petőfi elveszett. Hitünkben és népünk ismeretében mindenkit ovnunk kell attól a téves ítélettől, hogy szovjet fegyverek nélkül a szocializmus vívmányait kiirtotta volna a forradalom. Tudjuk, hogy nem. Mert a munkásosztály, a parasztság és a java értelmiség híve volt és változatlanul híve a demokrácia és a társadalmi szocializmus vívmányainak, melyeket nem elsorvasztani akart, hanem élővé tenji inkább. Élővé tenni, azaz a maga magyar testéhez szabni és nemzeti hagyományink szellemével megtölteni.

Ezt akartuk és ezt akarjuk mi is, akik a nép vágyainak ígét hirdetjük és jobb jövőre tesszük írói sorsunkat. Ezért szólunk külön és együtt az 1945-ös földosztás népi törvénye mellett, nemkülönben a bányák, üzemek és bankok ügyében, hogy azok a társadalom tulajdonában virágozzanak. De vajjon terem-e elegendő módon a föld, ha a paraszt a termelés módjaiban kedvét nem leli? S vajjon virágzik-e a közösségi vagyon, ha nem egészséges a társadalom?

Igen, nemzeti függetlenségünk nélkül kedveszegett a munkás és a paraszt, a kéz és az értelem; egészséges társadalom nélkül pedig nem gyarapszik a közös vagyon. Meg kell hát szereznünk és éppen a szociális haladás érdekében a nemzeti függetlenséget; a népi önkormányzat útján meg kell teremteni az egészséges társadalmat.

A nemzeti függetlenséget és a társadalmi rend demokratikus felépítése: ez a magyarság vágya, melyet mi is hordozunk és munkába önteni törekszünk. S miközben szívünket és irói életünk jövőndő napjait betölti ez a szándék, a nemzeti egység bölcsője mellől is tolmácsoljuk mindenkinek: a közös cél gondjában kezünket nyújtjuk a munkásoknak, köszöntésünket lélekből küldjük a parasztságnak és szívből az az ifjuságnak. Győzzük meg együtt a politika vezetőit, hogy a politika nem lehet öncél, hanem csak a nép üdvére eszköz; készítsük őket arra, hogy a magyarság egységes óhaja szerint használják ezt az eszközt. Vagyis a függetlenség kivívására egyfelől, belső életünkben pedig arra, hogy a munkások és parasztok törzsére a szellem és az értelmiség segítségével felépüljön az egészséges magyar társadalom, az önkormányzat demokratikus módján. Csak így jöhet létre az erős és gazdag állam, melynek a barátsága más államokkal tartós és igaz; s amely nemcsak számúzi az emberi kizsákmányolást, hanem maga sem nehezedik nyomasztó terhével a népre. A nyugalmat és boldog társadalom a nép jólétén örökődő állam emigy biztos záloga lesz a jövőnek, a nemzetnek.

Mindezekben magyar gondjainkat röviden elmondottuk és véleményünkről hitvallást teszünk. Irói munkánk igéi lesznek szavaink, és irodalmi művekbe költözik.

Hűséget fogadunk a zászló előtt, amely jelezte nekünk, hogy a nép forradalmi egységéből a nemzet ujjászületett. Ebben a hűségben hitvallásunk alapján gondozni és védeni fogjuk a magyarság szellemét, Erkölcsi legyen a munkánk talpköve, műveinkben pedig találjon értelmet és formát a nép alkotóereje, az emberiség és eszméivel a kor.

Egyedeül így leszünk méltók a nagy elődökhöz, s egyedeül így válhatunk későbbi nemzedékek érdemes őseivé.

Budapest, 1956. december 29.

Magyar Irók Szövetsége

Tardos Tibor

A tengervíz sós¹

”

■ (részlet)

Másnap, az íróper² második napján ... tanúkihallgatás. Tamási Áron, akit nyilván azért hívtak be, hogy vallomástételre kényszerítsék Déry ellen, fura módon hatol be a terembe. Az országos hírű székely góbé vadonatúj elegáns sportruhában feszít. Megáll a terem ajtajában. Összeráncolja magas homlokát – az nagyon magas, azon nagyon sok ránc tud összegyűlni.

Akkor előrelép.

De nem a várható irányban. Nem a törvényszék felé.

A mi irányunkba.

Hátat fordít a törvényszéki katedrának, összeteszi a sarkát és mélyen meghajol előttünk.

Olyan mélyen és olyan hosszan, mint egy történelmi film szereplője a máglyára menő vértanúk előtt.

Az elnök levegőért kapkod.

– Kérem! A bíróság itt ül! Ezen az oldalon!

Tamási Áron nem válaszol neki. Nyugodtan visszafordul a katedra felé. Ha jól emlékszem, cérnakesztyűt von ki a zsebéből, s azt akkurátusan felhúzza. – Hallgatom a kérdést – mondja jegesen és raccsolva.

Felveszik Tamási Áron tanú adatait.

– Neve?

Megmondja.

– Foglalkozása?

– Író.

– Családja van?

A híres góbé csak néz jobbra, csak néz balra, a lába elé, fel a plafonra. Az elnök kezd felpaprikázódni.

– Azt kérdeztem, van-e családja?

A tanú felveti a fejét.

– Kitűnő székely családból származom. Jut is eszembe: gyerekeim után érdeklődik talán? Gyermektelen vagyok.

Az elnök paprikavörös. Rosszul áll neki az úri bajusz. [...]

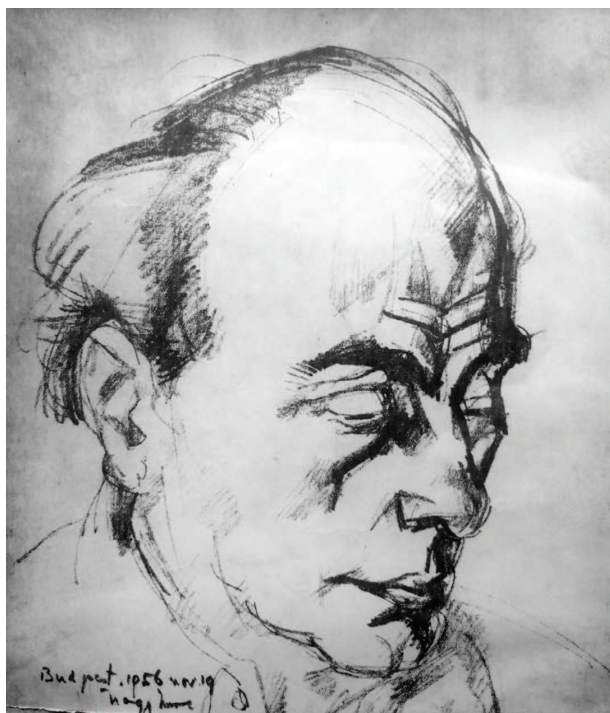
A tanúkihallgatás közbeni mozzanataira már nem emlékszem... Amikor Tamási eltávozik, megismétli a tüntető szimpátiamutatványt.

Elmegy az ajtóig, ott sarkon fordul, mélyen meghajolva búcsút vesz azoktól, akik – nyilván így véli – helyette és még sok más büntelen, becsületes ember helyett a vádlottak padjára kerültek.³

1 TARDOS TIBOR: *A tengervíz sós*, Magyar Nemzet, 1991. augusztus 5.

2 „A per az 1956-os »számonkérés«-ben meghatározó szerepet játszó vérbíró, dr. Vida Ferenc tanácsa előtt zajlott. A legfőbb ügyész dr. Béres Miklós képviselte. A „Vádirat Déry Tibor és társai ellen a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetése és más bűntettek miatt” 1957. szeptember 12-én készült el. Déry volt az elsőrendű, Háy és Zelk a másodrendű, Tardos Tibor a harmadrendű vádlott.” – SÍPOS LAJOS: *Tamási Áron*, Elektra, 186–187.

3 „A tárgyalást, melyben Déry Tibor kilenc, Háy Gyula hat, Zelk három, Tardos másfél évet kapott, felvették hangszalagra. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában olvasható [ÁBTL, V-180352/6. sz. dosszié.] – a rövidített tárgyalási jegyzőkönyvi változattal szemben – Tamási Áron tanúvallomásának szó szerinti befejezése: »Az ország nyugalma érdekében és legfőképpen az irodalmi munka, az irodalmi élet fellendülése érdekében, nagyon üdvös volna, hogy író társaink visszatérhessenek az alkotó munkához, annál inkább, mert én magam, és ahogyan tudom, a többi író is meg van győződve, hogy ők jó szándékú, tiszta szívű emberek, és ha valamit vétettek, akkor csak a párt rossz vezetése ellen akartak küzdeni.«” – SÍPOS LAJOS: *Tamási Áron*, Elektra, 186–187.

Nagy Imre (Zsögödi): *Tamási Áron*, 1956. november 19. (Vermesné Basilides Aliz tulajdona)

Nem csatlakozott a karénekhez

Tamási Áron és az adácsi técesz-párttitkár esete

MEZŐ GÁBOR

„A választmány [az Írószövetségé] rendben van, én egy nevet kifogásolok. Tamási Áronnal kapcsolatban amellet voltam, tárgyaljunk vele, vállalja, vagy nem. Most mégis felvetem, szabad-e neki itt lenni? Mégis ez az ember írta a *Gond és Hitvallást*.¹ Azokat a csepeli munkásokat, akik ezt terjesztették, börtönbe zárták, ő maga még ki sem nyögte, hogy megbánta...”² (Kádár János, 1959).

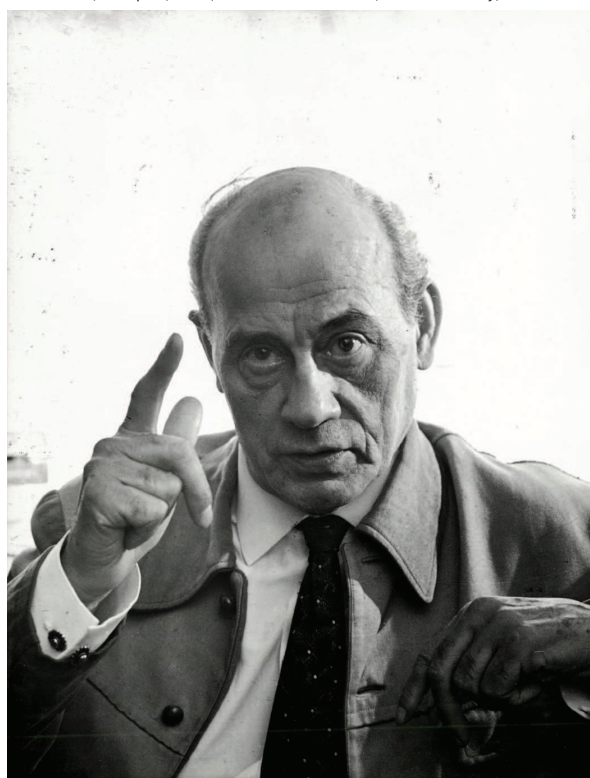
Azt hiszem, a fenti idézetnél nem kell erősebb bizonyíték ahhoz, hogy kihangsúlyozzuk: Tamási Áron nem volt a Kádár-rendszer kegyeltje. Ha a művészek beskatulyázására Aczél György főideológus hírhedt kategóriáit („tiltott, túrt, támogatót”) alkalmazzuk, akkor kijelenthető, hogy az író az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején a megtúrtek közé tartozott. Ötvenhatos szerepét ismerve ezen nem csodálkozhatunk:

„A hatalmak, melyek a maguk rendszerében élni jónak és helyesnek látják, adják meg nekünk a lehetőséget, hogy mi is a magunk emberi és nemzeti formánkban élhessünk. Ez a forma nem más és nem is lesz más, mint a társadalmi demokrácia és a nemzeti függetlenség formája” – írta Tamási *Magyar fohász* című beszédében,⁴ amely 1956. október 26-án hangzott el a rádióban. „Bűnét tetézve” később, a szabadságharc leverése után sem hallgatott, december 28-án az Írószövetség taggyűlésén felolvasta *Gond és hitvallás* című írását, melyet Kádár még három évvel később is felemlgetett. Nem véletlen, hogy az írók perében többször beidézték tanúként, író társa, Tardos Tibor elbeszélése⁵ szerint példásan bátran viselkedett Vida Ferenc bíró előtt. Más kérdés, hogy a bíróság előtt ez keveset számított: Déry Tibort kilenc, Háy Gyulát hat, Zelk Zoltánt három, míg Tardost másfél évre ítélték.

Később, a börtönbüntetések, kirótt vagy önkéntes alkotói szilenciumok időszakát követően következett az enyhülés. A hatalom módszert váltott, a nyílt intézkedések mellett a titkosrendőrség jutott főszerephez. Az állambiztonság szervezett ügynökök⁶ segítségével bomlasztotta az „ellenforradalom” idején közösen fellépő írók közösségét, mindent elkövetve az amúgy is meglévő – népi–urbánus – ellentétek elmélyítéséért. Magam is olvastam azokat a külön dossziékban rendszerezett jelentéseket, amelyek Lipták Gábor író, kultúrtörténész balatonfüredi villájában⁷ és Tompa Kálmán orvos, mecénás lakásában készültek.⁸ Tamási neve is sűrűn felbukkan ezekben a dokumentumokban, most mégis egy olyan feljegyzést idéznék fel, amely nem a belső hálózat, hanem az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának készült.

Az évszám – 1963 – lényeges. Ebben az esztendőben hirdettek „általános amnesztiát”,⁹ a politikai elítéltek többségét kien-

Tamási Áron, Budapest, 1965 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Gink Károly)

gedték, bár bent tartották azokat, akiket a hatalom korábban köztörvényes bűnözőkké nyilvánított. Tamási börtönbe zárt író társai ekkor már szabadlábon voltak, ő maga is szabadabban írhatott. Megjelentek novelláskötetei, regényei (például újra kiadták legismertebb művét, az Ábel-trilógiát),¹⁰ s mivel nem viselkedett kifejezetten ellenségesen, nem lépte túl az adott ideológiai határvonalakat,¹¹ nemigen háborgatták.

Komoly, szóbeli feljelentés

Nem tudni, mi járhatott a Heves megyei Adács elöljárójának a fejében, amikor 1963 decemberében közönségtalálkozóra hívták az író, de komoly csalódás érte őket. Szocialista „kulturálalkozóra” számíthattak, ehhez képest Tamási kifejezetten „problémás” előadást tartott. Meglepte ezzel az adácsi fogadóbizottságot, köztük Kocsis Lászlót, a helyi termelőszö-

vetkezet párttitkárát, aki feljelentéssel viszonzta az őszinte szavakat. Panasztát az MSZMP megyei kirendeltségén dolgozó Varga István jegyezte le.¹² A szöveg stílusa¹³ rögyvest elénk varázsolja a hatvanas évek sápadt, paranoiás légkörét:

„1963. december 8-án Tamási Áron Kossuth-díjas író Adács községben MESZÖV [a földműves-szövetkezet megyei szövetsége] és a helyi vezetők meghívására találkozott a község dolgozóival. Kocsis László elvtárs – a tsz párttitkára – ezzel kapcsolatban az alábbiakat mondta el:

Tamási Áront nagy bizakodással várták a község dolgozói, mivel tudták, hogy Kossuth-díjas író, de csalódtak benne. A kulturteremben megrendezendő író-olvasó találkozó megnyitáskor ünnepélyesen köszöntötték /úttörők a hatvani virágházból hozatott élő virággal üdvözölték/. Tamási Áron a meleg fogadtatást 18 perces beszédében két gyermekmese elmondásával viszonzta.”

Ám az „élő virág” átadását és a gyermekmesék előadását követően valami olyasmi történt, amire senki sem számított:

„A két mese elmondása után az elnöklő párttitkár elvtárs kérte az írot, hogy kérdéseket tehessenek fel az emberek. [...] Az első kérdés az volt, hogy arra adjon választ, hogy a Kossuth-díjat miért, illetve melyik művéért kapta? Válasz: »Nézzék, minek adták a Kossuth-díjat. Akkor megmondtam a miniszternek, hogy nem érdemlem meg, miért adják.« Ugyanakkor tudatta a hallgatóságával, hogy 1952–53-ban írt két művét nem adták ki.¹⁴ Jelenleg ugyancsak nem adták ki az egyik szindarabját. Ugyanakkor azt is sietett kijelenteni, hogy ebben a társadalmi rendszerben nem tudnak megélni egyes írók. Igaz, mondta tovább, hogy van egy pár író, akik irhatnak akármit, azoknak úgymé kiadják műveiket”.

Tamási Áron hű maradt az író-olvasó találkozók igazi értelméhez, őszintén, kendőzetlenül beszélt. Asztalfiókban maradó munkákat, indexre tett vagy éppen érdemtelenül felemelt, százezres példányszámokkal jutalmazott írókat említett, bemutatva hallgatóságának az aczéli kultúrpolitika árnyoldalait. Nem éppen ezt várták a Kossuth-díjjal kitüntetett és/vagy „megbélyegzett” („velünk van”) művésztől. Nem beszélve a folytatásról:

„Ugyancsak elmondta, habár ezt a kérdést nem vetették fel neki, hogy ő Romániából származik, és végtelenül szereti az ott élő magyarokat. Mindig sajnálattal gondol rájuk, mert rosszul bánnak a magyarokkal, nemzeti sovinizmus van”.

Ennél a résznél könnyű elképzelni a kínosan feszengő, vásárnap ruhájukat egyre szűkebbnek érző pártemberek zavarát. A nemzetiségi kérdés ’56-hoz hasonlóan tabunak számított a Magyar Népköztársaságban, az erdélyi magyarság nehéz helyzetét különösen kényes volt szóba hozni.¹⁵ Érthető, hogy a „község vezetői nem voltak megelégedve Tamási beszédével”.

Budapesten sem. Varga István feljegyzését 1964. február 13-án továbbították Balló Istvánnak, az Agitációs és Propaganda Osztály képviselőjének, aki tollal írt megjegyzése szerint négy nappal később lezárta az ügyet. Tamásival végül nem „statuáltak példát”, így utólag csak hálások lehetünk a tézeses Kocsisnak: rosszindulatának hála, fennmaradt ez a példamutató epizód. Tamási Áron egyenességet, bátorságot tanúsított egy olyan korszakban, amely megalkuvásra, hallgatásra épült. Ahogyan sírkövén áll:

„Törzsében székely volt
Fia Hunniának
Hűséges szolgája
Bomlott századának”.

1 TAMÁSI ÁRON: *Gond és Hitvallás*. Újraközölve: *In memoriam Tamási Áron – Zeng a magosság*, szerk. TAMÁS MENYHÉRT, Nap Kiadó, 1999, 240–241.

2 Kádár János az MSZMP Politikai Bizottságának 1959. június 30-ai ülésén. Forrás: *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963 (Dokumentumok)*, szerk. CSEH GERGŐ BENDEGÜZ, KALMÁR MELINDA, PÓR EDIT, Bp., Osiris, 1999, 145.

3 EÖRSI LÁSZLÓ: *Ideológiai pragmatizmus és (Ön)cenzúra*, Világosság, 2008/11–12.

4 *Magyar fohász*. Elhangzott a rádióban 1956. október 26-án. Újraközölve: *In memoriam Tamási Áron – Zeng a magosság*, szerk. TAMÁS MENYHÉRT, Nap Kiadó, 1999, 221–222.

5 TARDOS TIBOR: *A tengervíz sós*, Magyar Nemzet, 1991. augusztus 5., bővebben: SÍPOS LAJOS: *Tamási Áron*, Elektra Kiadóház, 2006.

6 Például Szentiványi „Duna” Kálmán, lásd: SZŐNYEI TAMÁS: *Titkos írás. Allambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990*, Noran, 2012.

7 ÁBTL 3. 1. 5. O-13215/1-2 („Történéssz” dossziék)

8 ÁBTL 3. 1. 5. O-11803/1-5 („Ellenállók” dossziék)

9 1963. évi 4. sz. törvényerejű rendelet a közkegyelem gyakorlásáról. Forrás: <http://www.abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/1963.%204tvr..pdf>

10 TAMÁSI ÁRON: Ábel. Trilógia, (*Ábel a rengetegben – Ábel az országban – Ábel Amerikában*) 1–3, Bp., Szépirodalmi, 1960.

11 Kádár a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának 1961. december 8-i ülésén beszélt a finomított diktatúráról: „Igenis, úgy vesszük: aki nincs a Magyar Népköztársaság ellen, az vele van; aki nincs az MSZMP ellen, az vele van; és aki nincs a népfrent ellen, az vele van.” Forrás: *Népújság*, 1961. december 10., 291. szám.

12 *Feljegyzés*, MOL M-KS-288. 7-22. cs. – 1964. 21. ő. e.

13 A helyesírási hibákat – amelyek jelentős része az írógépj hiányos betűkészletéből fakadt – változtatlanul hagytam.

14 Tamási „hányattatott sorsú” műveivel kapcsolatban érdemes elolvasni a már említett kötetet: SÍPOS LAJOS: *Tamási Áron*. Ugyanebben olvasható, hogy Tamási szétosztotta barátai és rokonai között a Kossuth-díjért járó összeget.

15 A román–magyar viszonyról Fodor József írt kiváló tanulmányt: *Román–magyar kapcsolatok a kommunizmus időszakában*, forrás: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/010Studium.Fodor.pdf>

Tamási Áron otthonában, Budapest, 1955 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Keleti Éva)

„Amiket nem tudhat rajtam kívül más”

Beszélgetés Basilides Alizzal

GUNDA-SZABÓ DÓRA

Kevesen ismerték olyan közelről Tamási Áront, mint ő. Tizenöt évig a felesége volt. És mégis, évtizedekig nem beszélt nyilvánosan az emlékeiről. Lezárta azt a korszakot, és utána számára egy másik élet következett. Most mégis az elbűvölő Basilides Aliz nappalijában beszélgetünk, aki hihetetlen derűvel és nyíltsággal mesél: „Arra jöttem rá, hogy nincs jogom bizonyos dolgokról hallgatni. Ez nem szereplés, hanem vannak dolgok, amiket nem tudhat rajtam kívül más. Hát akkor miért ne mondjam el?” A falak zsúfolásig tele festményekkel, ahogy az egyes képéknél, úgy egy-egy emlékéknél is órákig elidőzhetnénk. De ez mégsem galérialátogatás. Mert Aliz néni messze nemcsak Tamási Áron miatt érdekes...

Lehet irigyelni a művészfeleségeket?

Én nem voltam a szó igazi értelmében vett „művészfeleség”. Főállású írófeleség voltam, úgy éltem, olyanok voltak a napjaim. Este fél tízkor, mikor Tamási Áron elkezdett dolgozni, én akkor tettem-vettem. Soha nem bocsátom meg magamnak, hogy nem tanultam meg két nyelvet, mert elszórtam az időt. Ő kettő tájban bejött, amit leírt, azt felolvasta nekem és utána mondta, hogy most menjünk el. Nem lehetett máshova menni éjjel, csak egy Pipacs nevű bárba. Az '50-es években az egyetlen hely volt, ami nyitva volt ilyen késő éjjel. Átmentünk, gyalog, be a belvárosba. Ő ott jól érezte magát, kioldódott, ivott. 5 órakor főztek egy isteni bablevest, azt mindig megettük, amikor ott voltunk. Szépen bezártak, mi pedig hazamentünk, lefeküdtünk, és 12 tájban ébredtünk. Hát, tényleg nem lehet azt mondani, hogy ez egy rendes élet. Talán egy írófeleség élete. Egy percre sem voltam úgynevezett „művészfeleség”. Ez így adódott.

Másrészt művész családba született...

Amikor elkezdtem totyogni, akkor a labdát Oláh Gusztáv operarendező dobta, és Szalay Karola táncosnő kapta el. Művészek között nőtettem fel. Apám, Basilides Sándor festő, nagybátyám, Basilides Barna festő, másik nagybátyám, Basilides Ábris filmrendező. Harmadik nagybátyám, Basilides Zoltán színész. Nagynéném, Basilides Mária énekesnő, aki mai napig az életem nagy élménye. Tőle tanultam meg, hogy milyen végtelen egyszerű lehet egy nagy művész; hogy milyen háziasszony, hogy milyen anya. Természetesség, végtelen egyszerűség jellemezte, de amikor megszólalt, akkor az a páratlan szépségű hang és intelligencia áradt belőle. Ezt nem is tanultam, hanem belém ivódott.

Mikor megismerkedtek, Tamási Áronban sem a művészbembert látta?

Ilyen környezetben nekem Áron nem jelentett újdonságot, olyan értelemben, hogy én most megismerem egy nagy embert. Hanem megragadott, igazi vonzó férfi volt. De tényleg, magával ragadó egyéniség. És én már rajongtam érte. A *Szép Domokos Annát* előadtam egy szavalóversenyen mint prózaverset. Mert az. De nem annak írta.

Basilides Aliz (Vermesné Basilides Aliz tulajdona)

A megismerkedésük történetéről homályos dolgokat lehet tudni és szinte mesés részleteket: szilveszter éjszaka, fehér galamb...

Őn hogyan fordította le, hogyan értelmezte ezt a novellát?

Vendégségben volt nálunk egy szobrász, Huszár Imre, aki húsz évig élt Párizsban és egy Mágori Varga Béla nevű, székely származású festő. Huszár Imre azt találta mondani, hogy Jean Giono mennyivel nagyobb író, mint Tamási Áron. Én akkor voltam 17 éves, a világon minden az enyém volt, és kikeltem magamból, hogy hol ír le Jean Giono olyat, hogy „Énlaka felett, a Firtos lova hátán, lehajtott fejfel elaludt a Gondviselés. / A havasi faluk háta mögött az égnek egy zord gondolata beléhullott az erdők méhébe, s rá felzúgott a csend.” (Tüzet vegyenek! GSzD) Hát ez költő, a Jóisten áldja, miről beszélünk? Ebben a légkörben Mágory Varga azt mondta, hogy ha maga ennyire oda van Tamásiért, akkor én bemutatom magának. Közös barátoknál, Szántó Györgyéknél találkoztunk, akik apámnak is jó barátai voltak és Áronnak is. Anyámmal érkeztünk. Ahogy bementünk, fölállt a kanapéról, elénk jött, utána odavezetett a kanapéhoz, mellém ült, és egész este beszélgettünk. Az érettségi évében voltam decemberben, és a terveimről kérdezett. Mondtam, hogy megnyertem egy szavalóversenyt, aminek a nyertese a főiskolára mehetett. Nem szólt egy szót sem. 11-kor jöttünk el, elkísért bennünket az autóbuszig. Másnap elmentem az iskolába, és amikor hazaértem, ott várt anyám egy csomaggal, ami tőle jött. Felbontottam, egy könyv volt benne, a *Zöldág*, Ongotának dedikálva, egy levéllel. Volt benne egy tüneményes mese, egy mese a napról, aki elment a holdhoz, hogy a csillagok közül feleséget válasszon magának, és rátalált egy Alizienza nevű csillagra. De a csillag szomorú volt, mert a nap mellett az ő ragyogása elhalványult. Visszament a csillag a holdhoz és elmondta, hogy őt zavarja, hogy a nap mellett ő nem ragyog. Akkor a hold azt kérdezte szomorúan, hogy vissza akarod kapni a helyedet? És mondta, hogy igen. „Így történt aztán, hogy a nap minden éjszakán elborult, a csillag pedig szerelmi bánatban remegett. Sem éjjel, sem nappal nem voltak boldogok.” Ez volt a novella. Ezt küldte. Éjjel megírta, postanyitáskor föladta, s mire én megérkeztem délben, ott várt a csomag.

Egyértelmű volt, hogy mi történne, ha én színésznő lennék. Nagyon igaza volt, ismerve a színházi világot, tudta, hogy az nem az enyém, én ott tönkrementem volna. De ő csak a két-tönk kapcsolatára utalt. Szilveszter után gyönyörűséges levelet írt, ami tulajdonképpen már a közös életre hívott. Leírja hihetetlen írni tudással, és rá jellemzően; rád bízom magam, mintha a „termőföld egy madárra bízna magát”. Tehát a legnagyobb szerelmes indulatában óhatatlanul kijelölte a helyét: hogy ő a termőföld, és én vagyok a madár.

És a fehér galamb? Olvastam, hogy mikor Tamási a szobába lépett, berepült egy fehér galamb, meszeszerűen hangzik...

Később történt, akkor már a menyasszonya voltam. Sokan tartották őt legjobb barátjuknak, Hajnal Imre professzor is, aki nem volt hajlandó velem megismerkedni. Elküldte hozzánk a barátnőjét, aki egy tüneményes nő volt, Bibinek mondták. Én anyáméknál voltam akkor, betegen, és a nagyanyám szobájában feküdtem. Áron meg a társaság bent voltak a műteremben, és Bibi kijött hozzám, hogy megismerjen, és Imrének beszámoljon rólam. Mi azonnal megkedveltük egymást. Ott kint ültünk, egyszer csak nyílt az ajtó, s megjelent Áron egy kis galambbal a kezében, s odahozta hozzám. Elképesztő volt. Berepült az ablakon, Áron odament, megfogta és kihozta hozzám.

A Bodoru című novellát úgy tudni, hogy erről az időszakról, Önről írta Tamási Áron. A „szép és egyetlen leány”, Bodoru a valóságban is eltörte a tükört?

Teljesen igaz volt. Az úgy történt, eltört a madártojás is, eltört a tükör is.

Az öngyújtó tűzköve...

Középen Tamási Áron, jobbra Basilides Aliz (Vermesné Basilides Aliz tulajdona)

Az is elgurult.

Tehát a meseszerű atmoszféra dacára ez mind megtörtént?

Így-így. Ez igaz volt. Már szilveszterkor kérdezte, hogy mikor lesz a születésnapom, és mondtam, hogy februárban. És akkor azt mondta, hogy lehetne akkor az eljegyzésünk? Így is történt. A születésnapomon volt az eljegyzés. Apámnak az volt a kikötése, hogy először érettségizzek le, mert ő azt akarta, hogy egyetemre menjek. Úgyhogy az utolsó érettségi pénteken volt, rákövetkező pénteken az esküvőnk.

Ezek szerint a szülei teljes mértékben támogatták? Nem voltak fenntartásaik?

Apámnak nagymértékben, és el is mondta.

A körülönség?

Az is, hát apámnál idősebb volt három és fél évvel. Most már tudom, akkor nem tudtam, hogy mi lehetett ez bennem...

Hogy Ön mit látott akkor Tamási Áronban?

Ez szerelem volt. Nem merült ki a rajongásban, habár az is volt benne. Egy nagyon-nagyon szép szerelem volt. Teljesen elöntött és viszont. Sőt, ő volt a hangadó. De most jöttem rá öregem, 80 év felett, hogy nekem apám volt a mindenem, a férfiideál. Nem is értettem, miért történt, hogy tele voltam fiatal gavallérokkal, hódolókkal, kérőkkel, és nem tudtam velük mit kezdeni. Áron volt az egyetlen, aki apámat felül tudta múlni. Most jöttem rá. S ez hajtott hozzá. Úgyhogy, amikor apám elmondta Áron és a család előtt, hogy miért nem látja jónak ezt a házasságot, és elhallgatott, akkor én azt mondtam, befejezted? Be – válaszolta. Azt mondtam, hogy jó. Énnekem egyáltalán nem fontos a házasság. Nekem ezzel az emberrel, ha kapok öt évet, akkor az több, mint bármi. Én egy hét múlva odaköltözöm hozzá, és leszek a szeretője. Nekem nem fontos, hogy ez házasság legyen. Ezután nem tudott mit mondani, Áron se, senki. Apám pedig azt mondta, rá jellemzően, hogy: „lányom, levetem a kalapomat, egy szavam nincs tovább”. És apámra jellemző még, hogy amikor tíz év után én eljöttem Árontól, de csak úgy, hogy a cipőm sarka ott maradt a küszöbön, akkor apám azt mondta, természetesen itt helyed van, s a levásztott műteremben volt egy dívány, ami engem várt. Haláláig soha egy szót nem szólt, hogy én megmondtam, vagy hogy igazam lett.

A művészet egy házasságban kötelék vagy elválasztó erő?

Kötélék. Egy születő kapcsolatban vagy egy kapcsolat megtartásában fontosak az együtt felfedezett csodák, a művészet.

Az Önök életében volt olyan, amit együtt fedeztek fel?

Áron készen adott nekem mindent. És énnekem már nem volt más szerepem, mint átvenni ezt. Áron elfogadott, például vett nekem egy lemezjátszót és lemezeket, de olyan nem volt, hogy ő eljött volna velem hangversenyre vagy zenét hallgattunk volna együtt.

Bevonta Önt az alkotói folyamatba? Fontos volt számára, hogy Ön rábólintson?

Igen, nagyon fontos volt számára, sokra tartotta a véleményemet. Nehéz róla beszélni, mert nem volt egyértelmű figura. Tájékozott volt, de nem érdekelte úgy igazán mások munkája. Például írt egy könyvet, a *Zöldág* című regényt. Biztosan tudom, hogy nem olvasta a *Peer Gynt*-öt, biztosan tudom, hogy nem olvasta Maeterlinck *Kék madár* című drámáját. Hát nem. A *Zöldág* története szerint egy falusi legény elindul a falujából, mert kevésnek érzi azt. Elindul, hogy megkeresse a paradicsomi világot. És egy életet rápazarol. Mindenütt kudarcok érik. Elér Zongota völgyébe, ahol egyszer csak megéri, hogy itt a paradicsom. És vele szembe jön egy Ongota nevű lány. Na, ezt dedikálta nekem mint Ongotának. És a levelében megírta, hogy egy életen át keres egy lányt, és megtalálja, és „akkor megismertelek téged”. És amikor már körülnéz, olyan ismerős az egész, kiderül, hogy a falu határa.

Ön alkotott ebben az időben? Később restaurátorként dolgozott...

Hogy én? Édesem, semmit! Ha bejött a szobába, amikor én Kosztolányit olvastam, akkor elsüllyesztettem az ágy mögé. Dehogy! Ezért jöttem el. Nekem kellett az önálló élet. Talán az történt, hogy ami kimaradt, azt én behoztam, amikor tőle eljöttem. Akkor elkezdtem dolgozni, tanár lettem, rajztanár. A restaurálás később jött, az már egy másik élet volt, az életem teteje.

Egy olyan erős személyiség, mint Tamási, hogyan viselte, hogy '49-től félreállították egészen a Kossuth-díjig? Mi történt pontosan?

A Kossuth-díjat '54-ben kapta, és ez egy vicc, mert pontosan azért a könyvéért, amiért előtte letiltották őt: a *Bölcső és Bagoly*ért. Ezt az időszakot mutatja be a Sipos Lajos szerkesztésében nemrég kiadott *Bölcső a hegyek közt*. Ez a kötet készen volt kiadásra, amikor a kommunista hatalomátvétel történt, és kértek hozzá egy előszót, egy önkritikát, mert bizonyos dolgokat kifogásoltak a múltjával kapcsolatban. Amit ő egy darabig megpróbált, aztán látta, hogy ez nem fog menni. Írt egy olyat, hogy minden becsukódott. Tehát ő választotta. Áron tiszta ember volt. Olyan, mint egy magányos erdélyi szálfá. Nem is erdőben lévő, hanem egy magányos szálfá, aki úgy be volt gyökerezve, hogy úgy élt a koronája, hogy soha semmi nem tudta elmozdítani vagy meglendíteni. (Ezért volt ez, hogy 56-ban őt választották az Írószövetség szószólójának.) Miután megtörtént a Rákosi-féle váltás, egyszer találkozott Rákosival egy fogadáson. Rákosi azt mondta neki, hogy nem tudja elképzelni, hogy milyen élményt, mennyi erőt adott számára, hogy a börtönben olvasta az *Abelt*. Tehát még Rákosinak sem

volt ő olyan idegen, hogy őt eleve kizárták volna. Tamási Áron tiszta ember volt, és ami fontos, hogy nagyon jelentős egyéniség. Külsőre, mindenre. Ha ő politikus lett volna, akkor egy Bethlen Gáborhoz hasonló figura. Nagyon nagy politikai tehetsége volt. Nem politizált, hanem olyan egyéniség volt, hogy nem lehetett kihagyni. Számomra a mai napig egy meghaladhatatlan nagy figura, függetlenül a szerelemtől. S nagyon örülök, hogy velem lehettem az életem egy részében.

Kaland volt ez az időszak vagy küzdelem?

Semmi küzdelem nem volt sehol. Én 19 éves lányként úgy láttam, hogy ha nincs mit enni, akkor nem eszünk. Ha nincs mivel befűteni, akkor ágyban maradunk és összebújunk. Egyszerűen nem érzektem. Ez alkati dolog is, mert én a háború előtt nagyon jó módban éltem. Kiemelt helyen voltam az iskolában, mindenütt az életben. Én attól lettem szocialista gondolkodású, hogy tudtam, hogy ahhoz, hogy én 7-kor fölkeljek, ahhoz a cselédeknek 4-kor be kell fűteni a kályhába, és előtte föl kell hozni a fát, és fel kell vágni. Engem ez rettenetesen zavart és utáltam. Én nagyon nem szerettem azt a rendszert. 45 után óriási nagyot zuhantunk; a bátyáim, nagybátyáim segéd munkások lettek, apám teljesen visszaesett. Semmink nem maradt az ostrom alatt, mi olyan „ügyesen” megcsináltuk, hogy csak rongyok maradtak. Ezt én olyan könnyedén vettem, nem tudom, mi volt bennem. Jól éreztem magam, nem tudott izgatni. Áronnal én egy fél évig éltem azt, hogy Marlborot szívtam, és akkor, amikor a szegénység ideje bekövetkezett, akkor, na bumm, hát akkor nincs luxus. A *Szegénység szárnyait* így dedikálta nekem: „Aliszkának, mindig emlékezve arra, hogy az 1949-53 közötti szegénységünknek ő volt a szárnya”.

Ha Önnek ez nem is jelentett egzisztenciális problémát, de Tamási Áron is ilyen könnyedén kezelte ezt az időszakot?

Egyrészt mélynyomor az, amiből ő jött. A *Bölcső és Bagoly*ban leírja az első munkanapját, érdemes elolvasni. Sarjút szedett az apja kaszálása után. Hát, aki járt már frissen kaszált földön, az tudja, hogy mi lehetett azon mezítláb lenni. De ott nem említ meg, hogy ő mezítláb volt. Azt viszont elmeséli, hogy az egyik vasárnapi misén elől álltak a gyerekek a kőpadlón. Ő próbálta fölvenni a cipőjét, de az a cipő se nem nőtt, se nem lett újabb, főleg nem nőtt, úgyhogy a sarkáig se tudta föl húzni. És akkor mérgében bevágta a kacsák közé, azok mindjárt szét akarták tépni, de látták, hogy nem enivaló, és még ők is ott hagyták. Ő pedig nagyon elkeseredett, hogy mit fognak szólni, hogy mezítláb áll. Nem az bántotta, hogy fájni fog. Fel is szökött

Tamási Áron munka közben, Kolozsvár, 1942. december 18.
(Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

a karzatra, nem ment oda előre, zavarta, hogy nincs cipője. Hogy ez belejárt-e abba, hogy őt a szegénység nem lökte földre, azt nem tudom. Mert derűs maradt.

Másrészt jól éltünk tulajdonképpen. A szűk barátaink hűségesekek voltak hozzánk, és napi rendszerességgel találkoztunk. És ott volt a Kis Royal... a mai napig sem tudom, hogy hi-teleztek-e ott Áronnak. Nem is értem, mert rendszeresen jár-tunk a Kis Royalba, ahol olyan *grandezzával* bántak velem. Egy régi típusú hely volt, ahol régi fajta pincérek voltak, mint az udvartartásokban. Sokszor mikor lementünk, hát a maguk módján a távolságtartás mellett, hány millió jellel tudták ki-mutatni a tiszteletüket irántam. Az elképesztő volt, Áron úgy élvezte. S úgy szerette őket ezért.

A hivatalos válaszuk '64-ben volt, de már korábban kü-lönváltak?

Volt egy időszak, miután én '58-ban elköltöztem tőle, ami-akor megígértem, hogy nem válok el, akármilyen van. Sőt, ő egy idő után visszavárt, és ígérte, hogy minden szabadságomat visszaadja, és soha sem fogja megkérdezni, hogy hol vagyok. Azt mondtam, hogy Áron, ez nem egy együttlét, ennek nincs formája. Te vagy számomra a legjobb szerető, a legjobb társ, a legjobb barát, de nem vagy élettárs. Nem vagy az, akivel együtt élek. Emlékszem erre. Úgy bújtam ki ez alól a búra alól, hogy megroppantam.

Voltak kapcsolatai a házasságuk alatt is?

Őt év után, azt hiszem, hogy igen. Őt év volt, ami tökéle-tes volt, a szegénységnek az öt éve. És amikor ő megkapta a Kossuth-díjat, és kinyílt körülötte a világ, akkor előtörték a nők. Te nem tudod elképzelni, hogy mit tudnak csinálni a nők egy híres emberért. Nemcsak Áronért, hanem az én nagy-bátyámért, Basilides Zoltánért, aki aztán sosem volt egy fér-fiszépség, és tömegével voltak körülötte a nők. Áron körül is rajzottak a nők, elhalmozták, és ő élt ezzel a kényeztetéssel.

Tamási Áron életmódja szerepet játszott abban, hogy végleg eljött tőle?

Nem volt könnyű eljönni, mert Áronnak egyre több baja lett. Amikor mondtam neki, hogy el akarok válni, akkor rögtön rosszul lett, ágyának esett. Illés Endre, aki Áron tanúja volt, az esküvőnkön azt írta, hogy szép házasság volt: a nehéz, ember-próbáló időkben együtt voltak, csak a dolgok jobbra fordulása után szakadt el tőle a lánya korú asszony. A legközelebbi ba-ráti kör is azt hitte, hogy engem továbbvitt a korkülönbség és a vérem. És meg is szűrdtek a barátaim, Féja Géza teljesen megszakította velem a kapcsolatot, amikor én Áront elhagy-tam, mert teljesen úgy nézett ki, hogy amikor ő beteg volt, és szüksége volt rám, akkor én őt elhagytam. Valamilyen szinten tényleg így volt. Eljöttem, de akkor már eltávolodtam Árontól.

Tehát legalább olyan fontos tényező volt, hogy a fel-nőtté érés folyamatában kezdte egyre szűkebbnek érezni Tamási Áron mindenre kiható személyiségét?

Ez nagyon nagy hatással volt rám. Csak az, amit ő óhatatlanul akart, hogy úgy telepedjen rám, hogy teljesen az ő negatívja le-gyek, az nem ment. Szerettem volna elkezdni a saját életemet.

Középen Basilides Aliz, balra Tamási Áron, jobbra Szabó Lőrinc (Vermezné Basilides Aliz tulajdona)

Az nem okozott nehézséget a házasságukban, hogy ennyire máshonnan jöttek? Hiszen ő egy egyszerű falusi székely családból származott...

Ez teljesen kiegyenlítődőtt. Ha valaki nagy elme, az előtt térdre borulok a mai napig. Én őt mindenkinél nemesebbnek és nagyobbak éreztem.

A származásával kapcsolatban, a székely gyökerek kapcsán említi Féja Géza, hogy „csupán fűszernek használta a tájszavakat, inkább a székely ésjárást és beszédmódot hozta az irodalomba.” Ez a tömény, lényegre törő beszédmód jellemezte a hétköznapi életben is?

Ezer százalékig.

És volt humora?

Jézus, Mária! Zsigeri humora volt! Bármelyik írásából látszik! Ennek a humornak fontos alkotóeleme volt valami fantaszikus, kortalan játékoság, szavaiban, mozgásában, ami holtáig jól állt neki. Nem bolondozott, nem humorizált soha. Nem bírta a vicceket, nem is mesélt viccet soha. Más típusú volt az ő humora. Egyébként a Féja őt nagyon ismerte, jó ismerője Áronnak.

Barátok voltak?

Féja mindennapos volt nálunk. Egyszer mentünk haza, s útközben kaptuk a híreket, hogy elvitték Déryt, elvitték Eörsit. Mikor hazaértünk 11-re este, két állami autó állt a ház előtt. Úgyhogy, mikor fölmentünk, feljött velünk mindenki, Féja is ott volt. Beszéltük, hogy ezek majd megjelennek, Áronért jöttek. Akkor a fiatalok azt mondták, hogy Áron bácsit ők kiszöktetik a MOM raktáron keresztül hátul (azt nem lehet látni az utcáról), és elviszik. Áron bele is ment, fel is öltözött. Géza azt mondta: „én nem megyek el, én Alizzal maradok”. Tehát ilyen barát volt Géza. Nem mondták meg, hogy hova viszik. Én is kértem, hogy ne, mert én két pofon után megmondom, Géza se tudta. És elmentek, és azok nem jöttek. Aztán kiderült, hogy ez a kezdete volt egy olyan házi őrizetnek, amiben mind a kettőnket megfigyeltek. Nagyon tetszett nekem, halálisan élveztem, hogy mentem az úton és mellettem jött egy szép fekete autó négy emberrel.

Azóta kiderült, hogy sokan jelentettek róla...

Ó, hogyné! Csuda dolgok voltak! Én is megéltém egészen döbbenetes dolgokat. Meg voltunk hívva egy kisebb társaságba. Elmentünk ketten, gyalog, és ott volt egy férfi, ilyen, hosszú, mintha Batthyány Gyula festette volna, elnyúlva, enerváltan, én arisztokratának néztem. Kiderült, hogy a napokban jött ki a börtönből. Ahogy beszélgettünk, József Attilára került a sor, s a férfi azt találta mondani, hogy a költő egy gusztustalan proli származék. Erre Áronból kitört Zeusz haragja, föl is állt, és azt mondta, hogy megyünk haza. A Vermezőn jöttünk át, emlékszem arra, azt mondta, hogy senki nekem József Attilát nem gyalázhatja, akármilyen indoka. Ezt el is felejtettük. Amíg házi őrizetben voltunk, ő közben három kihallgatáson is járt tanúként az íróperben. A harmadiknál azt mondták, hogy véget ért a hathetes házi őrizet, többet nem jönnek. A nyomozás kiderítette, hogy valóban nyíltan csinált mindent, tehát semmi eltitkolt szerepe nem volt '56-ban, sem máskor. És akkor lejátszottak neki felvételeket, többek között ezt a beszélgetést, ami föl volt véve magnóra. Soha nem fogom megtudni, hogy ki vette fel a társaságból.

Felmerült a származás. Németh László kissé elragadtatva a fiatal Tamás Áront székely Homérosznak nevezte. Hogy látta: ez a székely származás előrelendítő vagy inkább kerékkötő volt számára?

Áron halála után 53 évvel elmentem Farkaslakára. Sipos Lajos hozta nekem az üzenetet a faluból, hogy hogy várnak, és ennek nem tudtam ellenállni. A sírnál, az emlékműnél kérték, hogy mondjak egy pár szót. Azt mondtam el, ott a falusiaknak, hogy tanú vagyok arra, hogy Áron bármerre járt a világban, bármit ért el, soha nem feledte el se érezni, se kinyilvánítani, hogy ő mindent innen kapott. Ő mindent innen szívott fel. És tényleg! Akkor mondtam, hogy olyan volt, mint egy szálfá, hogy a felhők közt voltak az ágai, de a gyökerei mindig itt maradtak. Mozdíthatatlanul.

És milyen volt, hogyan viselkedett, amikor hazalátogatott? '55-56-ban többször is visszament a szülőföldjére.

Ágnesnél, a testvérénél laktunk, annak volt egy tisztaszobája meg egy konyhája. Lámpagyújtás után megjelentek a kis fények, ahogy jöttek az úton a kis lámpájukkal, és akkor ott összegyűltek húszan-harmincan, és ment a beszélgetés. A legnagyobb természetességgel volt köztük. S így fogadtak engem 53 év után is. Ágnes mindig mondta, de Áron is, hogy ha történetesen Áron nem lövi el az ujját, akkor Gáspárból lett volna valami nagy ember.

Meg is írta az emlékeit a Vadon nőtt gyöngyvirág című könyvben...

Állítólag abba ők nagyon belesegítettek, mert a Gáspárból persze, hogy nem lett nagy író, mert volt egy-két elemije.

Tehát volt ebben valami sorsszerű... Milyen típusú író volt Tamási? Hogyan írt? Mondanivalója volt elsődlegesen vagy írni vágyott? Számára az írás inkább mesterség volt vagy hivatás?

Nem tudott nem írni. Az neki anyanyelv volt, jött belőle, áradt. De nem dilettáns módon, hanem úgy, hogy keményen megdolgozott érte. Amikor valamire készült, szinte alvajáróként tett-vett, és látszott, hogy valami forr, valami érik benne. Abban a fantasztikus agyában kavargtak a dolgok. És amikor már a kiadó idegsokkot kapott, és az előleg is nagyon fogytán volt, kellett volna már valami, akkor elhatározta, hogy neki lát. Ekkor következett egy kéthetes időhúzás; kitisztította az íróasztalt, a fölösleges dolgokat összetépdeste, eldobta, az írógépet kitisztította, a betűket piszkotalanította, befűzte a szalagot. És akkor egy nap leült, hogy elkezdje az írást. Ott volt a bor, ott volt a kávé, ott volt a szivar, és akkor leült este, és írta egyfolytában. Ha egy hibát ejtett, abban a pillanatban kiszedte a lapot, összetépte és az egész oldalt leírta. Nála nem volt piszkozat. Ez ment a nyomdába. Rendkívüli, ez tényleg hozzá tartozik a lényéhez, az egész gondolkodásához. Egyszer megkérdezték tőle, hogy mi az írás titka. A válaszon nevettek ők is, még én is sokáig: „Csak tudni kell a szavak egymásutánját”. Erről van szó, hogy nagyon nehéz a szavakat jól elhelyezni. Ezt humornak fogták fel, pedig nagyon komoly. Nem tudom, ő hogy értette, humorosan vagy komolyan. Nála néha nem lehetett tudni, hogy most nevések, vagy nagyon gondolkozzak el.

Az íráshoz szüksége volt italra?

Nem. Ugyanannyit ivott, mint mások. Ha barátokkal beszélgetett, ha jött hozzánk valaki, rögtön kikerült a bor és az étel az asztalra. De sajnos ő elitta a máját meg a veséjét, úgyhogy ő legyengítette magát az élete végére, csak én ezt nem vettem észre.

Tartották a kapcsolatot az utolsó időszakban, a betegsége alatt, hiszen Ön akkor már újra férjénél volt?

Igen, férjem volt, társam lett, és marad, amíg élek. Áron melletti tanú szerepem véget ért. De az emberi kapcsolat megmaradt. Mikor először jött el hozzánk, a férjem elment érte autóval, és haza is vitte. A fiam születésekor én az ötödiken voltam a Kútvölgyiben, őt az elsőre hozták a belgyógyászatra. Gyönyörű jókivánsággal 35 szál piros rózsát küldött egy nővérrel. A férjem mindig felrótta nekem, hogy nem mentem le hozzá. Nem tudtam levinni a friss anyaságom ragyogását a betegágyhoz. Terveztem, hogy eljön majd hozzánk, körül-vesszük szeretettel, és együtt leszünk mind.

Mikor derült ki Ön számára, hogy valóban súlyos a betegsége?

Én sose hittem el neki, korábban olyan ősegészség volt. Nem hittem el. Azt tudtam, hogy súlyos beteg, de úgy gondoltam: biztosan meg fog gyógyulni. Nem tudtam elképzelni, hogy belehaljon egy betegségbe. A szívét Hajnal Imre kezelte, mert olyan szívrohamai voltak, túlfűtött egyéniség volt. De hát mindent túlélte. Egy természetes Taigetosz volt, amiben ő felnőtt. Az édesanyja 11 gyereket szült, és abból 5 maradt meg, és aki megmaradt, az viszont mindent kibírt már. Úgyhogy én ezt tapasztaltam. Ő mint a termőföld, tényleg olyan volt. A termőföld pedig nem halhat meg.

Tamási Áron, Karinthy Ferenc és a pesti éjszaka

BORBÁS ANDREA

„**A**gyam fölé került Tamási fotója, Ágotától kaptam. Terített asztalnál ül, csészék, poharak, hamutartó, gyümölcs, az a fura kis csengettyűje, a borosüveg nyakában, ha jól nézem, apró koszorú, nemzetiszín szalaggal, ezzel szerette földíszíteni, megünnepelni az új palack kibontását. Homlokához szorított kezében cigareta, gallérja nyitva, mosolyogva, bohókásan tekint le, szinte kihívóan, mintha azt kérdené: no, hová megyünk este? Telefonszáma az ujjam hegyén, tizenöt esztendő múltán is fel tudnám társcsázni.”¹

Karinthy Ferencet és Tamási Áront a köztük lévő huszonegy év korkülönbség ellenére baráti érzelmek fűzték egymáshoz. S bár közelebbi kapcsolatba – ahogy Karinthy Ferenc fogalmaz – „az 56-os forró napokban”² kerültek, amikor is mindketten tagjai voltak az Írószövetség forradalmi bizottságának, már 1952. július 3-án is hosszabb időt töltöttek együtt; Tamási Áron *Bölcső és Bagoly* című művének előzetes megvitatásán. Ezen a beszélgetésen Karinthy Ferencen és Tamási Áro-

Tamási Áron otthonában, Budapest, 1962. szeptember 13.
(Petőfi Irodalmi Múzeum, foto: Molnár Edit)

non kívül jelen volt még Tamási Áronné Basilides Aliz, Király István, Szeberényi Lehel, illetve a Szépirodalmi Könyvkiadó részéről Réz Pál. Illyés Gyula és Keszi Imre írásban adták be a véleményüket. E két értékelést Karinthy Ferenc olvasta fel a megbeszélésen.

Am első találkozásuk ennél jóval korábbi; az 1930-as évek elejére tehető. Ezt magától Tamási Árontól tudjuk, aki a *Vadrózsa ága* című művében a következőképpen örökítette meg a gyermek Karinthy Ferenc alakját:

„[...] abban a percben oly gyorsan, hogy szinte futott, berontott a kávéházba egy bumfordi diák, aki nagyon hasonlított Karinthyra. Oda is jött egyenesen az asztalhoz, s így szólt:

– Mind elhozta a gyufát, jó apám. Mindegyik skatulyával. Adj egyet vissza, mert anyukám rá akar gyújtani.

– Maga kicsoda?

– Karinthy Ferenc – vágta ki a diák, s felém fordulva megismételte, hogy ő Karinthy Ferenc.

– Te is író leszel? – kérdeztem tőle.

– Egy fenét! – mondta Ferenc deák, s közben a skatulya gyufát, amit az apja elébe dobott az asztalra, a zsebébe csúsztatta, és félig futva elment.⁷³

Fontos ez az anekdota Tamási Áron és a Karinthyak történetében, hiszen Karinthy Ferenc olvasatában Karinthy Frigyes és futólag Karinthy Ferenc szerepeltetése az utolsó, posztumusz megjelent Tamási-műben egy régi sértés jóvátétele:

„Tamási Áron egyszer régen a Brassói Lapokban litvánnak nevezte apámat, ám én ezért nem haragszom [...] sokáig nem is tudtam erről az őskori, elfeledett cikkéről, Áron sem említette. Meg aztán abban a villamos-mennykőves légkörben könnyen vagdostak egymás fejébe jóval súlyosabb szidalmakat is. S nem neheztelek most sem, hogy valahol idézték és olvastam, hisz azt az ifjúkori, lekicsinylő ítéletét az utolsó, sajnos már befejezetlen könyvében, a *Vadrózsa* ágában sokszorosan jóvátette, a Karinthyról szóló mulatságosan tiszteletteljes megemlékezésében. Nekem pedig külön öröm és kitüntetés, hogy néhány sorban engem is szerepeltet.⁷⁴

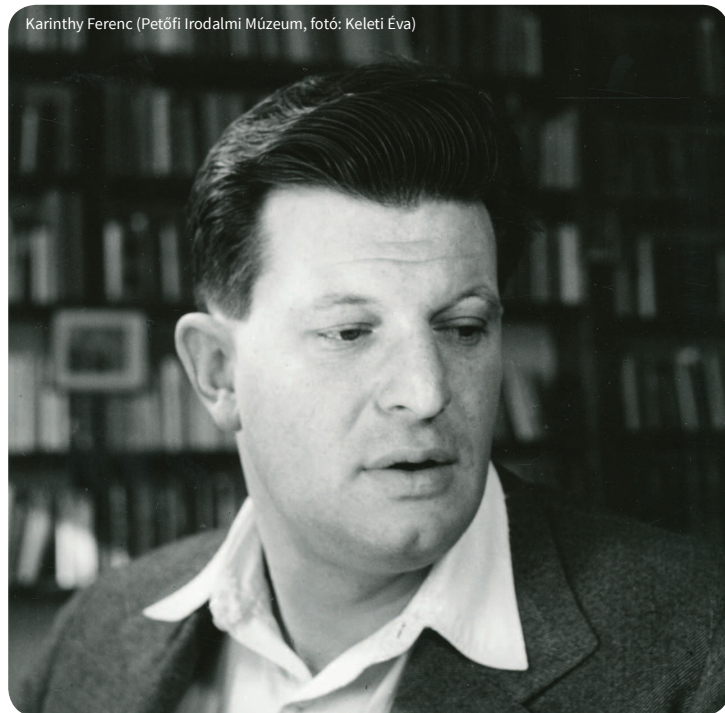
Naplójában Karinthy Ferenc többször is felveti irodalmi bérgyazottságának, íróársaihoz fűződő viszonyának kérdését: „Bizonyára leírtam már e naplóban, hogy a magyar irodalomban engem főként a zsidók bántottak, érthetetlen, miért, és ezek a keresztény írók szerettek és védtek meg mindig, ha kellett. De ez fölfelé is áll. Cseres Tibor vagy az elhunytak közül Illyés, Németh L., Veres P., Tamási Áron, nem tudom ennek az okát.”⁷⁵ Egy másik helyen így fogalmaz: „Legérdekesebbek a népi írók. Akik bizony nemigen szerették apámat, olykor, mint Tamási, Németh, Szabó Lőrinc, súlyosan meg is bántották. Ilyléről nem beszélek, mindig a legteljesebb melegséget éreztem belőle, bátyként fogadott házába, szívébe. De a többinél, még Veres Péternél is a megható baráti vonzalmat és számos esetben megnyilvánuló barátságot tán épp a fentiek magyarazzák: a fiúnál jóvátenni, amit az apa ellen vétettek s azóta bizonyára megbántak. Ennek legkirívóbb példái Tamási, aki egyszer litvánként nevezte Karinthyt, Szabó Lőrinc, aki a kávéházban nyilvánosan és sértőn firtatta nagyszülei vallását stb.”⁷⁶

Tamásiival való kapcsolatáról *Tavirózsa* című novellájában bővebben is szól Karinthy Ferenc, barátságuk egyéb mozgatórugóit keresve: „Miért fogadta el közeledésemet, és mi érdekelte bennem, a merőben más vércsoportúban, a tetemes korkü-

lönbség, huszonnégy év ellenére? Tán éppen ez, a fiatalságom, valami olyasféle homályos nosztalgiával, hogy az ifjabb mellett ő is megifjodhat, no meg talán az a reménység, a fiatal jobban vonzza a fiatalok társaságát, főleg a másneműekét. S még talán, mondta is később egy bizalmas órában, a pesti humor és ironia, ezt kedvelte már apámban, és örökletes vonás az én életszemléletemben is, úgy véli: nem is olyan távoli a székelyek csavaros eszejárásától, örökös mókázásától, gúnyától-öngúnyától, jól összecsengethetnek, legalábbis a fehér asztalnál.”⁷⁷

Kapcsolatuk jellegét ugyanis az olyan, éjszakai mulatókban tett látogatások határozták meg, melyekről Karinthy Ferenc *Tavirózsa* című novellájában részletesen beszámol. Levelezésük is bővelkedik az efféle estekre, borozásokra tett utalásokban – igaz, Tamási képeslapjai az írói munka légkörét is érzékeltetik:

Karinthy Ferenc (Petőfi Irodalmi Múzeum, foto: Keleti Éva)

Kedves Ferenc!

Látod, a munka egészen elszakított egymástól. Te is ígérted, hogy meglátogatasz, de még nem jöttél. Itt nincs is jó embernek való bor. Nyavaja [sic!] influenzával sokat vesződöm; már feküdtem is három napot. Ez írásban is akadályozott. Kellemes időtöltéseid közben gondoldj szegény öreg barátodra is.

Tisztelő kézcsók; baráti köszöntés

Áron⁸

Kedves Ferenc!

Üdvözlő lapod jól esett. Az illendőségen nem esett folt, mert telefonon kerestelek, amikor a Balatonon voltatok. Feleséged édesanyjával beszéltem is akkor. Nem tudtam úgy dolgozni, ahogy szerettem volna, de szerzetesi cellámban – remélem – valamit fejlődtem. Hiába forognánk az égtájak felé, egy az eredmény: dolgozni kell.

Tisztelő kézcsók, baráti ölelés

Áron

1959. aug. 28.⁹

Kedves Áron!

Nagy élvezettel és nem kisebb okulással olvastuk a galuskaevésről szóló hasznos tudnivalókat. Amíg itt vagyok, helyettesíts engem is a budapesti éjszakában! Kézcsók s tiszteletteljes baráti üdvözlét.

*Cini, a Te Ferenced
Szigliget, 1959. dec. 28.¹⁰*

Kedves Áron!

innen utazom majd Londonba, s úgy, Párizson át baza. Kérlek, képviseld érdekeinket a budapesti éjszakában! Nagy szeretettel üdvözöl s jó munkát kíván

*Karinthy Ferenc
Brighton Hove, 1961. ápr. 10.¹¹*

Kedves Áron!

ide [Szigliget] jöttem utánad, de meglepetésemre nem találtalak! Bánatomat badacsonyi borba fullasztom – de attól csak még keserűbb.

*Szeretettel üdvözöl
Karinthy Ferenc¹²*

Kedves Áron,

innen köszöntlek [Siófok], még mindig eltiltva a nemes italoktól, és egyéb élvezetektől. Így hát gyűjtöm az erőt a későbbiekre! Szeretettel üdvözöl, ölel híved Karinthy Ferenc¹³

Kedves Áron!

Köszönjük szép levelezőlapodat. Jó lett volna meglátogatni, de a sáros út s itteni bonyodalmak, elintéznivalók még gátoltak. Vigyázz magadra, biztosan a rossz bortól betegedtél meg. Távollétedben én egészen elzúllottam, találtam itt szemben a közértben egy 12 forintos kadarkát, nekem ez ízlik, most ezt iszogatom. Szégyen, gyalázat, igaz?

Meddig maradsz? Hiányzol a fővárosi éjszakából! A viszontlátásig tehat a szép Budapestről, a Duna királynőjéből küld baráti ölelést, üdvözlét híved Karinthy Ferenc.¹⁴

Karinthy Ferenc abban a levélben is megidézi az éjszaka zaját kedvelő Tamási alakját, amelyben megköszöni az immár özvegy Tamási Áronné Bokor Ágotának, hogy küldött neki egy példányt a *Vadrózsa* ágából:

Kedves Ágota!

1967. dec. 3.

Nagy örömet szerzett a Vadrózsa ágával. A folyóiratokból már ismertem – most itt könyvben, büszkén olvasom újra, élvezettel, minden mondatnak örvendezve, de legjobban persze a kis anekdotának, melyben Áron apámat s engem fest meg. Köszönöm, nagyon köszönöm!

Itt mondom el Magának, amit személyesen akartam: hogy a nyáron, Kisbacon felé kocsikázva természetesen Farkaslaka felé utaztunk, hogy megállhassunk az út mentén, és még Benedek Marcell bátyánkat is odavezettük, fiával együtt, a sírhoz. Ő ugyan jóformán már nem lát, de mi mindent lefestettünk neki szavainkkal. S én, aki annyi zajban, mozgalomban láttam Áront, csudáltam, hogy ilyen nagyon nagyon csendes helyet választott magának. [...]¹⁵

Karinthy Ferencet erősen foglalkoztatta Tamási Áron személyisége, hosszan készült egy nagyobb lélegzetű mű megírására, melynek a székely író lett volna a főhőse. *Tavirózsa* című elbeszélését naplója tanúsága szerint 1981 szeptembere és 1982 áprilisa között írta, de Tamási személyét és főképp Tamásit mint írói témát már jóval korábban is rendszeresen emlegette: „[...] a jövődő munkáimon spekulálok. Egyszerre a következők készülnek bennem. 1. *Ősbemutató*. 2. *Elmegyek meghalni*. 3. *Budapesti éjszakák Tamási Áronnal*. 4. *Csönd*. [...] a *Budapesti éjszakák T. Á.-nal* regényes irodalomtörténeti emlékezés, olyasmi műfajilag, mint Krúdytól a *Boldog boldogtalan Bródy* vagy az *Ady Endre éjszakái*.”¹⁶ – jegyezte le 1970. december 12-én. 1971. február 4-én Karinthy Ferenc meglátogatja Tamási Áronnét, hogy magnóra mondja emlékeit Tamásiról. Naplójában még lejegyzí: „Egyszer még egy regényt is szeretnék írni róla, vagy regényes emlékezést.”¹⁷ 1971. augusztus 16-i bejegyzéséből az is kiderül, hogy Tamási – mint írói téma – sokkal régebben foglalkoztatta: „Tamási Áront tíz éve szeretném és nem tudom megírni, mert íróból még népies zeneszerzővé se tudtam operálni. Ő olyan egyedi eset, hogy még az Alkotás utca 51/a-ból a b-be se tudnám átköltöztetni.”¹⁸

A regényterv végül nem valósult meg, helyette azonban megszületett a fent már többször is említett és idézett *Tavirózsa* című elbeszélés, melynek kimondott célja Tamási egyéni arculatának, ízes beszédének bemutatása, nem művészi nagyságának ábrázolása. Karinthy Ferenc ezt azért is tartotta fontosnak, mert Tamásinak már halála után egy évvel szobrot állítottak, „[...] mint a székely nép hősenek. Az igazi Tamásira egyre kevesebben fognak emlékezni, a szobor elfedi majd az élt.”¹⁹

1 KARINTHY Ferenc: *Tavirózsa* = Uő: *Utolsó cigaretta, utolsó ítélet*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 475.

2 Uő., 444.

3 TAMÁSI Áron: *Vadrózsa ága* = Uő: *Szólít a szülőföld*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2011, 587.

4 KARINTHY Ferenc: *Tavirózsa*, i. m., 443–444.

5 KARINTHY Ferenc: *Napló 3.*, Littoria Könyvkiadó, Budapest, 1993, 14. 273.

6 KARINTHY Ferenc: *Napló 3.*, i. m., 322.

7 KARINTHY Ferenc: *Tavirózsa*, i. m., 452–453.

8 PIM Kézirattár, V. 5720/670/2

9 PIM Kézirattár, V. 5720/670/1

10 PIM Kézirattár, V. 5791/182/1

11 PIM Kézirattár, V. 5791/182/3

12 PIM Kézirattár, V. 5791/182/5

13 PIM Kézirattár, V. 5791/182/7

14 PIM Kézirattár, V. 5791/182/6

15 PIM Kézirattár, V. 5791/457

16 KARINTHY Ferenc: *Napló 2.*, i. m. 120–121.

17 KARINTHY Ferenc: *Napló 2.*, i. m. 147.

18 KARINTHY Ferenc: *Napló 2.*, i. m., 195–196.

19 KARINTHY Ferenc: *Napló 1.*, i. m. 14.

Tamási Áron betegsége, halála, végtisztessége

SIPOS LAJOS

1965-ben Tamási Áron beteg lett. Szeptemberben és októberben hosszabb időt töltött a budapesti János kórházban. Október 23-án Farkaslakáról látogatóba érkeztek testvérei: Ágnes, Gáspár, Anna. Az író a kórház után is gyengélkedett, ágyban fekvő beteg volt. Nem tudta testvéreinek megmutatni az akkori Budapestet, csupán a megnézendők listáját állította össze. A kísérésre barátait kérte föl. „Sokat és hosszan szeretett volna még Farkaslakán időzni – írta Czine Mihály *Tamási Áron vonzásában* című írásában –. Tervei voltak a szülőházzal is: visszagigazítani olyanra a belső beosztást is, amilyen az ő gyermekkorában volt. Fel akarta újra építtetni a szobában a Gáspár házassodásakor lebontott cserepest [...] s érezve a közelítő őszt, beszélt Ágnessel is, intézkedjen úgy, hogy a szoba, amelyben már annyit lakott, mindig fent legyen tartva az ő számára. Ha majd úgy érzi, jön a nagy Kaszás, jön Farkaslakára.”

Novemberben, a Kossuth Klubban megrendezték Tamási Áron szerzői estjét. „Annyi embert még ritkán látott a Múzeum utcai színház – olvasható Czine Mihály idézett írásában –. Már a falak mellett, az előcsarnokban is állnak, s még mindig jönnek – mondtam az előadás kezdete előtt diadalmasan. »Tudják, hogy meg fogok halni« – válaszolt Áron bácsi egykedvűen. Hangsúly nélkül, teljes bizonyossággal, cáfolatot sem várva. [...] Nagy közönsége volt: az ország minden tájáról jöttek az estre, jöttek a szomszédos országokból is.» A testvérek, a rokonok és a jó barátok mind ott voltak. Czine Mihály tartotta a bevezetőt. Az egykori székelyudvarhelyi diák, Palló Imre, a Magyar Állami Operaház szólistája székely népdalokat énekelt, köztük a *Mikor Csikból elindultam* kezdetűt. Bihar József a színjátékokból adott elő részleteket. Pécsi Sándor felolvasta a *Kivirágzott kecskeszarvak* című novellát. Az író, fáradtan és betegségét legyőzve mondta el *A hegyi patakról* című vallomását.

Tamási állandóan fáradt volt, napi huszonötféle tablettát szedett, s folyamatosan kapta az injekciókat is. Undorral, de szó nélkül nyelte az orvosságokat. Mindenképpen élni akart még. És írni. Az orvosok és a környezete azonban pontosan tudta, napjai meg vannak számlálva. Közben híre ment mindenfelé Tamási Áron betegségének. Balogh Edgár Kolozsvárról érdeklődött. Szemlér Ferenc november 22-én kelt levelében azt ajánlotta, költözzék haza tavasztól őszig, a folyamatos tartózkodási engedélyt Sütő András bizonyára el tudja intézni, itthon pedig megerősödik.

A hazaköltözésre nem került sor. Tamási Áron december 24-én, a lakására kihívott anyakönyvvezető előtt negyedszer

Tamási Áron Budapesten Bokor Ágotával és rokonaival, Ágnessel, Gáspárral, Annával, 1965-ben (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Timár Máté)

is megnősült. A negyedik asszony nem a pozsonyi keresztlány lett, hanem az akkor 33 éves Bokor Ágota, aki már 1956-ban segédkezett a lakásfestés utáni takarításban és egyéb munkákban, s akinek a neve felbukkant az 1964. évi feljegyzésekben és az író hazaküldött leveleiben. A „középtermetűnél magasabb, [...] vékony és arányos”, könnyed járású, finom kezű, „keskeny és hosszú, tojásdad arcú” fiatalasszony, akinek „szeme nagy és fekete, tekintete változó, de leginkább puha” volt, amint írta Tamási Áron feleségéről 1966. február 17-én a naplójában, fontos szerephez jutott a mindössze öthónapnyi házasság alatt. Az író, aki maga is tisztában volt sorsával, s akinek álmában Nyíró József, a papi rendből kiugrott, majd az emigrációban oda visszatért író társ azt „mondta”, készíti neki a „helyet” oda-fönt, egy utolsó erőfeszítéssel írásba kezdett. 1966-ban, a Kút-völgyi úti kórházban, ágyban fekve tollba mondta a *Bölcső és Bagoly* folytatásának szánt önéletrajzot *Vadrózsa ága* címmel. Ez a fontos emlékeket tartalmazó, szépen megírt könyv napról-napra készült. A diktálás után a szöveget leíró feleség ott-hon legépelte az anyagot, másnap az író korrigálta a szöveget. A *Vadrózsa ága* című könyvet április 19-én fejezték be.

Tamási Áron május 19-én megírta a végrendeletét. A szerzői jogokból befolyó összes jövedelmét a feleségére hagyta azzal a kikötéssel, hogy a testvérek, végkielégítésül kapjanak 5-5000 Ft-nak megfelelő összeget. Felesége újra házassodása esetén jogosult a szerzői jogok felére, a másik rész, az ő halála után a teljes vagyont, a farkaslaki plébánia igénybe vétele mellett „fordítottassék egy Farkaslakáról szóló monográfia kiadási

költségeire és egy olyan rokon fiú vagy leány tanulmányainak megkönnyítésére, aki erre érdemesnek látszik.” A farkasréti temetőben dr. Brezanóczy Pál egri püspöki helynök végezte a szertartást. De „mihelyt lehet”, holttestét vigyék haza a farkaslaki temetőbe.

Tamási Áron május 26-án meghalt.

A budapesti végtisztességre június 2-án került sor. A szertartást dr. Brezanóczy Pál egri érsek celebrálta, harminchat kispap segédletével. A koporsóban nyugvó testvértől Tamási Gáspár, a szomorú alkalomra megérkezett testvérek nevében is kézcsokkal búcsúzott, ahogyan az író annak idején elkészönte a kiterített apjától. A ravatalnál beszédet mondott Féja Géza, Juhász Ferenc, Nagy László, Galambos Lajos és Tompa Kálmán. Az egri érsek ekképp zárta a búcsúzó imáját: „Testvérünk Áron! Aki hivatásodban a dadogó Mózesed helyett szólottál! Az irgalmas Jézus áldásával íme hazabocsátunk Téged születésed földjére, ami bensőnkben a miénk is, hiszen az anyaföldnek mélyén, odafenn az égben, s az emberi szívek érző kamrájában nem léteznek országhatárok.”

Galambos Lajos búcsúzik Tamási Árontól a Farkasréti temetőben. Az első sorban Illés Endre, Juhász Ferenc és Nagy László áll (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Keleti Éva)

Juhász Ferenc emígy búcsúzott:

„Ábel utolsó könyvében az ördögtől-megszabadult fekete ember válasza Ábel kérdésére, hogy mi célra vagyunk a világon? ez volt: »Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.« Igen, ez volt a Te legfontosabb tanításod, otthont-kereső Otthontalan. Ez a mondat világló és szívárványos és csillag-hímporos műveid szíve, vért-lökő megállíthatatlan dobogása. Az ember nem lehet magányos, hiszen az égitestek sem azok, az ember nem ragyoghat árván, nem vacoghat foszforeszkálva a csönd-poros űrben. Otthon kell lennünk valahol a világban, s önmagunkban. S az otthont-építeni-nem-tudóknak otthont kell építenünk: falakat, tetőt, ha másból nem, véres és deres, gyászszívmű és tűz-irgalmú, arany-álarcú és gyémánt-vértű, virág-szagú és bánat-erjedésű szavainkból. Ez a föladatunk. Erre tanítottál. Ezt mondja minden műved, jövőbe-induló drága Barátom, Tamási Áron. Ezzel indultam én is, a Dunántul Ábelje, jövőt-hódító daccal és szorongással. Ezt mondod századokon át, halhatatlan szavaiddal halhatatlan nyelvünkön, aminek Arany János óta nem volt nagyobb birtokosa és művelője, mint Te, szegények fia, lentiek-küldötte: Tamási Áron.”

1966. május 26-ától, Tamási Áron halálhírének érkezettől, három napon át harangoztak a farkaslaki templomban. A házak ablakait lemosták, az utcákat megtisztították. A falu készült a végtisztesség megadására.

Tamási Áron koporsója Farkaslaka előtt (dr. Sipos László tulajdona, fotó: Sztojka Ferenc)

A koporsót szállító autó a Baknya-tetőn, az autó mellett Bokor Ágota (dr. Sipos László tulajdona, fotó: Sztojka Ferenc)

A koporsót szállító vonat június 7-én, kedden indult el Budapestről, a Nyugati-pályaudvarról. A Magyar Írók Szövetsége erről hivatalos táviratban értesítette a román hatóságokat. Amikor híre ment, hogy a vonat átért határon, a szülőfaluban ismételtelen megszólalt a harang. Így várták a közülük való nagy embert.

Innen számítva a történetnek két változata van. Az egyik szerint, melyet Sütő András, a gyulafehérvári érsekségen Lestyán Ferenc vikárius és sokan mások megerősítettek, a Farkaslakára (románul: Lupeni) feladott koporsót szállító vagonot valahol, valakik vagy a vak véletlen az ország déli részébe, a Zsil-völgyi Lupénybe (románul: Lupeni) irányították. Június 8-án Lupényből közölték, a vagon megérkezett. Június 9-én a holttestet szállító kocsit hozzákapcsolták egy Segesvárra induló szerelvényhez. A segesvári vasutasok kiszabadították a vagon, s még aznap este a holttest megérkezett Székelyudvarhelyre.

A másik változat szerint (erről Birton István, a falu akkori plébánosa 1991. május 22-én, Jakab Simon, Farkaslaka valamikori néptanácsának, majd az itteni Béke Termelőszövetkezetnek az elnöke 2006. június 20-án írt egy összefoglalást) a június 7-én elindított koporsó Segesvárra érkezett, itt a szerelvényről lekapcsolt vagont félreállították, majd két nappal később, 9-én hozzákapcsolták a székelyudvarhelyi személyvonathoz, s az estére megérkezett az udvarhelyi állomásra.

A folytatásra vonatkozóan nincs eltérés. Székely Artilla állomásfőnök elintézte a hivatalos formákat, dr. Bakk Elekné dr. Takács Sára főorvos asszony mint „hivatalos egészségügyi közeg” vállalt minden felelősséget. A pecséteket leszedték a vagonról. A koporsót éjszakára a református temető halottsházában helyezték el.

Június 10-én, pénteken reggel – olvasható dr. Bakk Elekné Takács Sára könyvében – a koporsót egy lenyitható oldalú autóra tették. Az autó platóján, a lesúrolt deszkákra a fej-részhez fekete bársony fehér kalotaszegi varrottas került, a koporsó alatt a székely himnusz dallamát szerző Csanády György édesapja, Csanády Zalán által vakon csomózott perzsaszőnyeg volt, az oldalfalakon tarka székely szőttesek és kalotaszegi varrottasok látszottak. A koporsót Tamási Áron „lelki gyermekei”-nek, dr. Bakk Elek leányainak kelengyével vonta be édesanyjuk. Elöl az autón fekete fátylakat fűjt a szél.

A Farkaslaka felé tartó kis karaván a Baknya-tetőn megállt. A koporsót kísérők fekete fátylakkal integettek. A faluban várakozók azonban nem vették észre az érkezőt, s nem kondították meg a harangot. S mivel az íratlan törvény szerint a hazatérő halottat csak harangszóval lehet fogadni, az egyik kísérő autó előrement, hogy jelezze az érkezést. A szomszéd községre, Szentlélekre, melynek valamikor Farkaslaka a filiája volt, nem vonatkozott a szokástörvény, de amikor hírt vették az érkezőnek, ott is felzúgott a harangszó. A mezőn dolgozó székelyek, amikor észrevették a menetet, levették kalapjukat és kiegyenesedve álltak, míg az autó elhaladt mellettük. Dél előtt 11 órakor érkezett meg Farkaslakára a fakoporsóba zárt rézkoporsó. A falu lakói hullámozó tömeggé válva énekeltek. A templomban elhelyezett koporsó mellett az ünneplő székelyruhás osztálytársai-kortársai tartották gyertyáikat az oltár előtt, mellettük helyezkedtek el rendre a fiatalok. A padok megteltek emberekkel. Hamarosan kezdetét vette az imádkozás. Egy öregasszony mondta előre a szöveget, a többiek halkán utána imádkoztak. Így imádkoztak egyfolytában a temetés kezdetéig. Ekkor elnémultak a harangok is.

Délután 3 órakor volt a búcsúztató mise. László Ignác tiszteletbeli főesperes, mikófalvi plébános volt a főcelebráns. Tizenhárom pap és a székelyudvarhelyi katolikus vegyes kórus segédletével zajlott a szertartás. Birton István, a falu papja mondta az előre megírt, és a hivatalos szerveknek bemutatott búcsúbeszédet.

Végtisztességre megjelent gyászoló Testvérek!

A gyulafehérvári székesegyházban álló régi síremlékek egyiken ez a sírfelirat olvasható: „Sta viator! Nec abi. Morare paulum et considera.” [„Állj meg vándor, ne tétovázz! Maradj egy kicsit és elmélkedj!”]

Most, amikor itt állunk e koporsó előtt, hogy megadjuk Farkaslaka nagy szülőtte, néhai Tamási Áron immár kihűlt földi porhüvelyének a végtisztességet, egészen önkéntelenül az említett sírfelirat figyelmeztető tanítása kívánczik előtérbe. A földi élet vándoraiként állunk itt és emlékezve elmélkedünk arról, amit az elhunyt a szülőföldnek adott. [...] Mint szorgalmasan gyűjtögető méhecske ide-oda szállt és röpködött, s az emberek és események változatos színű és sokrétű világában mindenütt talált összeszedni és megőrkíteni valót. Ezeket az értékeket összegyűjtögetve elraktározta a szellemi kincsek kaptárába, aminek könyv a neve. [...]

A kaptárok lassan megteltek zamatos ízű édes mézzel, közben a gyűjtögető méhecske is elfáradt, meggyengült. A korrall a kór is jelentkezett. A kéz a tollforgatásban elernyed. A lélek még ugyan győzte volna, de a test lassan felmondta a szolgálatot. Úgy adódott, hogy mint a szülőfalu papja levélben keressem fel a betegágyán a szenvedőt. S egyebek mellett ezt írtam: „[...] a betegség olykor áthúzza az emberi terveket. [...] Aki a bölcsőnek aere perrenius [ércnél maradandóbb] emléket állított írásban, bizonyára gondolt a másokra is, amiről keveset beszélünk és még kevesebbet írunk, de amire a felettem megújult, otthonában tanyázó bagoly figyelmeztet elsősorban engem és mindenki mást, aki a szülőföldem fogalmi körébe tartozik. A földi élet nyújtható, de nem usque ad infinitum [a végtelenségig]. Ez valóság. Egyszer legördül a függöny az élet színpadán, miután eljátszottuk a kiosztott szerepet. Boldog ember, ki nyugodt lélekkel elmondhatja magáról, hogy a szerepet igyekezett becsületesen megjátszani nemcsak a világ, de a lelkiismerete előtt is. [...]

Itt áll a szülőfalu népe most megilletődve e koporsó előtt néma csendben [...].

Az elhunyt szóban és írásban meghagyott végakarata az volt, hogy földi maradványait, holttestét haza szállítsák szülőfalujába, és itt a farkaslaki temetőben, a templom közelében helyezték el örök nyugalomra. Ez most már teljesül. A szülőfalu népe lelkipásztorával együtt szeretettel köszönti és fogadja a nagy hazatérőt. De köszönjük a nagy figyelmeztető tanítást, ami ebben az utolsó kívánságban jelképesen kifejezésre jutott. Földi halandó és vándor, bárhol is láttál napvilágot, bármerre sodorjon az életár, élted és fáradságos munkád közepette gondold arra, hogy a földi pályafutás befejeztére hazatérhess oda, ahonnan elindultál – miként az elhunyt mondotta – „a nagy Géniuszhoz”, az Istenhez.

Tamási Áron, Krisztusban testvérünk, Isten veled, Isten velünk.

Gyászszertartás Farkaslakán (dr. Sipos László tulajdona, fotó: Sztojka Ferenc)

Amikor a román hatóságok „megtudták – olvasható Birton István feljegyzésében – hogy egyházi szertartás szerint lesz a temetés”, lefújták a hivatalos gyászünnepeket, „s az autókat nem engedték be a faluba [...]”. Az akkor még megvolt Magyar Autonóm tartomány mellett a brassói titkosrendőrök és állambiztonsági emberek is jelen voltak a temetésen. Bőrkabátos civil örök, szekuritátés biztonsági rendőrök vegyültek a gyászolók közé.

A helybeliek, a környékiek, illendőség szerint járultak a sírhoz. A barátok: Balogh Edgár, Nagy Imre, Kacsó Sándor, Sütő András, Sütő Andrásné, Gálfalvi Zsolt, Kányádi Sándor, Hirsch Judit, Katona Szabó István, Nagy Pál, Nagy Lajos és sokan mások az ország és a Kárpát-medence különböző részeiből búcsúzni jöttek. Nagy Imre festőművész, aki Tamási Áron szívének egyik legkedvesebb portrét készítette az íróról, a sír mellett ezt mondta: „Mindjárt melléd fekszőm Áron!” Legtovább a *Tizenegyek* még élő tagjai és a marosvécsi találkozó házigazdája, Kemény János álltak a sírnál.

„Amikor a koporsót a sírba leengedték, mintegy a síráshoz társultan – írta Sütő András *Tamási Áron rendes feltámadása* című írásában –, fölöttük surroggni kezdtek a cserfák levelei, majd aztán a vastagabb ágak is recsegésbe fogtak, kétségbeesett, töből kiszakadó csapkodásba”. Utóbb azonban, ezt Tamási Gáspár örökölte meg, az égháborút „az isteni gondviselés más irányba vezérelte”; kitisztult az ég, nem esett az eső, s a madarak rázendítettek énekükre.

*

Tamási Áront végakarata szerint, Birton István, a helybeli plébános és Jakab Simon termelőszövetkezeti elnök segítségével nem a temetőben, hanem az akkor még a plébánia kertjéhez tartozó részen, a „nagy út kanyarulatában, a templom háta mögé, arccal kelet felé” temették el, ősei közelében, két cserefa között. Kopjafát állítottak a sírra, névvel, a születés és a halál dátumával. A kopjafára, a kívánsága szerinti sírfeliratot csak huszónhárom évvel később, a romániai rendszerváltás után lehetett felírni. Ma is olvasható ez:

„Törzsében székely volt,
Fia Hunniának.
Hűséges szolgája
Bomlott századának.”

A temetést követő megbeszélésen, melyet dr. Bakk Elekék rendeztek székelyudvarhelyi házukban a messziről érkezett vendégeknek, elhatározták, hogy síremléket állítanak az írónak. A síremlékállítást munkájára dr. Bakk Elekné főorvos asszonyt kérték fel.

A doktornő Szervátiusz Jenőt kérte fel a síremlék megtervezésére és kivitelezésére. A Mester, aki korábban megalkotta az öngyilkosságba kergetett költő, nyelvész és a kolozsvári egyetem egyik vezetőjének, Szabédi Lászlónak és Asztalos István írónak a síremlékét, fiával Szervátiusz Tiborral együtt vállalta el a megbízást.

Sipos Ferenc, Tamási Áron sógora ajánlotta az emlékműhöz a Hargita sándorfalvi részen fekvő, „Úrasztal kövé”-nek nevezett hatalmas kőtömböt.

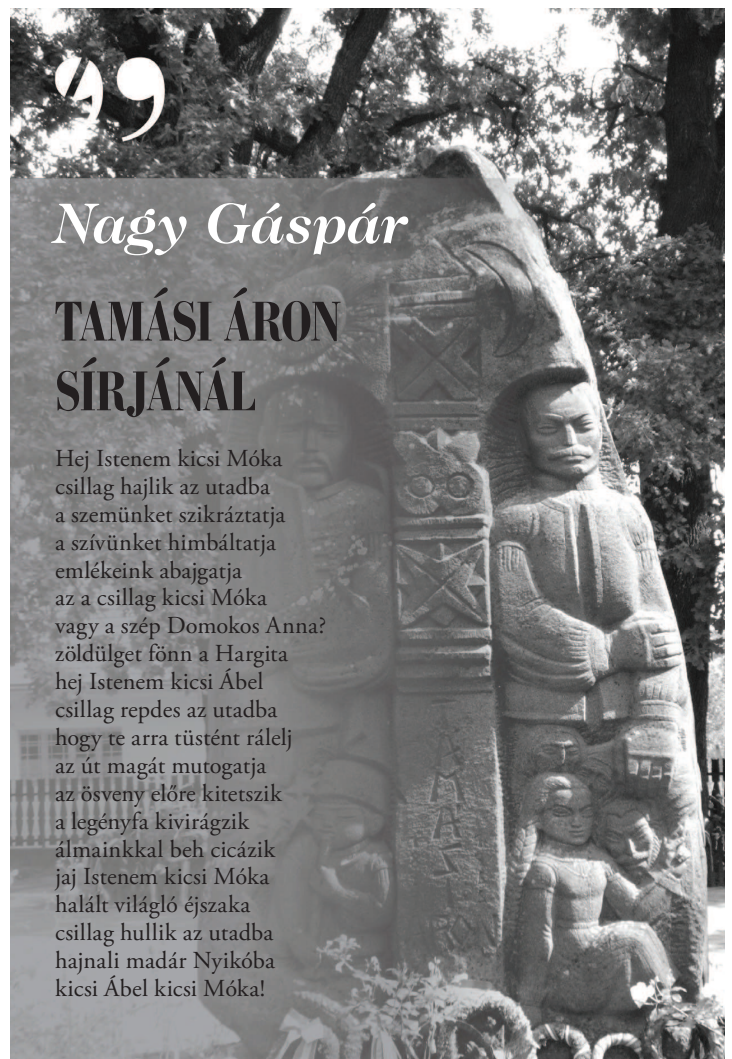
A követ csak három összekapcsolt erdei traktor tudta kimozdítani helyéből. Ivóban, a patak partján rakták trélerre, s onnan tengelyen szállították Farkaslakára. A templomkertben deszkabódét ácsoltak a művészeknek, befedett állvánnyal védték a készülő szobrot.

A szoborba a két Szervátiusz belefaragta az író legjellegzetesebb figuráit. Bal felől, alul az *Ábel a rengetegben* főhőse, Szakállas Ábel látható Bolha kutyával. Az alsó jobb mezőben – olvasható Lőrincz József *Köbe faragott remény* című könyvében – az *Énekes madár* főhőse, Magdó jelenik meg. Ábel háta mögött egy gyermeket vezető nőalak tűnik fel az ókori sumér kultúrára jellemző stílusban. Magdó mögött egy derékon felül meztelen nő és az ördög feltehetően az *Ördögváltozás Csikban* című novellát idézi. A gyermekét vezető anya mögött egy medvével viaskodó férfi látható, a *Hegyi csoda* című novella illusztrációja. A trachit-emlékmű hátoldalát a *Rendes feltámadás* figurái foglalják el. A hátoldal közepére *Szép Domokos Anna*, Tamási Áron egyik ballada-novellájának a hőseit faragták. De itt van a *Tűzet vegyenek!* novella hőséne az ábrázolata, a *Hűséges Mártonka* is.

A szobor, melynek megvalósításához az ekkori román állam Fazakas János magyar nemzetiségű miniszter közbenjárására 120 ezer lejrel járult hozzá, s melynek befejezéséhez farkaslaki, romániai és magyarországi emberek összefogása volt szükséges, 1972-ben készült el.

A Havas azon részén, ahonnan az „Úrasztal kövé”-t elhozták, jó vízű forrás fakadt.

Tamási Áron emlékműve Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor alkotása (Fotó: Zsiga Kristóf)

Gyökér-bilincsbe zárva

Beszélgetés Tamás Menyhérttel

BORBÉLY LÁSZLÓ

Kávéházi asztalnál, fényképek, dedikált könyvek, cetlikre írott kedves baráti üzenetek, versek segítségével csapongunk a múltban Tamás Menyhérttel, Magyarország Babérkoszorúja-díjas költő, író, műfordítóval, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagjával. Tamási Áron emlékéét idézzük. Beszélgetőtársam zsenge ifjúként megmutatta egy novelláját Tamási Áronnak, aki bírálattal helyett sétálni hívta őt. „Fölmentünk a hegyoldalba, megálltunk egy fa alatt, ránézett, és azt mondta: mindenről lehet írni, akár erről a fáról is. A lehulló levélről is. Csak azt kell láttatni, hogy ki ül a fa alatt, amikor leperdül a levél, és az alatta ülő honnan jött.”

„Bonyhádán volt egy Rajci nevű könyvkereskedő, aki az Olcsó könyvtár kötetait mindig félrerakta nekem, ha nem volt pénzem, holott csak három forintba került egy kötet, megengedte, hogy a boltban ülve olvassam” – emlékezik Tamás Menyhért. Mikor a fővárosba költözött, a tőle kapott, vásárolt példányok képezték minden vagyonát, azokkal volt tele a bőröndje. Köztük voltak mások mellett Krúdy, Kosztolányi, Tamási művei is.

„Tamási műveinek első olvasásakor én még nem éreztem azt a nyelvi rokonságot, ami nyilvánvalóan már akkor is megvolt – folytatja a költő. – Az *Énekes madár* című művének látván, az abban ábrázolt csodák, varázslatok döbbeneteket rá, hogy közös-egy a világunk. A mesejáték bonyhádi bemutatója után odamentem hozzá, bemutatkoztam, beszélgetni akkor nemigen tudtunk, mert embergyűrű vette körül, de megadta lakcímét, így elküldhettem neki néhány írásomat.”

Amikor Tamási – a Dunántúlra telepített bukovinai székelyek között –

Tamás Menyhért (Fotó: Bakos Zoltán)

anyagot gyűjtött az 1960-ban megjelent *Szirom és Boly* című könyvéhez, és ismerkedett a megváltozott paraszti élettel, az ifjú Tamás Menyhért is jelen volt, és némi irigykedéssel figyelte, ahogy az emberek megnyíltak a neves regényíró előtt, ahogy elmesélték neki sorsukat, a sok borzalmat, amin keresztül kellett menniük a termelőszövetkezetek létrehozásáig. „Később a könyvet elolvasva szembesültem azzal, hogy lényegében a töredékét sem írta meg mindannak, amit az emberektől hallott, mert az általuk elmondottakat akkoriban nem lehetett volna megjelentetni. A történetet elemelte a valóságtól, úgymond meseszerűvé tette.” Az anyaggyűjtés során, az egyik szünetben esett meg az a bizonyos beszélgetés Tamási Áron és Tamás Menyhért között, melynek hatására a fiatal író úgy döntött: komolyabban is megpróbálkozik az írással. „Sejtettem, hogy miről akar beszélni. Nagyon óvatosan, nem bántóan elmondta, hogy

nem elég az, ha az ember megírja a történetet, azokat a történeteket életre is kell kelteni. Egyből megértettem a mondanivalóját, mert a szavai mögött éreztem a jó szándékot, hogy a javamat akarja. Atyai szónak vettem a tanácsát, és később szorgalommal igyekeztem pótolni mindazt, amit addig elmulasztottam.”

Tamás Menyhért tizennégy éves kora óta járatta az Irodalmi Újságot. Az egyik számban André Gide fiatal írókhoz írt levelét olvasta. Az egyik mondatát egy életre magába véste: „Hidd el, a dicséret lankaszt és restségre ösztönöz, ám a jól türt támadás erősít”. Tamási Áron intelmeit természetesen eszébe sem jutott támadásnak venni, az elhangzottak inkább a folytatásra ösztönözték. Ahhoz azonban a fővárosba kellett kerülnie, hogy az odahagyott értékeit becsülni tudja, amikor hazalátogat. „Olyan nyelvet, nyelvújítás előtti szavakat használtam, amelyeket Budapesten eléggé fintorogva hallgattak, de a szavak visszaszerzésének öröme annyi erővel töltött fel, hogy hidegen hagyott mások fintora, és az sem zavart, hogy később, mikor a rádióban vagy egyéb helyeken nyilatkoztam, derülnek rajtam, vagy sem. Tamási jutott eszembe, a New York Kávéház mélyvízében tartott novellaértékelések. Ezeket a komoly alkalmakat sűrű kacagás követte... Tamási klasszikus lett. Hova lettek a felolvasók? Az idő sem tudja. Ez a felismerés is bátorította arra, hogy a magával hozott szavakkal építkezzem...”

Tamás Menyhértet édesapja ugyan figyelmeztette, hogy legyen óvatos azzal a „csúcsos fejű” észjárással, de azért a fiatal író gyakran elmerészkedett Tamási Alkotás utcai otthonába.

„Mindig reszkető lábakkal mentem fel hozzá, ő pedig úriember módjára

fogadott, elegáns volt és nagyon barátságos. Később a feleségemet is elvittem hozzá bemutatni. Megkínált mind a kettőnket a farkaslaki pálinkával, a második pohárka után azt se tudtuk elmondani, amit szerettünk volna.”

Tamás Menyhért ugyanazt a világot hordozta magában, amelyről Tamási Áron is írt, közösek voltak a gyökereik. „Nem térhetünk ki a hűség elől” – idézi Tamási Áron egyik szép mondatát. Az életműve nagy hatással volt rá, emellett a nyelvnek is híd szerepe volt kettőjük között. Tamási „ékítette” a nyelvet, míg Tamás Menyhért „csupaszította”, a kifejezés egyszerűségére törekedve igyekezett tükrözni a mondanivaló szépségét.

Tamás Menyhért szerint Tamásinak kivételes tehetsége volt a megélt élethelyzetek szépirodalmi tükrözéséhez. „Székely sorsát tovább gazdagították tapasztalatai az első világháborúban az olasz fronton, aztán huszonhat éves korában kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba, ahol volt alkalmi munkás, majd banktisztviselő is, írói karrierje épp ekkoriban kezdett beindulni, *Szász Tamás, a pogány* című novellájával ekkor nyerte meg a Keleti Újság novellapályázatát. A székely népballadák, népdalok és népi mókák ihlették azokat a novellákat, amelyekből első kötete, a *Lélekindulás* összeállt. Amerikából küldte haza a kéziratot a kolozsvári kiadóhoz, ahol 1925-ben megjelent. A műre a romániai magyar és a magyarországi irodalom is azonnal felkapta a fejét. 1923-1925 között New Yorkban élt, majd rövid ideig a Chicago mellett Garyben és végül a nyugat-virginiai Welchben. Mindenütt tájékozódni tudott, ráértett az emberi kapcsolatok mögötti lélektani összefüggésekre, hihetetlen élményanyag birtokosa lett, később ebből építkezett. 1926-ban megkapó ritmusú, sajátos mondatfűzésű, ősejű, ősi székely nyelvet hullámoztató íróként érkezett meg Amerikából. Felfrissített hangja századok szólamait szólaltatta meg. Áprily Lajos az elsők között méltatta, Németh László a tehetségideált látta benne.”

Domokos Mátyás sorozatszerkesztő tudott kettőjük kapcsolatáról, talán ezért kérte föl Tamás Menyhértet, hogy a Nap Kiadó *In memoriam* sorozatában vállalja a Tamási Áron-kötet szerkesztését. „Noha nem vagyok irodalomtörténész, igent mondtam. Körülbástyáztam magam az életművével, a rá vonatkozó írásokkal, a válogatásban mindvégig az elérhető teljes felmutatását követtem. A *Zeng a magosság*ot így is fogadták.

Megérte a hosszú hónapok bűvárkodása; a kordokumentumok, levelek újraolvasása... Erdélyben is a teljes Tamásit látták viszont. Magam is ekkor döbbsentem rá arra, mennyire igaz és mély barátság kötötte több íróársához is. Emiatt ma is irigylem – ez nagyon hiányzik az életünkéből.” (Csak egy példa a legendás íróbarátságokra: Remenyik Zsigmond a *Szülőföldem* elolvasása után azt írta Tamásinak, hogy „Kedves Áron: most fejeztem be *Szülőföldem* című kötetedet. Ha istent megölelni nem lehet, öllelek. Baráti szeretettel...”)

Amikor 1954-ben Kossuth-díjat kapott Nagy Imre kormányától, rögvest listát készített, számba vette azokat az íróársakat, akik nála nagyobb ínségben éltek. Erdélyi József, Sinka István, Kodolányi Gyula, Féja Géza és mások címére pénztalványokat küldött. Néhányan – ismerve az adakozó hozzájuk hasonló helyzetét – visszaküldték a pénzt, sőt Sinka még annyi megjegyzést is tett, hogy „kedves Áron, szeretettel, békességgel visszaküldtem a pénzmagot, hasonló helyzetben te is ezt tennéd, ölel Pista”.

Tamási Áront 1956 után az írók perében („Vádirat Déry Tibor és társai ellen a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetése és más bűntettek miatt”) tanúként hallgatták meg. Az 1957-es pert a hírhedt Vida Ferenc vérbíró vezette, Déry Tibor volt az elsőrendű, Háy Gyula és Zelk Zoltán a másodrendű, Tardos Tibor a harmadrendű vádlott. Tamási tanúként mutatott tartást a bíróságban.

„Ötvenhatban országos együtt-lélegzéssel sorsfordító napok lázában éggett, tevékenykedett, ülésezett, megbízásos-

kat vállalt – sorolja Tamás Menyhért. – Mindenütt ott volt, az Írószövetség nevezetes állásfoglalását, a *Gond és hitvallást* ugyanazzal az igénnyel-felelősséggel fogalmazta meg, mint a *Magyar fohászt*, a *Tiszta beszédet*. November 4-e után sem csappant tenni akarása: Illyés Gyulával, Veres Péterrel, Erdei Sándorral együtt a letartóztatott íróársak szabadlábra helyezését kérelmezte. Az ügy érdekében Krisna Mennonnál, India moszkvai nagyköveténél is látogatást tett a Margitszigeti Nagyszállóban. Szabad óráiban naplót vezetett, az oldalak megteltek tanúskodó betűfolyammal, gyászszűrű oldalakkal.”

Tamási naplóját olvasva Tamás Menyhértet különösen megragadták az író 1956. november 4-ei feljegyzései. Rögtön tudta, hogy ebből dráma születik. „Azért is az ő sorsába szőttem bele ötvenhatot, mert olyanfajta példát adott, amelyet aztán később is vállalt, hisz gondoljunk bele: abban a vérpados várakozásban fontolóra kellett vegye, vajon hagynak-e neki annyi cselekvési teret, hogy majd később újra azzá váljék, akit korábban megismert a világ. Mert ő nemcsak itthon volt ismert, hanem másutt is, őt az úgynevezett fővárosi írók is felkarolták és becsülték. Eredetileg drámának szántam, és bár egy színműnek kötelező tágabb időszakot átölelnie, én csak azt akartam felmutatni, hogy az első, hajnali lövésektől reggelig mi örvénylett Tamási Áronban. Ágyúörgésre ébredt. Félelme többszörös: vajon mi következik? Városégés? Földégés? Könyvéégés? Még emlékezett arra az 1949 tájéki minisztériumban készült könyvégetési tervre, amely az ő könyveit is hamunak szánta. És most jön egy másik égés? De

Tamás Menyhért (Fotó: Bakos Zoltán)

Tamási Áron képes volt köznapi szerepre is átélni. Ez kapott meg legjobban. Átjárt a kórházba, szemben volt ugyanis a Sportkórház, ahol zsákolt, cipekedett és segített mindenben, amíg rosszul nem lett. Neki elég szapora volt a szívverése, s elszégyellte magát, hogy gyógyszerre szorul. Tehát nemcsak szellemileg volt nagy alakja ötvenhatnak azzal, hogy az Írószövetségben ő fogalmazta meg a legszébb gondolatokat, hanem tevőlegesen is segítette a forradalmat. A feleségéről sem tudták, hogy a Sportkórház szorgosa, mosogató, krumplit pucolt, mikor mire volt szükség.”

A *Tamási* című monodráma 2005 októberében hangzott el a Magyar Katolikus Rádióban; az író Lukács Sándor színművész testesítette meg.

Ifjúságának egyik legkedvesebb olvasmányélménye, az *Ábel Amerikában* nyomán Tamás Menyhért forgatókönyvet írt Mihályfy Sándor felkérésére. A szereplőktől dicséretet kapott, mert nemcsak a párbeszéddek, hanem még az instrukciók is tele voltak költészettel, annyira odafigyelt a részletekre munka

közben. „Senki sem vette észre, hogy a cselekményt megtoldottam egy szép résszel, ami a regényben nincs benne. Arról szolt, hogy hány meg hány ember tűnik el Amerikában egyszer s mindenkorra bányákban vagy egyéb helyeken, ahogyan azt Agárdi Gábor elmeséli az egyik jelenetben. Ezzel kívántam érzékelteni azt, hogy a rengeteg kíváncsi közül nagyon sokan odavesztek, és Ábel sorsa ebben a vonatkozásban is kivételesnek mondható. Erre a toldásra felhatalmazva éreztem magam, mert addigra már megismertem Tamási gondolatmenetét, nyelvi fordulatait, és korántsem tettem erőszakot a történeten. Simon István mondogatta: bárkiről írsz, bárkit szólaltatsz meg, gondolatmenetével tartasz...”

Az elhangzottak igazolásaként Tamás Menyhért búcsúzásképpen belelappoz egy kötetébe, hogy megmutassa Tamási Áronnak ajánlott versét. Miközben jellegzetes hangján belekezd az olvasásba, úgy rémlik, mintha kávéházi asztalunk felé Tamási Áron arca, alakja közeledne a régmúltból.

Tamás Menyhért

GYÖKÉR-BILINCSBE ZÁRVA

Tamási Áron emlékére

Röppenne ma is, szállna
tündérekdő, víg álma,
de harmat-derűs szárnya
gyökér-bilincsbe zárva!
Örök őrseget állva
konok cserefák párja
tűzi szívét az árva,
beszgett éjszakára,
sebzett ágra, virágra –
reménnyel koronázva
szegények oltalmára!

■ (1970)

Tamási Áron esetei a cenzúrával*

Adatok az 1970 – 1989 közötti romániai Tamási-kiadások történetéhez

DÁVID GYULA

A Kriterion Könyvkiadó szerkesztőjeként, s mint a *Romániai Magyar Írók* sorozat gondozója, nem sokkal azután, hogy a kiadóhoz kerültem, felvetődött az, hogy a sorozatban el kellene indítani Tamási Áron munkáinak kiadását. Akkor, 1970-ben nem volt ez úttörő vállalkozás: már megjelent – Sütő András válogatásában, Szervátiusz Tibor kiváló borítójával – egy novelláskötet, a *Rendes feltámadás*, s a Drámák-sorozatban az *Énekes madár*, a kolozsvári Dacia Kiadónál pedig az *Ábel a rengetegben*, Izsák József bevezető tanulmányával, aki már az azt megelőző évben letette az asztalra kismonográfiáját is a néhány éve végleg hazatért íróról. De a mi elképzelésünkben, a RMI-sorozatban belül, egy nagyobb vállalkozás körvonalazódott: amolyan belső életműsorozat. Az ebben megjelent kötetek kiadástörténetét szeretném az alábbiakban felidézni – különös tekintettel arra, miképpen viszonyult a cenzúra abban az időben az író szövegeihez.

Úttörés az Ábellel

A *Romániai Magyar Írók* sorozat belső rendje szerint a sorozatba bekerült írói életművek első kötetében átfogó tanulmányoknak kellett készülnie az íróról-költőről, s ezt követően alakulhatott ki egyfajta belső életműsorozat. Minden bizonnyal a fentebb előadott előzményeknek is szerepe volt abban, hogy ennek a tanulmánynak a megírását a Kiadó reám bízta, s az Ábel-trilógia 1973-ban ezzel a tanulmánnyal jelent meg. Hogy mit ér, azt nem az én tisztem minősíteni bő negyven év távlatából. A szöveg viszont nem volt különösebb gond: előzőleg már végleges formába öntötte azt maga Tamási Áron, a Szépirodalmi

Kiadónál Budapesten megjelent kiadás számára. De egy mondat azért mégis maradt benne, amellyel meggyűlt a bajunk: éspedig mindjárt a trianoni változást és így Ábel sorsát is időben elhelyező első. Az pedig az 1933-as első kiadásban, és sokáig a későbbiekben is így hangzott:

„Egy esztendőre rá, hogy a románok kézhez vettek minket, az én életemben is igen nagy fordulat állott bé.”

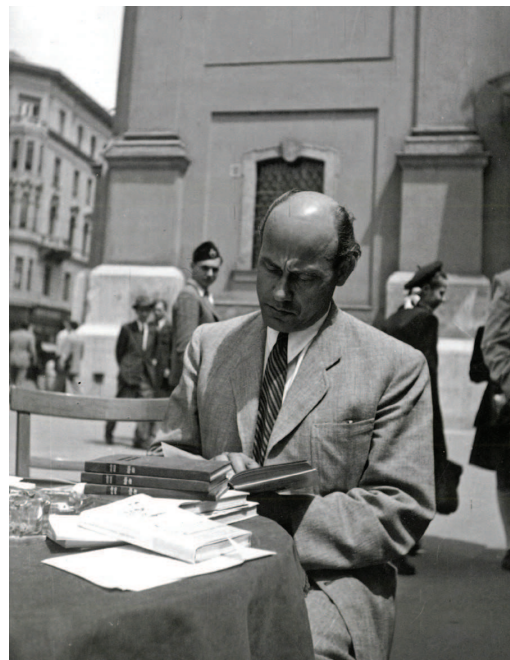
Ez az indítás azonban már az író életében megjelent új magyarországi kiadásokban is változott, amelyekben ez olvasható:

„Abban a nevezetes ezerkilencszáz és huszadik évben, vagyis egy esztendőre rá, hogy a románok kézhez vettek minket, székeleyket, az én életemben még külön is igen nagy fordulat állott bé.”

A mi cenzoraink azonban érzékenyek voltak az „áthallásokra”, s a Tamási Áronnéval, Ágotával való egyezkedés eredményeként, így született meg a Kriterionnál 1973-ban megjelent Ábel nevezetes első mondatának Romániában akkor „szalonképes” változata: „Abban a nevezetes ezerkilencszáz és huszadik évben az én életemben is igen nagy fordulat állott bé.”

Gyötrelmes folytatás

A sorozat második köteteként az ön-életrajzi fogantatású írásokat egy kötetbe gyűjtő kötet, a *Bölcső és környéke* következett. Csakhogy amit 1939-ben az akkori román cenzúra szó nélkül átengedett, annak forgalomba kerüléséről 1976-ban, az akkori Romániában szó sem lehetett: a „régii román világ”

Tamási Áron dedikál a Könyvnapon (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Bojár Sándor)

megannyi jellemző részlete (az utazás Kolozsvártól Udvarhelyig), azokkal a részletekkel, amelyekkel annak idején Tamási Áron oly színesen megírta, kiadhatatlan volt.

A kötet szerkesztői példánya, amelyet akkor frissiben „preparáltam”, őrzi annak a nyomát, hogy a kötetben elsőként olvasható *Szülföldemmel* s a cenzúrával két menetben is meggyűlt a bajunk.

Első menetben jó néhány nagyobb szövegrészt kifogásolt, főképp az első részben, amelyben az író hazafelé utazásának eseményeit idézi fel a kolozsvári állomástól egészen a Székelyudvarhelyre érkezésig. Az utazás néhány epizódja ugyanis igencsak sértette a közel 40 évvel későbbi cenzor fülét.

Kezdődött a fennakadás mindjárt a kolozsvári állomáson azzal az epizóddal, amelyben a hordárnak az újságírói szabadjeggyel I. osztályra felszálló író iránt megváltozott magatartását villantja fel, aztán ott, ahol Tamási a Segesvár–Udvarhelyi kisvonatra melléje felszálló – s feltételezhetően a „kultúrznóna”-nak kijelölt székely városba utazó – román fiatalember láttán támadt gondolatait idézi vissza. Ideiktatom az inkriminált szöveg egy részét:

„Valahogy eszembe jut, hogy a román hivatalos közművelődés kultúrzónának jelölté ki a tiszta Székelyföldet, mert égetően fontos feladatnak tartotta, hogy az ország eme részében fokozott irammal terjesszék a román kultúrát. Keresem magamban, hogy honnét jutnak effélek az eszembe, éppen most; aztán rájövök, hogy az útitársam idézte fel ezt a gondolatot. Valóban olyan ő, mint aki küldetészerűen megy a zóna felé, amelybe én is tartozom. De én még zónátlan időben születtem és nőttem fel: olyan esztendőekben, amikor közművelődés dolgában válogatás nem volt.

Bezzeg most, zóna tekintetében kedvencek lettünk!”

„Különben rokonszenvvel igyekszem nézni ezt a fiatalembert s elgondolom magamban, hogy az ő feladata sem lehet valami könnyű, mint ahogy mindenféle feladat nehez. Mondják ugyan, hogy kétszeresen fizetik az ilyen kultúrzónás szellemi erőket, de ezen az én útitársamon nem látszik kereken mind a kettő...”

Aztán az író megérkezik Székelyudvarhelyre, s amíg testvéreire vár, a városban sétálgatva, szemébe ötlük a változás, amelynek jelei szintén zavarták a cenzort. Ki is húzatta őket:

„Ögyeleg egy-egy diák is, de nem tudom a forma-sapkájuk után, hogy melyik az én utódom a katolikus gimnáziumban, s melyik a román liceum növendéke. Bezzeg a mi időnkben báránybőr sapkát viseltünk télen, s ilyenkor tavasszal kalapot, ha volt. S a román embert szinte csodának néztük, ha nagyritkán eléfordult egy-egy. Most román gimnázium van itt, s növendék elegendő, csak az ember azt nem tudja, honnét verődnek össze, hiszen a megye lakossága kilencvenöt százalékban mind székely most is. Igaz, a tisztviselők, s kiknek általában az állam ad kenyeret, azok mind románok. Ezeknek gyermekeiből gyűl össze jórészt a létszám; aztán ingyeneseket is hoznak, úgy hallom, s magyarok is adják ide elvértve gyermeküket.”

Folytathatnám az idézetek felsorakoztatását, de talán ennyi is érzékelteti azt, mi is bántja a cenzor szemét. A második menetben aztán a Szülőföldem egész első része áldozatul esett a piros ceruzának. A könyv további részeiben így is akadnak megpirosceruzázott szövegrészek, amelyekben némely jelzőknek, néhány szavas szövegrészcskének még a helyét – a „mündér becsületé”-nek a romjait védve megjelölő szögletes zárójelt a három ponttal – is törölni kellett.

Hogy mire volt érzékeny az 1976-os cenzúra, azt egyetlen szövegrészt idéve próbálom érzékelteni, egy olyannal, ahol – lényegében a nem sokkal korábban lezajlott Vásárhelyi Találkozó programjának megfelelően – az osztálykülönbségek feloldását célul kitűző „erdélyi szellem”-ről elmélkedik. (Az idézetben kövérrrel emelem ki a törölt szavakat, szövegrészeket).

„...a történet, amelyet elbeszél János bácsi, újult erővel juttatja eszembe, **amiket nemzetem manapság lázasan hordoz.** Utána azonban hálával és bizakodással gondolok a népre, amely **ezer esztendőn keresztül** védte földjét és őrizte lányait. Együttesen és faluk szerint is külön. Csak az a réteg, amely a nép felett áll és állítólag vezérli őt: csak az nem védte gazdaságát és az nem őrizte lányát. **Bizony két utat járt a kétféle magyarság, s akik most ennek az eredményét látjuk, félelem és kétség kínoz minket, hogy mit hoz a jövő.** Sokan keressük, nyíltan és titokban, a megtisztulás útját: s annyit máris biztosan tudunk, hogy **a kétféle magyarság közül helyesebben a nép cselekedett.** Pedig őt nem tanították történetírók, **mint az úri magyarokat, sem filozófusok és más tudósok.**

Mit csináljunk tehát?

Gondolom, forduljunk vissza a néphez és tanuljunk meg tőle, ami jó. S ami jót tanulunk, tömjük bé azzal a szakadékot, amely **sőtéten tátong a két magyar közt. Jobb, ha ezenmódúlag mi csináljuk ezt, minthogy álorcás idegenek mérges jelszavakat ültessenek a szakadékbba. Pedig ma ez történik.** S holnap talán már holttestek hullanak a **két magyar közé, s akkor temető fogja elválasztani azokat, akiknek jó és közös sors szerint egymáshoz kéne tartozniok.**”

A Könyvnapon Budapesten 1941-ben, Nádler Herbert, Nyíró József, Kemény János, Tamási Áron (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Szécsy István)

A harmadik kötet *Zeng a magosság* címmel Tamási Áron novelláiból nyújtott eléggé bő válogatást. Ennek az előkészítése számomra különösen érdekes volt, mert – egy, az 1970-es árvízben Segesvárt elázott Tamási-novelláskötet lapjait hasznosítandó, amelyekre „már nem volt kár firkálni” – eszembe jutott, hogy összevetem az élete során egymást követő kötetekben, majd az író később saját maga által sajtó alá rendezett kiadásai-ban (*Összes novellái*, 1942; *Világ és holdvilág*, 1957) olvasható szövegváltozatokat. S kiderült számomra, hogy Tamási Áron nyelvét, stílusát illetően az 1920-as és 30-as évek fordulóján jelentős fordulat következett be: a korai, szabódezsős túlfütöttséget (talán nem függetlenül az 1929-ben megjelent *Vízszmáriás királyfi* körül kerekedett vitáktól) tudatosan tisztította le, egy visszafogottabb, de a székely nyelvi ízeket éppen ezért hitelesebben hordozó egyéni stílus irányába. Az összevetés eredményeit a kiadás végén olvasható tanulmányban összegeztem is.

Bújóska tiltott fogalmak körül

A negyedik kötet, a Tamási Áron publicisztikai írásait tartalmazó *Tiszta beszéd* 1981-ben, bizonyos szempontból kedvezőbb körülmények között jelent meg. Néhány évvel ezelőtt került ugyanis a megemlékezések középpontjába a Vásárhelyi Találkozó, amelynek létrejöttében és menetében a már korábban meghatározó közéleti szerepet vállaló Tamási kulcsember volt, másfelől akkor még élt az az elbizonytalanodás, ami a Ceausescu által nagy hévvel beharangozott „cenzúra eltörlése” nyomán az „illetékes elvtársak”-ba befészkelte magát.

Élni és írni, Boszorkányok) ott vannak a *Tiszta beszéd*ben – valószínűleg Tamási Áronnal segítségével szereztük meg a szövegeiket a Széchényi Könyvtárból.

Amit szabad 1985-ben, az már tilos egy évvel később

Már jól benne voltunk a homogenizáció agresszív szakaszában, amikor a sorozatban Tamási Áron színpadi műveire került a sor. Első elgondolás szerint a két kötetet kitevő szöveganyag egyszerre jelent volna meg, de Domokos Géza úgy döntött, hogy a két kötet – a „címszám” biztosítása kedvéért – önállósuljon, ami meg is történt. A szöveggondozást és a jegyzetek elkészítését Salamon András sepsiszentgyörgyi fiatal tanár vállalta, aki a megelőző években figyelmet keltett diákműkedvelőivel színpadra vitt Tamási-sorozatával. Ebben az esetben is kiváló munkát végzett: majdhogynem egy kritikai kiadáshoz mérhető igénytelvete számba az egyes darabok bemutatóit és a róluk megjelent kritikákat, s dráma- és színháztörténeti szempontból igen gazdag adatanyagot gyűjtött össze. A színpadi művek 1985-ben megjelent, *Tündöklő Jeromos* című első kötetében ezek meg is jelentek: a cenzúrának nem

volt velük különösebb baja, amikor azonban egy év múlva a második kötetre került a sor (ennek a címe előbb *Boldog nyárfalevél*, majd *Hegyi patak* volt, hogy végül is *Ördögölő Józsiás* címmel jelenjen meg), annál inkább.

(Csak zárójelben jegyzem meg: a két kötet címválasztása részemről tudatos volt: az egyiknek a főszereplője egy szélhámos „politikus”, a másiké pedig az ördögi hatalommal – egy mesejáték keretei között és játékszabályai szerint – szembezálló székely legény. Hogy az olvasó megértette-e az üzenetet, arról soha sem volt alkalmam meggyőződni. Adalékként azonban ez a kis epizód is érzékeltet talán valamit abból a macska-egér harcából, amelyet – egyre inkább szorongatva, de azért a „borstörés”-re minden alkalmat felhasználva – azokban az években folytattunk.)

Az 1986-ra betervezett második kötet címére tehát nem figyelt fel a cenzúra, ellenben ebből a kötetből (amelynek nyomása a kolofon szerint 1986. május 30-án kezdődött meg) irgalmatlanul kidobatták az összes nem romániai bemutatóra vonatkozó adatokat. Egy év alatt (az előző kötet 1985 áprilisában került nyomdába) ilyen változás következett be a hivatalos utasításokban: akkor már

világossá vált, hogy a Hatalom irányítói Magyarország helyén egy fekete lyukat kívántak látni, aminek még a létezésére sem volt kívánatos utalni.

A Tamási-sorozat kiadástörténetének vége egy tökéletes, de megint a korra igen jellemző kudarc volt: a drámák két kötete után következett volna a *Jégtörő Máttyás* és a *Ragyo egy csillag* című regényeket tartalmazó hetedik kötet. Biztosra mentem ezzel, hiszen a regény, Izsák József bevezetőjével, néhány évvel azelőtt, 1981-ben már megjelent a Tanulók Könyvtárában, s most ugyanannak a cenzornak a kezébe került. Am – paradox módon – az a cenzor már nem volt azonos régebbi önmagával: olyannyira megváltoztak a körülmények, hogy a saját korábbi véleményét sem vállalhatta. Pedig csak egy játszi szellemet kellett volna szabadon engednie. De 1988-ban ez a szellem már a „misztikum” kategóriájába került, s mint olyan, anatómia alá esett.

A kötet végül mégis megjelent a Kriterion Könyvkiadónál, igaz, csak a diktatúra bukása után, 1995-ben. De ez Tamási Áron hazatérései történetének már egy újabb fejezete.

*Az írás lezárulta után jelent meg Kemenes Árpád *Cenzori beavatkozások Tamási Áron Szülőföldem című írásának 1976-os bukaresti kiadásában* című tanulmánya (Székelyföld, 2016. 1. szám 61-78.), amelynek szerzője a címben jelzett kiadásból törölt szövegrészeket elemezve veszi számba az akkori cenzúra működésének elveit és mechanizmusát. A tanulmányt a téma iránt érdeklődők szíves figyelmébe ajánljuk.

1940-ben a Nemzeti Vásár írói sátra előtt jobbról balra: Márai Sándor, Kemény János, Kemény Jánosné, Püski Sándorné, Móricz Zsigmond, Kovács László, Tamási Áron (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Wachter Klára)

„most vissza a sorsba”

Sütő András esszéje Tamási Áronról

JÁNOSI ZOLTÁN

„most vissza a sorsba, Katalaunum
véres teknője iránt...”

■ Nagy László: *A nagy atlanti homályban*

Két rövidebb írása mellett (*Tamási Áron rendes feltámadása, Tonás hegyibeszéd*) az *Ábel kacagása és szomorúsága* című munka (1968) Sütő András leginkább összegző és sokféle szempontból egybeeső, szintetizáló Tamási Áron-tanulmánya. A hattételes nagy esszé nem is csupán a szó szorosabb értelmében vett esszéműfajhoz, hanem számos vonatkozásban az irodalomtörténeti igényű tanulmány műcsoportjához tartozik. Mint ilyen igényű írás Tamási jelentőségének nemcsak a személyes pályára gyakorolt hatását, hanem magyar irodalomtörténeti helyét is szélesre nyitott látómezőkről méri fel. Eleve jelzésértékű előzetes irodalomtörténeti alapozást igazol, hogy Sütő András írásának már az első mondatával, a Tamásit mintegy az irodalmi köztudatba befogadó Babits gondolatával indít: „Emlékszem az örömrre, mikor Tamási Áront megismertem, és sikerült útjait egyengetnem.” Nem véletlen ugyanakkor, hogy éppen Babits neve merül fel a Tamási Áron indulását és kiteljesedését figyelők hosszabb sora: Áprily Lajos, Jancsó Béla, Sárközi György, Féja Géza, Németh László és a többiek közül. Babits gondolkodása ugyanis (a Németh Lászlóé mellett) talán valamennyiükénél erősebben hordozta magában a nyugati hagyományokon fölcseperedett 20. századi magyar irodalmi ízlés, az egyetemes orientáció jegyeit, és jelenítette meg kritikáiban is ennek elveit és holdudvarát. Sütő e tanulmányának elemi szándéka pedig a Tamási-életműnek korántsem csak a regionális, hanem az egyetemes értékek szinterein történő felmutatása is. Babits felől pedig ez a vonatkozásrend jobban és kontrasztosabban rajzolható fel, mint a magyar és az erdélyi lét mindennapjaihoz erősebben kötődő kritikusok eseté-

ben. S a babitsi felismerést aktualizálva Sütő egyértelmű tanulságot tesz Tamási Áron világirodalomra tekintő eredményeiről. Szemben az íróval a regionalitásba rántó s ott egész óriási kísérletét a provincia keretein belül „elintézhetőnek” tekintő véleményekkel, a Babits-hivat-

Nagy Imre (Zsögödi): *Sütő András*, 1972, ceruza, j. j. l., Zsögöd, 1972. jún. 15., Nagy Imre, b. l., „Egyik énem! Sütő András”, 210 x 310 mm (Csíki Székely Múzeum)

kozás után éppen azt emeli ki: „az európai horizontok nagy kémlelője, aki az erdélyi irodalmat valamilyen ősi regionalizmustól féltette, magasra emelt mércével állapítja meg, hogy a székely kalandsorozatok aranyzárai mögött, az oly sokszor kódosnak tartott háttérben nagyobb s messzebb sugárzó motívumok feszülnek; egy végocokot feszegető szándék ábeli nyugtalanságú, minduntalan fölhangzó kérdései”. Az európai kultúrába, sőt az egyetemesbe törés új és

új próbáinak: „nekirugaszkodásainak” kell felfogni – mondja – Tamásinak a magyar irodalomban véghezvitt bátor, műfajteremtő újításait is: Ábel-regényét, ezt „a zsánert és mítoszt egyesítő pikareszket”, „a népmeseregényt”, „a feleselő novellát”, valamint „népi játékaikat”.

E kiindulópont, vagyis Tamási Áron székelységében is egyetemes küldetésének rögzítése után a második tételben immár erről a bázisról mond ítéletet Sütő András ismét, de egyre több érv madártávlatából a Tamási-életmű alábecsülőivel szemben. Elsősorban azt a sztereotip vádat célozza meg, amelynek állandóan visszakopogó érve, hogy: „regionális és misztikus, anekdotikus és idillikus” művészet az övé. Sütő András értékfeltáró értelmezése pontos és körültekintő, magyar és világirodalmi összevetésekben is megalapozott értelmezést takar. „Ebben a minden humanista – nemzeti és egyetemes – értéket átkaroló mozdulatban született újjá a régi igény, hogy Tamási Áron a romániai magyar szellemi életében az őt megillető helyre kerüljön.” De elkötelezett szeretete ellenére a kritikusi tisztánlátás igénye és az objektivitás vezet, amikor egyes Tamási-műveket számba véve azok fogyatékoságairól, a be nem teljesült nagy ígéret árnyékairól, a művekben sajtó hiányokról is beszél. Arról, hogy az író a „meghódított eszmei és művészi magaslatookról nemegyszer esett vissza. Olykor önnön színvonalára alá.”

A tanulmány harmadik tétele az így felvázolt esztétikai alapvonásokat az örökség társadalomtörténeti alaprajzainak szférájába fordítva már az erdélyi magyar és székely lét történelmi hányattatásai felől közeledik az életműhöz. Első mondata a teljes gondolati ívet meghatározó tételmondat egyben, hiszen asszociatív rezdülésével a Tamási óta perma-

nens fájdalomra, az erdélyi magyarság hazahiányára utal: „az igazi Tamási nem az ég, hanem az OTTHON felé vezető utakat kereste”. Sütő András a távlatosabb székely történelem, a szociográfiai műveltség és a valóságismeret talajáról a poézisban megformálódó, mégis társadalmilag indukált szükségszerűségekre mutat rá az író stílári és műfaji újításában. Azok legmélyebb indítékaira világít, amikor azt igazolja, hogy a nyelvben és stílusban megjelenő új kivirágzás nem a teremtő szellem „elmés” játéka csupán, hanem valóságos predestináció. Olyan sorsvállalás és -értelmezés, amely a méltó emberi létfeltételek történelmi hiányából fakaszt irodalmat. „Jégcsapos évszakban az otthoniasság káprázatával keresett vigaszt... Ábelt a szegénység úzi föl a Hargitára és később – nyomorgó székely munkások tízezeivel – Amerikába. A kedves suhancot, a mulatságos kópét nem az isteni kedély, hanem az istentelen sivárság kényszeríti pikaróvá. S hányszor és hányan vándoroltak ki előtte a szélrózsa minden irányába. Háború, éhínség, pestis, felkelés utáni megtorlás, madéfalvi veszedelem hányszor mozgatta már meg őket szerteszórva egészen Washingtonig és Egyiptomig.”

A székely gyötretés fölé emelt (s a *Tamási Áron rendes feltámadásában* megidézett) „esőtartó” (az írói védőerő szimbóluma) itt tehát látványosan a történelem közuhatagának irányába fordul. S a földidézett síró-kacagó fekete a maga irodalomtörténeti jelentőségűvé lett mondatával a hazájából – otthon – kívültre kerülő, illetve saját szülőföldjén kisebbséggé lett, virtuális exodus alá vetett székely „színes bőrség” gondolatát is az analóg sorsfelmutatás erejével közvetíti. A nyomorágó és nemzethiányával egyaránt a harmadik világ felé sodródó sorsban ezért szükséges tehát nagyon az Ábel-modell – mondja Sütő András –, a tréfákra, a népnyelvre, a humorra, a játékokra mint vélt írói alapra pingáló fejtegetések lapjait az elemző gondolat fájdalommal ütte át. „Tamási, akár a legendabeli honalapítók, ezen a helyen kezd építkezni. Újra teremti saját világát, amely zárt és tágas is egyben, minden ízében székely és általánosan emberi.” S közben rengeteget idéz Tamási Árontól, regényrészletet, naplójegyzetet, bizonyítva a prózát lírává varázsoló képek mögötti alkotói tudat dokumentatív realizmusát. S irodalomelméleti vonatkozásban nem másra: a remitológizációs poétikai struktúra – elméleti síkon akkor még gyermekcipő-

ben járó – átfogóbb vonásaira mutat rá, amikor a mítosz és a folklór képleteivel egybeszőtt valóság- és történelemértelmezést mutatja ki a székely író poézisében: „Tamási Áron, a lírai alkat, aki számos művének tulajdonképpeni hőse, a vándorló és mesélő szellem megtestesülése, a fantasztikum panteisztikus vonáskörében is egyik legtárgyszerűbb ábrázolónk.” Miközben benépesíti világát „hétszínű virággal, agyaras vadkanal meg énekesmadarakkal is”, népének történelmét és jelenét oly módon értelmezi, hogy „akik a székely valóság szociografikus képét kérték tőle számon, egy kis odafigyeléssel azt is megtalálhatták benne”.

Az esszé gondolatmenete mind kényesebb terepre hatol Sütő András erdélyi jelene legsúlyosabb gondjai, a kisebbségi lét aktuális állapotai vizsgálatában is. A negyedik tétel ezt a gondolatkört mind aktualizáltabban bontja ki. A kérdés vonalvezetésének kanyarula-

Nagy Imre (Zsögödi): Tamási Áron, 1942
(Nagy Imre: *Íróarcképek*, Polis-Kriterion, 1993)

taiban Sütő András egyszerre beszél Tamási Áron és önmaga erdélyi világáról, és a problémák kontinuitásában önmaga írói alapelveit is felmutatja. Az első gesztus, amelyet ebben a vonatkozásban az irodalommal, sőt az irodalom ürügyén Tamási cselekszik – mondja –, egy éles és tiszta képet mutató tükör odatartása az új történelmi helyzet elé. Mert a megrendítő változások után „a talpra állás igénye” dolgozik benne: „Szembenézni az új történelmi viszonyokkal és

önmagunkkal.” „A mélységben, ahol az ember sorsa ül, a törekvések új forrásait kell megnyitni; azokat, amelyek ódon illúziók helyett cselekvő józanságot kínálnak...” Sütő András az irodalom történelmi és társadalmi küldetéséről beszélve az esztétikum mögött a jóval eredendőbb emberi tartalmakat: magát a sorsot tárja fel. Abban az élethelyzetben, amelyben a székelynek megmaradás az elemi kihívás; az életnek és évszázadok tradícióinak a folytatása a legelső sorskérdés. Az analízis képszerűségében is lényeg-láttató mondatai a Tamási-esztétika oksági meghatározottságait, ezért belső természetét is remekül érzékeltetik: „Láncon csörög ez a móka, miként a medve szomorúsága, minek a másik vége ott van a kényszerűség markában.” S ebben a „regionális” feszültségekkel telített történelmi koherenciában is az egyetemesség gyűjtölencsége az, amihez Sütő odavezeti az Európa-sarki „provincia” gondjaiban született küldetéses Tamási-művészet sugarait. „Az általános emberi és kiváltképpen székely nyomorúságának ez a Janus-arca Tamási legmélyebb megfigyelései közé tartozik, s tanulságos esztétikai paradoxon, hogy a *Rendes feltámadás* realizmusa például a fantasztikum elemei révén teljesedik ki igazán.” S ismételtelen feltűnik a szociográfiai-szociológiai mező Tamási életművét átszövő rendkívül alapos ismerete is Sütő tanulmányában, illetve az ezt a szövegréteget a külvilág felé tudatosító elemzői akarata. A szerző a Tamási-művek világában lépten-nyomon ezeknek a dokumentatív-szociografikus vonásoknak a hangsúlyos jelenlétére utal.

Az író új esztétikai minőségekre mutató kísérleteiben ismételtelen látatja meg azt is, hogy a folklór, a népköltészet és a mitizáló eljárások eszközeivel Tamási miképpen tudott sorselemzést, tudatformálást, dokumentativitást és történelmi analízist egyszerre közvetíteni. A marosvásárhelyi író elméleti értelemben is messzire mutató megállapítása, amikor – 1968-ban! – azt írja, hogy „romantika és szociografikus hűségű tárgyszerűség, »tündéri realizmus« és móríczián súlyos léptű valóságábrázolás, biblikus látomás és már-már rideg részletmegfigyelés, mostanság véle kapcsolatosan szürrealistának nevezett hangvétel és mesés régiókban kalandozó képezet egyesül Tamási világának változatos képeiben”; továbbá, hogy „a ballada és a sirató ének ősi műfaja Tamási keze alatt engedelmesen hajlik új tartalmak szolgálatába [...] megannyi döbbenetes vallomás az

egyensúlyát kereső otthon vergődéséről.” Mindezzel a remitológizációnak azt a prózapoétikai szerkezetét írja körbe, amit a világirodalom 20. századi fejleményeiből az orosz mítoszkató Jeleazar Meletyinszkij vonatkoztatott el az elsők között, s tudatosított is a '70-es évektől az európai kultúrában. S amely irodalmi irányzat éppen a perifériák, a szociálisan alávétett, peremhelyzetű, de gazdag néphagyománnyal rendelkező kulturális „világok” irodalmában hozott az egyetemes irodalmat máig formáló értékeket. Sütő András Tamási-képe (a maga belső érzékenységgel, kreativitásával) egyenesen az Asturias–Arguedas–Amado–Neruda–Márquez–Ajtmatov nevével fémjelzhető stílus később kimutatott alapjegyeit határozza meg. S a nagyfényű esztétikai villanások közepe Sütő a maga életművének legfőbb, legkínzóbb társadalmi alapkérdéseit is megjelöli.

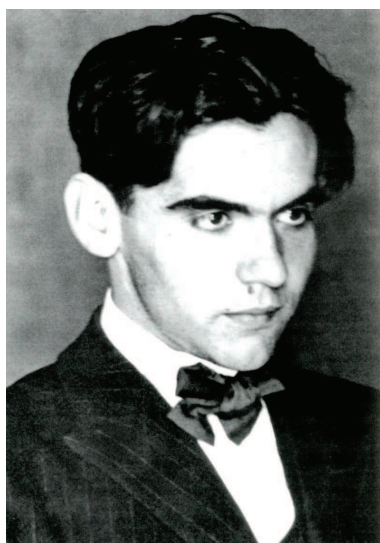
A küldetéses irodalomfelfogás Tamási Áron-i példázatát az ötödik tétel már a maga teljes társadalom- és művészet-történeti komplexitásában ragadja meg. A székely íróban elemi feltételnek látott alkotói elv parancsa – Sütő András elemzése szerint – ebben a sajátos történelmi situációban túlmutat az „irodalmiság” és az egyedi személyiségen is. Azt fogalmazza meg, hogy az írás „közösségi küldetés”, amely nem engedi, „nem szabadhatja fel a világot esztétikai és politikai, dokumentáris és gondolati parcellákra”. Sütő ezzel érzékenyen mutat rá önmaga irányainak legfőbb természetére is, különösen amikor arról beszél, hogy Tamási alapvetően nem teoretikai irányokhoz, divatokhoz, külső

esztétikai útmutatásokhoz, hanem az általa megtapasztalt lét természetéhez igazodott egyedi írói világának megformálásakor. „A művészetről kialakított elgondolásai elsősorban egy népi közösséghez, annak sorsához kapcsolódnak.” Majd ismét a remitológizációs poétikának a „bartóki” modellel érintkező alapelveit vázolja föl a Tamási-esztétikum főbb vonásainak jellemzésére. (S csak csodálható az a szuverén átlátó erő, hogy mindezt abban az időperiódusban teszi, amikor Meletyinszkij és Northrop Frye könyveit nem vagy alig ismerték Magyarországon.)

Tamási poétikai „tündérkedései” mögött a szerző már következetesen a közeletet, a népe tudatát befolyásoló írói szándékot világítja meg. Kora Erdélyének, az akkori Magyarországnak, sőt a mai történelemnek is szól akkor, amikor az író és a valóság viszonyát a Tamási teremtette szellemi térben önmaga számára is tudatosító erővel összegzi. Az élet mint valóságos tények összege – fejt ki – „nem fölmenti, hanem elkötelezi és könyörtelen igazmondásra kényszeríti az író”. Amikor pedig a marginalizáltak, a „peremeken” élők tradícióját mint az egyik lehetséges, meghatározó (de Tamási által a világirodalomba García Lorcával, Asturiással, Alejo Carpentierrel, Jorge Amadóval nagyjából párhuzamos időben, együttesen és újszerűen integrált) bázist nevezi meg kulcsszerepűnek a poétika megformálásában, akkor már nem is egyszerűen csak a neomitologizálás egyetemes esztétikájáról és Tamásinak az ebben betöltött szerepéről beszél. Hanem az ekkor még Nyugaton is (nem-hogy Romániában vagy Magyarországon) éppen csak a lábán megállni tanuló posztmodern világkép egyik kardinális elvét, a geográfiai-civilizációs „pars” egyen-

jogúsításának, tehát a másság toleranciájának programját hangsúlyozza. S benne a „perem” küldetéséről (a posztkoloniális világkép későbbi teoretikusainak, majd Jaussnak, John Barth-nak, Desiderio Navarrónak egyes ítéleteivel is egybecsengő) művészeti és szemléleti elveiről is úttörően üzen. „Az őseivel szól – mondja Sütő, miközben a Tamási-jelenség egész irodalomtörténeti háttérét is felvázolja Salamon Ernőtől, Kovács Györgytől, Tompa Lászlón, Tomcsa Sándoron át Böződi Györgyig –, akik ősi szellemi fegyvereiket – a népmesét és balladát – adják a kezébe megújítás és használat végett. [...] Az élet margójára kerültek, s a részeg mód kotyogó nyomorúságszekerek neki vallják meg sorsukat.” S miközben erről beszél, Sütő András az irodalomelméleti gondolkodás számára úttörő erővel érinti meg Tamási Áron folklór-átíztításának és a tradíciókkal való bánásmódjának összefüggésében az ártélmehozható „hagyomány” és a „horizontváltás” fogalmait is, amelyek a magyar teoretikában csak évtizedek múlva váltak közhasználatú kategóriákká.

S egyre világosabban látszik az is, hogy mind Sütő, mind Tamási emberi és írói helyzete – a föld más sarkainak nyelv-, kultúra-, identitásvesztésre ítéltjeivel analóg módon – szinte azokkal a gyarmatosított bennszülöttekkel azonos, akik a történelem folyamán saját szülőföldjükön kerültek mind sanyarúbb, kiszorítottabb társadalmi és kulturális állapotba. S amely állapot a bennszülött írók, például Césaire Aimét Martini-que-ről, Mario de Andrade-ot, Léopold Senghört és Birago Diopot Angolából, Léon Gontran Damast Guayanából (de a kisebbségi színészbőrű Langston

Federico García Lorca portréja

Tamási Áron *Ábel a rengetegben* című művének francia fordítása (OSZK)

Ion Creangă portréja

Hughes és Richard Wright-ot is az Egyesült Államokban) az erről a helyzetről valló szépirodalmi megnyilatkozásra (vagyis identitástevő, sorsfeltáró és helyzettudatosító kommunikációs gesztusra) s ezen át a világirodalomba történő behatolásra szólította fel. „A veszendőség érzése – amely a szülőföld torkát szorongatja” – Tamási legfőbb motívója: „ez veri nyugbe és tartja fogva pillantását”.

S az ötödik egység végén ismét megjelennek Sütő Andrásnak azok a korábban is emlegetett kulcsszavai, amelyek az egész Tamási-jelenséget (a jelzett fogyatékosokkal és a benne megnyilatkozó nyilvánvalóan európai hagyományrendszerrel együtt) a valóban egyetemes (tehát nem az euroatlanti önérzettel körbehatárolt) világirodalom egyik áramlatába, Ázsia, Afrika, Dél-Amerika s (az akkor még létező) Szovjetunió alárendelt népeinek irodalmi művészetében kialakult vérköreibé kapcsolják. A Senghor – Cárpentier – Ajtmatov – Márquez típusú, az egész földet átszövő vonulatba, amely a Tamásiéhoz hasonlóan jelöli meg önmaga irodalmiságának egyik küldetését: „Az egyetemes létben egy sajátos nemzetiségi lét boltozatainak fenntartó szolgálatát, a szociális igazság ábeli zászlajával a kezében.” S ezért kell számon tartani Sütő Andrásnak azokat az utalásait is, amikor Tamásit – éppen mint a „mágikus realizmus” latin-amerikai csúcseit megelőző székely alkotót

– világirodalmi viszonyítási pontként is megjelöli, s a legtermészetesebb módon az együtt élő román művészet tükré előtt. „Creangát... – írja – Tamási Áronhoz érzem közel állónak. Tamási mesenovelláiban való és költői, csodás elem és realista tényszerűség fénytörése keltik ugyanazt a hatást a székely valóság elemeivel. A *Bölcső és Bagoly* s a *Gyermekkorom emlékei* kánonszerűleg majdnem ugyanazt a dallamvonalat követik.”

Az utolsó, a hatodik tételben Sütő András a kritikus farkasvakságnak azokat a vádjait hártja el Tamási Áron személyétől és írásművészetétől, amelyek szerint a székely észjárás csalfintásai és sziporkái nem hagytak helyet ebben az írói teljesítményben a mélyebb társadalmi mondanivalónak. Pusztakamarás szülöttje éppen arra a leplezett észjárásra világít rá, amely maga nem akarja látni a társadalmi gondolatot az irodalomban. Ezért próbálja csupán a nyelvet bővítő elmeszirkázások terévé átminősíteni Tamási Áron írásait. De Farkaslaka íróját a túlzott rajongás hasonló zsákutcákba vezető szélsőségeitől is megvédi Sütő esszéje. Attól a „vajakos” magatartástól, amely „mint a Fidzsi-szigeteken a fejedászt, úgy keresi s költi bele minden bokorba a *Sóvidéki társasjátékot*. Ragya Kettőt és Ugyebár Tallért; a legendát, misztikumot, »ösi keletit, mókát és fortélyos replikát.« Az *Istenek és falovacskák* szerzője a székely néplet és folklór szemiotikájá-

nak mélyrétegében mutatja meg Tamási Áron egyetemes üzenetét: a mókázó székely mögött a szenvedő székelyt, sőt a szenvedő embert találva meg az írói szóalás legmélyebből jövő szellemi gyökereiben. Mindenféle bonyolultabb elméleti magyarázat és lábjegyzethalmaz nélkül jelentve ki, hogy „a figyelmes olvasó” „különösebb szociográfiai tanulmány nélkül is megérzi Tamási művében a két világháború közötti korszak jég-esőszagát; a deszkás vándorok és halottak módjára pappal búcsúztatott kivándorlók történelmi szorongását”.

A játékos székely mögött az annak válla mögött álló s a szülőföldjére néző komor történelem is ott magasodik tehát Tamási Áron írásiban – mondja ki Sütő András –, „az otthontalan hányattatás” ábeli sikolyában egyértelműen a székely történelem régebbi és friss sebeire ismerve rá. S ezért nem is az elmeszirkát, az elcet pörgeti meg esszéirő szavaiban, hanem azt a helyzetet rajzolja egyre élesebbre, „melyben a *hargitai sast meg kellett enni*”. Az irodalomból *visszafele*, a valóságba vezető utat fedezi fel és mutatja meg Tamási-értelmezéseiben. S természetesen azt az utat is, amin egész életében maga is járt, s aminek porában Erdély legnagyobb magyar íróját mindig is járn láta. Miközben saját arcképét is egyre tisztábbra faragta Tamási Áron vonásaiban.

Nagy László: *Tamási Áron*, tollrajz vázlat rézkarhoz, 1967 (Magántulajdon)

Antal Attila I. M. TAMÁSI ÁRON

Szívódjon vérem ez öreg tölgyfába,
törzse derekam
legyen, gyér lombja, fodros koronája
megritkult hajam.
Álljak, éber őrszem, durva kérgében
századokon át,
életet őrizni – legyen küldetésem,
s adni tovább.

Ítéletidő verte őszi esten
szél ha leteperne:
nyesse a gatter acélja testem
könnyű szeletekre.
Épüljön belőlem vitorlázógép,
karcsú madár,
csusszanjon rólam parittyakóként
messze a halál!

Molnár Vilmos

AZ ÖRDÖG MEGINT CSÍKBAN

”

„Valamilyik farsangon Csíkszentmihályon megbicskálták az ördögöt...”

■ (Tamási Áron: *Ördögváltozás Csíkban*)

– Baj van Köpecen – mondta az ördög kedvetlenül, majd felszedelőzködött, és átment Csíkba. A csíkiakkal mindig is akadt ilyen-olyan osztanivalója. Rendezni régtől esedékes törlesztéseket, benyújtani hajdani figurázásokért a számlát. Legutóbb is ott bicskálták meg egyik cégtársát, erősen figurás népek laknak arrafelé. Az udvarhelyiek sem jófélék, azoktól mégsem esett neki olyan rosszul, ha időnként kibabráltak vele. Udvarhelyen az ördög mindig is otthon volt.

Madicsafüredő felett a kanyarban (Felcsíkon, ami Alcsíknál is olyanabb), ott, ahol egy villámcsapta vén fenyő veti az árnyékot, megpillantotta az első idevalósi emberfiát. Az illető csinos kis pocakkal rendelkezett, máskülönben igen virgoncan térült-fordult. Ott tett-vett, sertepertélt egymagában valami fekete masinával a kezében, azt keccgettette a fenyőfa irányába. Fényképész volt, úgylehet. Fülíg szaladt az ördög szája, amint észrevette az atyáit, megörvendett neki erősen. Egy magányos csíkival mégis könnyebb elbánni, mint egy kocsmaterasznyival. Ez az én emberem, gondolta az ördög, s úgy is volt, csak másképp. Nem tudta még, kivel akadt össze.

– Rusnya egy szerzet vagy, komám – vetette oda neki a pocakos fényképész futtában, s tündérkedett tovább a fa körül. Cseppet sem tűnt megilletődöttnek az ördögtől, pedig felismerteforma, de sok mindent látott ő már a masináján át. – Azért ne se törődj, álljsza oda hamarjában a villámcsapta öreg fenyő mellé, az alá a lehajló ág alá. Mozdulj már, ne olyan tentetőkul, mintha most szalasztottak volna Köpecről, vagy pláne Udvarhelyről!

Az ördög akart valamit, az előbb még tudta is, mit, de így hirtelenjében, hogy reaszóltak, beléfelejtett. Odaállt hát a vén fenyő mellé, a lehajló ág alá, ami nem nőtt rendesen. Úgy általában rendesen nőnek, csak az az egy ág pont nem. De a pocakos már fogta is rea a masináját s dirigálta tovább az ördögöt:

– Fogdsza meg, komám, azt a lehajló ágat, s emeld jó magasra. Húzd ki jól magad, s még ágaskodhatsz is kicsidég.

Az ördög szívta a fogát, nem volt szokva, hogy dirigáljanak neki. De arra gondolt, szép emlék lesz az a fénykép, ha majd idősebb korában elnézegeti, amikor készítője lelkét már rég pokolra juttatta. Igaz, nem nagyon értette, miért kell fenyőágot tartania a kezében, ha fényképezik. Valami újmódi fotográfiai huncutság lesz, gondolta az ördög, netán valami fácsaros csíki kecmecc. Akkor pedig nem árt az óvatosság, ugyanvalóst jó lesz vigyázni. Immel-ámmal megfogta hát a villámcsapta fenyő lehajló ágát, s emelte. Kicsit bizsergett a tenyere, nem szeretett olyan dolgokhoz matatni, amit megérintett az istennyila.

– Szinte alkalmasos így, komám, csak a könyöködet szorítsd jobban az oldaladhoz – kommandírozta a fotográfus az ördö-

göt. – S bár ő maga is hegyes kis pocakkal rendelkezett, volt még képe odavetni: – A pocakodat pedig húzd bé!

Az ördög fogcsikorgatva zsummogott valamit, de azért tőle telhetően igyekezett délcegen kihúzni magát. Pedig a görcs már kezdett beléállni a karjaiba, ahogy a fenyő ágát tartotta meredten. De megmutatja ő, ha kell, az alvilágiak is vannak olyan fess legények, mint az idefentiek.

A fotográfus ráérvén és élvezettel keccgettett egy darabig a masinériájával, majd akkurátusan elcsomagolta az oldal-táskájába, s mint aki dolgát jól végezte, indult lefelé az úton Karcfalva irányába. Az ördögöt egyszerűen elfutotta a pulykaméreg, dühbe gurult cefetül:

– Hogy azt a pityókatokányon kigömbölyödött mármángos agyú fejedet egyengessék hokibottal kocka alakúra! – tajtékzott az ördög – Hát csak így, se szó, se beszéd faképnél akarsz hagyni? Még a címedet sem adtad meg, ahová majd elmehetek a rólam készült portréfotóért! (Meg azért a beste csíki lelkedért, tette hozzá magában.)

A pocakos fotográfusnak mentében is látszott a gömbölyű fején, hogy rázza a nevetés, s csak úgy, a válla felett dobta vissza a szót az ördögnek.

– Tán csak nem gondoltad, komám, hogy rólad készítek fotográfiát? A villámcsapta fenyő mögül nyílik a legjobb rálátás a csíkkarcfalvi kocsmá teraszára. Az ott happencúgot ivó legényeket támadt kedvem bétenni a fényképbe. Csak hát az a lehajló ág erősen belélógott a képbe, valakinek tartania kellett, míg teleobjektíven keresztül lekapom a legényeket. Ha ugyan tudod, hogy mi az a teleobjektív – tette hozzá lekicsinylően.

Az ördög érezte, hogy eléveszi az agyérgörccs, ami rendszert jelentkezni szokott, mikor Csíkban járt. Még hogy ő ne tudná, mi a teleobjektív! Mikor az alvilágiak mindig is élen jártak mindenféle találmányok, modern szerkentyűk terjesztésében! Tudna mesélni róla, hány meg hány ember adta oda a lelkét is egy-egy csicsás kinézetelű kutyúért.

Látta a fényképész, hogy erősen veresedik az ördög feje, megállt hát kicsidég, hogy el ne találja mulasztani a spektá-kulumot, ha azon mereiben pont most ütne meg a guta. De igyekezett segítőkésznek mutatkozni, egy csíkinak így még a káröröm is jobban esik.

– Igyál egy szájjal, komám, a jó madicsai borvízből, az majd lehűt. Amúgy es erősen jótékony hatással van mindenre – tette hozzá tudóskodva –, olyan, ejsze, mint a szenteltvíz.

De a szenteltvíz említésére az ördög nem lett nyugodtabb:

– Már a madicsai borvíz sem úgy folyik, mint régen – nyögte ki azzal a sanda szándékkal, hátha sikerülne neki is felhergelnie a fényképészt –, éppen hogy csak csordogál.

Üdvözet Csik-Karczfalváról

Az itteniek már majdnem mind kiitták.

– Hát, Istennek legyen hála, jó népes falvak találhatók a környéken – konstata a fotográfus kenetteljesen, amit az ördög nemigen állhatott.

– Aztán az idevalósiak mindig ezt a vizet isszák-e? – kérdezte, hogy elterelje a szót Istenről.

– Isten is őrizzen meg ettől! – szörnyülködött a fényképész, nem tágítva Istenről –, csak amikor szomjasak.

Az ördög nagyon nem kezdte szeretni Madicsafürdőt, Karczfalvát, s úgy ámblokk Csíkot. Soha nem is szeretete. Nem akarta hát vesztegetni az idejét, frontális támadásba ment át:

– Azt mondd meg nekem, te duzzadtbogyó-fejű, miért nem akartál engem lefotografálni? Tán valami kifogásod van a fizimiskámat vagy alakomat illetően? Nézz meg jól, láttál-e mostanában ilyen jó kiállítású, férfias megjelenésű személyt?

Azzal az ördög a pocakját be-, magát pedig peckesen kihúzta, s igyekezett előnyös profiltól mutatni az arcát is.

De a fotográfusnak nem esett jól, hogy duzzadtbogyó-fejűnek nevezték. Egészen megorroltforma. S tudvalevő: nem szerencsés, ha halakinek csiki haragosa kerül. Ám az ördögöt nem könnyű pontra tenni, nehezebb elkapni, mint sikamlós meduzát egy veder takonyban. Már bocsánattal legyen mondván.

– Azt mondd, komám, hogy férfias jelenségnek tartod magad? – érdeklődött a fotográfus gyanús nyájassággal. – Né tán szakértőnek jelented ki magadat férfiaság tárgyában?

Az ördög is jobban ügyelhetett volna, de olyan téma került szóba, amiben szerfölött otthon érezte magát. Egész sereg lelket juttatott már pokolra, kik az életben erősen férfiasan fickándoztak földi porhüvelyükben. Ugyancsak bízott benne, hogy e kényes területre csalsa sikerül csöbe húznia a fotográfust, begyűjtenie a lelkét.

– Jól jegyezd hát meg: a legférfiasabb férfi én vagyok – nyilatkoztatta ki az ördög veteszkedve –, s nálamnál nincs is macsőbb senki. Erőltess csak meg azt a mármángós agyadat: én voltam az is, aki az első nő fejét sikeresen megzavartam, s önön maszkulin bájamon kívül ehhez nem kellett más, csak egy nyüves alma.

– Meg sem járta volna az eszemet –, jelentette ki a fotográfus tettetett ámulattal. – Siruljssz hát egyet, komám, hadd

bámuljalak meg minden oldaladról.

Az ördög pipiskedve fordult párat maga körül, s várta a hatást.

– E' mán igen! – dicsérte a fotográfus –, micsoda egy daliás férfi! Ezt még a Karcfalva végiben lakó Mózi bá' is elismerné, pedig ő aztán ugyanvalóst tudja, világelemben azt kereste, mitől tetszhetne a nőknek. Vénységire letisztulván és elrendeződve benne kutatásainak jövedéke, arra a végeredményre jutott, hogy három dolog teszi férfit a férfit. Először is legyen szórós a mellette. Másodsorra: legyen lábszága. Harmadikként s végezetül: legkevesebb három szarcsimbók lógjon le az ülepéről, már bocsánattal legyen mondván. Te pedig, komám – tette hozzá elismerően a fotográfus –, fényesen eleget teszel mind a három követelménynek!

A méltányolás megtörtént, mégsem szerzett örömet az ördögnek. Egyszerre kedvetlen lett, elvesztette az érdeklődését. Hirtelen eszébe jutott, hogy minek tölti itt a drága idejét, mikor annyi dolga lenne másutt. Amúgy sem akart sokat időzni Csíkban, köztudottan melegebb helyekhez volt szokva. Csíkban pedig valamelyik télen a csukott szájában is majdnem megfagyott a nyelve, szinte amputálni kellett. Megpróbált hát csendben eloldalogni, mint aki úgy megy el, mintha nem is jött volna.

A fotográfus még kedvesen utánaszólt:

– Aztán ha mégis érdekelné az a fénykép, komám, dugd majd ide esmé az orrod, hozd el azt a férfias farcsokodat a csikkarcfalvi kocsmába, úgylehet, a legények ott megmutatják. Bicska is mindig szokott lenni náluk – tette hozzá ártatlanul.

De az ördög nem válaszolt, nyomtalanul felszívódott, végleg ellett valamerre. Bármekkora volt is a baj Köpecen, úgylehet, visszament oda. Vagy még inkább Udvarhelyre.

Hanem a fénykép a csikkarcfalvi kocsmá teraszán happencúgot ivó legényekről mégsem sikeredett jól. Valami sötét hatalom orvul úgy intezte, hogy egy csúf, szögletes könyök meg egy nagy, szórós pocak terpeszkedve eltakarták a kép nagy részét. Aki csak látta, találgatta: vajon mik lehetnek, kihez tartozhatnak?

Az ördög ugyan nem bír a csikiakkal, de mikor csak teheti, beléköp a levesükbe.

Tamási Áron

ÖRDÖGVÁLTOZÁS CSÍKBAN

”

V alamegyik farsangon Csíkszentmihályon megbicskálták az ördögöt: meghalt azonmódúlag, s angyal lett belőle. Így aztán egész Csík ördög nélkül maradt, ami mégis suta állapot egy ilyen híres országban.

Jámbor atyámfiai tudván, hogy sötétszínű dolgokban mindig gondja van az Úrnak a Küküllő s az Olt vidékire, a pótlásban nagyon hittek, s nemhiába. Mert történt, hogy egy havas vihar után magához rendelte a Gondviselő Szent Habakukot, s így szólt neki hidegen:

– Állítsd elém Durumót!

Durumó a leghíresebb ördög volt, s szerfelett eleven vérű, hiszen híre járt az egész pokolban, hogy szép feleségét, ki rútul egy vámossal megcsalta, csórára vetkeztette s belélt a Szent Anna-tóba.

– Szolgálatra béosztottalak, s Csíksországban leszel halálíg – rendelte neki az Úr.

– Nagyon jól van – mondta az ördög, s nyomban belészökött az ürbe, s mint egy fekete macska, Felső-Csíksban talpra esett a földön. Vette az irányt mindjárt Madaras felé, s ahogy jóreggelre a végibe ért, hát csontos ábrázatú székely jó szembe véle. Szúrósan egymásra néztek, s továbbmentek, hanem igen feltűntek egymásnak, s nem tudták megállni, hogy néhány lépéstről vissza ne nézzenek.

Az ördög elvgyorodott, a székely csúfságnak vette, s belékötött.

– Jere visszabacska, te rusnya béka!

– Hehe – kacagott Durumó, s már tellegette szőrös lábait arrafelé.

– Ember vagy-é, vaj mi a kecskebéka? – kérdezte a székely.

– Örmén vagyok – hazudott a csúf.

– Bizonyosan a füstről jósz – csúfondároskodott a másik.

– Én jövök, s te hova mész ilyen ékesen? – felelt tömötten az ördög.

– Gyónni indulék, s neked sem ártana, ha belsőd is ilyen ijesztő.

– Jere hát! – állott rá a ravasz, s már aprítottak a csikorgó havon.

A székely csak pislogtatott arra hunyori fél szemével, s mondogatta magában: no, nézz oda, ez az örmén éppen olyan, mint egy kan ördög.

– Hiszed-é az idvességet? – kérdezte a templom előtt az ördög.

– Hogy a békába ne hinném, tán avégből romlottam ide.

– Én nem hiszem – ellenkezett a másik.

18. századi illusztráció (Galéria umenia Ernesta Zmetáka, GNZ)

– Heába is hinnéd, úgysem idvezülsz.

– Ha akarnám, igen.

– Biza nem, mert ha ilyenekkel töltenék meg a mennyországot, akkor nem hínák úgy.

– Hát hogy?

– Éjország.

Az ördög már látta, hogy bajos dolga lesz ezzel a székellyel, azért bolondul rázni kezdte a fejét, hogy frissüljön az esze.

– Mit csinálsz? – kérdezte ámulva a madarasi.

– Meleget fejlesztek.

– Bolond is vagy, látom.

– Hát te mi vagy?

– Én székely vagyok.

– Hunn-eredék, ugyé? – kacagott tudománya mellett az ördög.

– Nem eredék, hanem ember, te bolond.

A szenteltvíznél megmártotta az ujját a csíki ember.

– Üsd belé te is! – tanácsolta társának.

– Én nem tudok úszni – húzódozott a gonosz.

– Monddza a papnak, mert ő egyszeribe megtanít.

A gyóntatószék előtt egyezkedni kezdtek.

– Menj te előbb! – mondta a székely.
 – Mennék, de vizsgálatlan még a lelkem.
 – Nohát, láss neki! – biztatta az atyafi, s azzal bement a szentillatú fülkébe. Sokáig suttogtak. Az ördög hegyezte a füleit, s hallotta jól, amint a pap korholja a székelyt, s a lelkére köti, hogy a feleségén kívül a többi asszonyembertől férhessen el.

– Fogadom a jobbulást – fejezte bé végre, áhítatosan jött, de nem tudta megtagadni magát, s az ördög mellett hátrafelé biccentett a fejével:

– Éppen jókedviben kapod.

Durumó is bésompolygott, de óvatosságból arcát tenyerével, hol tehetette, fedezte, nehogy ráismerjen a pap.

– Nem tudok gyónni – kezdte kereken.

– Mit beszél? – lepődött meg a madarasi pap, s átkukkintott a rácson. Így is nézte, úgy is nézte a furcsa embert: valami vén szénégető, gondolta, s már szelídebb lett.

– Káromkodott-é? – kezdte.

– Nem én.

– Böjtölt-é?

– Igen én.

– Fajtalan volt-é?

– Vén vagyok.

– Valamit csak vétett?

Az ördög lesütötte a fejét, mintha nagy bűne volna.

– Tán valakit megöle kend?!

– Szegény örmény vagyok, embert nem ölök – hártotta el a nehéz kérdést.

– Ha nem bűnös, mért jött ide?

– Az angyalokat bosszantottam sokszor.

– Ezt nem értem.

– Akkor nincs egyéb.

Végre kiegyeztek, s így eresztette el a pap:

– Kend az első angyal Csíkban, menjen Isten hírvél! De valamit mondok: máskor mosdjék meg, ha gyónni jó.

Vígan jött az ördög, hiszen már tudta, mivel kell kísértetni a madarasi embert: csupa fejrénnyel, s nem egyébbel.

Megállt a székely előtt, s dicsekedni kezdett:

– Kérdezd meg a papot, mi vagyok én.

– Hát mi vagy?

– Hát én vagyok az első angyal Csíkban.

– Ragyogsz is azonmódúlag.

– Nem üsmerek mókát! – uraskodott tovább.

– Jere, s ne ágálj, hanem legyünk el szeretetvel.

Kijöttek a templomból, s a Nemere szembeapta velük a havat. A madarasi ember fülire húzta sapkáját, s mentek szórtalan.

Végül mégsem tudta megállni a székely, hogy egyet-mást szóvá ne tegyen.

– Milyen szőrös vagy! – kezdte.

– Jól fog a hidegben.

– Így jöttél a világra?

– Így.

– Borzasztó.

– Mi borzasztó?

– Beretválni tégedet.

Aztán újra:

– Szarvad is van, mint nálunk a bihalnak.

– Neked is van, csak befelé nőtt a fejedben.

– Beszédnek megjár.

– Ha nem hiszed, nézesd meg a doktorokkal.

– Okos vagy, mint a hengeredő kő.

Tovább megint kezdte a székely:

– Farkad is van, mint a bak nyúlnek.

– Ez nálam a barométer.

– Akkor csalás, mert az nincs egy méter.

– Te megháborodtál.

– Hol ész van, ott a háborodás.

Immár kezdetek összelepedni. Az ördögnek igen tetszett ez a székely, s feltette magában, hogy addig nem tágít mellőle, amíg meg nem kísérti, s ki nem tanulja egészen.

A szörnyű hidegben sűrűn fújta markát a székely, s dörzsölte össze ujjait.

– Még úgy járok, mint a karczfali legén – magyarázta közben.

– Megint költész, látszik, hogy székely vagy.

– Ez tiszta igaz.

– Mi igaz?

– Hát az, hogy a karczfali legén összefagyott volt valakivel.

– Kivel?

– Ne vétkezzél, no! Mert csak az ujjai fagyának kezeihez.

(Pedig csakugyan költött a székely, mert úgy történt, hogy csípős éjjel a szeretője hóna alá dugta két kezét a legény, szépen ottfelejtette, s ami ujjá hegyeiből túlfelől kilátszott, azt vette el csupán a hideg.)

Amint javában mentek, az ördög egyszer megállt egy kocsmá előtt.

– Én ide bemegyek melegítőre.

– Kezd eszed lenni – helyeselte a székely, s befordultak sebényen.

Bent szép menyecske fogadta: valahogy volt, de már a látása is kívánság volt.

– Hojzál fodormintást! – rendelkezett a székely.

Az ördög addig fondorkodott, míg gyónótársát helyben kísértésre szánta, s valamit tett látatlanul, de égni kezdett az asszony is, mint az eleven szén, furt a székelyt kerülte, valami úgy gyötörte. Egyszer aztán odasúgta:

– Jöjjönsze utánam!

– Forgósatta... – csodálkozott az ember, de ment sebesen, s ahol eltűntek, a szoba ajtaját magukra is húzták.

Hamar odaugrott az ördög, s fél szemét a kulcslyukhoz táltatta, hogy lásson is mindent.

– Szívem-lelkem emberem! – kezdte melegen a menyecske.

A székely tempózott, mintha nem értené a dolgot!

– Ha beteg vagy, főtt burjánnak levit idd...

A menyecske vállára esett:

– Bár ne fogná még ilyen helyzetben is a csúfság... Édes eggyem!

– Erős üdöl! – pöffeszkedett a csíki ember, de érezte, hogy valami lesz, mert nem nyughatik az ő vére sem már.

Az asszony kerülgette tovább kigyúlt arccal:

– Jaj, nem tudom, mi lele, de szeressen kend, ahogy győzi...!

S kezdte győzni a székely.

Az ördög lázasan izgett-mozgott a kulcslyuknál, s felindultan szidta magát, hogy odaadta ezt a drága asszonyt, s tehetetlen izgalommal mondogatta:

– Mégiscsak több esze van a madarasi székelynek...

Mikor az atyafi visszajött az asztalhoz, erős pír égett az arcán, és somolygott édesen, mint a gyermek, aki titokban mézet evett.

– Lángol az orcád! – célzott az ördög.

– Tüzet ettem – költött a másik.

– Jere, mert meggyúl a ház.

Kijöttek, s mendégéltek szórtlanul.
 A madarasi ember megállott háza kapuja előtt.
 – Hazajövének, örmén testvér.
 – Módos házad vagyon, hallod-é?!
 – Miből s hol lehetett, ügykeztem.
 Az ördög emelgette helyben a lábait szaporán:
 – A hideg mindjárt megveszen.
 – Gyere bé, s fűtőzzél meg, barátságval mondom.
 – Köszönettel fogadom – állott rá a csalfa, mert éppen ezt akarta.

Mikor beléptek, az asszony egy könyvet kínozott, de amint meglátta a rusnya ördögöt, nyomban leejtette saját állával együtt.

– Az örmén cimborám, együtt tisztulánk – ajánlta bé az ura.

Az ördög elevenen viselkedett, kacagott is folyton az asszonyra, ki már állhatta őt egészen.

Fejé népnék való ember ez az örmén – gondolta a székely, s meleg arcvonásokkal ült.

– Fogyogat-é magiknál a kóst? – érdeklődött az asszony.

– Szépvízen még jócskán van, egyik odrom nekem is teli még – felelgette az ördög olyan pontosan, mintha Csíknak minden szege-likát ismerné.

A hangulat hamar melegedett. Az ördög megölelte a székelyt, mintha nagy szeretetre gyulladt volna iránta, s addig súrlódott kenetesen hozzá, amíg pénzeszacskaját kiemelte.

Később az asszony félreszólította az urát, s javasolta, hogy jóízű vendégüket ne eresszék el szárazon.

– Biza úgy van, s vársza: itt a pénz, s hozz két éveg bort! – de amint pénze után nyúlt, a szava megállott.

– Mi találá kendet?

– Elszédülék e nagy melegben... Levegőre...!, levegőre...!
 Hozom a bort is... – iramodott el a székely, s futtában mondogatta:

– Hét tízes bankó vala... vagy tán nyolc is. A menyecske lopott meg nyilván...

Közben az ördög kézhez vette otthon az asszonyt. (Aki ilyen csúnya, legyen akár földi ember is, érti ennek a módját.)

A kocsmában sírni kezdett a menyecske, hogy ő így nem látta s úgy nem látta a pénzt, s szedte a sok átkot magára.

– Nem tiszta dolog – puszogott a székely, s hitelbe két üveg bort vett, mivel megindult kárvallottan vissza.

– Vagy az örmén csúfolja meg – futott erre az esze, s amint házat elérte, lopva az ablak alá csúsztatott, hogy vajon nem számolja-é dugva a pénzt a tolvaj.

– Ó, Krisztus, hát hagyod ezt! – meresztette két hunyori szemét, de hiába minden, mert csak azt látta mégis, amit a hiestársa s az örmény elég szégyentelenül folytattak bent.

– Majd megorvoslom őket egyenkint – tervezte hirtelen, s az ajtó előtt supogtatni kezdte lábait, hogy vegyék észre, s öltsenek ártatlan ábrázatot.

Öltöttek is egész hibátlanul.

Aztán itták a bort, gyúlt a kedvük, s köszöngettek egymásra.

– Segítsen a Jézus, örmén sógor!

– Házad tisztelője vagyok, testvér.

Bár némi gúnnyal, de a feleségét is biztatta a székely:

– Igyál, szép vijolaszál!

A vége felé szólt a székely:

– Átütöm magamot a szomszéd faluba.

Akkor az ördöghöz fordult:

– Jere velem, sógor!

– Hogyne mennék!

Elindultak a fénylő havon.

– Szeretted-é nálunk? – kérdezte egyszer a csíki ember.

– Meleg, tiszta háztáj – ájtatoskodott a másik.

– Jó, hogy hozék egy kicsi bort.

– Míg odavoltál, egyet dicsért a feleséged.

Erre már a méreg elfutotta a székelyt: lábait széjjelvetette, s „mejbekapta” az ördögöt.

– Meghótál! – mondta szikrázó szemekkel.

– Jóízű ember vagy – csillapította az ördög.

– Kell-e még a más felesége?! – s vette a bicskáját.

– S hát neked az enyém?

– Nem is láttam, te példa örmén.

– Hát a kocsmában?

– S az a tiéd vót?

– Éppen az enyém, s ne tedd magad!

– Akkor visszaadtad, súvadj meg... – csendesedett el a székely.

Megindultak ismét békével.

Hanem a madarasi ember mégsem tudta viselni a szégyent: hogy ő a másét, az szinte rendjin van, de hogy az övét, s éppen egy csúf állat! Valami az eszébe futott: megbosszulom „észvel” – mondta magában.

Mikor az Olt hídjához értek, egyszerre megállott a székely.

– Így nem megyek veled emberek közli, mert megöl a szégyen.

– S miféle szégyen?

– Hát a te csórén-léted, mert a szörgúnnya, a semmi.

– Megint megháborodtál.

– Csakugyan meg, mert tiszta ingyen adok egy nadrágot.

Nagy zsebéből elé is húzott egy rongyosat.

– Még felhúzni sem tudom.

– Ne búsulj, felhúzzuk ketten.

– S hogy gondolod?

– Kurtaeszű vagy, sógor! Hát én tartom a híd alatt, s te belészököl a karfáról.

Végre megegyeztek.

Az ördög a híd karjára állott, s az atyafi alól tartotta a nadrágot, mint egy zsákot.

– Szökjél, sógor! – vezényelte a székely.

– Hopp! – lendült az ördög, s nyomban megnyekkent a leggen, mert félreugrott a madarasi.

– Láddeg, a direkciót nem vevéd jól – vigasztalta a székely.

Durumó törött lábát tapogatta kínos vigyorgással:

– Jaj, be sajog, s be hideg a jég...!

– Hideg biza, mert azt az Isten úgy atta vót – bölcsködött a székely, közben megindult, s hidegen és tempósan tanácsot mondott:

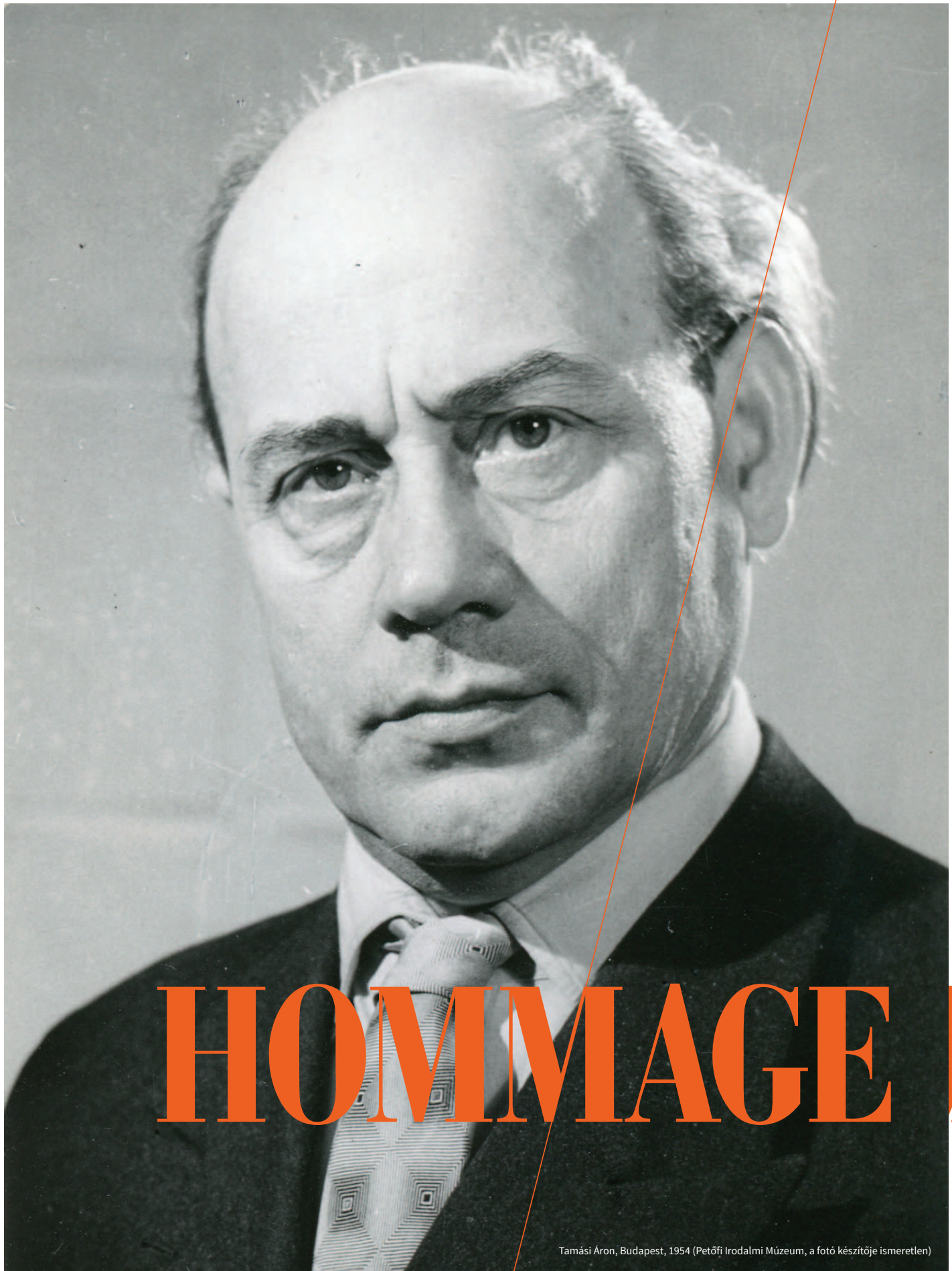
– Légy csak nyugton, majd meggyógyulsz, amíg elolvad a jég alólad.

Az ördögnek még annyi ereje volt, hogy a partra mászott. S éjjel odafagyott, mint a csutak, s a kedves Nemere szele csak hintette szeme közé a szép fehér havat.

Azóta is ott kuporog az Olt hídjá mellett.

S beszélük, hogy holdvilágos éjjeleken sűrűn suhognak körülötte a szoknyák, nyughatatlan nők gyönyörű szépre vetkezve heverésznek előtte a havon, s szüntelenül szép kezek simogatják s szerelemre buzdítják.

Pedig, Isten látja, még egy fokkal csúnyább is immár, mint az ördög.

HOMMAGE

Tamási Áron, Budapest, 1954 (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fotó készítője ismeretlen)

Találkozások Tamási Áronnal

1959 szeptemberétől a budai II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumban tanultam, ahol kiváló magyartanáraim voltak. Elsőként Perényi Rudolfot említeném, aki megírta a magyar színház történetét, de kézirata a háborúban elveszett, s ebbe majdnem beleőrült. Vagy talán inkább abba, hogy fia 1956-ban elhagyta az országot? Ezt ő közölte velünk az első órán, hogy ne másoktól tudjuk meg, hozzátéve, hogy „nem vett részt az eseményekben”.

A tisztelet dobogójára szinte azonnal mellé került a gimnázium másik legendás magyartanára, Bodolay Géza, akiről azt mondták, hogy a Görgey zászlóalj tagjaként ő tényleg harcolt a németek ellen, s ezért a szovjetek két év hadifogsággal, Rákosiék hat év börtönnel „jutalmazták”.

Hozzá kell tennem, abban, hogy Bodolay tanár úr a németek ellen harcolt azért nem kételkedtem, mert 1960. március 15-én – az iskolai szünet miatt március 14-én – a gimnáziumban rajtam és Ódor László diáktársamon kívül egyedül ő viselt kokárdát. Ezért, amikor a tanár úr a húszperces nagyszünet végén beszólt az osztályba, hogy az önképzőkörnek aznap Tamási Áron lesz a vendége, s várja az érdeklődőket, rám bízton számíthatott.

A találkozón elsősorban a *Hazai tükkör* című regényről, s ennek kapcsán a szülőföldről esett szó. Bodolay tanár úr biztatott, hogy használjuk ki az alkalmat, és kérdezzünk az írótól. Bármit. A szavait követő hosszan elnyúló csön-

det huszáros elszántsággal áttörve fel tettem a magamban már vagy fél órája megfogalmazott kérdést: „Hogyan ünneplik a székelyek március 15-ét manapság?” „A kérdés nagyon rövid és tömör. Én is nagyon rövid és tömör leszek. Lélekben” – hangzott a válasz.

E rendhagyó önképzőköri író-olvasó találkozó 1967 novemberében kelt életre bennem, amikor Oláh Jánossal Sepsiszentgyörgyre menet megszálltunk Eötvös kollégista társunk brassói ismerősénél. Az 1956 utáni megtorlás erdélyi rémtörténeteit újdonsült barátunk, Előd, Tamási Áron halála utáni meghurcolásának, pontosabban koporsója 1966-os ide-odahurcolásának elmesélésével emelte időben közelebb hozzánk. Végrendeletében Tamási Áron szülőfalujában akart örök nyugovóra térni. Farkaslaka románul Lupeni, de ugyanez a román neve a Hunyad megyei Zsil-völgyében fekvő Lupénynak is. Tamási Áron koporsóját először odavitték Budapestről, s csak hosszas hercehurca után tovább Farkaslakára. A temetetlen halott Brassóban hallott történetének hatására írtam meg *Tamási Áron* című versemet.

Egy idő után magam is eljutottam Farkaslakára, ahol a Kányádi Sándor által megénekelt „két cserefa tömött árnyában” éppen Szervátiusz Jenő bácsi és Tibor faragta a hegyekből téesztraktossal levontatott hatalmas sziklába Tamási Áron síremlékét, életre keltve rajta műveinek hőseit. Hogy a valóságos és szellemi nehezékül szolgáló emlékkő alatt írójuk háborítatlanul nyugodjék a szülőföldben.

Tamási Áron a szülői ház tornácán (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fotó készítője ismeretlen)

Kovács István TAMÁSI ÁRON

zuhanni készülő madár

csőrében fekete gyöngy
szivárvány a szárnya
eső előtti ég
eső utáni föld
a kalitkája

szállj tovább

harangszóra
síroddhoz ér
a templomnapóra
árnya

szállj tovább
zuhanni készülő madár

fekete ösvény
vezet

keresztfáról
a cserefára

szállj tovább
zuhanni készülő madár

apák sírkövei közt
hol aranyoltár a nap
házakba folynak
a vizes esték
galambdúcokba dől
a fagy

szállj tovább
zuhanni készülő madár

hegyek hidegén túl
a nyárba

szállj tovább

az embercsillagok
földi otthonába

MOLNÁR VILMOS

Gondolatok Tamási Áron prózájáról

Tamási prózájának jellemzői: költőiség és játékoság. Költőiség ott, ahol az érzéstől túlcsonduló lélek a lírát hívja segítségül az ámulatos vagy éppen rettenetes valóság szavakba öntéséhez; játékoság ott, ahol nyelvében és nyelvélvel ficánkol a székely, ha már a szűkké lett életben, présként szorító mindennapokban nagyon nem ficánkolhat.

A költőiség főleg a leíró részekben jelentkezik. Meghökkenítő, de igen találó hasonlatok, metaforák, költői képek me-revítik ki ámulatos művészfotókként az élet hétköznapi jelenségeit, vagy olykor borzalmas látványait: „...a friss fényben piros szájjal dalolnak a hazajött fecskék; olyanok éppen, mint apró kicsi papok, kik az első miséjüket éneklik.” (*Rendes feltámadás*) „A hátuk megett egy égő falu képében Ferenc Jóska pászortüze lobogott.” (*Siratnivaló székely*)

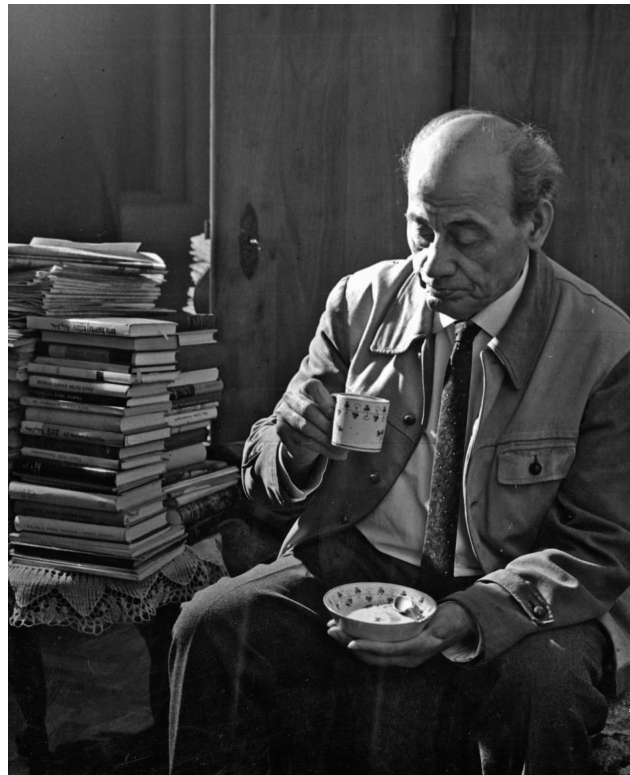
A játékoságot illetően Tamásinak nem kellett messze mennie: a szavakkal való figurázás, a mondandó cseles ide-oda görgetése, mígnem váratlanul beletalál egy bizonyos, jó előre kipécézett lyukba, vagy pedig a párbeszéd oda-vissza szürkáló jellege, ami helyzettől és embertől függően a barátságos évődéstől a durva leégetésig terjedhet, gyakori társalgási forma a székelyeknél. Már amikor kedv, tehetség és alkalom találatik rá.

Az éles nyelvű, ugratós megjegyzésekből és a hasonló módon megválaszolt mondatokból álló párbeszéd nem új találmány az irodalomban. 1580-ban Angliában a mára elfeledett John Lyly

Euphuus című regénye valóságos divatát teremtette meg az efféle dialógusoknak, nevét is erről kapta a stílus: eufuizmus (nem tévesztendő össze az eufemizmussal). Keresett, leleményes, ellentétekkel teli élcelődést jelent. Akkoriban sok szerzőre hatott ez az irány, a legismertebb közülük William Shakespeare. Amikor még gimnazistaként olvastam az avoni hatyú színműveit, meglepődtem, hogy a párbeszédnek néhol mennyire hajaznak Tamási szereplőinek szövegeire, mintha csak *lütöre menet* Farkaslakáról Udvarhelyre hangzanának el. Szemléltetőül álljon itt egy rövid párbeszéd a *Sok hűbó semmiért*-ből Szabó Lőrinc fordításában: „*Beatrice*: Ha varjút ugat meg a kutyám, azt is szívesebben hallgatom, mint azt, ha férfi szerelmet vall. [...] *Benedetto*: Kiválóan taníthatnád nyelvelní a papagájt. *Beatrice*: Többet ér egy madár az én nyelvemmel, mint egy barom a tiédde. *Benedetto*: Bár a paripám volna olyan szilaj és kitartó, mint a nyelved! No, Isten hírével – én végeztem. *Beatrice*: Farol a paripád – mindig ez a vége.” Ez az évődős párbeszéd simán elhangozhatott volna egy székely falusi bálban is, ahol a fiú kihívja a lányt a tornácra, hogy tegye neki a szépet a sötétben.

De csak érdekes analógiáról van szó. Tamási természetesen nem Shakespeare-től tanult játszani a szavakkal. A nyelvi ficánkolásra hajlamos fogalmazási készség és az élesnyelvűség mindig is jellemzői voltak a székely beszédmódnak. Nem megsértődni, hanem méltóképpen visszavágni illet rá. A Székelyföld ma már nem pont olyan – még a falvak sem egészen – mint Tamási idejében. Mindazonáltal, ha úgy adódik alkalom, személy, s főleg pedig kedv, még ma is hallani

1965-ben, budapesti otthonában (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Gink Károly)

errefelé figurázó, ízes székely párbeszédet. Nem kell ehhez fellapozni Tamási valamelyik művét, közvetlenül is lehet meríteni a forrásból. Helyi vonatokon, autóbuszokon, kocsmákban gyakran hangzanak el olyan szövegek, amelyek hallatán a búskomorságban szenvedő is nevetőgörcsöt kap. A székely nyelvújrásban folyton felbukkanó játékos szófordulatok, ironikus és önironikus megfogalmazási módok alkalomadtán elviselhetőbbé tudják tenni a sanyarúságot is. Egy magából kifordult világban képesek megteremteni az otthonosság érzetét.

Prózájában Tamási gyakran a népmesék természetességével ötvözi a fantasztikumot a realitással. Két példa: a *Rendes feltámadás* c. novella és a *Jégtörő Mátyás* c. kisregény. Ezek az írások akkor születtek, amikor a latin-amerikai irodalom kapcsán emlegetett „mágikus realizmus”-nak még híre-hamva sem volt. Az igazán jelentős alkotók egymástól függetlenül, különböző korokban és helyeken élve is képesek feltalálni és használni ugyanazokat az eszközöket, ha a mű létrejötté úgy kívánja.

Gróf Bánffy Miklós illusztrációja Tamási Áron *Abel*-trilógiájához (Országos Széchényi Könyvtár)

Pár szó az *Ábel*-trilógiáról. Ábel mind a három részben gyakran jár pórul, húzza a rövidebbet. De nem is ez a lényeg, Ábel nem azért tartózkodik kinn a Hargitán, majd járja be az országot és Amerikát, hogy valamiféle anyagi haszonra tegyen szert. Inkább folyton keres valamit. Sokáig maga sem tudja, mit, végül a szülőföldben véli megtalálni ezt, és hazatér. Persze addig is élni kell, lehetőleg úgy, hogy az ember ne lógassa folyton az orrát. Erre való a góbés humor, ami nem viccek meséléséből áll, hanem mindig valamiféle élcelődés, ugratás. Szöketi az élet eleget Ábelt, hát ahol lehet, ugrat ő is másokat. Nem feltétlenül valamiféle betyáros igazságszolgáltatás okán, hanem sokszor öncélúan is. Mert azért így mégiscsak jobban telik az idő, ha haszon nincs is rajta. Tamási Ábele mintegy kilép a pénzre és sikerre orientált világ keretei közül, és arra szolgáltat példát, hogy a minőségi élethez elég némi fufang és jó kedély. Így válik szinte mitikus hőssé.

Ami Tamásinál számomra példaértékű, az az, hogy egyszerre és azonos súllyal jelentkezik nála a népe sorsáért való aggodás és a szociális érzékenység. Nem olyan gyakori ez másoknál, a hangsúly folyton eltolódik az egyik

javára, a másik rovására. De Tamásinál jól megfér együtt mind a kettő. Sokszor emiatt volt ő kényelmetlen egyik-másik épp hatalmon lévő kormányznak. Mikor jobboldalinak, mikor baloldalinak. Merthogy kényelmetlen volt. De kényelmetlennek lenni példaértékű.

Tamási már rég iskolai tananyag. Írásait olvasni egyszerre szórakoztató és felemelő. Nem félek leírni a „felemelő” szót, nem olcsó pátoszra gondolok. Tamási prózája örömpróza: egyszerűen örömet okoz olvasni és felolvasni novelláit, regényeit. Még akkor is, ha nem mindig nevetető dolgokról szólnak. Mostanában jelennek meg olyan írások, amelyeknek a szerzői próbálnak székelyeskedni, de csak külsőségekben, mesterkelten. A székely görögáboroskodás fényévekre van Tamási stílusától. Nem az a gond, hogy nem olvassák Tamásit elegendően, hanem hogy figyelmesebben kéne őt olvasni, nem leragadni a külsőségeknél.

Sóvári János: Tamási Áron, bronz, 35 cm (Petőfi Irodalmi Múzeum, foto: Balás Miklós)

Nagy István: Erdélyi falu, pasztell, papír, 31 x 42,5 cm, 1914 (Fotó: Kieselbach Galéria)

”

„S amint úgy közelről néztem a kínban fetrengő négert és az ő rettenetes arcát, amelyről csorgott a verejték, hirtelen az a másik gondolatom támadt, hogy maga az Isten vezetett ehhez az emberhez. [...] Tehát tőle fogom megkérdezni, hogy mi célra vagyunk a világon!

Egyszerre olyan nagy izgatottság vett erőt rajtam, amilyent soha nem éreztem. Odakaptam a homlokomhoz, amely forrón lüktetett, majd odakaptam a szívéhez, mely jobban táncolt, mint a legnagyobb szerelemben. [...] – A maga lelke most tiszta; mondja meg tehát nekem, hogy mi célra vagyunk a világon?

A négernek megmerevedett egy pillanatra az arca, majd hirtelen kacagni kezdett, s kacagás közben folyton azt mondta:

– Furesa, furesa, furesa. Aztán ismét megmerevedett az arca, mélyen a szemembe nézett, és így szólt: – Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.

Ahogy ezt kimondta, ismét kacagni kezdett, de nem egészen úgy, mint az előbb, hanem a keserves és az örökké hontalan ember könnyes kacagásával. Még a térdit is csapkodta, miközben folytak a könnyei. Majd hirtelen azt is abbahagyta, újra a szemembe tekintett, utána pedig szaladni kezdett lefelé a hegyen. Úgy szaladt, mintha nem is ember lett volna, hanem valami fekete angyal.”

■ (Részlet Tamási Áron *Ábel Amerikában* című művéből)

